BRUNO LATOUR

TOPLUMSALI YENİDEN TOPLAMA

T

TOPLUMSALI YENİDEN TOPLAMA

Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş

Bruno Latour

ÇEVİRİ: NÜVİT BİNGÖL

Tellekt

Toplum nedir? "Toplumsal" kelimesi ne anlama gelir? Neden bazı faaliyetlerin "toplumsal bir boyut"u olduğu söylenir?

Toplumsal olanı özel bir alan, belirli bir âlem ya da tikel bir tür şey olarak değil; yalnızca hayli kendine özgü bir yeniden ortaklık kurma ve yeniden bir araya toplama hareketi olarak tanımlayan Bruno Latour, *Toplumsalı Yeniden Toplama*'da "toplumsal"ın başlangıçtaki anlamına dönerek ve tekrar bağlantıları izleyebilmesini sağlayarak toplumsal nosyonunu yeniden tanımlamayı amaçlıyor.

Toplumsalı Yeniden Toplama, "aktör-ağ teorisi"ni ve onun en etkili taraftarlarından Bruno Latour'un fikirlerini merak edenler için önemli bir kaynak.

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-625-7118-27-9

Sosyoloji

45 TL

TOPLUMSALI YENİDEN TOPLAMA

AKTÖR-AĞ TEORİSİNE BİR GİRİŞ

Tellekt_34

Toplumsalı Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş, Bruno Latour

Çeviri: Nüvit Bingöl

Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory
İlk (çeviride kullanılan baskı): Oxford University Press, 2005
© Bruno Latour, 2005
© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Bu kitabın ilk baskısı 2005 yılında Oxford University Press tarafından yapılmıştır. Bu kitap Oxford University Press işbirliğiyle yayımlanmıştır. Özgün metinden yapılan bu çeviride karşılaşılabilecek hata, eksiklik ve tutarsızlıklardan ve bunların yol açabileceği zararlardan Oxford University Press sorumlu değildir.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Eylül 2021, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır
Editör: Serkan Gündüz
Düzelti: Aylin Samancı Elmasdağ
Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan
İç Kapak Görseli: Rawpixel.com

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18
Topkapı, İstanbul
Sertifika No: 43087

ISBN 978-625-7118-27-9

Tellekt
tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25 Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
Sertifika No: 43514
Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

TOPLUMSALI YENİDEN TOPLAMA

AKTÖR-AĞ TEORİSİNE BİR GİRİŞ

BRUNO LATOUR

ÇEVİRİ:
NÜVİT BİNGÖL

Tellekt

BRUNO LATOUR, 1947 yılında Beaune, Fransa'da doğdu. 1975'te Tours Üniversitesi'nden felsefe doktorası aldı. Sosyoloji, felsefe ve antropoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Latour, aktör-ağ teorisinin kurucularındandır. École des Mines de Paris, Sciences Po Paris ve London School of Economics and Political Science gibi çeşitli kurumlarda ders verdi. Sosyal bilimler alanında verilen Holberg Ödülü'ne layık görüldü. Başlıca kitapları arasında *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime* [Gaia'yla Yüzleşmek: Yeni İklim Rejimi Üstüne Sekiz Ders], *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* [Laboratuvar Yaşamı: Bilimsel Olguların İnşası; Steve Woolgar'la birlikte], *Biz Hiç Modern Olmadık* ve *Rota: Politikada Yönümüzü Nasıl Bulacağız?* bulunmaktadır.

NÜVİT BİNGÖL, İstanbul Teknik Üniversitesi, Matematik Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sinema/Televizyon Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. Felsefe, matematik, fizik, sinema ve müzik alanlarında okumayı, düşünmeyi seviyor.

Çilelerinin bir kısmına eşlik etme şansına
sahip olduğum doktora öğrencilerine

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 11

GİRİŞ: ORTAKLIKLARIN İZİNİ SÜRME GÖREVİ BIRAKILDIĞI YERDEN NASIL SÜRDÜRÜLÜR 13

1. KISIM: TOPLUMSAL DÜNYA HAKKINDAKİ İHTİLAFLAR NASIL HAREKETE GEÇİRİLİR 37

1. KISIM'A GİRİŞ:İHTİLAFLARDAN BESLENMEYİ ÖĞRENME 39

BİRİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: GRUP YOKTUR, SADECE GRUP OLUŞUMU VARDIR 47

İKİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: EYLEM ELE GEÇİRİLMİŞTİR 67

ÜÇÜNCÜ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: NESNELER DE FAİLDİR 93

DÖRDÜNCÜ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: MADDİ OLGULAR / ENDİŞE KONULARI 125

BEŞİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: RİSKLİ İZAHLAR KALEME ALMA 169

AAT'DE YER ALMANIN ZORLUĞU ÜZERİNE: DİYALOG BİÇİMİNDE BİR PERDE ARASI 195

2. KISIM: ORTAKLIKLARI TEKRAR İZİ SÜRÜLEBİLİR HALE GETİRME 219

GİRİŞ: TOPLUMSALIN İZİNİ SÜRMEK NEDEN BU KADAR ZOR? 221

TOPLUMSAL DÜNYA NASIL DÜZLEŞTİRİLİR! 229

BİRİNCİ HAREKET: GLOBALİ YERELLEŞTİRME 239

İKİNCİ HAREKET: YERELİN YENİDEN DAĞITILMASI 263

ÜÇÜNCÜ HAREKET: SAHALARI BİRBİRİNE BAĞLAMA 299

SONUÇ: TOPLUMDAN KOLEKTİFE TOPLUMSAL TEKRAR BİR ARAYA TOPLANABİLİR Mİ? 335

KAYNAKÇA 355

DİZİN 379

TEŞEKKÜR

Bu kitap birçok macera yaşadı. Kitabın fikri ilk kez, Shirley Strum ve onun Kenya'daki babunlarından primat sosyolojisi öğrenme şansına sahip olduğumda, bundan yaklaşık otuz yıl önce ortaya çıkmıştı. Shirley'le olan o proje sürüncemede kalmış olsa da daha sonra Paris'te Mines Üniversitesi'ndeki genç mühendislere öğrettiğim sosyolojinin hammaddesi haline geldi. 1996 yılında Louvain-la-Neuve'de Leclerc konferanslarını vermem istendiğinde, Michel Callon, John Law, Madeleine Akrich, Andy Barry, Annemarie Mol, Antoine Hennion ve daha nicesinden öğrendiklerimi, o zamandan beri "aktör-ağ teorisi" olarak bilinen şeyde sentezleme vaktinin geldiğine karar vermiştim. Okurların bilimsel pratik ve başka çeşitli konular üzerine görüşlerimizden çok, "toplumsal" ve "toplumsal açıklamalar" sözcüklerine verdiğimiz olağandışı anlam nedeniyle kafalarının karıştığına defalarca şahit oldum. Gelgelelim bu alternatif toplumsal teori asla sistematik bir girizgâhın konusu olmamıştır. Söz konusu küçük düşünce okulunun Frankenstein'vari yaratıcılarının elinden kaçan bir canavara dönüştüğünden yakınmak yerine, ilgilenen okurlara entelektüel mimarisini sunmanın daha doğru olacağına karar verdim.

Eksiksiz bir taslak kaleme almaya ancak 1999 yılında, Barbara Czarniawska "örgütlenme çalışmalarının gereksinimleriyle uyumlu" yoğunlaştırılmış bir sosyal teori dersi vermemi istediğinde başladım.

Mevcut metin her ne kadar Barbara'nın büyük bir incelikle hazırladığı ders dökümünden faydalanmamış olsa da 1999, 2000 ve 2001 kış dönemlerinde London School of Economics'in Bilgi Sistemleri Bölümü'nde tekrarlanan malzemenin düzenlenmesinde ona ve Göteborg'daki öğrencilerine çok şey borçluyum. Eski dostum Steve Woolgar, Saïd Business School himayesinde 2002 Güz döneminde Clarendon derslerini vermemi istediğinde, o dönemden bu yana Andrew Barry, Howie Becker, Geof Bowker, François Cooren, Didier Debaise, Gerard de Vries, Emilie Gomart, Fabian Muniesa, Noortje Marres, Shirley Strum, Albena Yaneva, Benedikte Zitouni ve Edgar Whitley tarafından farklı düzeylerde tartışılmış olan ve bu yeni versiyonla sonuçlanan başka bir taslak kaleme almıştım. Son olarak ikinci tur eleştiriler için taslak Michael Flower, Jean-Toussaint Leca, Michael Lynch, Paolo Quattrone, Isabelle Stengers ve Eduardo Vargas'a gönderildi. Kalan tüm kusurların bana değil onlara ait olduğunu söyleyebilsem keşke.

Bununla birlikte en çok yıllar boyunca "tez yazma atölyeleri"me katılmış doktora öğrencilerime minnettarım. Asla eğitimini almamış olduğum, fakat katkıda bulunmakta hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmadığım bir disiplinde onlar, en iyi ve sabırlı öğretmenlerim oldular.

Böylesine sürüncemeli ve kendine has bir doğuş sürecinin, bu çalışmanın dik kafalı doğasını bir parça açıklayabileceğini umuyorum. Bu alternatif sosyal teori, derli toplu bir şekilde sunulduğuna göre, okurlar onu değerlendirmeye, tanınmayacak kadar değiştirmeye ya da en muhtemeli tamamen bir kenara atmaya –ama artık bilerek– karar verebilirler. Bense bu kitabı yazarken sonunda bir sosyolog diye adlandırılmaktan gurur duyabileceğim koşulları keşfetmiş oldum.

GİRİŞ:

ORTAKLIKLARIN İZİNİ SÜRME GÖREVİ BIRAKILDIĞI YERDEN NASIL SÜRDÜRÜLÜR[1]

Bu kitabın argümanı çok basit bir şekilde ifade edilebilir: Sosyal bilimciler bazı fenomenlere "toplumsal/sosyal" sıfatını eklediklerinde, daha sonra gerekirse başka bir fenomeni açıklamak amacıyla başvurabilecekleri bir ilişkiler derlemesini, istikrara kavuşmuş bir durumu tayin ederler. *Halihazırda* bir araya toplanmış olanı gösterdiği ve bir araya toplanan şeyin *doğasına* dair gereksiz hiçbir varsayımı içermediği sürece kelimenin bu kullanımında yanlış bir şey yoktur. Bununla birlikte "toplumsal" kelimesi, "ahşap", "çelik", "biyolojik", "ekonomik", "zihinsel", "örgütsel" veya "dilbilimsel" gibi diğer sıfatlarla kıyaslanabilen belirli bir malzeme türü anlamına gelmeye başladığı anda sorunlar baş gösterir. O noktada artık büsbütün farklı iki şeyi belirttiği için kelimenin anlamı bozulur: Birincisi, bir toplama

1 Notlarda kısaltılmış referans formatı kullanılmıştır; kaynakça en sonda verilmektedir. Bir nebze zor olan bu kitap, çok daha hafif olan ve bir dizi fotoğraflı denemeyle aynı alanı ele almaya çalışan Bruno Latour ve Emilie Hermant'ın, *Paris ville invisible*, 1998 çalışmasıyla birlikte okunabilir. Bu çalışmaya İngilizce (*Paris the Invisible City*) olarak http://bruno.latour.name adresinden ulaşabilirsiniz.

süreci sırasındaki bir hareketi ve ikincisi, diğer malzemelerden farklı olduğu farz edilen özel bir bileşen türünü belirtir.

İşbu çalışmada benim yapmak istediğim, toplumsalın neden bir tür malzeme veya alan olarak yorumlanamayacağını göstermek ve başka herhangi bir duruma "toplumsal bir açıklama" sağlama projesini tartışmak. Bu daha evvelki proje, geçmişte üretken ve muhtemelen zorunlu olduysa da, kısmen sosyal bilimlerin başarısı sayesinde artık büyük ölçüde öyle değildir. Gelişimlerinin mevcut safhasında toplumsal alanın bileşimine giren kesin bileşenleri incelemek artık mümkün değil. Yapmak istediğim, başlangıçtaki anlamına dönerek ve tekrar bağlantıları izleyebilmesini sağlayarak toplumsal nosyonunu yeniden tanımlamak. Böylelikle toplumsal bilimlerin geleneksel amacına, bu görev için daha iyi uyarlanmış araçlarla devam etmek mümkün olacak. Doğanın "toparlanış"ları üzerinde kapsamlı çalışma yaptıktan sonra, bir toplum şemsiyesi altında "toplanan" şeyin tam içeriğini daha ayrıntılı bir biçimde incelemenin gerekli olduğuna inanıyorum. Bana göre bu, sosyolojinin, "birlikte yaşama bilimi"nin[2] eski ödevlerine sadık olmanın yegâne yolu gibi görünüyor.

Bununla birlikte böyle bir proje, söz konusu disiplinden yaygın olarak anlaşılan şeyin baştan tanımlanmasını zorunlu kılar. Hem Latince hem de Yunancadan nakledilmiş olan "sosyo-loji", "toplumsalın bilimi" anlamına gelir. "Toplumsal" ve "bilim" kelimeleri gibi iki kusuru olmasaydı mükemmel bir ifade olabilirdi bu. Bilimsel ve teknik teşebbüslere günümüzde bahşetmeye hazır olduğumuz erdemlerin, toplumsal bilimlerin kurucularının disiplinlerini icat ederken aklında olanlarla pek az ilişkisi vardır. Modernleşme en civcivli zamanlarındayken bilim, ilerleyişini yavaşlatacak hiçbir vehim olmadan süresiz olarak sürdürülecek güçlü bir itkiydi. Öncellerimiz,

2 Bu ifade Laurent Thévenot tarafından açıklanır, "Dünyada birlikte yaşama dair bir bilim", 2004. Bu mantıksal sıra –doğanın toplanmalarından sonra toplumun toplanması– düşüncemin geçtiği yolun zıddıdır. Bruno Latour, *Pandora's Hope: Essays on the reality of science studies*, 1999 ve Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy?*, 2004 adlı iki kitap, meslektaşların ve ben, bilim ve teknolojide saha çalışmalarımızın sonucunda açığa çıkardığımız yeni bulmacaları ele almak için alternatif bir sosyal teori geliştirdikten çok sonra yazılmıştı.

bilimlerin genişlemesinin, onları toplumsal münasebetin geri kalanıyla neredeyse birlikte genişler hale getirebileceğini öngörememişti. "Toplum" kelimesinden kastettikleri şey, büyük oranda bilim ve teknoloji ürünlerinin genişlemesi sayesinde, radikallik bakımından aşağı kalmayan bir dönüşümden geçti. Artık "toplumsal" olarak adlandırılmaya yetecek kadar özel olan ve "bir toplum" gibi işleyecek özel bir alanı oluşturmada birlikte gruplandırılabilecek ilişkilerin var olup olmadığı açık değildir. Toplumsal, her yerde seyrelmiş gibidir ve bununla birlikte özel olarak hiçbir yerde de değildir. Dolayısıyla ne bilim ne de toplum, güçlü bir "sosyo-loji" vaatlerini yerine getirmeye yetecek kadar sabit kalmıştır.

Bu ikili metamorfoza rağmen çok az sosyal bilimci, sosyal bilimlerin yöntembiliminin yanı sıra nesnesinin de buna uygun şekilde değiştirilmesi gerektiği yönünde uç bir sonuç çıkarmıştır. Sık sık yaşanan hüsranlardan sonra, bir gün gerçek bir toplumsal dünyanın hakiki biliminin vaat edilmiş topraklarına ulaşmayı hâlâ umuyorlar. Hiçbir biliminsanı, "bilim sosyolojisi" denen bu oksimoronu uygulamak için benim kadar uzun yıllar harcayanlardan daha fazla bu zahmetli tereddüdün farkında değildir. Bu yaşam dolu, ama azımsanmayacak düzeyde sapkın alt alanın tetiklediği birçok paradoks ve "bilim"in anlamındaki sayısız değişim nedeniyle "toplumsal"ın anlamını değiştirmenin bence vakti geldi. Dolayısıyla bu faydalı etiketi muhafaza ederek ve geleneksel amacına –umarım– sadık kalarak, "sosyoloji" için alternatif bir tanım icat etmeyi arzuluyorum.

Bir toplum nedir? "Toplumsal" kelimesi ne anlama gelir? Neden bazı faaliyetlerin "toplumsal bir boyut"u olduğu söylenir? İşler halde olan "toplumsal faktörler"in mevcudiyeti nasıl gösterilir? Toplum veya diğer toplumsal yığınlar üzerine bir inceleme ne zaman iyi bir inceleme olur? Bir toplumun gittiği yol nasıl değiştirilebilir? Bu soruları yanıtlamak için büyük ölçüde farklı iki yaklaşım kullanılmıştır. Bunlardan yalnızca biri sağduyu haline gelmiştir; ötekiyse elinizdeki çalışmanın konusudur.

Birinci çözüm duruma göre "toplum", "toplumsal düzen", "toplumsal pratik", "toplumsal boyut" veya "toplumsal yapı" olarak adlandırılan özel bir fenomen türünün varlığını koyutlamak olmuştur.

Sosyal teorilerin geliştirildiği son asır süresince, bu gerçeklik alanını ekonomi, coğrafya, biyoloji, psikoloji, hukuk, bilim ve siyaset gibi diğer alanlardan ayırt etmek önemliydi. Belirli bir niteliğin, bazıları –"salt" biyolojik, dilbilimsel, ekonomik, doğal olmaması gereken– negatif bazıları da –toplumsal düzeni meydana çıkarması, pekiştirmesi, ifade etmesi, sürdürmesi, yeniden üretmesi veya devirmesi gereken– pozitif, belirli özellikler atanarak tanımlanabildiği andan itibaren "toplumsal" veya "toplumla ilgili" olduğu söylenmişti. Ne kadar müphem bir şekilde olursa olsun bu alan bir kez tanımlandıktan sonra, özellikle toplumsal fenomenlere biraz ışık tutmak ve diğer alanların izah edemeyeceği şeylere dair belirli bir tür açıklama sağlamak amacıyla kullanılabilirdi; yani birinci durumda toplumsal, toplumsal olanı, ikinci durumda "toplumsal faktörler"e müracaat, toplumsal olmayan fenomenlerin "toplumsal yönleri"ni açıklayabilirdi.

Bu bakış açısına göre örneğin hukukun kendi gücü kabul edilse dahi, ona "toplumsal bir boyut" eklendiğinde bazı yönleri daha iyi anlaşılacaktır; ekonomik kuvvetler kendi mantıklarına göre gelişiyor olsalar bile çıkarcı faillerin bir parça sapkın davranışlarını açıklayabilecek toplumsal öğeler de bulunur; psikoloji kendi içsel dürtülerine göre gelişiyor olsa da daha kafa karıştırıcı bazı yönlerinin "toplumsal etki"yle ilgili olduğu söylenebilir; bilim kendi itici gücüne sahip olsa bile, soruşturması zorunlu olarak "kendi çağlarının toplumsal bağlamı içinde olan" biliminsanlarının "toplumsal kısıtları"yla "sınırlanmıştır"; sanat büyük oranda "özerk" olsa dahi, aynı zamanda en ünlü başyapıtlarının bazı yönlerini izah edebilecek toplumsal ve siyasal "hususlar"dan da "etkilenir" ve yönetim bilimi kendi kurallarına tabi olsa bile bazı sağlam örgütlenme ilkelerinin neden pratikte hiç uygulanmadığını açıklayabilecek "toplumsal, kültürel ve siyasi yönleri" de düşünmek önerilebilir.

Kolaylıkla birçok başka örnek de bulunabilir zira bu sosyal teori versiyonu zihinsel yazılımımızın varsayılan konumu haline gelmiştir. Bu varsayılan ayarlar aşağıdakileri dikkate alır: Toplumsal olmayan faaliyetlerin içinde gerçekleştiği bir toplumsal "bağlam" vardır; bu, özel bir gerçeklik alanıdır; diğer alanların (psikoloji, hukuk, ekonomi, vs.) tamamen üstesinden gelemediği artık yönleri izah etmek için özel bir nedensellik türü olarak kullanılabilir; sosyolog veya ("x"

çeşitli disiplinlerin yer tutucusu olmak üzere) sosyo-(x) diye adlandırılan uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından incelenir; sıradan failler daima kendilerini kapsayan toplumsal bir dünya "içinde" olduğu için, en iyi ihtimalle bu dünyaya dair "bilgi kaynakları", en kötü ihtimalle o dünyanın varlığına körleşmiş olabilirler ve bu körlüğün etkileri yalnızca sosyal bilimcinin daha iyi eğitilmiş gözleriyle görülebilir; bu çalışmaları yürütmek ne kadar güç olursa olsun niceliksel araçların kullanımı sayesinde en az diğer biliminsanları kadar nesnel biçimde doğal bilimlerin başarılarını kabaca taklit etmeleri mümkündür; şayet bu imkânsızsa bilimin değerler sistemini bir kenara bırakmaksızın söz konusu alanların "insani", "niyetsel" veya "yorumbilgisel" yönlerini dikkate alan alternatif yöntemler tasarlanmalıdır; ve sosyal bilimcilerden toplumsal mühendisliğe dair uzman tavsiyesi vermeleri veya toplumsal değişime eşlik etmeleri istendiğinde, bu çalışmalar –ancak yeterli bilgi biriktirildikten sonra– siyasi bakımdan bir anlam taşıyabilirler.

Bu varsayılan konum sırf toplum bilimciler için değil, aynı zamanda gazeteler, üniversite eğitimi, parti siyaseti, bar sohbetleri, aşk hikâyeleri, moda dergileri, vs. üzerinden sıradan aktörler için de sağduyuya dönüşmüştür.[3] Kamu hizmeti şirketleri elektrik ve telefon hizmetlerini sağlamada ne kadar etkiliyse sosyal bilimler de toplum tanımlarını yaymada o kadar etkili olmuştur. Bizim ve diğerlerinin "toplumda" yaptıklarının kaçınılmaz "toplumsal boyut"u hakkında yorumlar sunmak –en azından gelişmiş dünyada– cep telefonu kullanmak, bira sipariş etmek veya Oedipus karmaşasını anmak kadar olağan hale gelmiştir.

Diğer yaklaşım, birincisinin temel öğretisini sorgusuz sualsiz kabul etmez. Toplumsal düzene özgü hiçbir şey olmadığını; "toplumsal" veya "toplum" etiketinin isnat edilebileceği herhangi bir türden toplumsal boyut, "toplumsal bağlam", ayırt edilebilir bir gerçeklik alanı olmadığını; diğer alanların izah edemediği artık nitelikleri "açıklayacak" hiçbir "toplumsal kuvvet" bulunmadığını; toplumun

3 Şu an için bilerek bulanık bırakacağım "aktör" kelimesinin –bkz. s. 71– yayılması, bu tesirin birçok işaretinden biridir.

üyelerinin, gözlemcileri tatmin edecek şekilde ifade etmeseler bile ne yaptıklarını gayet iyi bildiklerini; aktörlerin hiçbir zaman toplumsal bir bağlama gömülü olmadığını ve daima "salt bilgi kaynakları"ndan daha fazlası olduklarını; dolayısıyla diğer bilimsel uzmanlıklara bazı "toplumsal faktörler" eklemenin hiçbir anlamı olmadığını; bir "toplum bilimi" üzerinden elde edilen siyasi uygunluğun illa arzu edilebilir olmadığını; ve her şeyin "içinde" çerçevelendiği bağlam olmak şöyle dursun, "toplum"un minik kanallar içinde dolaşan birçok bağlantı öğesinden biri olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürer. Bu ikinci düşünce okulu, biraz kışkırtıcı bir şekilde slogan olarak Bayan Thatcher'ın meşhur, "Toplum diye bir şey yoktur," ifadesini (fakat çok farklı nedenlerle!) kullanabilir.

Bu kadar farklılarsa nasıl olur da ikisi de toplumun bilimi olduğunu iddia edebilir ve aynı "sosyoloji" etiketini kullanmaya heves edebilir? Görünüşe göre, bunlar tamamen kıyaslanamaz olmalıdırlar, zira birinci yaklaşımın kendi çözümü olarak aldığı şeyi, yani bazı özel toplumsal kuvvetlerin gizli mevcudiyetini ortaya çıkaran özel toplumsal bağların varlığını, ikincisi çözülmesi gereken ana bulmaca olarak ele almaktadır. Alternatif görüşe göre "toplumsal", diğerlerinin yapıştıramadıkları da dahil her şeyi yapıştırabilecek bir tür tutkal değildir; birçok *diğer* derleyici türleriyle birbirine yapıştırılan *şeydir*. Sosyologlar (veya sosyo-ekonomistler, sosyal-dilbilimciler, sosyal-psikologlar, vs.) toplumsal kümelenmeleri ekonomi, dilbilim, psikoloji, yönetimin artık yönleri üzerine ışık tutabilecek verili şeyler olarak görürken bu diğer araştırmacılar, tam tersine, toplumsal kümelenmeleri ekonomi, dilbilim, psikoloji, hukuk, yönetimin, vb. sağladığı özel *ortaklıklarla* açıklanması gereken şeyler olarak düşünür.[4]

Bununla birlikte şayet "toplumsal" kelimesinin etimolojisi akıl-

4 "Toplum veya diğer toplumsal kümelenmeler" ifadesini daha sonra toplumsal grupların doğasıyla ilgili olan "birinci belirsizlik kaynağı" olarak adlandıracağım şeye sunulan çözümler yelpazesini belirtmek için kullanıyorum. İleride göreceğimiz gibi "bireyci" veya "biyolojik" tanımlar da bir o kadar geçerli olduğu için burada özellikle "bütüncü" tanımları hedeflemiyorum. Bkz. s. 47.

da tutulacak olursa iki yaklaşım arasındaki benzerlik daha net görülür. Birçok sosyal bilimcinin "toplumsal" [*social*] diye adlandırdığı homojen bir şey olsa da aynı sözcükle heterojen öğeler arasında bir *ortaklıklar* [*associations*] dizisini isimlendirmek de tamamen makuldür. Her iki durumda da sözcüğün kökeni –Latince *socius* kökünden– aynı olduğu için, sosyolojiyi "toplumsalın bilimi" değil, *ortaklıkların izinin sürülmesi* olarak tekrar tanımlayarak sosyal bilimlerin başlangıçtaki sezgilerine sadık kalmak mümkündür. Sözün bu anlamında toplumsal, beyaz koyunlar arasındaki bir kara koyun gibi diğer şeyler arasında bir şeyi değil, kendileri toplumsal olmayan şeyler arasındaki *bir bağlantı türünü* belirtir.

Kimyasal bağlardan yasal ilişkilere, atomik kuvvetlerden tüzel kuruluşlara, fizyolojik düzeneklerden siyasal meclislere kadar her türlü kümelenme anlamına gelmesine neden olarak sosyolojiyi seyreltme riski taşıdığı için, ilk başta bu tanım absürd görünür. Gelgelelim, belirli bir durumda tüm bu heterojen öğeler yeni bir biçimde bir araya *toplanabileceği* için söz konusu alternatif sosyal teorinin amacı tam da budur. Akıllara durgunluk veren bir hipotez olmak şöyle dursun, bilakis toplumsalın kafa karıştırıcı cephesiyle yüz yüze geldiğimizde en yaygın deneyimimizdir bu. Yeni bir aşı pazarlanır, yeni bir iş tanımı ileri sürülür, yeni bir siyasal hareket yaratılır, yeni bir gezegen sistemi keşfedilir, yeni bir yasa oylanır, yeni bir felaket vuku bulur. Her bir durumda bir araya toplanmış şeylere dair kavrayışımızı değiştirmek zorunda kalırız, çünkü önceki tanım artık bir şekilde alakasızdır. Artık "biz"in ne anlama geldiğinden emin değilizdir; sıradan toplumsal bağlar olarak görünmeyen "bağlar"la birbirimize bağlanmışız gibidir.

Toplumsalın gitgide daralan anlamı

"Toplumsal/sosyal" sözcük ailesinin ardışık varyasyonlarında, en genelden en yüzeysele doğru giden açık bir etimolojik yönelimi vardır.[5] "Sosyal" sözcüğünün etimolojisi de çok

5 S. Strum ve B. Latour, "The Meanings of Social: from Baboons to Humans", *Information sur les Sciences Sociales/Social Science Information*, 26, 1987, s. 783-802.

öğreticidir. Sözcüğün kökü *seq-*, *sequi*'dir ve ilk anlamı "takip etmek[tir]." Latince *socius* bir eşlikçiyi, bir ortağı belirtir. Farklı dillerde, tabirin tarihsel şeceresi ilkin "birini takip etmek", daha sonra üye olma veya katılma ve son olarak da ortak bir şeye sahip olma anlamını ortaya çıkarır. Sosyalin bir başka anlamı ticari bir taahhütte bir payı olmaktır. Toplumsal sözleşme anlamındaki "sosyal" Rousseau'nun bir icadıdır. Toplumsal sorunlar, toplumsal mesele anlamındaki "sosyal" 19. yüzyılın bir buluşudur. Toplumcul [*sociable*] gibi paralel sözcükler, bireylerin toplumda dirlik içinde yaşamasını sağlayan becerilere gönderme yapar. Sözcüğün sürüklenişinden de görülebileceği gibi sosyal sözcüğünün anlamı zaman ilerledikçe daralır. Tüm ortaklıklarla *eşkapsamlı* olan bir tanımla başladığı halde, yaygın dilde siyaset, biyoloji, ekonomi, hukuk, psikoloji, yönetim, teknoloji, vs. ortaklıklardan kendi paylarına düşeni aldıktan *sonra* geriye kalanla kısıtlanmış bir kullanım kalır elimizde.

Anlamın sürekli daralması (toplumsal sözleşme, toplumsal mesele, sosyal hizmet uzmanı) nedeniyle toplumsalın alanının daha kapsamlı olduğunu unutarak onu insanlar ve modern toplumlarla sınırlandırma eğilimindeyizdir. De Candolle bilim metriyi –bilimin faaliyetini ölçmek için istatistiğin kullanılması– yaratan ilk kişiydi ve babası gibi o da bir *bitki* sosyoloğuydu.[6] Ona göre mercanlar, babunlar, ağaçlar, arılar, karıncalar ve balinalar da toplumsaldı. Toplumsalın bu genişlemiş anlamı sosyo-biyoloji tarafından tamamen kabul edilmişti.[7] Ne yazık ki bu teşebbüs, sosyal bilimcilerin toplumsalın anlamını genişletmeye dair en kötü korkularını doğrulamıştır. Bununla birlikte, birçok sosyo-biyolojik panoramada organizmalara verilen pek kısıtlı fail tanımına fazla inanmadan bu kapsamı korumak gayet mümkündür.

6 Alphonse de Candolle, *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles d'après l'opinion des principales académies ou sociétés scientifiques*, Fayard, Corpus des Oeuvres de Philosophie, Paris, 1873 [1987].

7 Edward O. Wilson, *Sociobiology, the New Synthesis*, Harvard University Press, The Belknap Press, Cambridge, MA, 1975.

Bundan dolayı, birlikte ne yapmamız gerektiğine dair projenin tamamı şüpheli hale gelir. Ait olma duygusu bir krize girmiştir. Fakat bu kriz hissini kaydetmek ve yeni bağlantıları takip etmek için başka bir toplumsal nosyonunun icat edilmesi gerekir. Genellikle, bu adla adlandırılandan *çok daha geniş* olmalı ama kesin surette yeni ortaklıkların izinin sürülmesiyle ve bunların toparlanışlarının tasarlanmasıyla *kısıtlı* olmalıdır. Bu nedenle, toplumsal olanı özel bir alan, belirli bir âlem veya tikel bir tür şey olarak değil, yalnızca hayli kendine özgü bir yeniden ortaklık kurma ve yeniden bir araya toplama hareketi olarak tanımlayacağım.

Böyle bir görüşe göre, örneğin hukuk, içsel mantığına ek olarak "toplumsal yapı"yla da açıklanması gereken şey olarak görülmemelidir; bilakis, bir ortaklığın daha kalıcı olmasını ve genişlemesini sağlayan şeyin bazı özelliklerini içsel mantığı açıklayabilir. İçtihatların bir vakayla genel bir kural arasında bağlantı kurma kabiliyeti olmadan bir meseleyi "daha büyük bir bağlama" yerleştirme hakkında ne bilebiliriz ki?[8] Bilim, kendi nesnelliğinin yanı sıra "toplumsal kuvvetlerle şekillendirilen" "toplumsal çerçeve"si ile ikame edilmemelidir; çünkü bizzat bilimin nesneleri, araştırma laboratuvarlarının öngörülemeyen tarzlarda bir araya getirdiği yabancı öğeler üzerinden herhangi bir verili bağlamı altüst etmektedir. SARS virüsü nedeniyle karantinaya alınanlar, varlığı muazzam epidemiyoloji ve viroloji kurumu tarafından su yüzüne çıkarılan bu küçük yaratığın mutasyonu nedeniyle, artık aileleri ve eşleriyle aynı şekilde "bir araya gelemeyecekleri"ni güç yoldan öğrenmişlerdi.[9] Din, kendi tanımında –aslına bakılırsa adında– bile toplumsal düzenin parçası olmayan kendilikleri birbirine bağladığından, toplumsal kuvvetlerle "izah edilmemelidir." Kreon gibi politikacılara indirgenemeyecek tanrıların emriyle harekete geçirilmenin ne demek olduğunu Antigone'nin çağından

8 Patricia Ewick ve Susan S. Silbey, *The Common Place of Law*, 1998 ve Bruno Latour ve Peter Weibel'in *Making Things Public: Atmospheres of Democracy* kitabına Silbey'in katkısı.

9 Bilimsel pratik üzerine çalışmalar, toplumsala dair bu alternatif tanım için ana saiki sağlamış olmasına rağmen, ancak dördüncü belirsizlik tanımlandıktan sonra ele alınacak, bkz. s. 125.

bu yana herkes bilir. Kuruluşların "daha geniş bir toplumsal çerçeve"ye yerleştirilmesi gerekmez, zira kendileri "daha geniş" bir olgu durumu içine konmanın ne demek olduğuna çok pratik bir mana atfederler. Sonuçta hangi yolcu, biniş kartına basılı ve havayolu görevlisinin kırmızıyla daire içine aldığı sayıya endişeyle ve defalarca bakmadan gideceği kapıyı bilebilir ki? Politikacıların yüzeysel sohbetleri arkasında işler halde olan "toplumun karanlık gizli kuvvetleri"ni ifşa etmek manasız olabilir zira o konuşmalar olmadan bir grubun parçası olmaktan anladığımız şeyin büyük bir kısmı kaybolacaktır. Irak'ta savaşan tarafların çelişkili laf kalabalığı olmadan, "işgal altındaki" veya "özgürleştirilmiş" Bağdat'ta dostu düşmandan nasıl ayıracağını kim bilebilir?

Üstelik aynısı diğer alanlar için de geçerlidir.[10] İlk yaklaşımda her faaliyet –hukuk, bilim, teknoloji, din, örgütlenme, siyaset, yönetim, vs.– hepsinin *gerisinde* duran aynı toplumsal kümelenmelerle ilişkilendirilebilir ve açıklanabilirken, sosyolojinin ikinci versiyonunda her ne kadar bir toplum üretecek –veya *üretmeyecek*– şekilde bağlantılandırılabilir olsalar da bu faaliyetlerin gerisinde ***hiçbir şey*** yoktur. İki versiyon arasındaki hayati sapma noktası budur. Toplumsal olmak, artık güvenli ve sorunsuz bir özellik değil, herhangi bir yeni bağlantının izini sürmekte ve herhangi bir *doğru biçimlenmiş* toparlanışı yeniden tasarlamakta başarısız olabilecek bir harekettir. Bu kitap boyunca öğreneceğimiz gibi, ortaklıkların hareketini sürdürmek yerine *yarıda kestiği* için, "toplumsal açıklama" denen şey daha önce birçok faydalı hizmet sunmasına rağmen şimdi zarar verici bir yönteme dönüşmüştür.

İkinci yaklaşıma göre, birinci yaklaşımın taraftarları, açıklamaları gereken şey ile açıklamayı karıştırmışlardır. Toplumla veya diğer toplumsal kümelenmelerle başlarlar, halbuki bunlara sonunda varmaları gerekir. Toplumsalın özünde toplumsal bağlardan oluştuğunu düşünürler, ama aslında ortaklıkların kendileri toplumsal olmayan bağlardan oluşur. Sosyolojinin özel bir alanla sı-

10 Bu zıtlığın, neden ve sonucun tersyüz edilmesinden daha incelikli bir şekilde yeniden nasıl formüle edileceğini 2. Kısım'da göreceğiz, s. 323.

nırlı olduğunu tasavvur ederler, halbuki sosyologlar yeni heterojen ortaklıkların oluştuğu her yere seyahat etmelidir. Toplumsalın daima ellerinin altında hazır durduğuna inanırlar, ama aslında toplumsal, görünür olan veya koyutlanması gereken bir tür şey değildir. Yalnızca, kendileri hiçbir şekilde "toplumsal" olmayan öğeler arasında *yeni* bir ortaklık üretildiğinde, (sınamalarda) geride bıraktığı izler sayesinde görülebilir. Siyasi geleceğimiz bizi neyin bir arada tuttuğuna karar verme görevine dayanıyorken, zaten her zaman bir toplumun kuvvetine tabi olduğumuz konusunda ısrar ederler. Özetle ikinci okul, birincisinin aniden yarıda bıraktığı bağlantı ve derleme çalışmasını *sürdürme* iddiasındadır. Bu kitabın yazılma nedeni, ilgili araştırmacıların toplumsalı yeniden *bir araya toplamasına* yardımcı olmaktır.

Kitap boyunca standart sosyalin sosyolojisi ile benim *eleştirel sosyoloji* olarak adlandıracağım daha radikal bir alt familyayı ayırt etmeyi öğreneceğiz.[11] Bahsedilen bu son dal aşağıdaki üç özelliğe göre tanımlanacaktır: Eleştirel sosyoloji kendisini toplumsalla *kısıtlamakla* kalmaz, aynı zamanda incelenecek nesneyi toplumsal ilişkilerden oluşan başka bir malzemeyle *ikame eder*; bu ikamenin, toplumsal dışında "başka" bir şeyin olduğu sanrısı içinde yaşamaya *ihtiyaç duyan* toplumsal aktörler için katlanılmaz olduğunu ileri sürer; ve toplumsal açıklamalarına aktörlerin getirdiği itirazların, söz konusu açıklamaların doğruluğuna en iyi *kanıtı* sunduğunu düşünür.

Daha net olması amacıyla, ilk yaklaşımı "sosyalin sosyolojisi" ve ikincisini "ortaklıkların sosyolojisi" (keşke "asosyoloji" tabirini kullanabilseydim) olarak adlandıracağım. Bu adlandırmanın, böylelikle bir araya getirdiğim sosyal bilimlerin birçok nüansına büyük haksızlık ettiğini biliyorum fakat bu, iyi bilinen sahayı kabataslak çizerken betimlemeyi seçtiği tanıdık olmayan argümanlar konusunda çok ke-

11 Eleştirel sosyoloji ile eleştiri sosyolojisi arasındaki ayrım için, bkz. Luc Boltanski ve Laurent Thévenot, *On Justification*; Luc Boltanski ve Laurent Thévenot, "The Sociology of Critical Capacity", 1999; ve özellikle Luc Boltanski, *L'amour et la justice comme compétences*, 1990. Sosyalin sosyolojisiyle biraz süreklilik kurmayı gerekli görüyorsam, eleştirel sosyoloji ve onun "illüzyon illüzyonu"na daha sert karşı çıkmam gerekecek.

sin olması gereken bir takdim için kabul edilebilirdir. Bu hoyratlık için affedilmem mümkün çünkü sosyalin sosyolojisi için birçok harika giriş metni varken sosyal teorinin bu adlandırdığımız –gerçekten de adı ne olacak?– alt sahası[12] için bildiğim kadarıyla hiçbir giriş kitabı yoktur. Yazık ki tarihsel adı "aktör-ağ teorisi" olageldi; muhafaza etmeyi hak edecek kadar tuhaf, kafa karıştırıcı ve anlamsız bir ad. Bir seyahat rehberi yazarı, sunduğu yöre hakkında yeni yorumlar ileri sürmekte serbest olsa bile yörenin en yaygın adını değiştirmekte serbest değildir, zira en basit işaret levhası en iyisidir; sonuçta "Amerika" kelimesinin kökeni daha da tuhaftır. Biri ANT[13] kısaltmasının kör, miyop, işkolik, iz üstünde, kolektif bir seyyah için çok uygun olduğuna dikkatimi çekinceye dek, "tercüme sosyolojisi", "eyleyen-köksap ontolojisi", "yenilik sosyolojisi" gibi daha incelikli adlar lehine bu etiketi bırakmaya hazırdım. Başka karıncalar için yazan bir karınca; işte bu, projeme mükemmelen uyuyordu![14] Kuşkusuz *sosyoloji* kelimesini kullanmak en ideali olurdu fakat iki bileşeni –toplumsal olan nedir ve bilim nedir– revizyondan geçirilmeden bu kelimeyi kullanmak sakıncalıdır. Elinizdeki kitap ilerledikçe "sosyalin sosyolojisi" ifadesini diğer sosyal bilimcilerin bana göre seve seve kendilerini kısıtladığı dağarcığı adlandırmaya tahsis ederek, sosyoloji kelimesini gitgide daha sık kullanacağım.

12 Yakın zamanlı bir kılavuz için, bkz. John Law, *After Method: Mess in Social Science Research*, 2004. Andrew Barry, *Political Machines. Governing a Technological Society*, 2001 ve Anne-Marie Mol, *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice (Science and Cultural Theory)*, 2003 adlı kitaplar da Bruno Latour'un *Aramis or the Love of Technology*, 1996 kitabıyla iyi bir giriş olarak kullanılabilir.

13 Actor-network theory'nin [aktör-ağ teorisi] kısaltması olan ANT aynı zamanda İngilizcede karınca anlamına gelmektedir. Bundan sonraki sayfalarda kısaltmanın Türkçeye uyarlanmış hali olan AAT kullanılacak olsa da bu karınca göndermesinin akılda tutulması faydalıdır. (Ç.N.)

14 Burada, Bruno Latour, "On Recalling ANT", 1999c yazısında aldığım konumun tam zıt konumunda yer aldığım için özür dilemem gerekiyor. O dönemde tire de dahil olmak üzere bu korkunç ifadenin bütün öğelerini eleştirmiş olsam da şimdi tire de *dahil* hepsini savunacağım!

Aktör-ağ teorisi başlığı altında sınıflandırılan literatürde nasıl yön bulunur

İlgili kaynakçanın büyük bir kısmı John Law'un "Aktör Ağ Kaynakları" adlı mükemmel web sitesinde bulunabilir.[15] Bu yaklaşımın kökeni bilim ve teknoloji araştırmalarına uyarlanmış yeni bir sosyal teori gereksiniminde bulunabilir.[16] Fakat ciddi olarak üç belgeyle başlamıştır.[17] İnsan dışı varlıklar –mikroplar, deniz tarakları, kayalar ve gemiler– sosyal teoriye işte bu noktada yeni bir şekilde dahil olmuşlardır. Dördüncü belirsizliği incelerken, s. 125'te açıklayacağım gibi ilk kez bilim ve teknolojinin nesneleri benim için deyim yerindeyse sosyal-uyumlu hale geliyordu. Bu argümanın felsefi temeli, daha önceki bir kitabın[18] ikinci kısmında ele alınmış olsa da orada kavranması güç bir biçimde sunuluyordu.

O zamandan bu yana birçok yönde ilerledi, Law'un web sitesinde listelenen birçok yazıda incelendi ve eleştirildi. AAT üyeliği için açık bir turnusol testi olmasa da geçici ve eldeki imkânlarla üretilmiş bazı testler icat edilebilir. Söylemeye gerek bile yok, AAT'nin bu yorumu sadece benim görüşümü temsil ediyor. Bu kitap daha kolektif bir sunumu değil, daha sistematik bir sunumu amaçlıyor. İşte aşağıda faydalı olduğunu düşündüğüm testlerden bazıları.

15 Bkz. http://wp.lancs.ac.uk/sciencestudies/the-actor-network-resource-thematic-list/.

16 M. Callon ve B. Latour, "Unscrewing the Big Leviathans: How Do Actors Macrostructure Reality", *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*, Knorr, K. ve Cicourel, A. (yay. haz.), Routledge, Londra, 1981, s. 277-303.

17 Bruno Latour, *Irreductions part II of The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1988a; Michel Callon, "Some elements of a sociology of translation domestication of the scallops and the fishermen of St Brieux Bay", *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?*, Law, J., (yay. haz.), 1986, s.196-229; John Law, "On the Methods of Long-Distance Control: Vessels, Navigation and the Portuguese Route to India", *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?*, Law, J. (yay. haz.), Sociological Review Monograph, Keele, 1986b, s. 234-263.

18 Bruno Latour, *Irreductions part II of The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1988a.

Bunlardan biri, insan dışı varlıklara atfedilen kesin roldür. Bunlar sadece simgesel bir yansıtmanın talihsiz hamilleri değil, *aktörü* olmalıdırlar (bkz. s. 95'teki tanım). Fakat bu faaliyet şimdiye kadar maddi olgularla veya doğal nesnelerle ilişkilendirilmiş faillik türünde olmamalıdır. Öyleyse bir izah simgesel ya da doğalcı bir nedensellik türü kullanıyorsa, ne kadar aksini iddia ediyor olursa olsun bu izahı AAT bütüncesine dahil etmek için hiçbir neden yoktur. Tersine, insan dışı varlıklara geleneksel doğal nedensellikten daha açık –ama simgesel nedensellikten daha etkili– olan bir faillik türü atfeden her çalışma, bu yaklaşımla hiçbir şekilde ilişkilendirilmek istemeyen yazarlar tarafından kaleme alınmış olsa bile bütüncemizin bir parçası olabilir. Örneğin bir biyoloji kitabı[19] genlere aktif bir rol verdiği için AAT'ye ait olabilir.

Bir başka test, açıklamanın hangi yönde ilerlediğini kontrol etmektir. Nihayetinde neyin toplumsal olduğuna dair liste, öğelerin çoğunu açıklamak (örtbas etmek) için kullanılan kısıtlı dağarcıkla aynı mıdır? Toplumsal değişmez halde kalıyorsa ve bir durumu açıklamak için kullanılıyorsa AAT değildir. Örneğin her birimiz için ne kadar aydınlatıcı olmuş olursa olsun *Social Shaping of Technology* [Teknolojinin Toplumsal Şekillenişi][20] bu bütüncenin bir parçası olmayacaktır; çünkü toplumsal başından itibaren değişmez olarak alınır ve teknolojik değişimin şeklini izah eder. Hiçbir şekilde bir AAT yazarı olmasa da McNeill[21] dahil edilmeye hak kazanacaktır; çünkü ilişkilendirilmesi gereken şey fareler, virüsler ve mikropların bir imparatorlukta "bir araya getirilmesi" gereken şeyin tanımına dahil edilmesiyle dönüşür. Bu

19 J.-J. Kupiec ve P. Sonigo, *Ni Dieu ni gène*, Le Seuil-Collection Science ouverte, Paris, 2000.

20 Wiebe Bijker, *Of Bicyles, Bakelites, and Bulbs: Towards a Theory of Sociotechnical Change*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995.

21 William Hardy McNeill, *Plagues and Peoples*, Anchor Press, New York, 1976.

şekilde Cronon'unki[22] gibi bir kitap, metropolün kendisinin gelişen bileşimini açıklamak amacıyla hiçbir gizli toplumsal kuvvet eklenmediği için kuşkusuz bir AAT başyapıtıdır. Aynısı dağıtık bilişsellikte yapılan çalışmalar[23] için de doğru olacaktır. Ayrıca bu, bilim ve teknolojinin tarihinin büyük bir kısmını programımız için önemli kılan ve bilhassa Hennion'un etkisiyle[24] sanat sosyolojisinin daimi bir yol arkadaşı olmasına neden olan şeydir.

Üçüncü ve daha güç bir test, bir çalışmanın toplumsalı yeniden bir araya toplamaya mı çalıştığı, yoksa hâlâ saçmak ve yapıbozum üzerinde mi ısrar ettiğini kontrol etmek olacaktır. AAT postmodern bir "Büyük Anlatılar" ve "Avrupa merkezli" veya "hegemonik" bakış açısı eleştirisiyle karıştırılmıştır. Bununla birlikte hayli yanıltıcı bir görüştür bu. Saçmak, imha ve yapıbozumu ulaşılacak amaçlar değil, aşılması gereken şeylerdir. Toplumsalı toplamaya ve yeniden bağlamaya muktedir yeni kurumlar, prosedürler ve kavramların ne olduğunu kontrol etmek çok daha önemlidir.[25]

Birçok durumda, sosyalin sosyolojisine başvurmanın yalnızca makul değil, kaçınılmaz da olduğu doğrudur, zira kolektif âlemde halihazırda kabul edilmiş tüm bileşenleri tanımlamak açısından pratik bir kısayol sunmaktadır. "IBM", "Fransa", "Maori kültürü", "yukarı yönlü hareketlilik", "totaliterlik", "toplumsallaşma", "alt-orta sınıf", "siyasi bağlam", "toplumsal sermaye", "küçültme", "toplumsal inşa", "bireysel fail", "bilinçdışı dürtüler", "akran baskısı" gibi nosyonları

22 William Cronon, *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*, Norton, New York, 1991.

23 Edwin Hutchins, *Cognition in the Wild*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995.

24 Antoine Hennion, *La passion musicale: Une sociologie de la médiation*, A.-M. Métailié, Paris, 1993.

25 Callon, M.; Lascoumes, P.; Barthe, Y., *Agir dans un monde incertain: Essai sur la démocratie technique*, Le Seuil, Paris, 2001; Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, çev. Catherine Porter, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004b.

kullanmaktan kaçınmak aptalca olduğu kadar ukalaca da olacaktır. Fakat yeniliklerin hızla çoğaldığı, grup sınırlarının belirsiz olduğu, dikkate alınması gereken kendilikler yelpazesinin dalgalandığı durumlarda, sosyalin sosyolojisi artık aktörlerin yeni ortaklıklarının izini sürebilecek halde değildir. Bu noktada yapılacak son şey ortaklıkların şeklini, boyutunu, heterojenliğini ve bileşimini peşinen kısıtlamak olacaktır. Toplumsalın pratik kısayolu yerine ortaklıkların acılı ve masraflı uzun yolunu geçirmek gerekir. Sosyal bilimcinin ödevleri de buna uygun olarak dönüşür: Aktörleri, bazı iyi bilinen türlerin vakalarını sunan bilgi kaynakları rolüyle kısıtlamak artık yeterli değildir. Onlara toplumsalın neden oluştuğuna dair kendi teorilerini icat etme olanağını iade etmeniz gerekir. Göreviniz artık bir düzen dayatmak, kabul edilebilir kendilikler yelpazesini kısıtlamak, aktörlere ne olduklarını öğretmek veya kör pratiklerine biraz düşünümsellik eklemek değildir. AAT'den bir sloganı kullanacak olursam, "aktörlerin kendilerini takip etmeniz" gerekir; yani bu kolektif varoluşun ellerinde neye dönüştüğünü, onu birbirine uygun hale getirmek için hangi yöntemleri kullandıklarını, kurmak zorunda kaldıkları yeni ortaklıkları hangi izahların en iyi şekilde tanımlayabileceğini onlardan öğrenmek için çoğunlukla yabani olan yeniliklerine yetişmeye çalışmaktır. Sosyalin sosyolojisi halihazırda *bir araya toplanmış* olanda işe yarıyorsa da –*henüz*– bir tür toplumsal âlem olmayan şeyin katılımcılarını yeniden bir araya getirmekte o kadar işe yaramaz.

Bu iki okulu birbiriyle ilişkilendirmenin daha uç bir yolu, fizik tarihiyle biraz zayıf bir paralellik kurmak ve sosyalin sosyolojisinin "rölativite öncesi" olduğunu, bizim sosyolojimizinse tamamen "rölativist" olması gerektiğini söylemektir. En sıradan durumlarda, örneğin yavaş değişen durumlarda, rölativite öncesi çerçeve gayet uygundur ve herhangi bir sabit referans çerçevesi, büyük bir deformasyon olmadan hareketi kaydedebilir. Fakat işler hızlandığı, yenilikler çoğaldığı ve kendilikler katlandığı anda, umutsuzca darmadağınık hale gelen veriler üreten mutlakçı bir çerçeveyle baş başa kalınır. Referans çerçeveleri arasında hareket kabiliyetini korumak ve çok farklı hız ve ivmelerde hareket eden çerçevelerden gelen izler arasında bir tür ölçekdeşliği geri kazanmak amacıyla rölativist bir çözümün icat edilmesi gerektiği andır bu. Rölativite teorisi, zihinsel aygıtımızda çok basit soruların

tetiklediği büyük bir kaymaya dair iyi bilinen bir örnek olduğu için, ortaklıklar sosyolojisinin sosyalin sosyolojisini tersyüz etme ve genelleştirme tarzları için güzel bir benzerlik olarak kullanılabilir.

Takip eden sayfalarda ilgilendiğim şey çürütmek –diğer sosyal teorilerin yanlış olduğunu ispatlamak– değil, önermek. Toplumsal bir âlemin varlığının sosyal bilimler için meşru bir referans çerçevesi sağladığı yönündeki sağduyulu hipotezi askıya alarak nereye kadar gidilebilir?[26] Önceki yüzyılın başındaki fizikçiler, mutlak olarak katı ama yine de belirsizce yoğrulabilir olan eter gibi bir sağduyu çözümünden kurtulmayı başarabilmişse sosyologlar da "fuzuli bir hipotez" olarak toplumsal töz nosyonunu terk ederek yeni seyahat olanakları keşfedebilir mi? Böylesine marjinal bir tutumun başarı şansı o kadar küçüktür ki herhangi bir noktada onu parçalayabilecek, tamamen akla yatkın alternatiflere karşı adil ve titiz davranmaya pek gerek görmüyorum. Dolayısıyla iki bakış açısı arasındaki tezadı açıkça göstermek amacıyla çoğunlukla taraflı ve önyargılı olacağım. Hakkaniyetin bu şekilde çiğnenmesi karşılığında, deney yapmayı tercih ettiğim konumdan en uç sonuçları çıkarırken mümkün olduğu kadar tutarlı olmaya çabalayacağım. Benim testim, bu yeni kalkış noktasının itaat etmeye zorladığı tüm zorunluluklara tamamen, hatta körü körüne bağlı kalarak kaç yeni meselenin gün ışığına çıkarılabileceği olacak. Nihai testim, kitabın sonunda ortaklıkların sosyolojisinin yeni ve daha aktif farklı türde bağlantıları takip ederek sosyalin sosyolojisinin yerine geçmeye muktedir olup olmadığını ve sosyal bilimin çabasında meşru olan her şeyi miras alıp alamadığını görmek olacak. Her zaman olduğu gibi bunun başarılı olup olmadığı okurun takdirine kalacak.

Bir disiplinin kökenlerinin izini saygıdeğer bir ataya kadar sürmek isteyenler için, sosyal bilimin görevlerini anlamanın iki zıt yolu arasındaki bu ayrımın yeni bir şey olmadığına işaret etmek önemli-

26 Sosyalin sosyolojisine karşı tavrım sert görünüyorsa ve eleştirel sosyoloji konusunda çirkin davranıyorsam da bu sadece geçici. Bunların başlangıçtaki sezgilerinde doğru olan şeyi yeniden nasıl edineceğimizi vakti geldiğinde öğreneceğiz. Temel standartlar nosyonu (2. Kısım, s. 302) sosyalin sosyolojisine adil davranmamıza olanak veriyorsa da eleştirel sosyolojinin, korkarım, siyasi uygunluk meselesinin ele alındığı Sonuç Bölümü'ne kadar beklemesi gerekecek.

dir. Daha disiplinin en başında (en azından Fransa'da), –yaşlı Gabriel Tarde ile Émile Durkheim arasında– yürürlükteydi bu tezat; ve kazanan Durkheim olmuştu.[27] Tarde, Durkheim'ın nedenle sonucu karıştırarak, toplumsal bağ anlayışı yerine toplumsal mühendisliği hedefleyen siyasal bir proje getirerek, toplumu açıklama görevini terk ettiğinden her zaman şikâyet etmişti. Genç rakibi karşısında toplumsalın, gerçekliğin özel bir alanı değil, bir bağlantılar ilkesi olduğunu; "toplumsal"ı biyolojik organizmalar veya hatta atomlar gibi diğer ortaklıklardan ayırmak için neden olmadığını; bir sosyal bilime dönüşmek için felsefeyle ve özellikle de metafizikle bir kopuşa gerek olmadığını; sosyolojinin bir tür psikolojiler-arasılık olduğunu;[28] yenilik ve özellikle bilim ve teknoloji üzerine çalışmanın sosyal teorinin büyüme alanı olduğunu; ve ekonominin çıkar hesaplarını betimlemek için muğlak bir metafor olarak kullanılması yerine, baştan aşağı yeniden inşa edilmesi gerektiğini aktif bir şekilde savunmuştu. Hepsinden önemlisi toplumsalı, belirli bir organizma türü değil, yeni yöntemlerle takip edilmesi gereken gezici bir akışkan olarak görüyordu. Tarde'ın tüm tuhaflıklarını –ki sürüsüne berekettir– kabul etmek zorunda değiliz fakat saygın cetlerin portreler galerisinde Harold Garfinkel'le birlikte sosyolojinin, toplumu başka bir şeyi açıklamak veya zamanın siyasal meselelerinden birini çözmeye yardım etmek amacıyla kullanmak yerine, toplumun nasıl bir arada durduğunu izah eden bir bilim olabileceğine inanan pek az sayıda kişiden biridir. Tarde'ın bir asır boyunca sosyalin sosyologları tarafından sonunda bir hayalete indirgenecek düzeyde hezimete uğratılmış olması hatalı olduğunu göstermez. Bilakis, bu kitabı daha da zorunlu hale getirir. Eminim ki sosyoloji, Tarde'dan (Comte, Spencer, Durkheim ve Weber'i saymıyorum bile) daha fazlasını miras almış olsaydı sosyoloji çok daha önemli bir disiplin olabilirdi. Kitabın sonunda göreceğimiz

27 İngilizcede Tarde düşüncesine tek kapsamlı giriş için, bkz. Gabriel Tarde ve Terry C. Clark, *On Communication and Social Influence*, 1969. Daha yakın zamanlı bir görüş için, bkz. Bruno Latour, "Gabriel Tarde and the End of the Social", 2002. Gabriel Tarde'ın, *Social Laws: An Outline of Sociology*, 1899 [2000] adlı eserinin eski bir çevirisine çevrimiçinde ulaşmak mümkündür.

28 Neredeyse tamamen suskun kaldığı psikoloji-içi kavramına zıt olarak, bkz. Gabriel Tarde, *Monadologie et sociologie*, 1895 [1999].

gibi, böyle olmasını sağlayacak kaynaklara hâlâ sahiptir. İki gelenek kolaylıkla uzlaştırılabilir; sonuçta ikinci gelenek, birincisinin çok çabuk tamamladığını sandığı görevin kaldığı yerden sürdürülmesidir. Geçmişte "toplumsal alan" etiketi altında bir araya getirilen etkenler, ileride toplum değil, *kolektif* olarak adlandıracağım olguda bir araya toplanması gereken öğelerden bazılarından ibarettir.

Gabriel Tarde: Alternatif bir sosyal teori için alternatif bir öncü

Gabriel Tarde (1843-1904) bir hâkimdi, daha sonra kendi kendini eğitmiş bir kriminolog ve Collège de France'da Bergson'un selefi oldu.

Birkaç alıntı, iki düşünce hattı arasındaki güçlü tezat hakkında bir fikir verecektir. Aşağıda Tarde'ın toplum tanımını görebilirsiniz:

"Fakat bu, her şeyin bir toplum olduğu ve her fenomenin toplumsal bir olgu olduğu anlamına gelir. Bilimin, önceki yönelimlerinin mantıksal bir devamı olarak toplum nosyonunu tuhaf bir şekilde genelleştirme eğiliminde olması kayda değerdir. Bize hayvan toplumlarından [...], hücre toplumlarından bahseder; peki neden atomik toplumlardan bahsetmesin? Yıldızlar, güneş sistemleri toplumlarına hiç değinmiyorum bile. Bütün bilimler sanki sosyolojinin bir dalına dönüşmeye yazgılı gibidir."[29]

Daha da ilginci Tarde yıllar boyunca bir istatistik enstitüsünün başındaydı ve daima hem monografilere hem de niceliksel verilere inanmıştı, fakat sosyolojinin izini sürmesi gereken *nicelik* türü hakkında Durkheim'la aynı fikirde değildi.

Tanrı'yı dahil etmeden Leibniz'in monadlarını genelleştiren Tarde'ın projesi, mikro ile makro arasındaki bağı tersyüz eder:

29 Gabriel Tarde, *Monadologie et sociologie*, Les empêcheurs de penser en rond, 1895 [1999].

"Daha küçük bir ölçekte olsa da birçok biçimde daima aynı hata su yüzüne çıkar; yani toplumsal olgularda intizam, düzen, mantıksal işleyişin kademeli olarak ortaya çıktığını görmek için, bunların özünde düzensiz olan ayrıntılarından çıkıp engin kümelerin panoramik bir manzarasına kavuşana kadar yükselmemiz gerektiğine inanma hatası; her toplumsal koordinasyonun ilkesinin ve kaynağının genel bir olgu olduğuna, bu koordinasyonun kademe kademe tekil olgulara kadar gücünü kaybederek indiğine inanma hatası; kısacası insanın bir evrim yasası rehberliğinde hareket ettiğine inanma hatası. Bir anlamda ben zıddını savunuyorum."[30]

Bu, Tarde'a göre bir nesil daha genç olan Durkheim'la radikal zıtlığı açıklar:

"Özetle söz konusu kavrayış tek doğrultulu evrimcilerin ve ayrıca Durkheim'ın kavrayışının neredeyse zıddıdır. Her şeyi kolektif fenomenlerin belirli bir düzene göre çoğalmak, kendini aynı şekilde tekrarlamak zorunda bırakan bir evrim yasasının sözde üstünlüğüyle, küçüğü büyükle, ayrıntıyı bütünle açıklamak yerine kolektifin benzerliklerini temel küçük eylemlerin öbekleşmesiyle, büyüğü küçükle, bütünü ayrıntıyla açıklıyorum. Fenomenlere bu şekilde bakmak, sosyolojide sonsuz küçüklükler hesabının matematikte yol açtığına benzer bir dönüşüme neden olacaktır."[31]

Tarde'ın AAT'nin erken bir atası olarak görülebilmesinin nedeni, toplumsal bir bağlantı hakkındaki en iyi örneğinin daima tarih ve bilim sosyolojisi olmasıdır:

"Beşeri eserlerin belki de en fevkaladesi olan bilime gelirsek, orada bir şüphe olanağı yoktur. Bilim tarihin ışığı al-

30 Gabriel Tarde, *Social Laws: An Outline of Sociology*, çev. Howard C. Warren, Batoche Books, Kitchener, Ont., 1899 [2000], s. 75.

31 Agy., s. 35.

tında inşa edilmiştir ve bilimin gelişimini aşağı yukarı başlangıcından günümüze kadar takip edebiliriz... Buradaki her şey, sadece malzemeler değil, bütünün genel tasarımı ve ayrıntılı planların hepsi bireyden kaynaklanır. Şimdi kültürlü zihinlerde yayılmış olan ve her ilkokulda öğretilenler de dahil her şey tekil bir zihnin sırrı olarak başlamıştır; bu nedenle solgun ve titreyen küçük bir alev ilk başta dar bir menzilde ışınlarını yaymış ve o aşamada bile birçok engelle karşılaşmış, fakat daha da yayıldıkça parlaklaşmış ve en nihayet ışıl ışıl bir aydınlığa dönüşmüştür. Bilimin böyle inşa edildiği açık olsa da her dogma, kanunname, devlet veya ekonomik rejimin inşasının aynı şekilde gerçekleştiği de bir o kadar doğrudur; kökenlerinin bilinmezliği ve dönüşümlerinin yavaşlığı ilerlemelerinin büyük kısmında onları gözlem dışında bıraktığı için dil ve etikle ilgili herhangi bir şüphe mümkün olsa bile onların evrimlerinin de aynı yoldan ilerlediği kuvvetle muhtemel değil midir?"[32]

Tarde'ın ele aldığı kendilikler insanlar değil, kendi yaşamlarına sahip yenilikler, değişim nicemleridir (*quanta*):

"İster endüstriyel bir ürün, bir dize, bir formül, ister bir beynin bir köşesinde herhangi bir yerde bir gün ortaya çıkan –İskender'in dünyanın fethi hayali gibi– siyasal veya başka türlü bir düşünce söz konusu olsun, kendine has az çok belirgin bir karaktere sahip olan herhangi bir toplumsal eser işte bu nedenle insanların olduğu her yerde kendisini binlerce ve milyonlarca örnekle yaymaya çalışır ve ancak en az kendisi kadar ihtiraslı olan bir rakip tarafından bastırılması halinde durur."[33]

Sosyal bilimleri felsefe veya hatta metafizikten koparması AAT açısından Tarde'ı çok faydalı hale getirir:

32 *Social Laws: An Outline of Sociology*, s. 84-85.
33 *Monadologie et sociologie*, s. 96.

> "Var olmak farklılaşmaktır; bir anlamda fark, şeylerin tözsel yönüdür, hem daha kendilerine has bir hale dönüştüren hem de daha müştereken sahip oldukları şeydir. Bu farktan hareket etmek ve her şeyin indirgendiği bu şeyi açıklamaktan kaçınmak gerekir; buna, yanlış bir şekilde kalkış noktası olarak kullanılan özdeşlik de dahildir. Zira özdeşlik sadece bir asgaridir ve bundan dolayı hayli nadir olan bir farklılık türüdür; tıpkı durağanlığın hareketin bir hali ve dairenin elipsin bir çeşidi olması gibi. Bir ilk özdeşlikten hareket etmek başlangıçta fevkalade ihtimal dışı bir tekillik, hem ayrı hem benzer olan çoklu varlıkların imkânsız bir çakışması veya daha sonradan hiçbir neden olmadan bölünmüş tek bir basit varlığın karanlık gizemi olduğunu varsaymak anlamına gelir."[34]

Toplumsal bağlantıları tekrar bir araya toplamak amacıyla AAT'nin nasıl kullanılacağı üzerine olan bu kitap, sosyalin sosyolojisinin artık bir meşruluğu kalmamış nedenlerle bir araya getirdiği üç göreve tekabül eden üç bölüm halinde düzenlenmiştir:

Toplumsalı peşinen belirli bir alanla kısıtlamadan, ortaklıklar hakkındaki birçok ihtilaf nasıl *harekete geçirilir*?

Aktörlerin bu ihtilafları *sabitlemesine* olanak veren araçlar nasıl tamamen izi sürülebilir hale getirilir?

Toplumsalı bir toplumda değil, bir kolektifte bir araya toplamak hangi *prosedürler* üzerinden mümkündür?

Birinci Kısım'da, toplumsal dünyayı dolduran varlık türlerini neden peşinen kısıtlamamamız gerektiğini göstereceğim. Toplumsal bilimler, karşılaştıkları ortaklıkların katıksız karmaşıklığını harekete geçirmede aşırı ürkek hale gelmiştir.[35] Tabiri caizse, ihtilaflardan beslenmenin ve nasıl iyi rölativistlere dönüşüleceğini –yeni bir alan-

34 *Monadology et sociologie*, s. 73.

35 Bu kitapta niceliksel sosyoloji meselesini bir kenara bırakmış olmanın nedeni niteliksel verilere daha çok inanmam değil, izah edilmesi gereken *nicemin* bizzat tanınının burada izleyeceğim toplumsal vektörün farklı tanımlarında söz konusu olmasıdır.

da tehlikeye atılmadan önce kesinlikle zorunlu bir hazırlığı– öğrenmenin mümkün olduğunu ileri süreceğim. İkinci Kısım'da, birinci Kısım'da ele alınan ihtilafları sabitlemek için yapılan çalışmaları takip ederek toplumsal bağlantıları izi sürülebilir hale getirmenin nasıl mümkün olduğunu göstereceğim. Haritacılıktan bir metafor ödünç alarak, herhangi bir yeni bağın kuruluşunu açıkça görülebilir hale getirmek amacıyla AAT'nin toplumsal dünyayı mümkün olduğunca *düzleştirmeye* çabaladığını söyleyebilirim. Son olarak, kolektifi bir araya toplamanın –ama ancak toplum ve "toplumsal açıklama" kestirmesi terk edildikten sonra– neden peşine düşülmeye değer bir görev olduğuyla sözlerimi bağlayacağım. Sosyalin sosyologlarının sunduğu toplum manzaralarının, temelde muzaffer modernizm döneminde medeni barışı garanti etmenin bir yöntemi olduğu doğruysa[36] modernleşme üzerinde kuşku gölgeleri geziyorken birlikte yaşama yöntemleri bulma görevinin asla olmadığı kadar önemini sürdürdüğü bu dönemde, ortaklıkların sosyologları ne tür bir kolektif yaşam ve bilgi üretmelidir?

Bazı bakımlardan elinizdeki kitap aynı anda hem tamamen banal –sadece şu bildiğimiz toplumsal dünya söz konusudur– hem de egzotik –her adımda nasıl yavaşlamamız gerektiğini öğrenmemiz gerekecektir– bir coğrafi bölge hakkında bir seyahat kılavuzuna benzer. Şayet ağırbaşlı araştırmacılar, bir bilime giriş kitabının bir seyahat kılavuzuyla kıyaslanmasını yakışıksız buluyorsa "nereye gitmeli?" ve "orada görmeye değer ne var?" sorularının, Yunanların afra tafrayla "yöntem" veya daha kötüsü "yöntembilim" diye adlandırdığı şeyin, sade bir tercümesi olduğunu onlara kibarca hatırlatabilirsiniz. Seyahat kitabı yaklaşımının "yöntem üzerine söylem"e kıyasla avantajı, kapsadığı bölgeyle karıştırılmasının mümkün olmamasıdır. Bir kılavuz kullanılabileceği gibi unutulabilir de; yağ ve kahve lekeleriyle dolu halde sırt çantasına atılabilir, üzerine bir şeyler karalanabilir, sayfaları ocak ateşini yakmak için yırtılabilir. Kısacası,

36 "Sosyoloji" ve "sosyal bilimler" kelimelerinin ilk örneği, Emmanuel Joseph Sieyès'in (1748-1836) *Qu'est-ce que le Tiers-Etat?* adlı ünlü risalesinde tüm "kameral bilimler"in bir yönetim sanatı potasında eritilmesine işaret etmek amacıyla geçer. Bkz. Frédéric Audren, "Les juristes et le sociologues."

okura kendisini dayatmaktan ziyade fikirler verir. Bununla birlikte, seyahat edemeyecek kadar üşengeç ziyaretçiye, parlak kâğıda basılmış manzaralar sunan bir resimli kitap da değildir. Arazide batağa saplandıkları *anda* yönlerini tayin etmelerine yardımcı olan bir el kitabı olarak pratisyenlere yöneliktir. Korkarım kitap başkaları için tamamen içine nüfuz edilemez olarak kalacak; zira izi sürülecek toplumsal bağlar bu kişilerin takip etmek üzere eğitildiklerine asla benzemeyecek.

1. KISIM

TOPLUMSAL DÜNYA HAKKINDAKİ İHTİLAFLAR NASIL HAREKETE GEÇİRİLİR

1. KISIM'A GİRİŞ: İHTİLAFLARDAN BESLENMEYİ ÖĞRENME

Tüm bilimler gibi sosyoloji de merakla başlar. Birçok şey hayrete neden olabilir, fakat toplumsalın vahşi yaratığını evcilleştirmeyi amaçlayan tutkulu teşebbüsü tetikleyen, daima görünmez ama elle tutulur, kanıksanmış ama şaşırtıcı, dünyevi ama aldatıcı bir incelikteki bir şeyin paradoksal mevcudiyetidir. "Görünüşte tamamen kemikleşmiş gruplarda yaşıyoruzdur; öyleyse nasıl olur da bunlar bu kadar hızlı dönüşürler?" "Üzerinde hiçbir kontrolümüz olmayan, yalın ve alelade görünen başka failler bize bir şeyler yaptırır." "Çelikten daha sert ve buna rağmen inanılmaz düzeyde dayanıksız olan görünmez bir şeyler hepimizin sırtındadır." "Doğa bilimcilerin incelediğine tuhaf bir şekilde benzeyen ama yine de belirgin bir şekilde farklı olan kuvvetler vardır." "Bu inatçı direnç ve sapkın karmaşıklıktan oluşan karışım, tamamen analize açıkmış gibi görünse de aslında hepsine kafa tutar." Bu sersemletici ifadelerin biri veya daha fazlasıyla sarsılmamış bir sosyal bilimci bulmak güç olacaktır. Bu muammalar *libido sciendi*'mizin[1] kaynağı değil mi-

1 (Lat.) Bilgi libidosu. (Ç.N.)

dir? Bunları aydınlatmaya bu kadar çok enerji vakfetmeye bizi iten nedir?

Bununla birlikte, üst üste gelen o şaşkınlıkları tetikleyen şey ve bunları açıklamak için icat edilen çözümler arasında sürekli artan bir mesafe vardır. 1. Kısım'da, sosyolojinin içgörüleri doğru olsa bile toplumsala dair daralan bir tanımın ileri sürdüğü çözümlerin, bu öngörülerde üretken ve bilimsel olan şeyi birçok şekilde seyrelttiğini ileri süreceğim. Birbiri peşi sıra gelen o soruların her birini bu nedenle tekrar incelemek ve parçalara ayırmak, böylelikle bir ortaklığın ne olduğuna dair tanımımızı yenilemek istiyorum.

Birçok sosyoloji ders kitabının yaptığı gibi toplumsal alanı, *halihazırda* toplumsal âlemin üyeleri olarak alınan aktörler, yöntemler ve alanlar listesine bölmek yerine, bu çalışmanın ilk kısmını rölativist ilkelere sadık kalarak bu evrenin *neden* teşekkül olduğuna dair ihtilafların türlerine göre düzenledim. Beş ana belirsizliği inceleyerek sosyal bilimlerin temel sezgilerini muhafaza etmenin mümkün olduğunu sanıyorum:[2]

– Grupların doğası: Aktörlere bir kimlik atfetmenin birçok çelişkili yolu vardır;

– Eylemlerin doğası: Her eylem şeklinde birçok fail işe karışır ve başlangıçtaki amaçları değiştirir;

– Nesnelerin doğası: Etkileşime katılan failler listesi kabul edilene göre çok daha açıktır;

– Olguların doğası: Doğal bilimlerin toplumun geri kalanıyla bağları, bitmeyen tartışmaların kaynağı gibi görünmektedir;

– Ve son olarak, sosyal bilimlerin hangi kati anlamda ampirik

2 "Belirsizlik ilkesi"ne uzaktan bir anıştırmayla "belirsizlikler" kelimesini seçmemin nedeni, bu belirsizliğin kaynağının gözlemcide mi yoksa gözlemlenen fenomende mi olduğuna karar vermenin imkânsız olması. İleride göreceğimiz gibi, söz konusu olan asla aktörlerin farkında olmadığını analistin bilmesi veya gözlemcinin bilmediğini aktörlerin bilmesi değildir. İşte bu nedenle toplumsalın tekrar bir araya toplanması gerekir.

olduğu söylenebileceği asla net olmadığı için sosyal bilim etiketi kapsamında yapılan çalışmaların türüne dair belirsizlik.

Görünüşte her şeyin AAT'nin aleyhine olmasının nedeni, herhangi bir yöne gitmeden önce bu beş belirsizliği birbiri üzerine eklemenin gerekmesidir; her bir belirsizlik bir öncekini daha da kafa karıştırıcı hale getirerek, ancak en sonda bir sağduyuya ulaşır. AAT kullanıcılarının çoğu şu âna kadar pek sabırlı davranmamıştır ve bunun için onları suçlayamam.[3]

Okur burada, hareket etmeyi daha masraflı ve acılı hale getirecek bir dizi çetrefilli yönerge bulacak. Bunun nedeni, açıklamada ani bir *ivmelenmeyle* "toplum", "toplumsal faktör" ve "toplumsal açıklama" nosyonlarını ilişkilendirme alışkanlığını kırmak istemem. Sosyalin sosyologları "toplum", "iktidar" "yapı" ve "bağlam" kelimelerini telaffuz ettiğinde genelde hemen ileri sıçrayarak yaşam ve tarihin geniş parçaları arasında bağlantı kurar, dev kuvvetleri seferber eder, kafa karıştırıcı etkileşimlerden zuhur eden dramatik örüntüleri tespit eder, her yerde iyi bilinen türlerin yeni örneklerini bulur, sahne arkasında ipleri elinde tutan karanlık güçleri ifşa ederler. Daha eski toplumsal ilişkiler birçok kafa karıştırıcı konuya hazır bir açıklama sağlıyor görünecek şekilde paketlenmiş olduğu için hatalı oldukları da söylenemez. Fakat bu şekilde bir araya toplanan kümelenmelerin türüne ve bunların birbiriyle bağlantı tarzlarına daha dikkatli bakmanın zamanı geldi.

Yakın zamanda baş göstermiş ve henüz "toplum"un *bona fide*[4] üyeleri olmayan yeni beklenmedik aktörleri keşfetmeyi arzuladığınızda, başka bir yere ve çok farklı alet edevatla seyahat etmeniz gerekir. Göreceğimiz gibi "toplumsal" sözcüğünün iki kullanımı arasındaki fark, halihazırda var olan bir otobanda araba kullanmayı öğrenmek ile yerel toplulukların itirazlarına rağmen üzerine bir yol inşa

3 Bilim sosyolojisiyle daha çok ilgilenen okurlar için önce dördüncü belirsizlik kaynağını (s. 125) okumak, daha sonra diğer belirsizlik kaynaklarını tek tek hazmetmek daha anlamlı olabilir. AAT ile daha tanışık olanların ara bölümle (s. 195) başlaması daha kolay olabilir.

4 (Lat.) Hakiki. (Ç.N.)

edilecek engebeli bir araziyi ilk kez keşfetmek arasındaki fark kadardır.[5] AAT'nin yavaş yavaş, küçük yollarda, yayan ve her türlü yer değiştirme bedelini kendi cebinden ödeyerek seyahat etmeyi tercih ettiğine şüphe yok.

Bu tempo değişikliğinin nedeni, AAT'nin makul bir konuma yerleşip peşinen bir düzen dayatmak yerine, aktörlerin içine gömülü olduğu ihtilaflar yelpazesinin tamamını harekete geçirmesine izin verdikten *sonra* düzeni daha iyi bir şekilde bulabileceğini iddia etmesidir. Sanki aktörlere şöyle diyormuşuz gibidir: "Sizi disipline etmeye, kategorilerimize uymaya zorlamaya çalışmayacağız; kendi dünyalarınızı ortaya sermenize olanak vereceğiz ve ancak daha sonra bunları nasıl tesis ettiğinizi açıklamanızı isteyeceğiz." Toplumsalı tanımlama ve düzene sokma görevi aktörlerin kendilerine bırakılmalı ve analist tarafından yürütülmemelidir. İşte bu nedenle, bir düzen hissi kazanmak için en iyi çözüm, herhangi bir verili ihtilafın nasıl çözümleneceğine karar vermeye çalışmak yerine, ihtilaflar *arasındaki* bağlantıların izini sürmektir.[6] Düzen, ihtimam, örüntü arayışı hiçbir surette bir

5 Toplumsala dair teorimizin "alışılagelmiş" sosyolojiyle ne anlamda tekrar uzlaştırılabileceğini soran bir okur itiraz olarak AIDS hastalarının bir grup halinde seferber olma yöntemini ileri sürmüştü. Geleneksel "toplumsal hareketler"e bakıldığında, ona göre hastaların örgütlenmelerinin toplumsalın "alışıldık" tanımlarına tekabül ettiği aşikârdı, zira hastalar için retrovirüslerden siyaset üretmenin ne kadar yenilikçi olduğunu tamamen unutmuştu. Bizim içinse AIDS aktivizmi ve daha genel olarak hasta-tabanlı örgütlenmeler, topluma dair tamamen yeni tanımlar gerektiren bir yenilik türüdür. Bkz. Steven Epstein, *Impure Science Aids, Activism and the Politics of Knowledge*, 1996; Michel Callon ve Vololona Rabeharisoa, *Le Pouvoir des malades*, 1999; ve Nicolas Dodier, *Leçons politiques de l'épidémie de sida*, 2003. Bunlar, insanların ne kadar hızlı bir şekilde yeni ortaklıkları unutup onları bir toplumun ne olduğuna dair "alışıldık" tanımlarına dahil ettiğini gösteriyor.

6 Bu yaklaşımın zenginliğinin çarpıcı bir örneği Boltanski ve Thévenot'nun *On Justification* çalışmasında verilmektedir. Bu temel eserde yazarlar sıradan Fransızların kendi konumlarını meşrulaştırmaları gerektiği bir polemiğe dahil olduğunda bir değil altı (*les Cités* veya Değer Düzenleri: pazar, endüstri, yurttaşlık, evsel, yaratıcı, kanaat) meşrulaştırma ilkesine yaslanabileceğini göstermiştir; ayrıca yazarlar daha sonradan bunlara olası bir yeşilci meşrulaştırma ilkesi eklemiştir. Bkz. Caludette Lafaye ve Laurent Thévenot, "Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature", 1993. Her ne kadar bu ilkeler kıyaslanamaz olsa da sosyologlar soyutlamaya doğru bir adım ilerleyerek bunları kıyaslanabilir hale getirebilmişti. Burada öykünmeye çalıştığım, rölativitenin gücünün bu harika örneğidir.

kenara bırakılmaz. Ne kadar sezgiye aykırı görünürse görünsün, aktörlerin kendi farklılaşan kozmoslarını gözler önüne sermesine olanak verecek şekilde soyutlamada bir adım ileriye taşınmıştır sadece.[7]

AAT'nin kavranmasını başlangıçta güç hale getiren, sosyal teoride soyutlama seviyesinin böyle artmasıdır. Bununla birlikte bu kayma, bir haritacının yabancı bir kıyının şeklini bir kâğıda kaydetmeye çalışırken yaptığıyla kıyaslanabilir. Kâşiflerin gönderdiği çeşitli raporları var olan bazı geometrik biçimlere uydurmaya çalışabilir; koylar daire, burunlar üçgen, kıtalar kare olmalıdır. Fakat hiçbiri önceden belirlenmiş şekillere tam olarak uymayan bu kayıtların yarattığı ümitsiz karmaşayı fark ettikten sonra, geometrik ihtimam arayışı yerine tamamen soyut bir Kartezyen koordinat sistemini geçirme önerisini seve seve kabul edecektir. Daha sonra kıyı şeridini, coğrafi tarih kadar kıvrımlı bir şekilde sabırla kaydetmek için bu boş koordinat sistemini kullanacaktır. Her rapor edilen noktayı sadece enlem ve boylamla kaydetmek aptalca görünse de, sadece önceden belirlenmiş bir geometrik şekle uyan verilerin korunması gerektiği üzerinde ısrar etmek daha da aptalca olacaktır. Benzer şekilde AAT, bir çerçeveyi sabit tutmaya çalışmak yerine istikrarsız ve kayan referans çerçeveleri arasındaki bağlantıları kaydetmenin bir yolunu bularak daha sağlam ilişkilerin izini sürmenin ve daha açıklayıcı örüntüler keşfetmenin mümkün olduğunu iddia eder. Afrika ne kadar "kabaca" bir daire, Fransa bir altıgen veya Cornwall bir üçgense toplum da o kadar "kabaca" "bireyler", "kültürler", "ulus devletler"den oluşur. Her bilimsel disiplin eldeki verilere uyarlanabilecek doğru rölativizm türünü icat etmeye vakit harcadığı için bunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Neden sadece sosyolojinin kendi yolunu icat etmesi yasaklansın ve aşikâr olana sadık kalması talep edilsin? Jeologlar, derin okyanus yarıklarından sızan sıcak, erimiş deniz yatağı üzerinde serbestçe yüzen soğuk ve katı kıtasal plaka nosyonunu kabul ettikten sonra, deyim yerindeyse, daha "sağlam bir zemin" üzerinde

7 İhtilafların sabitlenmesine dair diğer meseleyle ancak 2. Kısım'da ilgileneceğiz. Daha sonra netleşecek nedenlerle sosyalin sosyologları iki hareketi birbirinden ayrı tutmayı başaramamıştır.

değiller midir? Benzer şekilde AAT, ihtilaflar akışını kesintiye uğratmaktan geri durursak toplumsalı inşa etmenin çok daha bilimsel bir yöntemini bulacağımızı iddia eder. Bizim de değişken koşullar üzerinde sağlam zeminimizi bulmamız gerekir. Genelde söylenene zıt olarak, rölativizim veriler içinde boğulmanın değil, veriler üzerinde süzülmenin bir yöntemidir.

Bununla birlikte ortaklığın sosyologlarının ilgileneceği tüm belirsizlikler yelpazesini göz önüne sermeye başladığımız anda, haritacılık veya fizikten ödünç alınan metaforlar çok çabuk çöker. Bazı uç durumlarda aktörler, sosyologların çalışmalarına başlamak için verili kabul ettiği hiçbir şeyle uyuşmama konusunda tekinsiz bir beceriye sahip gibidir. Geriye dönüp bakınca, aktörleri kendi dünya kurma faaliyetlerinin kıyaslanamazlığını harekete geçirmede özgür bırakmak istediğimiz zaman vazgeçeceğimiz şeyle karşılaştırıldığında, fizikçilerin eterin sunduğu sabit referans çerçevesini terk etmesi hayli basit bir mesele gibi görünür.[8] Sağduyuda ne kadar derin kökleri olursa olsun faillik, yapı, psişe, zaman ve uzamla birlikte diğer tüm felsefi ve antropolojik kategorilerden de kurtulmaya hazır olun.

Örneğimizdeki haritacımızın, birçok seyyahtan gelen birçok rapor dışında sanki bir de her bir noktanın kendi *ad hoc*[9] koordinatlarını gerektirdiği çoklu izdüşüm koordinat sistemleriyle de uğraşması gerekir. Bu kafa karışıklığı karşısında insan ihtilaflar yelpazesini kısıtlamaya veya hepsini serbest bırakmaya karar verebilir. Rölativite öncesine ait olan birinci çözüm sorunsuz çalışır, fakat sosyolojiyi rutin, soğuk ve sessiz durumlarla kısıtlama riski taşır. Rölativist olan ikinci çözüm aktif, sıcak ve uç durumları ele alır, fakat ihtilafların sonuna kadar ortaya çıkmasına izin verilmesi gerekir. İki konum arasında bir uzlaşma oluşturmak en absürd yol olacaktır, zira ihtilaflar sadece uzak tutulması gereken birer illet değil, toplumsalın kurul-

8 "Kurmak" hakkındaki kavrayış ve ima edilen "tek dünya" olmasaydı "dünya kurma" ifadesi yerinde bir sözcük olabilirdi. Bkz. Nelson Goodman, *Ways of World Making*, 1988. Dolayısıyla, konstrüktivizmi –bkz. s. 126– ve çok daha sonra "tek bir ortak dünya" –s. 335– oluşturmanın anlamını baştan tanımlayana kadar bu ifade geçici bir yer tutucu olarak kullanılmaktadır.

9 (Lat.) Amaca özel, geçici. (Y.N.)

masına ve çeşitli sosyal bilimlerin bu inşaya katkıda bulunmasına olanak veren şeydir. Bu disiplinleri geliştirmedeki güçlüklerin çoğu, yeterince teorik olmayı reddetmekten ve yersiz bir siyasi uygunluk ihtirasıyla karışık bir hatalı sağduyuya bağlı kalma çabasından kaynaklanmıştır. Mümkün olduğunca uzun bir süre için denemek ve sürdürmek istediğim uç konum budur. Bunun mahzuru seyahatleri boyunca okurların katı bir diyetle idare etmeleri gerekmesidir: Toplumsalın neden yapıldığı hakkındaki ihtilaflardan beslenmeleri gerekecektir.

Söylemeye korkuyorum ama AAT ile seyahat azap verici düzeyde yavaş olacak. Hareketler beş belirsizlik türü tarafından sürekli olarak kesintiye uğrayacak, bozulacak, müdahalelere uğrayacak ve sarsılacak. AAT'nin içinde seyahat etmeye çalıştığı dünyada ağır bedelli ve acılı tercümeler olmadan hiçbir yer değişimi mümkün gözükmemektedir. Sosyalin sosyologları neredeyse ruhani bir şekilde güç ve bağlantılar taşıyarak adeta melekler gibi süzülür; AAT araştırmacılarıysa en minik bağlantıyı üretmek için bile ağır bir donanım taşıyarak bir karınca gibi yavaş adımlarla yürümek zorundadır. Bu kitabın sonunda iyi bir AAT izahını kötüsünden ayıranın –çok önemli bir kalite testi– ne olduğunu üç soru yönelterek özetlemeyi deneyeceğiz: Seyahat etmenin bütün güçlükleri teşhis edildi mi? Bir bağlantıdan diğerine seyahatin tüm bedeli ödendi mi? Seyahat eden kişi halihazırda mevcut bir "toplumsal düzen" aracına gizlice binerek hile yaptı mı? Bu esnada benim size tavsiyem yanınıza mümkün olduğunca az eşya almanız, bilet parasını ödemeyi unutmamanız ve gecikmelere hazırlıklı olmanız.

BİRİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: GRUP YOKTUR, SADECE GRUP OLUŞUMU VARDIR

Nereden başlamalıyız? Her zaman olduğu gibi en iyisi her şeyin ortasından, yani *in medias res* başlamak. Bir gazete okumak olur mu mesela? Elbette gazete okumak da her şey kadar iyi bir başlangıç noktası sunar. Gazeteyi açar açmaz bir sağanak, bir sel, bir salgın, bir istilayla karşılaşmışsınız gibidir. Her iki satırda bir, yazar tarafından bir grubun oluştuğuna veya dağıldığına dair bir iz bırakılır. İşte şurada şirket evliliği üzerinden beş yıl geçmesine rağmen şirketin farklı şubelerinin hâlâ tam anlamıyla entegre olmadığından yakınan büyük bir şirketin CEO'su var. "Ortak bir kurumsal kültürün nasıl teşvik edileceğini" merak ediyor. Birkaç satır aşağıda Ruanda'daki Hutular ile Tutsiler arasında "etnik" bir fark olınadığını, sömürgeciler tarafından "araçsallaştırılmış" ve sonra "kültürel" bir fark olarak "doğallaştırılmış" bir "sınıf farkı" olduğunu açıklayan bir antropolog görüyoruz. Okur mektupları köşesinde bir İskoçyalı, Fransa ile İskoç Kraliçesi Mary arasındaki "Şanlı İttifak"ı hatırlatarak İskoçya'nın neden İngilizlerin bağnaz Avrupalılaşma karşıtlığını paylaşmaması gerektiğini açıklıyor. Fransa'dan bir muhabir, Cezayir'den gelen ve okullara türbanla giren ikinci nesil kızların öğretmenleri tarafından neden

Fransız Cumhuriyeti'nden "kendilerini dışlayan" "fanatikler" olarak görüldüğünü açıklamaya çalışıyor. Avrupa bölümünde AB görevlilerinin gitgide daha fazla "Avrupalı olarak" düşündükleri ve artık "kendi uluslarına sadık" olmadıkları açıklanıyor. Müzik bölümünde hararetli bir tartışma, barok orkestralarını diyapazonlarının frekansına göre ayrıştırıyor ve "modernist", "geleneğe sadakatsiz", "akademik" gibi ithamlarla taraflar birbirlerine saldırıyorlar. Bilgisayar bölümünde yazar, Macintosh kullanıcılarının bütünüyle marjinal makinelerine olan bağlılığıyla alay ediyor ve bir "tekno fanatizm" biçimi olarak adlandırdığı şey için "kültürel bir yorum" ileri sürüyor. Daha da aşağıda bir başyazar, sınırları oldukça yakın zamanda oluşmuş olmasına rağmen Irak'ın bir ulus olarak var olacağı, dinin ve tarihî "etki bölgeleri"nin eski bölücü hatları boyunca parçalanmayacağını öngörüyor. Bir başka köşe yazısı, Irak'taki savaşa karşı olanların "Amerika karşıtı" olduğu suçlamasıyla alay ediyor. Ve bu böyle sürüp gidiyor.

Bir grup veya diğeriyle ilişki kurmak belirsiz, kırılgan, ihtilaflı ve sürekli değişen bağlardan oluşan devam eden bir süreçtir. Garip değil mi bu? Yalnızca gazetelerin ipuçlarını takip edersek sosyolojinin merkezî sezgisi, herhangi bir anda aktörlerin bir gruba, çoğunlukla birden fazlasına *uymak zorunda bırakıldığı* olmalıdır. Buna rağmen, sosyal teorisyenleri okuduğunuzda, görünüşe göre ana, kritik, en acil mesele bir toplumsal soruşturmayı başlatmak için hangi gruplamanın *tercih edilmesi* gerektiğidir. Toplumsal kümelenmeleri "bireyler"den, "örgütlenmeler"den, "sınıflar"dan, "görevler"den, "biyografik öyküler"den, "söylemsel alanlar"dan, "bencil genler"den, "yaşam biçimleri"nden, "toplumsal ağlar"dan oluşuyor olarak mı düşünmeliyiz? Bir kendiliği gerçek, sağlam, kanıtlanmış veya değişmez olarak tayin edip diğerlerini yapay, hayalî, geçici, yanıltıcı, soyut, gayri şahsi veya anlamsız olarak eleştirmekten asla usanmaz gibidirler. Etkileşimlerin mikro düzeyine mi odaklanmalı, yoksa makro düzeyi mi daha alakalı olarak görmeliyiz? Piyasaları, örgütlenmeleri veya ağları kolektif yaşamımızın temel bileşenleri olarak görmek yeğ midir?

Toplumsal dünyaya dair en yaygın deneyimimiz birden fazla mümkün ve çelişkili yeniden gruplama çağrılarına yakalanmak olmasına rağmen, görünüşe göre sosyal bilimci olmadan önce verilme-

si gereken en önemli karar, hangi bileşenlerin toplumda zaten mevcut olduğunu belirlemekle alakalıdır. Bir gruplamanın önemini ve diğerlerinin saçmalığını ileri sürenleri görünür kılan bir dizi müdahaleyle gruplara *katıldığımız* epeyce aşikâr olsa da, her şey sanki sosyal bilimciler "dışarıda bir yerde" gerçek olan bir grup türü olduğunu ve diğerlerinin sahte, eski, alakasız veya yapay olduğunu ileri sürmek zorundaymış gibi cereyan eder. Toplumsal dünyanın ilk özelliğinin insanların başka insanları gruplamak için sürekli sınırlar çizmesi olduğunu hepimiz çok iyi bildiğimiz halde, sosyalin sosyologları, bu dünyanın ana özelliğinin, kimlerin hangi tür araçlarla çizdiğinden bağımsız olarak sınırların tartışılmaz varlığını ayırt etmek olduğunu düşünürler. Daha da tuhafı, sosyal bilimciler, ekonomistler, tarihçiler, psikologlar ve siyasal bilimciler gazete köşeleri, gösteriler, dersler, raporlar, soruşturmalar, komisyonlar ve istatistiklerle grupları tanımlamaya ve baştan tanımlamaya çalışırken, sosyal teorilerin sanki ilgili aktörlerin varlığı uzmanların bu devasa çalışmasından tamamen bağımsızmış gibi veya daha kötüsü bu kaçınılmaz yansımalı döngü, sosyolojinin bir bilime dönüşmesini sonsuza dek men ediyormuş gibi davranmasıdır. Peki ama Freud olmasaydı kim "bilinçdışı"nı anabilirdi? Marx olmasaydı kim "yabancılaşma"yı ifşa edebilirdi? Toplumsal istatistikler olmasaydı kim kendisini "üst-orta sınıf" olarak beyan edebilirdi? Liberal basının başyazıları olmasaydı kim kendisini "Avrupalı hissetme"yi öğrenebilirdi?

Özetlersek, sosyologlar için başmesele tek bir imtiyazlı gruplama üzerinde karar kılmak gibi görünürken, en yaygın deneyimimize sadık kalırsak bu bize birçok çelişkili grup oluşumu, gruba kaydolma –yani sosyal bilimcilerin açıkça önemli katkılar yaptığı faaliyetler– olduğunu söyler. Öyleyse seçenekler açıktır: Ya sosyal teorisyenleri izleyip hangi tür grup ve analiz seviyesine odaklanacağımızı en başta belirleyerek yolculuğumuza başlarız ya da aktörlerin kendi yollarını takip edip onların grup oluşturma ve grupları bozma faaliyetlerinin geride bıraktığı izlerle seyahatimize başlarız.

Ders çıkarılması gereken ilk belirsizlik kaynağı, toplumsal kümelenmeleri oluşturduğu söylenebilecek uygun hiçbir grup, su götürmez bir başlangıç noktası olarak kullanılabilecek müspet hiçbir

bileşen olmamasıdır.[1] Birçok sosyolojik soruşturma, bir –ya da birçok– gruplama türü ileri sürerek başladıktan sonra, "kapsamı sınırlandırma zorunluluğu" veya "bir biliminsanının nesnesini tanımlama hakkı"nın gerektirdiği bu keyfî kısıtlama için defalarca özür diler. Fakat ortaklıkların sosyologlarının başlamak için seçtiği nokta kesinlikle bu tür bir doğrulama, zorunluluk ve özür değildir. Görevleri toplumsalı oluşturan gruplar listesini –ister berraklık, pratiklik ister mantıklı görünmek kaygısıyla– sabitlemek değildir. Bilakis başlangıç noktaları tam da kişinin hangi gruplara ait olduğuna dair ihtilaflardır; toplumsal dünyanın neden oluştuğu hakkında sosyal bilimciler arasındaki ihtilaflar da elbette buna dahildir.

Şayet biri bana "grup", "gruplama" ve "aktör" gibi sözcüklerin anlamsız olduğunu söyleyecek olsa yanıtım "kesinlikle haklısın" olurdu. "Grup" sözcüğü o kadar boştur ki ne boyutu ne de içeriği belirler. Bir gezegene uygulanabileceği gibi bir bireye de, Microsoft kadar aileme de, bitkiler kadar babunlara da uygulanabilir. İşte bu yüzden onu seçtim.

Ziyaret edeceğimiz araziyle bu kitabın dilinin karıştırılmasının önüne geçmek amacıyla daha şimdiden okuru alıştırmam gereken AAT sözcük dağarcığıyla ilgili çok önemli bir husus bu. Aktörlerin kendi doğurgan tabirleriyle karıştırma riski olmaması için en genel, en banal, hatta en amiyane dağarcığı kullanmanın en iyi tercih olduğunu düşünüyorum. Sosyalin sosyologları genelde tam tersini yaparlar. Sosyalin sosyologları, aktörlerin söylediğini söyledikleri şeyler için, iyi seçilmiş, sofistike tabirler üretmeye heveslidirler. Fakat bu durumda iki meta dili birbirine karıştırma riskine girmiş olurlar; zira aktörler de kendi incelikli ve tamamen düşünümsel meta dillerine sahiptir. Eleştirel sosyolojiyi uygularlarsa aktörlerin büsbütün sustu-

1 Garfinkel'in etno-yöntemleri, ihtilaflar yerine gündelik betimlemelerden veya gündelik karşılaşmaları bile ihtilaflara dönüştüren zekice "ihlal" fikriyle başlayarak aynı noktalardan hareket eder. Bkz. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, 1967. Her iki durumda da gaye aynıdır: Toplumsal dünyanın neden oluştuğuna peşinen ve toplumun üyesinin yerine karar vermek sosyoloğun görevi değildir; bu, kimyacılar, fizikçiler ve doğa bilimciler için çok yaygın bir fikir olsa da, sosyal bilimlerde hâlâ kışkırtıcı olarak görülmektedir.

rulma riski daha da artar. AAT bir referans çerçevesinden diğerine geçmeye izin vermesi haricinde tamamen anlamsız olan bir *öte-dil* [*infra-language*] olarak adlandırılabilecek şeyi kullanmayı tercih eder. Benim deneyimime göre aktörlerin söz dağarcığının açık ve net duyulması için bu daha iyi bir yoldur; sosyal bilimcilerin jargonunun önemini azaltıp azaltmadığı benim için pek önemli değildir. İyi bir AAT izahının ne olduğuna dair bir kontrol listesi –önemli bir kalite göstergesi olacak bir liste– sağlamam gerekseydi aktörlerin kavramlarının analistlerinkinden *daha güçlü* olmasına izin verilip verilmediği, yoksa tüm konuşmayı analistin mi yaptığı sorusu yeterli olurdu. Yazılı rapor söz konusu olduğunda bu, kesin ama zorlu bir sınama anlamına gelir: Farklı alıntılar ve belgeleri yorumlayan metin, aktörlerin kendi ifadeleri ve davranışları kadar mı veya daha az ya da daha çok mu ilginç? Bu testi kolaylıkla geçebileceğinizi düşünüyorsanız o halde AAT size göre değil demektir.

Grup oluşumlarının bıraktığı izlerin listesi

Toplumun temel yapı taşının ne olması gerektiğine dair sosyal teorisyenlerin ve bizzat aktörlerin tartışmalarından, sosyal bilimden umudu kesmemiz gerektiği sonucunu çıkarmak için bir neden yok. AAT bir gün toplumun "gerçekten" küçük bireysel ve çıkarcı faillerden mi yoksa dev makro aktörlerden mi oluştuğunu öğreneceğimizi ileri sürmez; ayrıca hepsi bir olduğuna göre insanın canı istediği adayı seçebileceğini de ileri sürmez. Tersine, bu ihtilafların, analiste toplumsal bağlantıları izi sürülebilir hale getirecek temel bir kaynak sağladığı yönündeki rölativist, yani bilimsel sonucu çıkarır. AAT sadece, bu çok sayıda değişen referans çerçevesine alıştığımızda, toplumsalın nasıl üretildiğinin çok iyi bir şekilde kavranabileceğini ileri sürer; zira referans çerçeveleri arasında rölativist bir bağlantı, sağduyunun sunduğu mutlak (yani keyfî) koordinatlardan daha iyi bir nesnel yargı kaynağı sağlar. "Toplumsal kümelenmeler temelde (x)'ten yapılmıştır" türü beyanlarla *başlamamak* bu yüzden çok önemlidir. Burada (x)'in "bireysel fail", "örgütlenmeler", "ırklar", "küçük gruplar", "devletler", "kişiler", "üyeler", "güç istenci", "libido", "yaşamöyküleri", "alanlar", vs. olması bir şey değiştirmez. AAT, toplumsalı

incelediği insanlar adına sabitlemenin kendi üzerine düşmediğini düşünür; böyle bir görev tamamen "aktörlerin kendileri"ne bırakılacaktır; yeri geldiğinde geri döneceğimiz çok iftira atılmış bir klişe.

Sosyologlar için grup oluşumları hakkındaki ihtilafların haritasını çıkarmak yerine bir grup üzerinde karar kılmak, ilk bakışta daha kolaymış gibi görünse de çok haklı bir ampirik nedenle tam zıttı doğrudur. Grup oluşumları, tanımı gereği sessiz ve görünmez kalabilen, halihazırda oturmuş bağlantılara kıyasla arkalarında daha fazla iz bırakırlar. Belirli bir küme orada öylece duruyorsa görünmezdir ve hakkında hiçbir şey söylenemez: Hiçbir iz üretmez ve dolayısıyla herhangi türde bir bilgiyle sonuçlanmaz; şayet görünürse icra ediliyor demektir ve yeni, ilginç veriler üretecektir. Çözüm, toplumsal kümelenmelerden oluşan grupların listesi –imkânsız bir görev– yerine, gruplar hakkındaki *ihtilaflarda* daima mevcut olan öğelerin listesini –çok daha kolay bir görevi– koymaktır. Herhangi bir gruplaşmanın ana hatlarını çizmek için gereken çalışmayla alakalı olduğu için bu ikinci liste muhakkak daha soyuttur, fakat aynı zamanda daha fazla veri üretir; çünkü ne zaman yeni bir gruplaşmaya referans verilse bu gruplaşmayı sürdürmek için gereken üretim mekanizması görünür ve dolayısıyla izi sürülebilir hale gelir. Yüz elli yıl sonra sosyologların "doğru" toplumsal kümelenmelerin ne olduğu konusunda hâlâ net olmadığını düşünürsek[2] grup oluşumuna dair tüm ihtilaflarda –elbette buna akademik tartışmalar da dahil– bazı öğelerin her zaman mevcut olacağı üzerinde anlaşmak nispeten daha kolay bir meseledir: Gruplar konuşturulur; anti-grupların haritası çıkarılır; sınırlarını daha dayanıklı yapmak için yeni kaynaklara başvurulur; hayli uzmanlaşmış teçhizatlarıyla profesyoneller seferber edilir.

Birincisi, ister en baştan yaratılacak isterse sadece yenilenecek olsun, bir grubun ana hatlarını çizmek için grubun varlığı "adına konuşan" –ve gazete örneğinin gösterdiği gibi bazen de geveze olan–

2 Kalkış noktası –birey, yapılar, alanlar, güzergâhlar, vs.– üzerindeki bu devam eden belirsizliğin bir nedeni, toplumun S'dan XXL'a kadar giden boylara göre kademelendirildiği inancından kaynaklanır. Bu yanlış anlamanın kökeni ve yanlış anlamayı engellemenin yolları kitabın ikinci kısmına kadar ele alınmayacak –bkz. s. 241.

sözcüleriniz olmalıdır. Hangi örneği ele alırsanız alın; California' daki feminist köpek sahipleri, eski Sırbistan'daki Kosovalılar, anayurdum Burgundy'deki *chevaliers du tastevin*,[3] Amazon'daki Achuarlar, muhasebeciler, globalleşme karşıtları, bilim sosyologları, egolar, Troçkistler, işçi sınıfı, piyasa kuvvetleri, komplolar, vs. bunların hepsi kim olduklarını, ne olmaları gerektiğini, geçmişte ne olduklarını tanımlayan birilerine ihtiyaç duyarlar. Grubun varlığını meşrulaştırarak, kurallar ve emsalleri anarak ve göreceğimiz gibi bir tanımı tüm diğerleriyle kıyaslayarak her an iş başındadırlar. Gruplar sessiz şeyler değil, bir grubun ne olduğuna ve kimin hangi gruba ait olduğuna dair ihtilaflı milyonlarca sesin oluşturduğu daimi gürültünün geçici ürünüdürler. *Homo oeconomicus* denen o olağanüstü kümenin ana hatlarının çizilmesinde kullanılan konuşmalar ve yazılar yığınını bir düşünün.[4] Asker toplamakla sorumlu bir subayı olmayan bir grup yoktur. Çobanı –ve köpeği, değneği, aşı sertifikaları, AB ödeneği almak için dağ gibi evrakı– olmayan bir koyun sürüsü yoktur. Hâlâ gruplamaların –mesela "birey" denen grubun– "kendi kendine" var olduğuna inanıyorsanız, her biriniz "hayatınızın kontrolünü elinize almadan" önce ne kadar çok emek sarf edilmesi gerektiğini hatırlamaya çalışın. Kendimize ait bir grup olmanın (ego) daha iyi olacağını öğrenmeden önce ebeveynlerden, öğretmenlerden, patronlardan, ortaklardan ve meslektaşlardan ne kadar çok uyarı duymamız gerekmiştir? Sonra bu dersi ne kadar çabuk unuturuz.[5] Gruplar halihazırda tam donanımlı gibi görünüyor olsa da AAT, beraberinde büyük bir grup kurucular, grup sözcüleri ve grup uyumundan sorumlu kişiler korteji olmadan bunların var olmadığını düşünür.

3 Kökeni Ancien Régime dönemine dayanan, şarap uzmanlarının oluşturduğu birlik. (Y.N.)

4 Gabriel Tarde, *Psychologie économique*, 1902. Temel çalışma Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı kitabı olsa da ayrıca bkz. Albert O. Hirshmann, *Tutkular ve Çıkarlar* ve Michel Callon, *The Laws of the Markets*, 1998b ve antropoloji ve ekonomi alanları. AAT perspektifi hakkında yakın zamanlı ampirik çalışmalar için, bkz. Fabian Muniesa, "Des marchés çomme algorithmes: sociologie de la cotation électronique à la Bourse de Paris", 2004 ve Vincent Lépinay, "Les Formules du marché. Ethno-Economie d'une innovation financière: les produits à capital garanti", 2003.

5 Etki miktarını bireyselleştirmedeki artışla ilişkilendirmek Tarde'ın psikolojiler-arasılığının harika bir başarısıdır. Bkz. Gabriel Tarde, *L'opinion et la foule*, 1902 [1989]; ve Tarde, *On Communication and Social Influence*.

İkincisi, bir grubun sınırının izini sürmek veya kökenine inmek için ne zaman bir çalışma yapılması gerekse diğer gruplaşmalar boş, arkaik, tehlikeli, köhne olarak adlandırılır. Herhangi bir bağın ileri sürülmesi daima başka rakip bağlarla karşılaştırmayla gerçekleşir. Dolayısıyla tanımlanacak her grup için bir *anti-gruplar* listesi de hazırlanır. Bu, aktörlerin içine yerleştirildikleri "toplumsal bağlam"ın haritasını çıkarma işine her zaman dahil oldukları anlamına gelmesi, dolayısıyla da analiste ne tür bir sosyolojiyle ele alınmaları gerektiğine dair güçlü bir teori sunması nedeniyle gözlemciler için oldukça pratiktir.[6] Tüm bu haritalar için hangi tür toplumsal kümelenmelerin bağlamı sağlayabileceğini peşinen tanımlamamak işte bu yüzden bu kadar önemlidir. Grup hatlarını çizme sadece sosyal bilimcilerin meşgalelerinden biri değil, aynı zamanda aktörlerin kendilerinin sabit görevidir. Aktörler sosyologlar için sosyoloji yapar ve sosyologlar aktörlerden ortaklıklar kümelerini oluşturan şeyi öğrenir.

Bu aşikâr gibi görünse de böyle bir sonuç aslında eleştirel sosyologların reflekslerine aykırıdır. Onlara göre aktörler resmin bütününü görmez, "bilgi kaynakları" olarak kalırlar. "İçinde" yer aldıkları ve sadece küçük bir kısmını gördükleri bağlamın ne olduğu bu nedenle onlara *öğretilmelidir*; yükseklere tüneyen sosyal bilimciyse "bütünü" görür. Araştırmacıların böyle bir kuşbakışı görüşü konumunu işgal etmesinin bahanesi, genelde bilgi kaynaklarının "farkında olmadan" yaptıklarını biliminsanlarının "düşünümsellikle" yapmakta olmalarıdır. Fakat bu bile şüphelidir. Sosyal bilimcilerin devşirebileceği küçük farkındalık, soruşturmalarının bu noktasında sadece bir parazit olarak kullandıkları kişilerin düşünümsel grup oluşumlarından çıkarılır. Genel olarak çoğu sosyal bilimde düşünümsellikten anlaşılan şey, bazı aktörlerin ciddi endişeleri hakkında analist tarafından ortaya atılan soruların büsbütün alakasızlığıdır.[7] Genellikle,

6 Bunu hiç kimse Garfinkel kadar etraflıca geliştirmemişti. Ünlü Agnes'in belirsiz toplumsal cinsiyet mensubiyeti vakası ve bunun eleştirisi için bkz. Norman K. Denzin, "Harold and Agnes: A Feminist Narrative Undoing", 1990.

7 Düşünümsellik, aktörlere ve nesnelere uygulandığında ilginç bir anlamı olan aldatıcı bir tabir ve sosyoloğu bir nesnellik ihlalinden koruyan epistemolojik bir erdem olarak alındığında zararlı bir tabirdir. Bkz. Antoine Hennion, "Pragmatics of Taste", 2004.

varsayılan konumu, soruşturmacının incelediği kişilerin daima bir düşünümsel döngü *gerisinde* olacak şekilde belirlemek çok daha doğru olur.

Üçüncüsü, gruplar oluşturulduğunda veya farklı şekilde bölüştürüldüğünde grupların sözcüleri telaşla bunları *tanımlamanın* yöntemlerini arar. Grupların sınırları işaretlenir, ana hatları çizilir, sabit ve kalıcı hale getirilir. Ne kadar küçük veya büyük olursa olsun her grup Romulus'un doğmakta olan Roma etrafında oluşturduğu mitsel sınıra benzer bir *limes*'e[8] ihtiyaç duyar. Bu, analist açısından çok pratiktir, zira her grup oluşumuna, grubun sınırını bozma tehdidi yönelten tüm rakip anti-grupların karşı baskılarına karşı sınırı korumak üzere seferber edilmiş geniş bir özellikler yelpazesinin ortaya çıkarılması eşlik edecektir. Grup tanımını sonlu ve kesin bir şey kılmanın sonsuz yolu vardır; o kadar sonlu ve kesin bir tanım ki sonunda grup, sorunsuz bir tanımın nesnesi gibi görünür. Geleneği veya yasayı yardıma çağırabilirsiniz. "Stratejik özcülük" gibi tuhaf karma sözcükler icat edebilir veya sınırı "doğa" içine yerleştirebilirsiniz. Hatta "genetik bir bünye"ye dönüştürebilir, "kan ve vatan" ile ilişkilendirebilir, bir "halk geleneği" haline getirebilir, ananeler veya alışkanlıklar içine gömebilirsiniz. Tersine özgürlük, özgürleşme, yapıntı, moda veya tarihe bağlayabilirsiniz. Sonunda kanıksanacak kadar tartışmasız hale gelecek, böylelikle artık hiçbir iz, kıvılcım veya bilgi üretmeyecektir. Genel anlamıyla toplumsalın *bona fide* bir üyesi olsa da küme şimdi tamamıyla –AAT'nin verdiği anlamda– toplumsal dünyanın *dışındadır*.

Dördüncüsü, grupların kalıcı tanımını mümkün hale getiren birçok sözcü arasında biri sosyal bilimcileri, sosyal bilimleri, sosyal istatistikleri ve sosyal gazeteciliği içermelidir. İki düşünce okulu arasındaki temel farklardan biri budur. Sosyalin sosyologları için sosyoloji, aktörlerin maddileştirdiği gruplardan bir şekilde bağımsız olan bir betimlemeye olanak vererek dışarıdaki bir dünyaya yönelmiş, geleneksel, yansız bakış anlamında bir bilim olmaya çabalamalıdır. Or-

8 (Lat.) "sınırlar" anlamına gelen sözcük. Antik Roma'nın sınır savunma veya sınır belirleme sistemidir. (Ç.N.)

taklıkların sosyologları için, sosyal bilimcinin herhangi bir grup üzerine yaptığı bir inceleme, grubun var olmasını, sürmesini, çürümesini yok olmasını sağlayan şeyin ayrılmaz bir parçasıdır. Gelişmiş dünyada en azından bir sosyal bilim enstrümanı eklenmemiş bir grup yoktur. Bu, sosyologların da "toplumsal fertler" olması ve kendi "toplumsal kategorileri"nin bağlarından "çıkmakta" güçlük yaşamaları nedeniyle disiplinin "tabiatında olan bir kısıtlama" değildir. Basitçe bunun nedeni, incelediklerivle eşit düzeyde olmaları, farklı aletlerle ve farklı mesleki amaçlarla da olsa tamamen aynı işi yapmaları ve aynı toplumsal bağların izini sürme görevlerine katılmalarıdır. Birinci okulda aktörler ve biliminsanları iki farklı gemideyken ikincisinde her zaman aynı gemidedirler, aynı görevi yerine getirirler; yani grup oluşturma. Şayet toplumsal bir araya toplanacaksa herkesin yardımı gerekir. Bu asli eşitliğin sonuçlarını ancak en sonda çıkaracağız.

Listem ne kadar kaba ve geçici görünürse görünsün, sosyolojinin odaklanması gereken doğru analiz birimine kati olarak karar vermek gibi imkânsız bir göreve sürekli saplanmak yerine bu listeyle birçok toplumsal bağlantının izinin nasıl sürüleceğini öğrenmek daha şimdiden mümkündür. Ancak bu AAT'nin çok sınırlı bir avantajıdır. Bir yandan bizi yavaşlatacak imkânsız bir görevden kurtulmuşuzdur. Öte yandan, toplumsal hakkında istediğimizden çok daha fazla çelişkili haritayı dikkate almak zorundayızdır ve bu bizi daha da yavaşlatacaktır.

Çalışma yok, grup yok

Biraz önce gördüğümüz gibi tercih, belirlilik ile kafa karışıklığı, *a priori*[9] bir kararın keyfiliği ile sonsuz farkların bataklığı arasında değildir. Kaybettiğimiz şeyi –sabit bir gruplar listesini– geri kazanmışızdır, çünkü gruplar sürekli kurulmalı veya yeniden kurulmalıdır ve grup kurucular, bu yaratım veya tekrar yaratım sırasında gerilerinde bilgi kaynağı tarafından veri olarak kullanılabilecek birçok iz bırakırlar. Bu farkı ifade etmenin bir yolu, toplumsal kümelenmele-

9 Kant'tan bu yana Batı felsefesinde tüm tikel deneyimlerden bağımsız önsel bilgi. (Y.N.)

rin –işaretparmağıyla gösterilebilecek bardaklar, kediler, sandalyeler gibi– *gösterimsel* bir tanımın değil, *edimsel* bir tanımın nesnesi olduğunu söylemektir. Var olduklarının farklı şekillerde ileri sürülmesiyle var olurlar. Bu ayrımsa birçok dilbilimsel ve metafizik güçlük getirir. Grupların bir *buyrukla* veya daha kötüsü sırf dilbilimsel uzlaşımlar gereği söz edimlerinin sonucunda oluştuğu izlenimini uyandırmayı istemiyorum.[10] Bu ayrımı, sadece belirli bir atalet içeren gruplar ile daima belirli bir grup oluşturma çabasıyla sürdürülmesi gereken gruplaşmalar arasındaki farkı vurgulamak için kullanmak istiyorum. Sosyalin sosyologları, sanki bir yerlerde sermayesi sadece uzun vadede aşındırılabilen bir bağlantılar stoku varmış gibi, "toplumsal atalet"e başvurmaya bayılırlar. AAT yönünden, grup kurmayı ve tekrar kurmayı durdurursanız artık elinizde grup olmaz. "Toplumsal kuvvetler"den akan hiçbir kuvvetler deposu size yardımcı olmayacaktır. Sosyalin sosyologları için düzen kuralken, çürüme, değişim veya yaratım istisnadır. Ortaklıkların sosyologları için performans kuraldır ve açıklanması gereken şeydir; sorunlu istisnalar, uzun süreli ve büyük ölçekli istikrarın çeşitli biçimleridir. Sanki iki okulda ön ve arka plan tersyüz edilmiş gibidir.

Bu tersyüz etmenin sonuçları muazzamdır. Atalet, kalıcılık, kapsam, sağlamlık, taahhüt, sadakat, bağlılık, vs. izah edilmesi gerekiyorsa bu, böyle bir istikrarı sağlayabilecek vasıtalar, aletler, cihazlar ve malzemeler bulunmadan yapılamaz (bkz. üçüncü ve dördüncü belirsizlikler). Sosyalin sosyologları bakımından topluma başvurmanın en büyük erdemi, bu uzun süreli istikrarı altın tepside ve ücretsiz sunmasıyken bizim görüşümüz istikrarı, masraflı ve emek isteyen *araçlara* başvurarak açıklanması gereken bir şey olarak görür. Tanı-

10 John Searle'ün *The Construction of Social Reality*, 1995 kitabında sosyal bilime uyguladığı anlamda değil, Ian Hacking'in doğal bilimlerin başarısını açıklamak amacıyla "The Self-Vindication of the Laboratory Sciences", 1992 yazısında önerdiği anlamda. Doğalcılığı kurtarmak için Searle toplumsal dünyayı kendi kendini gerçekleştirmeyle tanımlamış, böylelikle maddi olgular ile toplumsal yasa arasındaki mesafeyi daha da açmıştı. Bununla birlikte bir dakikalık bir tetkik bile bu ayrımı ortadan kaldırır, zira para –Searle'ün favori örneği– gibi bir şeyi madde olmadan muhafaza etmek imkânsızdır ve hiçbir maddi olgu ölçümlerle başlayan kategoriler, formalizm, uzlaşım ve tercümelere başvurmadan tanımlanamaz. Bkz. s. 153.

mı gereği grubun biraz daha ileriye *erişmesini* ve daha uzun süre *dayanmasını* sağlaması gerektiği için söz konusu enstrümanlar "toplumsal" olmanın dışında bir niteliğe sahip olmalıdır. Toplumsalın herhangi bir gösterimsel tanımıyla ilgili sorun, analistin etkisinin hiçbir önemi yokmuş ya da mümkün mertebe öylece asgariye indirgenmesi gereken bozucu bir faktörmüş gibi görünürken, grupların varlığını korumak için hiçbir ek çabaya gerek duyulmamasıdır. Öte yandan, edimsel bir tanımın en büyük avantajı, tam tersidir: Dikkati grupları sürekli muhafaza etmek için gereken araçlara ve analistlerin kendi kaynakları tarafından yapılan temel katkılara çeker. Ortaklıkların sosyolojisi, sosyalin sosyolojisinin sonsuz tedarikle raflarında stokladığı şeyin bedelini bozuk parayla ödemelidir.

Grupların ana hatlarını çizmek ve varlığını sürdürmek için gereken pratik araçlara işaret ettiğimizde sosyalin sosyologlarının otobanları ile bizim haritasını çıkarmak istediğimiz bölgelerin hassas patikaları arasında açık bir –ama sonuncu değil– sapma noktasını mimleyen bir görevler çatışmasıyla karşılaşırız. Her şey "araçlar" ifadesiyle neyin kastedildiğine bağlıdır. İlk soruşturmacılar, "Kuşkusuz bir yerden başlamalıyız, öyleyse neden toplumu (x)'ten oluşan şey olarak tanımlamakla başlamayalım?" diye haykırırken diğerleri, "İşimizi bizim yerimize aktörler yapsın. Toplumsalı neyin oluşturduğunu onlar adına tanımlamayın," diye en az birinciler kadar yüksek bir enerjiyle bağırırlar. Görevlerdeki bu farkın nedeni, önceki grubun gözünde toplumsal dünya zaten var olduğu için, bir kalkış noktası seçiminin bütünüyle can alıcı önemde olmamasıdır. Onlara göre "bireyler" yerine "sınıflar"ı, "sınıflar" yerine "uluslar"ı, "toplumsal roller" yerine "yaşamöyküleri"ni veya "örgütlenmeler" yerine "toplumsal ağlar"ı vurgularsanız tüm yollar sonunda birleşecektir zira bunlar tıpkı bacak, kulak, hortum veya fildişiyle kavranan meşhur filde olduğu gibi aynı büyük hayvanı resmetmenin keyfî yollarıdır. Bununla birlikte AAT için durum tamamen farklıdır, çünkü evvela ne toplum ne de toplumsal vardır. Toplumsal olmayan kaynakları bağlantılandırmadaki ince değişimlerle bunların izi sürülmelidir. Dolayısıyla her kalkış noktası tercihi, tamamen farklı ve diğerleriyle kıyaslanamaz olan bir hayvanın resmedilmesiyle sonuçlanacaktır. Birinci okul için toplum daima tüm ağırlığını onu taşıyabilecek bütün vasıtalara

yükler; ikinci yaklaşımda toplumsal bağların izi, birbiri yerine geçemeyen farklı vasıtaların *dolaşımıyla* sürülmelidir.

Örneğin bir bilgi kaynağı "Tanrı'nın takdiri olan bir dünyada" yaşadığını söylüyorsa bu beyan, "piyasa kuvvetlerinin egemen olduğu" bir dünyada olduğunu söyleyen başka bir bilgi kaynağından pek farklı değildir; zira her iki tabir de –"Tanrı" ve "piyasa"– *aynı* toplumsal dünyanın basit "ifadeleri"dir. Fakat AAT eğitimli bir sosyolog için bu, devasa, üstesinden gelinemez, kıyaslanamaz bir fark oluşturur. Tanrı'yla bir ortaklık yerine başka herhangi bir ortaklık *geçirilemez*; tümüyle özeldir ve piyasa kuvvetlerinden oluşan başka bir ortaklıkla bağdaştırılamaz; nitekim o da örneğin yasal bağların çizdiğinden tamamen farklı olan bir örüntü resmeder. Sosyalin sosyologlarının elinin altında daima bilgi kaynaklarının tüm sözcük dağarcıklarını tercüme edebilecekleri sabit ve mutlak bir üçüncü terim, aynı temel homojen niteliği, yani toplumsal olma niteliğini paylaşan mallar arasında anlık alışverişler için bir tür takas dairesi gibi işlev gören bir ana sözcük dağarcığı vardır. AAT sosyologlarıysa böyle bir müşterek para birimine sahip değildir. Toplumsal kelimesi hiçbir şeyin yerine geçemez, daha iyi herhangi bir şeyi ifade edemez, herhangi bir şeyle –herhangi bir biçim veya kisve altında– yeri değiştirilemez. Her yerde kabul edilen bir kredi kartı gibi her şeyin ortak ölçüsü değildir. Bu sadece, daha eski bir ortaklıkta biraz daha yeni veya farklı bir ortaklığa dönüşürken minik bir değişim olduğunda, dolaylı olarak kavranabilen bir harekettir. İstikrarlı ve kesin bir şey olmak şöyle dursun, başka toplumsal olmayan fenomenlerin küçük yer değişiminin, kaymasının, sarsılmasının zaman zaman ürettiği bir kıvılcımdan başka bir şey değildir. Bu, insanların "toplumsalı meydana getirme" tarzları arasındaki gerçek ve bazen son derece küçük farkları ciddiye almamız gerektiği anlamına mı gelir? Korkarım öyle.

Arabulucular / aracılar

Grupların toplumsal olmayan diğer bazı araçlarla oluşturulması ve tekrar oluşturulması gerektiği üzerinde tüm sosyal bilimcilerin "doğal olarak" anlaştığını ve hiçbir gruplaşmanın idame ettirilmeden varlığını sürdüremeyeceğini söyleyerek iki okul arasındaki fark-

ları hafifletmek mümkün olabilirdi. Kuşkusuz örneğin "toplumsal bağları tazelemek" için halk festivallerinin gerekli olduğu, "ulusal kimlikler"in tutkusunu "alevlendirmek" için propagandanın kaçınılmaz olduğu, geleneklerin "icat edilmiş" olduğu, "sadakat oluşturmak" için bir şirketin bülten dağıtmasının iyi olduğu, fiyat etiketleri ve barkodlar olmadan bir fiyatı "hesaplama"nın çok güç olacağı, bir çocuğun "sorumluluk sahibi olması" için erken yaşta biraz dayağın zararlı olmayacağı, bir totem olmadan bir kabilenin aynı klanın "üyeleri" olduklarını fark etmelerinin güç olacağı üzerinde herkes hemfikir olacaktır. Bilgisayar klavyelerimizden rahatlıkla bu tür ifadeler dökülebilir. Fakat bunların kesin etkisi, hepsi grup "oluşturma"ya gönderme yapan konuşma tarzlarını nasıl anladığımıza bağlı. Sosyalin sosyologları için bu tür ifadeler *aynı* toplumsal düzenin alabileceği birçok simgeyi veya kendisini "temsil etmek" veya "yeniden üretmek"te kullandığı çeşitli araçları belirtir.[11] Onlara göre "toplumsal kuvvetler" her zaman halihazırda arka planda mevcuttur, dolayısıyla bunların mevcudiyetini ortaya çıkarmanın kesin araçları önemli olsa da hayati önemde değildir.

Ortaklıkların sosyologlarına göre, en başta verili bir toplum, bir bağlar dağarcığı, tüm bu grupları bir arada tutacak güven verici bir zamk potası olmadığı için tüm farkın kaynağında bu araçlar vardır. Festivali şimdi yapmazsanız veya gazeteyi bugün basmazsanız restorasyona ihtiyaç duyan bir binayı değil, devam ettirilmeye muhtaç bir hareket olan grubu kaybedersiniz. Bir dansçı dans etmeyi bırakırsa dans bitmiş demektir. Hiçbir atalet gösteriyi sürdürmeyecektir. Gösterimsel ile edimsel arasında bir ayrım getirmeye ihtiyaç duymamın nedeni bu: Gösterimsel bir tanımın nesnesi, seyircinin işaretparmağına ne olursa olsun orada kalır. Fakat edimsel bir tanımın nesnesi edimselleştirilmediğinde kaybolur; ya da kalıyorsa bu durumda *başka* aktörler bayrağı devralmış demektir. Bu bayrak tanım

11 "Toplumsal yeniden üretim" gibi ifadelerde sıkça kullanılan "yeniden üretim" kelimesi, ürün ile "yeniden üreten" arasındaki ilişkiye bağlı olarak tamamen farklı iki anlam kazanır. Çoğunlukla ürün, öncül tarafından tamamen öngörülür. Dolayısıyla sadece zorunlu ama büyük ölçüde pasif bir aracılar zinciri olarak görülen "yeniden" üretimle hiçbir şey eklenmez.

gereği "toplumsal dünya" olamaz, zira yeni bir bayrağa müthiş ihtiyaç duyan tam da o dünyadır.

Durkheim'ın Tarde'cı bir ânı

Durkheim'ın grup oluşturmada totemlerin rolü üzerine ünlü metninden yapılan aşağıdaki alıntıların gösterdiği gibi bir arabulucu ile aracı arasındaki fark aşırı incedir. Bir totem grubu mu ifade eder, grubun uyumluluğunu mu kolaylaştırır, yoksa grubun bir grup olarak var olmasına olanak veren şey midir?

Durkheim'ın meseleyi nasıl ele aldığına bakalım:[12]

Bir amblemin herhangi bir grup türü için faydalı bir toplanma merkezi olduğuna işaret etmek gereksizdir. Toplumsal birliği maddi bir biçimde ifade ederek herkes için aşikâr hale getirir; tam da bu nedenle amblematik simgelerin kullanımı akla gelir gelmez çok hızlı yayılmış olmalı. Fakat dahası, bu fikir ortak yaşamın koşullarından kendiliğinden ortaya çıkmış olmalıdır; amblem sırf toplumun kendine dair hissini netleştirmek için olan pratik bir süreç değildir: Ayrıca bu hissi yaratmaya da yarar; bu hissin kurucu öğelerinden biridir.

Ayrıca, simgeler olmadan toplumsal hislerin sadece geçici bir varoluşu olabilirdi. ... Fakat bu hislerin ifade edilmesine vesile olan hareketler kalıcı olan bir şeyle bağlantılandırılırsa hislerin kendileri de kalıcı hale gelir. Bu şeyler sürekli olarak o hisleri akla getirir ve harekete geçirir; sanki başta onları uyandıran neden eylemeye devam ediyor gibidir. Dolayısıyla, toplumun kendisinin farkına varması için gerekli olan bu amblemler sistemleri, bu farkındalığın sürekliliğini temin etmek için kaçınılmazdır da.

Öyleyse bu simgeleri basit yapıntılar, halihazırda oluşmuş temsillere bunları daha kolay yönetilebilir hale getirmek için eklenen etiket türleri olarak görmekten geri durmalıyız: Bu simgeler temsillerin ayrılmaz parçasıdırlar [...].

12 Émile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, çev. Joseph Ward Swain, Free Press, New York, 1915 [1947], s. 230-233.

> Bundan dolayı grubun birliği sadece bu adla belirtilen şeyi tekrar üreten kolektif amblemde görünürdür. Bir klan özünde, aynı adı taşıyan ve aynı gösterge etrafında toplanan bireylerin birleşmesidir. Adı ve o adı maddileştiren göstergeyi ortadan kaldırdığınızda klan artık temsil edilebilir değildir.

Bu tanıtıcı kitapta ihtiyaç duyacağım az miktardaki teknik terimden ikisini kullanacak olursam; toplumsalı üretme araçlarının *aracılar* [*intermediaries*] veya *arabulucular* [*mediators*] olarak düşünülmesi çok büyük bir fark yaratır. Başlangıçta oluşan çatallaşma küçük görünebilir, ama daha sonra bizi çok farklı bölgelere götürecektir. Kuşkusuz bu nüans ancak kitabın sonunda tamamen görünür hale gelecektir; tabii okur bu sona erişecek kadar sabırlı olursa! Yine de kitap boyunca parolamız olacağı için mümkün olduğu kadar erken aşinalık kazanmaya çalışmalıyız.

Benim sözcük dağarcığıma göre bir *aracı*, anlamı veya kuvveti dönüştürmeden aktaran şeydir: Girdilerini tanımlamak çıktılarını tanımlamak için yeterlidir. Fiilen bir aracı, sadece bir kara kutu değil, içsel olarak birçok parçadan oluşsa bile, bir gibi sayılan bir kara kutu olarak düşünülebilir. *Arabulucular* ise bir olarak sayılamazlar; bir, hiçlik, çokluk, sonsuzluk olarak sayılabilirler. Girdileri çıktıları bakımından iyi bir tahmin unsuru değildir; her defasında özgünlükleri de hesaba katılmalıdır.[13] Arabulucular taşımaları gereken anlam veya öğeleri dönüştürür, çevirir, bozar ve değiştirirler. Bir aracı ne kadar *çetrefilli* olursa olsun pratik amaçla bir olarak sayılmayabilir veya hatta kolaylıkla unutulabileceği için hiç sayılmayabilirler. Bir arabulucu ne kadar basit görünürse görünsün *karmaşık* hale gelebilir; rolüne atfedilen tüm çelişkili izahları değiştirecek şekilde birçok yöne götürebilir. Düzgün işleyen bir bilgisayar çetrefilli bir aracı ör-

13 Nedenlerle sonuçlar arasındaki ilişkilerin değiştirilecek olması olağanüstü hiçbir şeyi gerektirmez. Zambak güneş enerjisini fotosentezle özütlemeyi öğrenmeden önce, güneş zambağın "nedeni" değildir; Venedik su içinden yükselmeden önce lagün, gelişiminin nedenlerinden biri değildi. Nedenler ve sonuçlar *olayları* yorumlamanın sadece geriye dönük bir yoludur. Bu, "toplumsal" ve "doğal" olaylar için doğrudur. Bu nedensellik felsefesi için, bkz. Isabelle Stengers, *Penser avec Whitehead*, 2002.

neği olarak verilebilir; banal bir sohbetse tutkuların, kanaatlerin ve tavırların her dönemeçte çatallanabildiği çok karmaşık bir arabulucular zincirine dönüşebilir. Fakat bir arıza oluştuğunda bilgisayar korkunç karmaşıklıkta bir arabulucuya dönüşebilirken bir akademik konferans sırasında hayli sofistike bir panel, başka bir yerde yapılmış bir kararı otomatik olarak onaylayan, tamamen öngörülebilir ve olay içermeyen bir aracı haline gelebilir.[14] Yavaş yavaş keşfedeceğimiz gibi, izini sürmeye karar verdiğimiz diğer tüm belirsizliklerin kaynağı, kendiliklerin gizli doğasına dair bu sürekli belirsizliktir; bunlar aracılar olarak mı yoksa arabulucular olarak mı davranırlar?

Bir kez bu tanım oturduğunda sosyologların bir grubun birçok yöntemle oluşturulduğunu, "yeniden üretildiği"ni veya "inşa edildiği"ni ve birçok vasıtayla ifade edildiğini kabul etmelerinin yeterli olmadığını görebiliriz. Nitekim çoğu sosyoloğun "inşa" olarak adlandırdığı şey düşünülürse insan, bu kişilerin bir "toplum" şöyle dursun, hayatlarında kulübe kadar basit bir şey üretmiş olduğundan bile şüpheye düşer (ileride bunun hakkında daha fazlasını göreceğiz, bkz. s. 126). İki düşünce okulu arasındaki gerçek fark, "inşa"da kullanılan "araçlar" veya "vasıtalar" sadece aracı değil aynı zamanda arabulucu olarak ele alındığında görünür hale gelir. Şayet bu kılı kırk yarmak gibi görünüyorsa gerçekten öyle olduğu içindir; çünkü iki sosyolojinin gittiği yöndeki küçük fark hakikaten bir kıldan kalın değildir. Sonuçta fizikçiler eterden kurtulabilmişlerse bu ancak kılı kırk yarmaları sayesinde olmuştur.

Bu nüans tartışmalı görünüyorsa da etkileri radikaldir. Örneğin toplumsal bir fark, bir moda ayrıntısı "içinde ifade ediliyorsa" veya bu ayrıntı "üzerine yansıtılıyorsa" fakat bu ayrıntı –diyelim ki naylon yerine bir ipek pırıltısı– toplumsal bir anlamı –"ipek kültürlü insanlar içindir", "naylon kültürsüz insanlar içindir"– sadık bir şekilde aktaran bir aracı olarak ele alınıyorsa, kumaşın ayrıntısına başvurulmuş olması nafiledir. Kumaş sadece açıklayıcı amaçlarla seferber edilmiştir. İpek ile naylon arasındaki kimyasal fark olmadan da kültürlü ve kül-

14 Karmaşıklık [*complexity*] ile çetrefillilik [*complication*] arasındaki bu ayrım için, bkz. Shirley Strum ve Bruno Latour, "The Meanings of Social: from Baboons to Humans", 1987.

türsüz insanlar arasındaki toplumsal fark bir şekilde var olacaktır; bu fark sadece neden imal edildiğine tamamen kayıtsız olan bir giysi parçasında "temsil edilmiş" veya "yansıtılmış"tır. Tersine, kimyasal farklar ve üretim farkları arabulucular olarak ele alınırsa ipek ve naylonun hissi, dokunuşu, rengi, pırıltısı arasındaki birçok belirsiz nüans *olmadan*, *bu* toplumsal farkın da var olmaması mümkündür.[15] Sonuçta iki sosyoloji türü arasında ihtiyaç duyduğumuz tüm farkları üretecek olan, arabulucular ile aracılar arasındaki bu sonsuz küçük ayrımdır. Tezadı basitçe özetlemek gerekirse, sosyalin sosyologları *bir* toplumsal kümelenme türü, *az sayıda* arabulucu ve *birçok* aracıya inanırken AAT için *hiçbir* yeğlenebilir toplumsal kümelenme türü yoktur, *sonsuz* sayıda arabulucu vardır ve bunlar sadık aracılara dönüştürüldüğünde bu kural değil, –çoğunlukla daha da fazla arabulucunun seferber edilmesiyle– ek bir çalışmayla izah edilmesi gereken *ender* bir istisnadır.[16] Aynı nesneye iki bakış açısı bundan daha fazla farklı olamazdı.

Daha önce AAT'nin, sosyal bilimin esas umutlarının yeni bir biçimde ifade edilmesinden başka bir şey olmadığı iddiasında bulunduğum halde, böyle temel bir sezginin ana akım sosyoloji tarafından paylaşılmadığını görmek kafa karıştırıcıdır. Gruplar hakkındaki ihtilaflara dahil olan aktörler ile sosyal bilimciler arasındaki temel benzerliğin daha önce fark edilmemesinin olası bir nedeni, sosyolojinin çok erken bir dönemden itibaren *toplum mühendisliğine* soyunmuş olmasıdır. En başından beri görevlere dair bir tür kafa karışıklığı oluşmuştur. İşlerinin toplumsal dünyanın neden oluştuğunu tanımlamak olduğuna karar veren sosyologlar 19. yüzyıl ortasında siyaseti kendilerine vazife edindiler.[17] Daha sonra göreceğimiz gibi siyaset, kolektif yaşamın aşamalı oluşumu olarak tanımlanırsa, devrimden bıkmış bazı sosyologlar, bu oluşumun yavaş ve sancılı süreci için bir kestirme

15 Naylonun sosyo-kimyasal tarihi için, bkz. Susannah Handley, *Nylon: The Story of a Fashion Revolution: A Celebration of Design from Art Silk to Nylon and Thinking Fibres*, 2000. Bkz. Axel Maden'ın Coco Chanel biyografisi, *Chanel: A Woman of Her Own*, 1991.

16 Temel biçimler ve standartlar nosyonları üzerinden ihtilafların sabitlenmesi 2. Kısım'da ele alınacak.

17 İdari bilimler arasında toplumsal bilimlerin yeri hakkında, bkz. Paolo Napoli, *Naissance de la police moderne: Pouvoirs, normes, société*, 2003 ve Audren, "Les juristes et les sociologues".

buldular ve toplumun en önemli birimlerinin ne olduğunu kendi başlarına çözümlemeye karar verdiler. Bunun en basit yolu, aktörlerin kendi "toplumsal bağlamları"nı en mübalağalı ve öngörülemez şekilde tanımlamasından kurtulmaktı. Böylelikle sosyal teorisyenler, kanun koyucu rolüne soyunmaya başladılar ve bu gayretlerinde acımasız modernleştirme görevine girişmiş devletin güçlü desteğini aldılar.[18] Üstelik bu hareket, biliminsanlarının Kant'tan beri "kendi nesnelerini inşa etme" yetkileri olduğuna inanmalarından dolayı, bilimsel yaratıcılığın kanıtı olarak görülebiliyordu. Beşeri aktörler bir yargıç *olarak* sosyoloğun sorularını yanıtlayan ve böylelikle güya kimya veya fizik kadar bilimsel bir disiplin üreten basit birer bilgi kaynaklarına indirgenmişti.[19] Yasa koyucu rolünü oynama yönündeki bu güçlü zorunluluk olmasaydı, sosyologlar aktörlerin kendi yöntemlerinin açık ve düşünümsel işçiliğiyle tüm bağlantıları koparark belirsizliğin ilk aşikâr kaynağını kısıtlamazlardı. Modern öncesi toplumlarla ilgilenmek zorunda olan ve doğa bilimlerini taklit etmesi o kadar beklenmeyen antropologlar daha şanslıydı ve aktörlerinin daha zengin bir dünyayı harekete geçirmelerine olanak veriyorlardı. Birçok bakımdan AAT, çağdaş toplumun üyelerinin kendilerini tanımlamada etnografların sunduğu kadar büyük bir hareket alanına sahip olmasına olanak verme girişimidir. İleri sürdüğüm gibi "asla modern olmamışsak" sosyoloji nihayet antropoloji kadar iyi hale gelebilir.[20]

18 Burada, "kanun koyucular" ile "yorumcular" arasında bir ayrım yapan Zygmunt Bauman'ın en açık şekilde *Intimations of Postmodernity*, 1992 adlı kitabında dile getirdiği argümanı kullanıyorum. Tarde'ın ilginç olmasının nedeni tam da daha sonra Garfinkel'in yaptığı gibi, kanun koyucu rolünden kaçmış olmasıdır.

19 Toplumsal bilimlerin epistemolojisi, gözlemcilerin baş etmesi gerektiği kendilik türünü tanımlama hakkı temasına takıntılı olmuştur; bu temanın kendisiyse, en azından Fransa örneğinde, Gaston Bachelard'ın fizik yorumundan ödünç alınmış garip bir bilim felsefesidir. Bkz. Pierre Bourdieu; Jean-Claude Chamboredon; Jean-Claude Passeron, *Craft of Sociology: Epistemological Preliminaires*, 1991; bu kitap neredeyse tamamen Bachelard'ın bilim felsefesine yaslanmaktadır. Bilim kavrayışındaki herhangi bir değişikliğin *sosyal* bilimin iddialarını ve görevlerini değiştireceği açıktır.

20 Bu modernizm meselesi üzerine yazmış olsam da –nasıl tanımlamak, incelemek gerektiği ve nasıl aşılacağı, Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, 1993– bunu, burada modernizme bir alternatifin gerektireceği sosyal teori üzerine odaklanmak adına bir kenara bıraktım; bu alternatifin gerektireceği diğer şey, *Politics of Nature* kitabımda gösterdiğim gibi doğa kavrayışına paralel bir değişimdir.

Yukarıda tanımlanan aşırı hafif araç gereçlerle, ilk belirsizlik kaynağından faydalanmaya hazır olduğumuza inanıyorum. Okurlar şimdi toplumsal kümelenmelerin sürekli olarak harekete geçirildiği, silindiği, dağıtıldığı ve yeniden tahsis edildiği birçok çelişkili yolun haritasını çıkarmaya başlayabilirler. Bilimsel, siyasi ve hatta ahlaki nedenlerden ötürü, soruşturmacıların toplumsal dünyanın ne tür yapı taşlarından oluştuğunu aktörlerin *yerine* ve önceden tanımlamaması çok önemlidir. Bu ders negatiftir negatif olmasına ama birçok eleştirel sosyologdaki siyasal dürtüyü tersine çevirmenin güçlü bir yöntemidir. Marx'ın şu ünlü sözünü tekrar ayakları üzerinde doğrultmanın zamanı gelmiş olabilir: "Sosyal bilimciler dünyayı çeşitli şekillerde *dönüştürmüştür*; bununla birlikte önemli olan onu *yorumlamaktır*." Fakat yorumlamak için tüm dillerin, toplumsalın halihazırda oturmuş şivesine tercüme edilebilir olduğunu söyleyen o tuhaf fikri terk etmemiz gerekiyor. Böyle bir hazırlık eğitimi önemlidir, zira sonraki bölümde göreceğimiz gibi toplumsal kümelenmeler *beşeri* bağlardan oluşmuyor olabilirler.

İKİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: EYLEM ELE GEÇİRİLMİŞTİR

Birçok durumda "toplumsal" sözcüğünü halihazırda bir araya toplanmış ve bir bütün olarak hareket eden şeyi kastetmek için kullanırız ve bir araya getirilen, demetlenen ve paketlenen şeyin kesin doğası üzerinde çok titiz davranmayız. "Bir şey toplumsal" veya "bir şeyin toplumsal boyutu var" dediğimizde, söz konusu kümenin öğeleri tamamen farklı türde kendilikler olsa bile, tabiri caizse uygun adım ilerleyen tek bir özellikler kümesini seferber ederiz. "Toplumsal, birbirine bağlı duran şey midir", cümlesiyle "toplumsal, belirli bir madde türünü belirtir" cümlesini karıştırmadığımız sürece kelimenin bu kullanımı sorun teşkil etmez. Birinci cümlede sadece, önemli yönü birbirine *raptedilmiş* olması olan rutin bir durumla uğraştığımızı kastediyorken, ikincisiyse ana özelliği, diğer madde türleriyle olan *farklarında* yatan bir tür tözü belirtir. Üç Küçük Domuzcuk'un saman, odun ve taştan yapılmış evlerine çok benzer şekilde, bazı toparlanışların fiziksel, biyolojik ve ekonomik bloklar *yerine* toplumsal kumaştan inşa edilmiş olduğunu ima ederiz. Toplumsalın iki anlamı arasındaki bu karışıklıktan kaçınmak için, bu sefer toplumsal bağları oluşturan bileşenlerin heterojen doğasıyla ilgilenen ikinci bir belirsizlik kaynağını ortaya atmalıyız.

Biz eylediğimizde başka kim eyler? Başka kaç fail daha mevcuttur? Nasıl olur da asla kendi istediğimi yapamam? Neden kendi imalımız olmayan kuvvetlerin tesiri altındayızdır? Bu, sosyal bilimlerin en eski ve meşru sezgisidir; kalabalıklar, kitleler, istatistiksel araçlar, görünmez eller ve bilinçdışı itkilerin, o âna kadar mütevazı ruhlarımızı dört bir yana çekiştiren –melekler ve şeytanlara ilaveten– tutkuların ve nedenlerin yerini almaya başladığı zamandan beri gözlemcileri daima büyülemiş olan şeydir. Önceki bölümde, grup oluşumuna dair ihtilafların geride bıraktığı beklenmeyen izleri kullanarak toplumsal bağlantıların izini sürmeyi öğrendik. Sosyal bilimciler ve aktörler birbirleriyle eşit düzeydeydi ve her ikisi de özünde aynı türde olan bir soruyu ortaya atıyordu: Toplumsal dünyanın neden oluştuğunu nasıl biliriz? Şimdi daha da temel olan ve tüm sosyal bilimlerin kalbinde yer alan, yani eylemi şeffaf bir şey olarak görmeyen ikinci bir belirsizlik kaynağından nasıl faydalanacağımızı öğrenmeliyiz. Eylem, bilincin tam kontrolü altında gerçekleşmez; eylem daha çok ağır ağır çözülmesi gereken birçok şaşırtıcı fail kümesinin bir düğümü, ilmeği, bir yığını olarak anlaşılmalıdır. Tuhaf aktör-ağ ifadesiyle tekrar canlandırmayı dilediğimiz bu kıymetli belirsizlik kaynağıdır.

Bir davranış biçimini gerçekleştirmekte asla tek başımıza olmadığımız olgusunu göstermek için sadece birkaç örnek yeterli. Örneğin, üniversite diplomanız yüzünden ebeveynlerinize o kadar yabancılaşırsınız ki sonunda kalın kafalılıklarından utanmaya başlarsınız. Eleştirel sosyologları okuduğunuzda bunun, "kültürel sermaye"si olmayan "alt sınıf" ailelerden gelen "yükselen" genç çocuklar neslinin tamamında ortak bir deneyim olduğunu fark edersiniz. İşte bu, hısımlarınıza sizi *kimin* yabancılaştırdığını, sesinizi, tavırlarınızı, yüzünüzü onlarınkinden bu kadar farklılaştıranın kim olduğunu merak etmeye başladığınız andır. Belki de hiç kimseyle özellikle ilişkisi olmayan ve kimsenin sorumluluğunda olmayan tuhaf bir yaratıktır. Muhakkak bir kuvvet, belki de bir *habitus*'tur.[1] İkincisi, müs-

1 Bourdieu sosyolojisinin önemli kavramlarındandır. Bourdieu'ye göre, modern yaşamın nispeten özerk her alanı (ekonomi, siyaset, sanat, bilim, eğitim vb.), bireylerin toplumsal pratiklerini oluşturan belirli bir sosyal ilişkiler kompleksi doğurur. *Habitus*, bireyin toplumsal dünyayla karşılaşması ve toplumsallaşmasının kurucu yapısıdır. (Ç.N.)

takbel eşinize âşık olduğunuzu düşünüyorsunuz. Evlilik örüntülerine dair istatistiksel bir çalışmada eşinizin yaşı, boyu, geliri, diplomasının, onun şehriyle sizinki arasındaki mesafenin, hemen hemen aynı dönemde binlerce başka genç kızın âşık olduğu kişilerin ortalamasına aşağı yukarı uyduğunu okuyorsunuz. Öyleyse âşık olan kim? Şüphesiz *başkalarıdır*; size benzemeyen, gözleri, ağzı, kulakları olmasa da aynı şekilde davranan tuhaf bir yabancı fail. Fakat tam olarak nasıl?

Bourbonnais köyleri, bir arkeolog eski yol ağlarında kazı yapıp tüm yerleşimlerin, Roma ordularının ortalama günlük yürüyüş mesafesiyle ayrılan bazı eski geçitler üzerinde mükemmel şekilde dizildiğini fark edinceye dek manzaraya rasgele serpiştirilmiş gibi görünmektedirler. Oradaki yerleşimi yaratmış olan kimdir? Hangi kuvvet kullanılmıştır? Roma imparatoru, nasıl olur da günümüzdeki arazi yapısında hâlâ etkisini gösteriyor olabilir? Tam da yerleşimcilere tahsis ettiği yeri onların "özgürce seçmesi"ni sağlayacak uzun ömürlü bir yeraltı gücüyle donatılmış başka bir *yabancı* fail mi vardır? Merak içindesinizdir ve bir sabah borsayı takip ederken sizin gibi on milyonlarca hissedarın da, sanki görünmez bir devin görünmez eli kolektif zihninize hükmetmiş gibi, aynı gün aynı hisseleri sattığını gördüğünüzde merakınız daha da artar. Okulun düzenlediği kermeste neden tüm ebeveynlerin tüyler ürpertici bir şekilde tanıdık geldiğini merak edersiniz: aynı kıyafetler, aynı takılar, kelimeleri aynı tarzda söylemeler, çocukları için aynı hevesler. Hepimizin aynı anda aynı şeyi yapmasına neden olan nedir? Disiplinlerinin uzun ve rengârenk tarihinde sosyal bilimciler, sosyologlar, tarihçiler, coğrafyacılar, dilbilimciler, psikologlar ve ekonomistlerin eylemin karmaşıklığı, çeşitliliği ve heterojenliğini izah etmek amacıyla –tıpkı doğa bilimlerindeki meslektaşları gibi– failleri çoğaltmaları gerekmişti. Her biri, yaptığımız her şeyde davetsiz misafir gibi konuya dahil olan o birçok *yabancı unsuru* evcilleştirmenin bir yolunu bulmalıydı.

Bu örneklerin sosyal bilimlerin gelişimini teşvik etmiş olması bugünlerde kanıksadığımız bir şey. AAT'nin tek istediği de bu geleneği ve sezgiyi miras almaktır. Eylem daima *ele geçirilmiştir* [*overtaken*] ya da İsveçli bir arkadaşın kaydettiği şu tehlikeli He-

gel'ci ifadeyle, eylem *öteki tarafından ele geçirilmiştir* [*other-taken*]! Böylelikle başkaları tarafından sürdürülür ve kitlelerle paylaşılır. Gizemli bir şekilde yürütülür ve aynı zamanda başkalarına dağıtılır. Dünyada yalnız değilizdir. "Ben" gibi "biz" de bir arı kovanıdır. Rimbaud'nun dediği gibi "*Je est un autre*", yani "ben bir başkasıdır."[2]

Fakat bu sezgiden –eylemin ele geçirilmişliğinden– toplumsal bir kuvvetin eylemi ele geçirdiği yönündeki genel sonuca geçişte dev, aşılamaz, dipsiz bir uçurum vardır. AAT birincisinin mirasçısı olmayı istiyorken, ikinci adımı engellemek ister; öncül ile sonuç arasında dev bir mesafe, tam bir *non sequitur*[3] olduğunu göstermeyi amaçlar. Sosyal bilimlerin başlangıçtaki enerjisini geri kazanması için, eylemi ele geçiren tüm faillerin *kendisi* toplumsal olacak bir tür faille –"toplum", "kültür", "yapı", "alanlar", "bireyler" veya her ne isim veriliyorsa– birleştirilmemesi hayati önemdedir. Eylem bir sürpriz, dolayım, bir olay olarak kalmalıdır. Bu nedenle yine burada da genelde yapacağımız gibi "eylemin toplum tarafından belirlenmesi", "bireylerin çıkarcı becerileri" veya "bilinçdışının iktidarı"ndan değil, daha ziyade *eylemin yeterince belirlenmemiş* olmasından, "biz" eylediğimizde kimin ve neyin eylediği konusundaki belirsizlikten ve ihtilaflardan başlamamız gerekir; ve elbette bu belirsizlik kaynağının analiz edene mi yoksa aktöre mi bağlı olduğuna karar vermenin bir yolu yoktur. Sosyal bilimlerin merkezî sezgisini canı gönülden kabul etmemiz gerekiyorsa –aksi takdirde birinin kendisini "sosyal" bilimci olarak adlandırmasının gerekçesi kalmazdı– bu sezgi eylemi *gerçekleştiren* "toplumsal bir şey"e dönüştürüldüğünde salgılanan zehri yok etmek amacıyla çok yavaş hareket etmemiz gerekir. Birçok "toplumsal açıklama"nın işaret ettiğinin aksine, bu iki argüman birbirini takip etmek şöyle dursun, birbirleriyle tam bir çelişki içindedir. Eyleme geç-

2 "Korkunç bir şeyin yapılmasıyla / İlk adımın atılması arasında geçen zaman / Bir kâbus, bir korkulu rüya gibi bir şey. / Düşünce bedenin ölümlü organlarıyla / Danışıp tartışıyor sanki bu arada, / Ve tek başına insan, küçük bir krallık gibi, / İçsavaş buhranları geçiriyor." William Shakespeare, *Julius Caesar*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 35.

3 (Lat.) İlgisiz sonuç. (Ç.N.)

memizi sağlayan şeyin toplumsal mahiyeti *olmadığından*, yeni yollarla bir araya *getirilebilir*.[4]

Aktör, diğer birçokları tarafından eyleme *geçirilendir*

Tire ile ayrılmış aktör-ağ ifadesindeki "aktör", bir eylemin kaynağı değil, kendisine doğru akın eden geniş bir kendilikler dizisinin hareketli hedefidir. Bu çokluğu geri kazanmak için en basit çözüm, şu âna kadar sorunsuz bir yer tutucu olarak kullandığım *aktör* kelimesinde ima edilen metaforları yeniden etkinleştirmektir.

"Karakter" kelimesi gibi bu kelimenin de sahne sanatlarından alınmış olması tesadüf değil. Saf ve sorunsuz bir eylem kaynağına işaret etmek bir yana, her ikisi de tiyatronun kendisi kadar eski bilmecelere götürür; Jean-Paul Sartre "sahici benlik"i ile "toplumsal rol"ü arasındaki farkı artık algılamayan *garçon de café* portresinde meşhur bir şekilde bunu göstermiştir.[5] "Aktör" kelimesini kullanmak, sahnedeki bir aktör oynarken asla yalnız olmadığından, eylediğimizde kimin ve neyin eylediğinin hiçbir zaman açık olmadığı anlamına gelir. Oyunda rol yapılması bizi hemen, eylemi kimin gerçekleştirdiği meselesinin anlaşılmaz hale geldiği derin bir keşmekeşe sokar. Erving Goffman'ın sıklıkla göstermiş olduğu gibi oyun başlar başlamaz hiçbir şey kesin değildir: Bu gerçek mi? Yoksa uydurma mı?[6] İzleyicinin tepkisi önemli mi? Ya ışıklar? Kulis ekibi ne yapıyor? Oyun yazarının mesajı aslına sadık bir şekilde aktarılmış mı, yoksa yüzüne gözüne mi bulaştırmışlar? Karakter iyi bir şekilde nakledilmiş mi? Şayet evetse, ne tarafından? Ekip arkadaşları ne yapıyor? Suflör nerede? Metaforu açmayı kabul edersek bizzat aktör kelimesi, dikkatimizi eylemin yerinin tamamen kaydığına çekerek bunun hiç

4 Weber tarafından akıllıca önerilen kısıtlamanın tam tersidir bu: "Eylem, eyleyen birey (veya bireyler) tarafından ona eklenen öznel anlam vasıtasıyla, başkalarının davranışını hesaba kattığı ve dolayısıyla gidişatı onlara göre yönlendiği ölçüde toplumsaldır." Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, 1947, s. 88.

5 Jean-Paul Sartre'ın, *Varlık ve Hiçlik*, 1993 eserindeki meşhur bölüm.

6 Örnekler için bkz. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959.

de tutarlı, kontrollü, biçimli ve şekli net tanımlanabilir bir mesele olmadığı konusunda bizi uyarır. Tanımı gereği eylemin *yeri kayar.*[7] Eylem ödünç alınır, dağıtılır, sezdirilir, etkilenir, boyunduruk altına alınır, ihanete uğrar, tercüme edilir. Bir aktörün *aktör*-ağ olduğu söyleniyorsa bu her şeyden önce eylemin kökenine dair ana belirsizlik kaynağını temsil ettiğini vurgulamak içindir; "ağ" kelimesinin de sırası gelecektir. Çarmıhtaki İsa gibi, aktöre her zaman söylenmesi gereken şudur: "Baba, onları bağışla, ne yaptıklarını bilmiyorlar."

Fakat eylemin kaynağı hakkındaki bu tereddüt, ona örneğin "toplumun genel kuvvetleri", "benliğin şeffaf çıkarları", "kalbin iç tutkuları", "kişinin niyetselliği", "ahlaki vicdanı kemiren kaygılar", "toplumsal beklentilerin bize yüklediği roller" veya "kötü niyet" gibi bir köken atfetmek konusunda aceleci davranmamıza kesinlikle izin vermez. Belirsizlik başından sonuna kadar belirsizlik olarak kalmalıdır, zira aktörlerin ne yaptıklarını bilmiyor olabileceklerini, biz sosyal bilimcilerinse onların farkında olmadan "bir şey yapmalarını sağlayan" toplumsal bir kuvvetin var olduğunu bildiğimizi söylemek konusunda aceleci davranmak istemeyiz. Gizli bir toplumsal dürtü, bir bilinçdışı icat etmek, kurtulmaya çalıştığımız bu toplumsal eteri yeniden devreye sokmanın kesin bir yolu olacaktır. Aktörler ne yaptıklarını bildiği ve sosyal bilimciler bilmediği için değil; herhangi bir eylem sırasında katılımcıları tekrar bir araya toplamak istiyorlarsa, her iki tarafın da katılımcıların kimliği konusunda kafası karışmış halde kalması gerektiği için.

Tam da toplumsal henüz oluşmadığındandır ki ortaklıkların sosyologları, kendilerinin eylemesini sağlayan "dürtüler" hakkında bizzat aktörlerin hissettiği tereddütleri gösteren tüm izleri en değerli hazineleri olarak korumalıdır. Sosyal bilimlerin merkezî sezgisini –toplumsal malzemeden oluşan bir *kuvvetin* eylemi hakkında bir argüman halinde kısırlaşmadan önce– üretken hale getirmenin tek yolu budur. İşte bu nedenle paradoksal olarak tüm belirsizlikleri, tereddütleri, yer kaymalarını ve kafa karışıklıklarını temelimiz olarak almalı-

7 François Cooren'in *The Organizing Property of Communication*, 2001 adlı kitabında önerdiği anlamda "yerinden kaymış."

yız. Aktörler, başkaları tarafından sürekli olarak grup oluşumuna ve imhasına dahil edildikleri gibi (birinci belirsizlik), aynı zamanda kendilerinin ve başkalarının eylemlerine dair ihtilaflı izahlar sunarlar. Burada yine bu yönde ilerleme kararı alınır alınmaz izler sayısız hale gelir; ihtilaflara dair bilgi eksikliği nedeniyle bir çalışmanın yarıda kesilmesi gibi bir şey söz konusu olmayacaktır. Her bir söyleşi, anlatı, yorum ne kadar önemsiz görünürse görünsün; analiz edene, herhangi bir hareket biçiminin nedenlerini ve nasıllarını açıklayacak, şaşırtıcı genişlikte bir yelpazede yer alan kendilikler sağlayacaktır. Aktörlerin veri yağmuru bitene kadar sosyal bilimciler uyuyakalacaktır.

Kaçınmayı öğrenmemiz gereken hata, bu çapraşık üretimleri dikkati dağınık bir şekilde dinlemek ve aktörlerin sunduğu en acayip, barok, en kendine özgü tabirleri görmezden gelmek ve *yalnızca* toplumsalın arka dünyasında geçerli olan tabirlerin peşine düşmektir. Ne yazık ki bu hata o kadar sık tekrarlanmıştır ki artık iyi bilimsel yöntem diye kabul görmektedir ve toplumsal analizlerdeki aldatmacaların çoğunu üretir. Bir suçlu, "Benim suçum değil, ebeveynlerim kötüydü," dediğinde "onu suçluya dönüştüren toplum" mu, yoksa tam da Thatcher'ın yorumlayacağı gibi "suçunu toplumun anonimliğinde sulandırarak kendi suçundan kaçmaya çalışıyor" mu demeliyiz? Fakat suçlu kesinlikle böyle bir şey söylememiştir. Sadece, "Ebeveynlerim kötüydü," demiştir. Bu ifadeyi ciddiye alırsak, kötü ebeveynlik başka bir şeye ve özellikle topluma otomatik olarak tercüme edilemez; ayrıca "iğdiş edici anne" de dememiştir. Aktörlerin çeşitli sözlerinin toplumsal söz dağarcığının az sayıdaki sözcüğüne tercüme edilebildiği bir sözlüğün var olduğu fikrine direnmeliyiz.[8] Bilinmeyen bir ifade yerine daha iyi bilinen bir ifade geçirmeme cesaretimiz olacak mı? Ahlaki, siyasi ve bilimsel bakımdan iki sosyoloji arasındaki en önemli fark işte buradadır.

8 Bu ayrımın güçlü bir örneği, "hasta" veya "suçlu"dan "madde bağımlısı"na dönüştüklerinde uyuşturucu bağımlıları tarafından verilmişti. Bu konu hakkında bkz. Emilie Gomart, *Surprised by Methadone. Thèse de doctorat*, 1999. Emilie Gomart, "Methadone: Six Effects in Search of a Substance", 2002; ve ayrıca Isabelle Stengers'in *Drogues, le defi hollandais*, 1991 adlı kitabında kullandığı argüman.

Bir hacı, "Bu manastıra gelmemin nedeni Bakire Meryem'in beni çağırması," dediğinde işler daha da karışır. Bakire'nin failliği yerine, kendi kararını "gizlemek" için dinî bir ikonada "bahane bulan" bir aktörün "aşikâr" sanrısını geçirerek kendini beğenmiş bir şekilde gülmeye ne kadar direnmeliyiz? Eleştirel sosyologlar şöyle yanıtlayacaktır: "Nezaket ne kadar gerektiriyorsa o kadar. Bilgi kaynağının huzurunda alayla gülümsemek terbiyesizliktir." Bununla birlikte ortaklıkların sosyoloğu şunu demeyi öğrenmelidir: "Dünyada her birden faaliyet gösteren faillerin çeşitliliğinin içyüzünü araştırma konusunda bu hacının sunduğu şansı kaçırmamak için mümkün olduğu kadar uzun bir süre." Günümüzde "Bakire'nin", hacıları evlerine bağlayan tüm o kaygılara rağmen bir trene atlamaya sevk edebildiğini keşfetmek olanaklıysa bu hakikaten de bir mucizedir.[9] Meşhur bir soprano, "Ne zaman durmam ve başlamam gerektiğini söyleyen sesim," dediğinde, sanatçılar kendi yaptıkları şeyleri onlara bir şeyler yaptıran fetiş zannetmeye daima yatkın olduğu için, sosyolog şarkıcının burada "yanlış bilinç"in "tipik bir örneği"ni sunduğu sonucuna ne kadar çabuk varmalıdır?[10] Bu şarkıcının sözlerinin dinlenmemesi, daha ziyade yalanlarının cesurca sergilenmesiyle "kendi sanrısından kurtarılması" gerektiği çok açık değil midir? Kahrolsun dokuz Müz ve diğer belgesiz yabancılar! Bununla birlikte soprano hayatını kendisine *bazı şeyler yaptıran* sesiyle paylaştığını söylemiştir. Bu tuhaf konuşma tarzına saygı gösterebilir miyiz? Zira hayli kesin, açıklayıcı, etkileyici ve ayrıca dokunaklı sözlerdir. Bilgi kaynağının bize dokunması veya daha ziyade bizi *harekete geçirmesi* tam da bir soruşturmadan anlamamız gereken şey değil midir?

Öğrenmemiz gereken acı ders, dünyanın dört bir yanında hâlâ "toplumsal açıklama" adı altında öğretilenin tam tersidir; yani şaşırtıcı ama kesin bir ifade yerine, bunun ardında gizlendiği varsayılan toplumsalın herkesçe malum dağarcığını geçirmemeliyiz. Aktörlerin

9 Burada Elizabeth Claverie'nin, *Les Guerres de la Vierge: Une anthropologie des apparitions*, 2003 adlı kitabında sağlanan yöntemlerdeki fevkalade dersi izliyorum. Ayrıca bkz. Patricia de Aquino, "La mort défaite. Rites funéraires du candomblé", 1998.

10 Bruno Monsaingeon'un *Le chant possédé* adlı filmindeki Julia Varady, yön. Bruno Monsaingeon, Idéale Audience, 1998.

sadece dili varken, analistin bu dilin içine "gömülü" olduğu bir *meta*-dile sahip olduğu düşüncesine direnmeliyiz. Daha önce söylemiş olduğum gibi analistler ancak bir *alt-dil*e sahip olabilirler, ki bunun görevi sadece aktörlerin tamamen gelişmiş meta-diline, söylediklerinin düşünümsel bir izahına dikkat etmelerine yardımcı olmaktır. Garfinkel'in defalarca göstermiş olduğu gibi, birçok durumda toplumsal açıklamalar, söylenenin gerisindeki kuvvetleri ifşa etmekten ziyade söyleneni gizleyen fuzuli bir ekten ibarettir.[11] Doğa bilimcilerin de fenomenlere anlam vermek amacıyla gizli kendilikler ekleyip durduğunu ileri sürmenin de bir faydası yoktur. Doğa bilimciler görünmez kendilikleri andığında bu, incelenen maddenin en alengirli ayrıntılarını izah etmek içindir; yoksa yerine daha kolay bilgiler geçirmek amacıyla sıkıntı veren bilgilere sırtlarını dönmek için değil.

Elbette daha önce kısaca belirttiğim gibi bu kafa karışıklığının tamamen saygıdeğer nedenleri vardır: Birçok sosyal teorisyenin siyasal gündemi, *libido sciendi*'lerinin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu kişiler, gerçek görevlerinin dünyadaki aktif faillerin envanterini çıkarmaktan ziyade, kendilerine göre dünyayı tıka basa dolduran ve insanları bir yabancılaşma halinde tutan birçok kuvveti –başta gelen suçlular arasında olan "bakireler" ve "fetişleri"– temizlemek olduğunu düşünmüşlerdi. Kendilerini adadıkları özgürleştirme görevi, kabul edilebilir kendiliklerin sayısını azaltmalarını gerektirir. Yani görevlerinin, aktörlerin nasıl eyleyen kılınması gerektiğine karar vermek değil, daha ziyade aktörlerin birbirleri için geliştirdiği birçok farklı dünyanın izini kaynağına kadar sürmek olduğunu unutarak iş tanımlarını değiştirme hakları olduğunu düşünürler. Bu noktada, toplumsal dünyayı oluşturan makul bir kendilikler listesinin ne olduğuna bizzat karar vermeye başlarlar. Fakat dikkate alınacak kendiliklerin çoğunu yapay bir şekilde dünyadan çıkarmayı hedefleyen bir politikanın özgürleşmeye götürme iddiasında olamayacağı aşikârdır.

Gizli değişkenlerin ihtiyatsızca dahil edilişinde daha da tehlike-

11 Bir etno-yöntem, üyelerin kendi davranışlarını anlamak için eksiksiz bir söz dağarcığı ve eksiksiz bir sosyal teoriye sahip olduğunun keşfidir. Bkz. s. 85.

li olan, sosyalin sosyolojisinden eleştirel sosyolojiye kaymaktır.[12] Bu, yalnızca verileri yok sayıp onları halihazırda bir araya toplanmış toplumsal kuvvetlerden gelen tartışmasız verilerle *değiştirdiğinde* değil, aynı zamanda eleştirmenlerin yorumlarının dayanılmaz hakikatini *ispatlayan* unsur olarak "açıklananlar"ın öfkeli tepkilerini aldığında kendini bilimsel bulan tek disiplindir. Bu noktada sosyoloji artık ampirik değil, "vampirik" hale gelir. Bu derse kulak asılmaması ve eleştirel sosyolojinin aslında utanması gereken şeyi, yani verilerin ifşa ettiği şey ile verileri örten şeyi birbirine karıştırmayı hâlâ hazinesi olarak görmesi, sosyal bilimlerin büyük bir trajedisidir. Saha çalışmasının sunduğu değerli bilgileri bir kenara koyan ve bunun yerine, *görünmez* olan *başka* oluşumları ve insanların söylememiş olduğu ve reddettiği şeyleri getiren bir disiplini siz "bilimsel" diye nitelendirir misiniz? Bu sefer sağduyuyu izleyen ortaklıkların sosyologlarıdır. Onlara göre kolektifi bir araya toplama görevini baştan basitleştirmemek adına, ne kadar zor olursa olsun faillere dair ihtilaflar sonuna kadar götürülmelidir.

Bu, sonsuza dek gizli değişkenleri anmaktan imtina etmemiz gerektiği veya aktörlerin kendi eylemlerinin tamamen kontrolünde olan saf bir *ego cogito* berraklığı deneyimlediklerine inanmamız gerektiği anlamına gelmez. Tam tersine, biraz önce sosyal bilimlerin en güçlü içgörüsünün, üzerinde kontrol sahibi olmadığımız diğer faillerin bize bir şeyler yaptırdığı hakkında olduğunu görmüştük. Sonraki bölümde eylemin, çoğu insan olmayan failler arasında nasıl dağıtıldığını birçok vesileyle göreceğiz.[13] Herhangi bir toplumsal açıklama konusunda ihtiyatlı davranmak istememizin nedeni, gizli değişkenlerin içinde ne olduğunu kontrol etmemize olanak verecek bir pencere kalmayacak şekilde paketlenmiş olmasıdır. "Hazır paket

12 Sosyal teorinin kabul edilebilir sınırları, toplumun varlığı hukuk, din, ekonomi, bilim ve teknoloji de dahil geri kalan her şeyin varlığından daha gerçek olarak alındığı noktaya varıncaya kadar abartıldığında, dolayısıyla izah sırası ters çevrilip tüm aktörler illüzyonların kurbanlarına dönüştürüldüğünde eleştirel sosyoloji doğar. Bu noktada eleştirel sosyoloji komplo teorisinden, yani kuşkuculuk ve ahmaklığın en uç biçimlerinin bir karmasından ayırt edilemez hale gelir.

13 2. Kısım'ın sonunda eylem izah edilirken tuhaf "plazma" figürüyle karşılaşacağız.

sosyoloji" ile açıklamak, tıpkı "hazır paket psikanaliz" gibi, çocuk oyuncağına dönüşmüştür. Bunların izahları elektronik bir cihaz kadar soruşturulması ve onarılması imkânsız hale gelmiştir. Bizzat toplumsal açıklamaların başarısı, bunları o kadar ucuzlaştırmıştır ki şimdi gizli bir kuvvet olarak sayılan şeyin maliyet ve kalite kontrolünü artırmamız gerekir.[14]

Bir pratik metafizik soruşturması

Metafiziği, dünyanın temel yapısını tanımlamayı amaçlayan felsefi gelenekten ilham alan disiplin olarak adlandırırsak, o halde *ampirik metafizik*, dünyayı sürekli yeni dürtülerle doldurdukları ve başka dürtülerin varlığına itiraz ettikleri için, failler hakkındaki ihtilafların beraberinde getirdiği şeydir.[15] Bu durumda mesele, aktörlerin kendi metafiziklerinin nasıl araştırılacağını bilmeye dönüşür. Sosyalin sosyologları metafizikten tamamen çekilerek ve artık olgun olan sosyal bilimlerin çocukluk dönemini temsil eden o hayalperest ve ampirik olmayan disiplinle, yani felsefeyle tüm ilişkilerini keserek yanıt verdiler. Ayrıca aktörleri yanılgılarından kurtarmak, büyük ölçekte toplumsal mühendisliğe zemin hazırlamak ve modernleşmeye giden yolu kolaylaştırmak amacıyla dünyada "gerçekten etki eden" failler kümesini de katı bir şekilde kısıtladılar.[16]

14 Bu ayrıca, bir failin gizlenmesinin arkadan veya dışarıdan etki etmesi dışında birçok başka yolu olabileceği anlamına da gelir. Etno-yöntembilimciler "görülen ama fark edilmeyen" şeklindeki ünlü formüle bizi alıştırdılar ve kısa bir süre sonra böyle bir başka formülle daha karşılaşacağız: Eyleme *geçirilmek*.

15 Birçok sosyal bilimci toplumsalı tanımlamak için metafizikle ilgilenmeleri gerektiği fikrine inatla direnir. Fakat böyle bir tavır, genelde sıradan aktörlerin ortaya attığı temel meselelerin çokluğunun hakkını vermeyen tek bir metafiziğe, yoksul bir metafiziğe bağlı kalmak anlamına gelir sadece. Bu tavrı eleştirmekte kimse Tarde kadar ileri gitmemiştir; özellikle bkz. Tarde, *Monadologie et sociologie*.

16 Randall Collins, *The sociology of philosophies: a global theory of intellectual change*, 1998 adlı kitabındaki filozofların "toplumsal tarihi" bu kafa karışıklığının önemli bir örneğidir. Collins, düşüncelerini "açıkladığı" filozofların; bir toplumun, bir etkinin, bir grubun ne olduğuna dair düzinelerce argümanı daha olduğunu hiçbir noktada fark etmez. Tarih boyunca tüm filozoflar için aynı yoksul meta-dile bağlı kalmak, bu felsefelerin toplumsal bir açıklamasının sağlandığının kanıtı değildir.

Bu programın bir çıkmazda son bulmasına şaşırmamak lazım. Antropologların bıkmadan usanmadan göstermiş olduğu gibi, aktörler sürekli olarak dünyanın bütün öğelerini baştan tanımlayarak en çapraşık metafizik inşalara girişirler. Ancak felsefi geleneğin sunduğu kavramsal jimnastikte eğitim görmüş bir araştırmacı, aktörlerin söyleyeceklerini titizlikle kaydetmeye yetecek kadar hızlı, güçlü, gözüpek ve esnek olabilir. Faillik felsefedeki en çetin sorunlardan biridir. Yardıma koşacak Hegel, Aristoteles, Nietzsche, Dewey, Whitehead olmasaydı soruşturmacılar bir ev kadınını, kâtibi, hacıyı, suçluyu, sopranoyu, CEO'yu dinleyip bunların ne ifade ettiğini takip etmekte nasıl başarılı olurdu? Bir failin ne olduğunu netleştirmede bu yazarlar müthiş bir iş başarmamış mıdır? Bu, sosyal bilimcilere kıyasla filozofların daha iyi bileceği, daha uzaklara gideceği, daha derin olacağı ya da sosyolojiye "temel" sağlayacağı veya sosyolojinin "meta-teorisi"ni kuracağı anlamına gelmez. Sosyal bilimlerin felsefi yeniliklerin birikiminden koparılmasının, sıradan aktörlerce önerilen –ve profesyonel filozoflarınkini de genellikle aşan– metafizik yenilikleri kimsenin asla fark etmeyeceğini sağlayacak bir reçete olduğu anlamına gelir. Dahası sosyal bilimciler metafizikten çekilmenin dışında, en kısıtlı failler listesine bağlı kalmayı ve sürekli olarak aktörlerin sonsuz çeşitlilikteki üretimini kendi kısa listelerine tercüme etmeyi görevleri olarak görürlerse durum daha da kötüleşecektir. Aktörlerin birçok felsefesi varken, sosyologlar onların sadece birkaç felsefeye bağlı kalmaları gerektiğini düşünür. Aktörler dünyayı faillerle doldururken sosyalin sosyologları onlara dünyalarının "gerçekte" hangi yapı taşlarından oluştuğunu bildirir. Bunu yüce gönüllülükten, "siyasi bakımdan önemli olmak" adına, "arkaik güçlerin prangalarından kurtarmak" istedikleri aktörlerin iyiliği için "eleştirel" olmak nedeniyle yapmaları kaygılarımı dindirmiyor. Mükemmel bir siyasete götürse bile –ki öyle olmadığını göreceğiz–, kötü bir bilim olacaktır.

Elbette aktörlere bir şeyler yaptıran failler listesini peşinen sınırlamanın daha saygın ve pratik bir nedeni de vardır. Sosyal teorisyenlerin özgürleşme siyasetine hayranlığını bir kenara bırakırsak, faillerin çoğalmasını takip etmenin kendisi büyük bir derttir. Ayrıca

soruşturmacıların ampirik metafizikle ilgilenmelerini, aktörlerin peşinden gitmelerini istemenin kolay bir iş olmadığı doğrudur. Fakat failler sayısız olsa da, faillik hakkındaki *ihtilaflar* kendi kendilerine bir düzene girerler. Buradaki çözüm bir önceki belirsizlik kaynağındakiyle aynıdır: Belirsiz sayıda grup listesi olsa bile sosyoloğun bir grup oluşumundan diğerine tutunarak geçmesine olanak veren çıkar yollarının küçük bir listesini çıkarabiliriz. Aynı şekilde, aktörlerin kendilerini eyleme geçiren şey hakkında sağladıkları izahlarda bir faile inanma veya inanmama tarzlarının izini sürmek amacıyla kısıtlı bir dizi kavrama şekli önermenin mümkün olduğu düşüncesindeyim.

Hâlâ bir paradoks gibi görünse de (gerçi kitap ilerledikçe öyle görünmemeye başlayacaktır) ihtilaflardan beslenmek, toplumsal dünyayı dolduracak grupları ve failleri, aktörlerin yerine *a priori* olarak belirlemek gibi akıl almaz bir göreve kıyasla çok daha güvenli bir yöntemdir. Tekrarlarsak, bir referans çerçevesinden diğerine geçiş, her türlü mutlak veya keyfî bakış açısına göre daha büyük bir hareket özgürlüğü sağlar. Yeniden seyahat kılavuzu metaforuna dönecek olursak hareket özgürlüğü, seyyahı daha ağır ilerlemeye zorluyor olsa bile hayati önemdedir!

Failler hakkındaki ihtilafları saptamak için bir liste

Bizi kimin veya neyin eyleme geçirdiğini kesin olarak asla bilmesek de, ne olduğuna dair çelişkili argümanlarda daima mevcut olan özelliklerin bir listesini tanımlayabiliriz: Failler bir izahın parçasıdırlar; bunlara özel bir tasvir isnat edilir; diğer rakip faillere karşıdırlar; ve son olarak, bunlara açık bir eylem teorisi eşlik eder.

Birincisi, failler daima bir izah içinde bir şey *yapıyor* olarak sunulurlar; yani belirli bir durumda fark oluşturur, bazı A'ları C sınamaları üzerinden B'lere dönüştürürler.[17] İzahlar olmadan, sınamalar olmadan, farklar olmadan, bazı durumlarda bir dönüşüm olmadan,

17 İzah edilebilirlik etno-yöntembilimin de önemli bir yönüdür; beşinci belirsizlik kaynağında metinsel izah olarak buna geri döneceğiz.

belirli bir fail hakkında yapılacak anlamlı bir argüman, tespit edilebilir bir referans çerçevesi de yoktur. Hiçbir fark yaratmayan, bir dönüşüme neden olmayan, iz bırakmayan ve hiçbir izaha girmeyen görünmez bir fail, fail *değildir*. Hepsi bu! Ya bir şey yapıyordur ya da yapmıyordur. Bir failden bahsediyorsanız o failin eyleminin izahını sağlamanız, bunun için de hangi sınamaların hangi gözlemlenebilir izleri ürettiğini az çok açığa kavuşturmanız gerekir; bu da dilsel ifadelerle kısıtlanmak anlamına gelmez elbette; söz, bir izah üretebilecek birçok davranıştan sadece biridir ve kesinlikle en yaygını değildir.[18] Bu yeterince açık görünse de anlatılarını görünmez ve izah edilemez toplumsal kuvvetlerle dolduran kişilere hatırlatmak gerekir. AAT'de, "Hiç kimse bahsini etmiyor, kanıtım da yok, fakat burada sahne arkasında gizli bir aktörün etkin olduğunu biliyorum," diye bir şey söylemeye izin yoktur. Bu komplo teorisidir, sosyal teori değil. Toplumsalın mevcudiyeti her defasında yeniden gösterilmelidir; sadece koyutlanmasıyla yetinilemez. Bir vasıtası yoksa toplumsal bir milim bile yerinden hareket etmeyecek, gerisinde bir iz bırakmayacak, herhangi türde bir belgeye kaydedilmeyecektir. Daha sonra kefeni olacak perdenin arkasındaki Polonius'u tespit etmek için bile Danimarka kralının bir farenin tiz sesini duyması gerekmişti.

İkincisi, fail başka şeydir, bunun *tasviri* başka şey. İzahta eylemi yapan şey, ne kadar bulanık olursa olsun daima belirli bir biçim veya şekle sahip olmasını sağlayan bir vücut ve özelliklerle donatılır. "*Tasvir*", "toplumsal açıklama"nın düşünmeden gösterilen tepkilerinden kurtulmak amacıyla takdim etmem gereken teknik terimlerden biridir; çünkü insan biçimli tasvirler dışında daha birçok tasvirin var olduğunu kavramak zorunludur. Bu, sosyolojinin daha soyut hale gelmeyi kabul etmesi gerektiği birçok durumdan biridir. Bir faile anonimlik bahşetmek, en az bir ad, burun, ses veya yüz isnat edildiği zamanki kadar bir tasvir sağlar. Tek fark, insan biçimli değil, ide biçimli olmasıdır. Bir anketten elde edilen ve –kalp hastalığının ne-

18 Güç sınaması nosyonu Bruno Latour'un *Irreductions*, 1988 kitabında ayrıntılı olarak geliştirilmiştir. Sınama –*épreuve*– ayrıca Luc Boltanski'nin ahlak sosyolojisinin de temel nosyonu haline gelmiştir. Bkz. Boltanski ve Thévenot, *On Justification*.

denlerini araştırmada A ve B kan grubu gibi– bir etiket verilen istatistiksel yığınlar, "geçen cumartesi, çok fazla yağ yediği için turp ekerken kalp krizinden ölen kırmızı yüzlü asabi komşum" kadar somuttur. "Kültür evlilik dışı çocuk yapmayı yasaklar" demek, tasvir açısından en az "müstakbel kayınvalidem kızıyla evlenmemi istiyor" demek kadar çalışma gerektirir. Elbette birinci tasvir (anonim) ikincisinden (kayınvalidem) farklıdır, fakat her ikisi de bir şeyler yapmamı yasaklayan veya yapmaya zorlayan bir faile bir tasvir, bir biçim, kumaş, beden temin eder. Tasvir meselesi bakımından birincisinin "istatistiksel bir soyutlama", diğerinin "somut bir aktör" olduğunu söylemenin hiçbir gerekçesi yoktur. Bireysel faillerin de soyut tasvirlere ihtiyacı vardır. İnsanlar toplumun "dayantıları"ndan şikâyet ettiklerinde, kayınvalidemin de bir dayantı olduğunu unutmamalılar; keza adı kötüye çıkmış Görünmez El gibi, bireyler ve çıkarcı failler de dayantıdır. "Aktör" ve "karakter" kelimelerinin anlamı tam olarak budur: Kimse herhangi bir bireyde kaç kişinin eşzamanlı olarak iş başında olduğunu bilmez; tersine, kimse bir istatistiksel veri noktaları bulutunda ne kadar bireysellik olabileceğini de bilemez. Tasvir bunlara bir şekil verir fakat bu illa *figüratif* bir ressamın pürüzsüz portre üslubunda değildir. Sosyologların işlerini yapmak için aktörleri "resmetme"de, en az modern ve çağdaş sanatta tasvire dair tartışmalar kadar büyük bir çeşitliliğe ihtiyacı vardır.

"Figüratif sosyoloji" diye adlandırılabilecek etkiden kurtulmak için AAT, edebiyat araştırmalarından gelen teknik bir kelime, *eyleyen* [*actant*] kelimesini kullanır. İşte aynı eyleyeni tasvir etmenin dört yolu: "Emperyalizm tek taraflılığa meyleder", "ABD, BM'den çekilmek istiyor", "Oğul Bush BM'den çekilmek istiyor", "Ordudaki birçok subay ve yirminin üzerinde yeni muhafazakâr lider BM'den çekilmek istiyor." Birincisinin yapısal bir nitelik, ikincisinin tüzel kişi, üçüncüsünün bir birey, dördüncüsünün bireylerden oluşan bir yığın olması izah açısından elbette büyük bir fark oluşturur fakat hepsi aynı eylemlerin farklı tasvirlerini sağlar. Dördünden hiçbiri diğerlerine göre daha çok veya az "gerçekçi", "somut", "soyut" ya da "yapay" değildir. Hepsi de sadece farklı grupları sağlamlaştırır ve böylelikle grup oluşumuna dair ilk belirsizliği çözmeye yardımcı olur. AAT'deki büyük güçlük, tasvir türü karşısında sinmemektir: *İdeomorfizm*,

teknomorfizm veya *biyomorfizm* birer "morfizm" olduğu kadar, bir eyleyenin tek bir bireyde vücut bulmasıdır da.

Edebiyat teorisyenleri kurmacayla meşgul olduklarından, tasvir konusundaki soruşturmalarında, bilhassa da göstergebilim veya farklı anlatı bilimlerini kullandıklarında tüm sosyal bilimcilerden çok daha özgür olmuşlardır. Bunun nedeni, örneğin bir fablda aynı eyleyenin bir sihirli değnek, bir cüce, perinin zihnindeki bir düşünce veya yirmi ejder öldürmüş bir şövalyenin failliği üzerinden eyleme geçirilebilmesidir.[19] Yunan trajedisi, çizgi romanlar, romanlar, tiyatro oyunları ve filmler bizi eyleme geçiren şeye dair izahları öğrenmemiz için geniş bir oyun alanı sağlar.[20] Bu nedenle eyleyen ile fail arasındaki fark anlaşıldığı anda, "onu harekete geçiren şey, çıkarları", "konformizme teslim oldu", "toplumsal yapının kurbanları", "rutine kapıldı sürükleniyor", "Tanrı'nın çağrısına kulak verdi", "kadere mağlup oldu", "kendi irademle yaptım", "toplumsal normlara tabi" ve "kapitalizmle açıklanabilir" gibi cümleler tamamen *kıyaslanabilir* hale gelir. Bunlar sadece aktörlere bir şeyler *yaptırmanın* farklı yollarıdır ve "gerçek" failler ile "sahte" olanları peşinen ayırmaya gerek olmadan ve toplumsalın mükerrer söz dağarcığına tercüme etmeden tüm çeşitliliğiyle ortaya konulur.

Bu nedenle AAT, anlatı teorilerinden elbette tüm argümanlarını ve jargonunu değil ama hareket serbestliğini ödünç alır. Felsefeden kopmayı reddetmemiz de yine aynı sebepledir. Sosyoloji bir kurmaca olduğu veya edebiyat teorisyenleri sosyologlardan daha fazlasını bildiği için değil, kâğıt üzerinde yaratılan kurmaca dünyaların

19 AAT'nin yarı Garfinkel'e ve yarı Greimas'a borçlu olduğunu söylemek oldukça doğru olacaktır: Atlantik'in iki tarafındaki en ilginç iki entelektüel hareketi birleştirmiş ve hem aktörün izahlarının hem de metinlerin içsel düşünümselliğinden faydalanmanın yollarını bulmuştur. Göstergebilimdeki klasik çalışmanın en iyi örneği için, bkz. Algirdas Julien Greimas ve Joseph Courtès, *Semiotics and Language: an Analytical Dictionary*, 1982. Yakın zamanlı bir takdim için, bkz. Jacques Fontanille, *Sémiotique du discours*, 1998.

20 Göstergebilimcilerin metafizik özgürlüğünün birkaç enfes örneği için, bkz. Louis Marin, *●pacité de la peinture: Essais sur la représentation*, 1989; Louis Marin, *Des pouvoirs de l'image: Glosses*, 1992; ve Louis Marin, *On Representation*, 2001. Göstergebilimcilerin bir düşmanı olsa da Thomas Pavel'in *La pensée du roman*, 2003 adlı kitabı edebiyat teorisyenlerinin kıyas götürmez hareket özgürlüğünü gösterir.

çeşitliliği soruşturmacılara gerçek dünyayı incelemeleri için gereken esneklik ve açıklığı kazandırdığı için.[21] AAT sosyologlarının dünyada ne tür faillerin mevcut olduğuna dair tanımlarında daha az katı, rijit, sert hale gelmesi ancak edebiyatla sürekli bir tanışıklık aracılığıyla mümkündür. Dilleri böylelikle en az izini sürmeye çalıştıkları aktörlerinki kadar yaratıcılık kazanmaya başlayabilir; bunun bir nedeni de aktörlerin de bolca roman okuması ve televizyon izlemesidir! Sosyologlar ancak karmaşık eylem dağarcıklarını sürekli olarak karşılaştırarak verileri kaydetmeye muktedir hale gelebilir; en başta bağdaşık bir "toplumsal aktör" olarak görünmeyen her şeyi elemesi gereken sosyalin sosyologlarına hep çok zor görünmüş bir iştir bu. Elemek değil *kaydetmek*, disipline etmek değil *betimlemek*; işte kutsal yasa ve peygamberlerin sözleri bunlardır.

Richard Powers'ın bir şirketin ne olduğuna dair sözleri

Gain [Kazanç] adlı romanında Richard Powers[22] personeline moral verici bir konuşma yapmaya hazırlanan büyük bir şirketin CEO'sunun portresini çizer:

"Kâr etmek. İstikrarlı bir kâr elde etmek. Uzun vadede bir kâr elde etmek. Geçinmek. Bir şeyler yapmak. En ekonomik şekilde bir şeyler yapmak. En büyük sayıda bir şeyler yapmak. Mümkün olan en uzun süre boyunca bir şeyler yapmak. İnsanların ihtiyacı olan şeyler yapmak. İnsanların arzulayacağı şeyler yapmak. İnsanların bir şeyleri arzulamasını sağlamak. Anlamlı istihdam sağlamak. Güvenli istihdam sağlamak. İnsanlara yapacak bir şeyler sağlamak. Bir şeyler yapmak. En fazla sayıda insana azami gıda temin etmek. Genel refahı desteklemek. Ortak savunmaya katkı yapmak. Genel hisselerin değerini artırmak. Düzenli temettü ödemek. Şirketin net değerini artırmak. Tüm hissedarların hissesini geliştirmek. Büyümek. İlerlemek. Genişlemek. Sahip olunan uz-

21 Bkz. Thomas Pavel, *Fictional Worlds*, 1986.

22 Richard Powers, *Gain*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1998, s. 349-350.

manlığı geliştirmek. Gelirleri artırmak ve maliyetleri düşürmek. İşi daha ucuza yaptırmak. Verimli bir şekilde rekabet etmek. Ucuza alıp pahalıya satmak. İnsanın payına düşeni iyileştirmek. Bir sonraki teknolojik yenilikler çevrimini üretmek. Doğayı rasyonelleştirmek. Manzarayı iyileştirmek. Uzamı parçalamak ve zamanı durdurmak. İnsan ırkının neler yapabileceğini görmek. Ülkede emeklilik maaşı birikimi oluşturmak. Yapmak isteğimiz her şey için gereken sermayeyi biriktirmek. Ne yapmak istediğimizi keşfetmek. Güneş sönmeden gitmek. Hayatı biraz daha kolaylaştırmak. İnsanları biraz daha zenginleştirmek. İnsanları biraz daha mutlu kılmak. Daha iyi bir yarın inşa etmek. Para havuzuna bir şeyler katmak. Sermaye akışını kolaylaştırmak. Kurumu korumak. İş yapmak. İşe devam etmek. İşin amacını anlamak."

Üçüncüsü, aktörler de sahte, arkaik, abes, irrasyonel, yapay veya yanıltıcı olmakla itham edilen diğer failleri eleştirirler. Grupların edimsel oluşumunun soruşturmacıya toplumsal dünyayı oluşturan anti-grupları ayrıntılarıyla göstermesi gibi, faillerin izahları da sürekli yeni kendilikler eklerken başka kendilikleri gayrimeşru diye *geri çekecektir.* Böylelikle analist, hem aktörün hem de kendisinin yüz yüze olduğu ampirik metafiziği, aktörün ayrıntıyla göstermesinden faydalanacaktır. Şimdi şu beyanları birlikte inceleyelim: "Zaten saf propaganda olan genel kanının beni yönetmesini kabul etmiyorum", "Sen de tıpkı neslin gibi düşünüyorsun", "Toplumsal yapı boş bir tabir; var olan sadece bireysel eylemdir", "Tanrı seninle konuşmaz; O'nun adına imamlar konuşur", "Piyasa kuvvetleri, bürokratlardan daha bilgedir", "Bu aydınlatıcı dil sürçmesiyle bilinçdışın kendisini ele vermiş oldu", "Yabani somonu, insana yeğlerim."[23] Bu cümlelerin her biri sanki dünyada meşru bir rol bahşedilmiş failler listesine bazı şeyler eklemekte ve çıkarmaktadır.

Soruşturmayı durdurabilen tek şey, analistlerin bu hareketler

23 Alıntılayan Christelle Gramaglia, "La mise en cause environnementale comme principe d'association. Casuistique des affaires de pollution des eaux", 2005.

arasında en akla yatkın gördüklerini seçme kararıdır. Bu, sosyal bilimcilerin güçsüz olduğu, dizginlerinin daima bilgi kaynaklarının elinde olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte alternatif bir metafizik öne sürmek istiyorlarsa önce incelediklerinin dünya kurma faaliyetlerine dahil olmaları gerekir. Analistlerin, aktörlerin kim olduğunu ve onları gerçekte eyleme geçirenin ne olduğunu peşinen bildiklerini söylemeleri yeterli olmayacaktır. Ayrıca bu gönüllü düşüncesizliği, bir düşünümsellik iddiasıyla gizlemeleri de yeterli olmayacaktır. Sıklıkla sosyal bilimciler –ve özellikle de eleştirel sosyologlar– "saf", "eleştirel olmayan" ve düşünümsel olmayan" bir aktörle karşılaşan "eleştirel", "düşünümsel" ve "mesafeli" soruşturmacılarmış gibi davranırlar. Yine de çoğu zaman, bilgi kaynaklarının ifadelerinin birçoğunu kendi toplumsal kuvvetler söz dağarcığına tercüme etmekle yetinirler. Analist toplumsal dünya halihazırda neden oluşuyorsa onu tekrarlayıp durur; aktörlerse kendileri hakkındaki analizlere kayıtsızdır.[24] Sosyologlar bu kayıtsızlıktan aktörlerin kendilerini belirleyen şeylere kör olduğu sonucunu çıkarır.

Dördüncüsü, aktörler de faillerin etkilerinin nasıl nakledildiğini açıklamak için kendi *eylem teorilerini* ileri sürebilirler.[25] Tam gelişmiş düşünümsel ve becerikli metafizikçiler olarak aktörlerin de –AAT'nin yeni varsayılan konumunun ileri sürdüğü gibi– failin nasıl eylediğine dair kendi meta-teorileri vardır ve bu çoğu zaman geleneksel metafizikçiyi büsbütün afallatır. Sadece hangi failin egemen olduğu hakkında değil, aynı zamanda bu failin etkisini hissettirme yöntemleri hakkında da bir ihtilafa gireceklerdir. Burada bir kez daha temel ayrım, –varlığı, tasviri ve rakipleri belirlendikten sonra– faile bir aracı mı

24 Beşinci belirsizlikle ilgilendiğimizde öğreneceğimiz gibi, aktörün mevcudiyeti veya kanaati analistin izahında bir fark yaratmadığı için bunlar gerçek *aktörler* değildirler ve "hesaba katılmamış"tırlar. Dolayısıyla AAT'nin verdiği anlamda toplum yeniden bir araya toplanmamıştır ve böyle bir sosyalin sosyolojisinin herhangi bir siyasal önemi olması ihtimal dışıdır.

25 Şu âna kadar sosyal bilimciler bu eylem teorilerinden hangisinin doğru olduğunu seçmeyi kendi görevleri bellemiş ve dolayısıyla ihtilafları harekete geçirmek yerine bunlara doğrudan müdahale etmişlerdir. Thévenot'nun girişiminin özgünlüğü budur: Sıradan üyeler arasında eşzamanlı olarak işler halde olan çeşitli eylem usullerini ayrıntılarıyla göstermiştir. Bkz. Laurent Thévenot, "Which road to follow? The moral complexity of an 'equipped' humanity", 2002.

yoksa bir arabulucu olarak mı davranıldığına karar vermek olacaktır. Her iki durumda aktörün izahının akıbeti bambaşka olacaktır.[26]

Bu farkın, *tasvirleri ne olursa olsun*, tüm failleri etkilediğini anlamak, sonraki bölümlerde ele alacaklarımız açısından temel önemdedir. Sözüm ona "anonim ve soğuk bir kuvvetler alanı" pekâlâ bir arabulucu olarak izaha sokulabilirken, kapalı, bireysel, "sıcak", "canlı" niyetsel bir kişi basit bir aracı olarak dahil olabilir. Başka bir deyişle, bir tasvirin tercih edilmesi, hangi eylem teorisine başvurulacağını öngörmeye olanak vermez. Önemli olan tasvirlerin türü değil, harekete geçirilebilecek arabulucular yelpazesidir. Çeşitli sosyal bilim okulları arasındaki tartışmaları bu kadar karıştıran da budur: *Hangi* failin seçilmesi gerektiği konusunda çok fazla ısrar ettiler ve bunların *nasıl* eyleme geçmesi *gerektiği* konusunda yeterince etmediler. Bu, "üretim güçlerinin durumu toplumsal temsillerin durumunu belirler" beyanında bulunulursa *daha aktif* hale gelebilir, yani görünüşte yerel, somut, "deneyimlenmiş" ve "varoluşsal" olan "bireysel insan eylemi her zaman niyetseldir" cümlesine kıyasla daha fazla arabulucu üretir. Niyetsellik, bir aracılık anlamı taşıyacak şekilde kullanılırsa –bu failin bir arabulucu olarak ele alınması kaydıyla– aslında daha soyut ve global olan "üretici güçlerin durumu" ifadesinden daha *az* etki üretecektir.[27] Dolayısıyla tasvir ve eylem teorisi listede iki farklı öğedir ve birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Karıştırılırlarsa soruşturmacı bazı tasvirlere "daha somut" ve diğerlerine "daha soyut" olarak imtiyaz verme ayartısına kapılacak ve böylelikle rölativizmin sağlam zeminini bırakarak sosyalin sosyologlarının yasa koyucu ve denetimci rolüne geri dönecektir.[28]

26 Birinci belirsizlikte olduğu gibi, sosyal teorisyenler, filozoflar, psikologlar ve sosyal psikologlar burada ihtilaflara kendi versiyonlarını *ekleyecektir*. Bunun iyi bir örneği, çıkarcı bir bireyin varlığına dair tartışmalarda görülebilir.

27 Örneğin "Özgül, yerel, tekil olan üstünde ısrar ediyorum" şeklindeki postmodern slogan hoş olabildiği kadar boş da olabilir; fakat bir "Büyük Anlatı" sonunda daha fazla eyleyen sesi tetikleyebilir. Bir kez daha belirtelim; fark seçilen tasvirlerde değil, var olmasına izin verilen arabulucuların görece oranındadır.

28 Bu farkları tespit etmek için arabulucuların aracılara kıyasla görece yoğunluğunu ölçmemize olanak veren bir metinsel nitelik kriteri, metinsel izahın ateşini ölçmek gibi bir şey gerekir. Beşinci belirsizlik kaynağını incelerken göreceğimiz gibi bu, nesnelliğin şiarı haline gelecektir.

Birine bir şey nasıl yaptırılır

Bu ikinci belirsizlik kaynağını kabul etmeye karar verdiğimiz zaman, sosyoloji, *birine bir şey yaptırmada* içkin olan o yer kaymasına saygı gösteren disiplin haline gelir. Birçok eylem teorisinde böyle bir kayma yoktur çünkü ikinci terim birincisi tarafından öngörülür: "Bana nedeni verirsen sonucu elde ederim." Fakat iki terim arabulucu olarak alındığında durum böyle değildir. Girdiler çıktıları gayet güzel öngördüğü için aracılarda hiçbir gizem yoktur: Nedende olmayan hiçbir şey sonuçta da mevcut olmayacaktır. Fakat görünüşte bilimsel olan bu konuşma tarzında her zaman bir sorun bulunur. Girdinin çıktıyı öngördüğü gerçekten doğru olsaydı, o halde sonuçları boş verip –en azından potansiyel olarak– ilginç olan her şeyin halihazırda vuku bulduğu nedenlere dikkat etmek daha uygun olurdu. Arabulucular için durum farklıdır: Nedenler sonuçları çıkarsamaya olanak vermez çünkü sadece vesileler, koşullar ve teamüller sunarlar. Bu ikisi arasında aniden birçok şaşırtıcı *yabancı unsur* baş gösterebilir.[29]

Böyle bir ayrım, ister tasviri "soyut" –"üretken kuvvetlerin durumu" gibi– ister somut –"arkadaşım Julie" gibi– görünüyor olsun tüm failleri etkiler. Sırf aracılar üzerinden nakledilen nedenler olarak davranıldığı sürece bunların etkilerini ileri taşımak için seçilen vasıtalar tarafından hiçbir şey eklenmeyecektir. Böyle tuhaf ve arkaik bir teolojide, nedenlerin şeyleri *ex nihilo*[30] yaratması beklenir. Fakat vasıtalara, diğer arabulucuları tetikleyen arabulucular olarak davranılırsa birçok yeni ve öngörülemeyen durum ortaya çıkacaktır (bun-

29 Bunun deneyler için de geçerli olduğunu bilim araştırmalarından öğrendik. Harry Collins'in *Changing* 'in *Order. Replication and Induction In Scientific Practice*, 1985 ve Harry Collins'in, *Gravity's Shadow: The Search for Gravitational Waves*, 2004 adlı kitapları ayrıca etno-yöntembilimde bkz. Michael Lynch, *Art and Artifact in Laboratory Science: A Study of Shop Work and Shop Talk in a Research Laboratory*, 1985 ve Harold Garfinkel; Michael Lynch; Eric Livingston, "The Work of a Discovering Science Construed with Materials from the optically Discovered Pulsar", 1981. Aslında sosyal bilimlerde eylem tanımını tamamen önemsizleştiren şey, doğa bilimlerinin en biçimlendirilmiş kısımlarında nedensel bağların gerçek karmaşıklığının erken keşfiydi. Doğa bilimleri çalışmaları nedeniyle sosyal bilimlerin görevlerinin dönüşmesi Isabelle Stengers'in *The Invention of Modern Science*, 2000 adlı kitabında tespit edilmiştir.

30 (Lat.) Yoktan. (Ç.N.)

lar şeylere beklenenden *başka* şeyler yaptırırlar). Yine kılı kırk yarıyormuşuz gibi gelebilir, fakat sonuçta oluşacak iki haritacılık türü arasındaki fark devasadır. Birinci çözüm, peşinde daima başka bir şeyin sonuçları, ifadeleri veya yansımalarından ibaret olan neticeler bırakan birkaç failden oluşan dünya haritaları çizer. AAT'nin tercih ettiği ikinci çözüm her noktanın tamamen bir rol oynadığı *arabulucuların ardışık dizilişinden* oluşan bir dünya resmeder.[31] Böylelikle bir sosyal bilim için temel mesele, az sayıda nedenden orada *in potentia*[32] olarak bulunan mümkün olan en fazla sonucu mu çıkarmaya çalıştığı, yoksa mümkün olan en fazla sayıda neden yerine bir dizi aktör –"ağ" kelimesinin daha sonra kazanacağı teknik anlam budur– geçirmeye mi çalıştığına karar vermektir.

Bu husus korkunç düzeyde zordur fakat şimdilik bir vaka örneği kullanılarak basitleştirilebilir. Sosyologlar sık sık aktörlere toplumsal kuvvetler tarafından yönetilen kuklalarmış gibi davranmakla suçlanır. Fakat görünüşe göre tıpkı sopranolar gibi kukla oynatıcıları da kuklalarına bir şeyler *yaptıranın ne* olduğu hakkında çok farklı düşüncelere sahiptir. Kuklalar doğrudan nedenselliğin en uç durumunu –sadece ipleri takip etmek yeter– sağlıyor gibi görünse de, kukla oynatıcıları nadiren kuklaları üzerinde tam bir kontrole sahipmiş gibi davranırlar. "Kuklalarını, kendi başıma asla düşünmeyeceğim şeyleri telkin ediyor," gibi tuhaf sözler ederler.[33] Bir kuvvet bir başkasını manipüle ettiğinde bu, sonuçlar üreten bir neden olduğu anlamına gelmez; başka şeylerin eylemesi için bir vesile de olabilir. "Manipülasyon"[34] kelimesinin Latince etimolojisinde hâlâ saklı olan *el*, tam kontrolün olduğu kadar *kontrol noksanlığının da* kesin bir göstergesidir. Öyleyse ipler kimin elindedir? Kukla oynatıcılarının elinde olduğu kadar kuklaların da elindedir. Bu, kuklaların kendini oynatanları kontrolü altında tuttuğu anlamına gelmez

31 Deleuze'ün deyişiyle birincisi "potansiyelleri gerçekleştirmiş" ikincisi "sanallıkları edimselleştirmiştir." Bu kavramların zıtlığına dair bir sunum için, bkz. François Zourabichvili, *Le Vocabulaire de Deleuze*, 2003.

32 (Lat.) Potansiyel olarak, ihtimal olarak. (Y.N.)

33 Bkz. Victoria Nelson, *The Secret Life of Puppets*, 2002.

34 *Manipulus*, Latince *manus* [el] ve *plere* [doldurmak] kökeninden gelir. (Ç.N.)

–böyle demek sadece nedensellik sırasını tersine çevirmek olurdu– ve elbette bir diyalektiğe başvurmak da meseleyi çözmez. Sadece bu noktadaki ilginç meselenin kimin nasıl etki ettiğine karar vermek değil, eylemin kaynağı hakkında bir belirlilikten bir *belirsizliğe* geçmek –neyin nasıl etki ettiğine karar vermek– olduğu anlamına gelir. Failler hakkındaki belirsizlikler gamının tamamını tekrar açtığımızda sosyal bilimlerin kökeninde yatan güçlü sezgiyi keşfederiz. Dolayısıyla sosyologlar aktörlere kukla olarak davranmakla suçlandığında, ipleri çoğaltmaları ve etki etme, yönetme ve manipülasyon hakkında sürprizleri kabullenmeleri koşuluyla bu bir iltifat olarak görülmelidir. "İnsanlara kuklalarmış gibi davranmak" ifadesinin küfür olduğu tek durum, arabulucuların bu çoğalmasının, etkisi bir aracılar zinciri üzerinden biçimi bozulmadan sadece aktarılan tek bir faile –toplumsala– dönüştürüldüğü durumdur.

Sosyoloji, toplumsal sahada eylemin "somut" olduğu imtiyazlı bir mahallin var olduğu önyargısıyla –2. Kısım'da bunu defalarca görme fırsatı bulacağımız üzere– sıkıntıya sokulduğundan, bunu akılda tutmak bilhassa önemlidir: "*Dil*"den ziyade "*söz*", "yapı"dan ziyade "olay", "makro"dan ziyade "mikro", "kitleler"den ziyade "birey", "toplum"dan ziyade "etkileşim" veya tersine, "birey"den ziyade "sınıflar", "kuvvet"ten ziyade "anlam", "teori"den ziyade "pratik", "kişiler"den ziyade "tüzel kişiler", vb. Fakat eylemin yeri kaymışsa özel hiçbir mahal ile ilişkili değildir; dağıtılmış, çeşitli, çoklu, yerinden edilmiştir ve analistler kadar aktörler için de bir bulmaca olmaya devam eder.[35]

Bu nokta, AAT'nin –"toplumsal yapılar tarafından belirlenim"in soğuk, anonim ve soyut etkilerine karşı anlamlı, etkileşen ve niyetsel eylemiyle insani bireyin "somutluğu"na başvuran veya tersine madde tarafından "soğuk bir anonim teknik manipülasyon" adına

35 "Konumlanmış" veya "dağıtık" biliş disiplinleri bunu mükemmel bir şekilde göstermiş ve bunların ulaştığı sonuçlar AAT için çok önemli olmuştur. Bkz. Edwin Hutchins, *Cognition in the Wild*,1995; Jean Lave, *Cognition in Practice: Mind, Mathematics and Culture in Everyday Life*, 1988; ve Lucy Suchman, *Plans and Situated Actions*, 1987. AAT ile bu çalışmalar arasındaki ilişkiler üçüncü belirsizlik incelendiğinde daha da güçlenecek, ancak dördüncü ve beşinci kaynaklar ele alındığında ikisinin yolları ayrılacaktır.

bireysel insanların yaşanan anlamlı dünyasını yok sayan– tartışmalı birçok hareketle birbirine karıştırılmasını engellemeye yardımcı olacaktır. Çoğunlukla fenomenolojiden ilham alan bu reform hareketleri fenomenolojinin tüm hatalarını da miras almıştır: Niyetsel insanlar dışında başka gerçek faillerin olabileceği bir metafiziği hayal edemezler veya daha da kötüsü insan eylemiyle onlara göre "failliği olmayan", sadece "davranış"ı olan doğal nesnelerin salt "maddi etkisi"ni karşıt konumlandırırlar.[36] Fakat "yorumlayıcı" bir sosyoloji, en az yerine geçmek istediği "nesnelci" veya "pozitivist" versiyonlar kadar sosyalin sosyolojisidir. Belirli fail türlerinin –kişiler, niyet, his, iş, yüz yüze etkileşim– *otomatik olarak* hayat, zenginlik ve "insanilik" getireceğine inanır.

"Yaşanan dünya"ya bu inanç, Whitehead'in tabiriyle "isabetsiz somutluk"un güzel bir örneğidir: Bireylerle dolu bir izah, sadece kolektif aktörlerden oluşan başka bir izahtan daha soyut olabilir. Bir bilardo masasının yeşil zemini üzerinde bir topa çarpan başka bir top, en az bu masaların yer aldığı sigara dumanına boğulmuş barda, "bakışı"nı bir başka "anlamlı yüz"ün "zengin insani dünyası"na yönelten bir "kişi" kadar failliğe sahip olabilir. Fenomenologlar ve sosyalin sosyologları böyle söylemeyebilir fakat oyuncuların kendilerinin kendi "davranış"ları ve bilardo toplarının öngörülemez "hareket"i hakkında ne söylediklerine kulak verin. Tam da "eylem" ile "davranış" arasında köklü bir fark ileri süren teori tarafından kesinlikle yasaklanmış karmaşık durumları üretiyor gibidirler.[37] Burada da sosyal bilimciler analist olarak rolleriyle bir tür siyasi disiplin ve özgürleşme çağrısını sıklıkla birbirine karıştırmıştır.

36 AAT ile fenomenolojiyi uzlaştırma yönündeki, özellikle de Don Ihde ve Evan Selinger'in *Chasing Technoscience. Matrix for Materiality*, 2003 adlı kitabındaki birçok çabaya rağmen, fenomenologların failliğin insani kaynaklarına yaptığı aşırı vurgu nedeniyle iki ilgi hattı arasındaki mesafe çok açık kalır. Diğer üç belirsizlik de katıldığında bu mesafe daha da artacaktır. Bu, fenomenolojinin zengin betimleyici sözcük dağarcığından kendimizi mahrum bırakmamız gerektiği anlamına değil, sadece bunu "niyetsel olmayan" kendilikleri de kapsayacak şekilde genişletmemiz gerektiği anlamına gelir.

37 Harry Collins ve Martin Kusch'un *The Shape of Actions. What Humans and Machines can Do*, 1998 adlı kitapta söz konusu ayrıma dair cesur savunularına rağmen.

Toplumsal bağlantıların izini yeni ve ilginç şekillerde sürmek istiyorsak bu tür noktalarda bir karar almamız gerekir: Ya tamamen geliştirilmiş tek bir metafiziğe sahip analistleri takip etmeliyiz ya da birden fazla metafiziğe sahip "aktörlerin kendilerini takip etmeliyiz." Somutluk, aktörlerin yerine diğerlerinden ziyade belirli bir tasviri seçmekten değil, *arabulucuların aracılara kıyasla görece payının* izahlarda artmasından kaynaklanır. İyi bir AAT çalışmasına işaret eden gösterge bu olacak. Tüm bu nedenlerle başlangıçta belirlenmemesi gereken bir şey varsa o da eylemin bolca bulunduğu söylenen imtiyazlı bir mahallin seçilmesidir. "Somut" ve "soyut" kelimeleri özel bir karakter türünü –eleştirel sosyolojinin olağan şüphelileri– tayin etmez. Şimdilik muhafaza edilmesi gereken yegâne önemli farklar şunlardır: Hangi failler anılıyor? Bunlara hangi tasvirler bahşedilmiş? Bunlar hangi eylem tarzı üzerinden devreye giriyorlar? Nedenlerden ve bunların aracılarından mı, yoksa arabulucuların ardışık dizilişinden mi bahsediyoruz? AAT, bizi ne tür metafizik karmaşıklıklara götürürse götürsün yerlileri takip etme kararını almış sosyal teoridir. Şimdi göreceğimiz gibi hakikaten hemen böyle karmaşık durumlara götürürler!

ÜÇÜNCÜ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: NESNELER DE FAİLDİR

Eylemin başka failler tarafından ele geçirildiğinin keşfi, en başından beri sosyolojiye damgasını vurmuşsa bile etik, siyasi ve ampirik önemi daha da şaşırtıcı olan bir başka keşif daha vardır: hiyerarşilerin, asimetrilerin ve eşitsizliklerin var olduğunun; toplumsal dünyanın en az sarp ve dağlık bir arazi kadar farklılıklar içerdiğinin; hiçbir gayret, özgür irade veya maharetin bu asimetrileri ortadan kaldırmaya yetmeyeceğinin; asimetrilerin en az piramitler kadar ağır göründüklerinin ve bunun da bireysel eylemi güçleştirdiğinin ve toplumun neden özel bir *sui generis*[1] kendilik olarak düşünülmesi gerektiğini açıkladığının; bu eşitsizlikler ve farkları reddeden herhangi bir düşünürün ya ahmak ya da bir tür gerici olduğunun; ve son olarak toplumsal asimetriyi yok saymanın en az Newton'cı kütleçekiminin var olmadığını ileri sürmek kadar saçma olduğunun keşfi.

Bir yandan bu sezgiye sadık kalırken, diğer yandan –ilk iki belirsizlik kaynağıyla yaptığım gibi– grupların "sürekli olarak" icra

1 (Lat.) Kendine özgü, benzersiz. (Y.N.)

edildiğini ve faillerin "durmaksızın" tartışıldığını aynı anda nasıl ileri sürebiliriz? Bu iki hareket noktası, hayli eşitliksiz toplumsal sahayı, görünüşe göre herkesin kendi metafiziğini üretme şansının olduğu düzlenmiş bir oyun alanına dönüştüren naif bir tutumdan etkilenmemiş midir? AAT tüm aksi kanıtlara rağmen herkesin aynı şansa sahip olduğunu –kaybedenler, şansına küssün– ileri süren bu piyasa ruhunun semptomlarından biri değil midir?[2] İnsanlar sinirli bir şekilde, "İktidar ve tahakküm konusunda ne yaptınız?" diye sorabilirler. Fakat tam da bu asimetrileri *açıklamayı* arzuladığımız için bunları –değişmemiş halde *nakletmek* şöyle dursun– *tekrarlamakla* yetinemeyiz. Yineliyorum, neden ile sonucu, *explanandum* [açıklanan] ile *explanans*'ı [açıklayanları] birbirine karıştırmak istemiyoruz. Toplum gibi iktidarın da otomatik olarak bir açıklama sağlayacak bir hazne, emtia veya sermaye değil, bir sürecin sonucu olduğunu ileri sürmek bu yüzden bu kadar önemli. İktidarın ve tahakkümün üretilmesi, imal edilmesi, oluşturulması gerekir.[3] Evet, asimetriler vardır, fakat nereden gelirler ve nelerden oluşmuşlardır?

Ortaklıkların sosyologları bir açıklama sağlamak için ikinci belirsizlik kaynağından beslenmek istedikleri zamankiyle aynı radikal kararı almalıdır. Sosyal bilimlerin kökendeki sezgisini muhafaza etmek istedikleri *için*, önerilen imkânsız çözümü, yani toplumun eşitliksiz ve hiyerarşik olduğunu, bazı kısımlar üzerine orantısız şekilde yük bindirdiğini ve ataletin tüm niteliklerini taşıdığını koyutlamayı inatla *reddetmek* zorunda kaldılar. Tahakkümün bedenleri ve ruhları yıktığını söylemek bir şeydir; bu hiyerarşiler, simetri eksikliği, atalet, iktidar ve zalimliklerin toplumsal bir malzemeden oluştuğu sonucuna varmaksa bambaşka bir şeydir. İkinci noktanın birinciyle mantık-

2 Luc Boltanski ve Eve Chiapello *The New Spirit of Capitalism*, 2005 adlı kitapta AAT'ye dair bu eleştiriyi açık bir şekilde ele almıştır. Ayrıca Philip Mirowski ve Edward Nik-Khah'ın "Markets Made Flesh: Callon, Performativity, and a Crisis in Science Studies, augmented With Consideration of the FCC auctions", 2004 adlı yazısındaki sert saldırıya da başvurabilirsiniz. Siyasi uygunluk meselesini tekrar ele almak ve bu eleştirileri yanıtlamak için Sonuç Bölümü'ne kadar beklememiz gerekecek.

3 Bkz. John Law, "On Power And Its Tactics: A View From The Sociology Of Science", 1986a ve *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*, 1992.

sal süreklilik içinde olmaması bir yana, aynı zamanda göreceğimiz gibi ikisi bütünüyle çelişir. Eylemin başka failler tarafından ele geçirildiği nasıl onu toplumun ele geçirdiği anlamına gelmiyorsa, kaynakların aleni asimetrisi de bunların toplumsal asimetriler tarafından üretildiği anlamına gelmez. Hatta tam tersi doğrudur: Eşitsizliklerin üretilmesi gerekiyorsa bu, toplumsal aktörler dışında başka tür aktörlerin oyuna dahil olduğunun kanıtıdır. Marx'ın Hegel'in diyalektiğiyle yapmış olduğu gibi, toplumsal açıklamayı tekrar ayakları üzerinde doğrultmanın zamanı geldi.

İş başındaki aktör türleri artırılmalı

Şu âna kadar çoğunlukla "toplumsal bağlar" ifadesindeki "toplumsal" ile "ortaklıklar" ifadesindeki "toplumsal" arasındaki fark üzerinde durdum; ikinci anlamın etimolojik kökene daha yakın olduğu hep aklımın bir köşesindeydi. Sosyal bilimlerde "toplumsal" kelimesinin genellikle bir bağ türünü adlandırdığını ileri sürdüm: Toplumsal, özel bir alanın adı; hasır, çamur, ip, tahta veya çelik gibi bir madde türü olarak alınır. Prensipte hayalî bir süpermarkete girip "toplumsal bağlar" rafına yönelebilirsiniz; diğer reyonlarsa "maddi", "biyolojik", "psikolojik" ve "ekonomik" bağlarla dolu olacaktır. Artık anladığımız üzere AAT için bu terimin tanımı çok farklı: Bir gerçeklik sahasını veya özel bir öğeyi değil, bir hareketin, yer değiştirmenin, dönüşümün, tercümenin, kaydın adıdır. Bu, birlikte yeniden karıldıkları kısa an *hariç*, hiçbir şekilde sıradan anlamıyla toplumsal diye kabul edilmeyecek kendilikler arasındaki bir ortaklıktır. Süpermarket metaforundan ilerleyecek olursak, herhangi bir belirli raf veya reyonu değil, bütün mekânda tüm ürünlerin düzenlenişinde –ambalajları, etiketleri, fiyatları– yapılan çoklu değişimleri "toplumsal" olarak adlandıracağız, zira bu küçük değişiklikler gözlemciye keşfedilmiş yeni kombinasyonları ve takip edilecek yolları (daha sonra "ağ" olarak tanımlanacak şeyi) ifşa eder.[4] Dolayısıyla AAT için

4 Bu düzenleme nosyonuna dair, bkz. Franck Cochoy, *Une sociologie du packaging ou l'âne de Buridan face au marché*, 2002.

toplumsal, kuvvetleri bir araya getirme tarzıyla tanımlanan anlık bir tür ortaklığın adıdır.[5]

Ortaklık olarak toplumun bu ikinci anlamı oturduktan sonra sosyalin sosyologları için neyin bu kadar kafa karıştırıcı olduğu anlaşılabilir. Bu kişiler, söz konusu sıfatı tamamen farklı iki fenomen türünü adlandırmak için kullanırlar: Biri yerel, yüz yüze, çıplak, donanımsız ve dinamik etkileşimlerdir; diğeri, bu geçici yüz yüze etkileşimlerin neden kapsamlı ve kalıcı hale gelebildiğini açıklaması beklenen özel bir kuvvet türüdür. "Toplumsal" tabirinin hazır ve nazır yüz yüze ilişkiler fenomenleri olarak tanımlanması gayet makul olsa da, pratikte kalıcılığın nasıl ve hangi araçlarla elde edildiğini yanıtlamaktan kaçındığı için, bu tabir bir totoloji, bir el çabukluğu, bir sihirli sözden ibaret olan "toplumsal" kuvveti tanımlamaya zemin sağlayamaz. Etkileşimlerin kabulünden toplumsal bir kuvvetin varlığına sıçramak yine öncülden çıkmayan bir sonuçtur.

Temel toplumsal beceriler olarak adlandırılabilecek şeyin beşeri toplumlarda yalıtılması zor olduğu için bu ayrım bilhassa çok önemlidir. 2. Kısım'da "yerel etkileşimler" nosyonunu eleştirirken göreceğimiz gibi, etkileşimlerin birbirine dolanması olarak anlaşılan toplumsal bir dünya yaratmak daha çok insan dışı toplumlarda (karıncalar, maymunlar, kurtlar) mümkündür. İnsanlarda temel toplumsal beceriler hâlâ mevcut olsa bile, hep var olan ama kısıtlı bir dağarcık sunar. Kapsamlı ve uzun ömürlü ortaklıkların çoğu, toplumsal kuvvet nosyonu incelenmediği takdirde tespit edilemeyecek başka bir şey tarafından meydana getirilmiştir. AAT'de, birinci tanım çok kısıtlı bir sahaya yerleştirilmeli ve ikinci tanım, halihazırda bir araya toplanmış olanı betimlemek için bir tür stenografi olarak kullanmak dışında ortadan kaldırılmalıdır.[6] Özetle, bağların kalıcı olduğu ve toplumsal malzemeden oluştuğu söylenemez.

5 "Akışkan" kelimesi ilk kez Annemarie Mol ve John Law'un "Regions, Networks, and Fluids: Anaemia and Social Topology", 1994 adlı yazısında kullanılmıştı. Ayrıca bkz. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, 2000. "Ağ" kelimesine kıyasla "akışkan" kelimesi, analistlerin dolaşım ve nakledilenin doğası üzerinde daha iyi durmasına olanak verir.

6 Bu argümanın ilk formülasyonu için bkz. Strum ve Latour, "The Meanings of Social".

Toplumsal kuvvet nosyonunun feshedilmesinin ve onun yerine ya kısa ömürlü etkileşimler ya da yeni ortaklıkların geçirilmesinin temel avantajı, toplumun kalıcılığıyla ve tözüyle ilişkili olan şeyi, bileşik toplum nosyonunda ayırt etmenin artık mümkün olmasıdır.[7] Evet kalıcı bağlar var olabilir fakat bu onların toplumsal malzemeden oluşmuş olduğu anlamına gelmez; tam tersi doğrudur. Artık bağları muhafaza etmenin pratik araçlarını, başka bağ türlerini kaydetmeye vakfedilen mahareti ve herhangi bir etkileşimin kapsamının genişletilmesi için ödenecek bedeli gün yüzüne çıkarabiliriz.

Temel toplumsal becerileri düşünecek olursak bunların örebildiği bağlantıların, sosyal teorisyenlerin toplumsala dair tanımlarına bahşetmek istediği ağırlığı taşıyamayacak kadar zayıf olduğunu anlamak kolaydır. Kendi hallerine bırakıldığında toplumsal beceriler dışında hiçbir şeyi seferber etmeyen bir güç ilişkisi çok kısa ömürlü, geçici etkileşimlerle sınırlı kalacaktır. Peki, bu durum hiç herhangi bir yerde gözlemlenmiş midir? Birçok sosyal teorisyenin icat ettiği ideal dünyaya en yakın canlılar olan babun sürüleri bile böyle uç bir örnek sağlamazlar. Uzun zaman önce Hobbes ve Rousseau'nun fark ettiği üzere, en güçlü dev bile uykusunda bir cüce tarafından kolaylıkla alt edilebilir; daha da büyük bir ittifak tarafından alt edilemeyecek kadar sağlam bir ittifak yoktur. Güç süresiz olarak uygulanıyorsa bu, toplumsal bağlardan oluşmaması yüzündendir; sadece toplumsal bağlara dayanması gerektiğinde o kadar uzun bir süre boyunca uygulanamaz. Dolayısıyla sosyal bilimciler "toplumsal bağlar"a başvurduğunda daima zamanda ve mekânda yayılmakta büyük sorun yaşayan, ataleti olmayan ve sürekli olarak yeniden müzakere edilmesi gereken bir şeyi kastetmelidirler. Tam da asimetrileri muhafaza etmek, güç ilişkilerini kalıcı olacak şekilde sağlamlaştırmak, eşitsizlikleri kabul ettirmek çok zor olduğu için, zayıf ve hızla çürüyen bağları *başka tür* bağlara aktarmaya sürekli olarak o kadar çaba vakfedilir. Toplumsal dünya yerel etkileşimlerden oluşuyor olsaydı geçici,

7 Karmaşık doğa nosyonunda, doğanın dış gerçekliğini birliğinden ayırt ediyorum: Felsefeye rağmen bu ikisi bir arada olmaz (bkz. Latour, *Politics of Nature*). Aynısı toplum için de geçerlidir: Kalıcılık toplumun maddiliğine değil, sadece hareketine işaret eder.

istikrarsız ve kaotik bir yönü olurdu ve güç ve tahakküme başvurmanın açıklamak iddiasında olduğu o farklılaşmış manzarayı sunmazdı.

Temel toplumsal beceriler ile bunları biraz daha uzun süreli hale getirmek için seferber edilen toplumsal olmayan araçlar arasındaki ayrım dikkatle korunmadığı anda, analistlerin, toplumsal kuvvetlerin yardıma çağrılmasının bir toplumsal açıklama sağlayacağına inanma riski bulunur. Sosyologlar, toplumsal bağların kalıcılığına başvurduklarında, gerekli kalıcılık, sağlamlık ve ataleti gerçekten taşıyan bir şeyi devreye soktuklarını iddia edeceklerdir. Sosyologların iddiasına göre, hepimizin üzerinde kurduğu hâkimiyet tarzını ve içinde didindiğimiz eşitliksiz araziyi izah edecek yeterince çeliği taşıyan; "toplum"dur veya "toplumsal norm", "toplumsal yasalar", "yapılar", "toplumsal ananeler", "kültür" veya "kurallar"dır. Pratik bir çözüm olduğu su götürmezdir ama bunların toplumsal becerilerin zayıf bağlantılarını takviye eden "çeliğimsi" niteliğinin nereden kaynaklandığını açıklamaz. Sosyologlar dikkatsiz bir hamleyle ters bir yola sapıp kalıcılık, sağlamlık ve ataletin bizzat toplumun kalıcılığı, sağlamlığı ve ataletinden geldiğini söyleyebilirler. Hatta daha da ileri giderek bu totolojiyi en katıksız çelişki olarak değil, *sui generis* olduğunu, yani kendi kendini ürettiğini söyledikleri bir toplumun mucizevi kuvvetinde en hayran olunası şey olarak görebilirler.[8]

Bu konuşma tarzı halihazırda bir arada paketlenmiş olanı tasvir etme amaçlı bir stenografi olarak alındığında makul düzeyde masum olsa bile böyle bir argümanın sonuçları felakettir. Tüm kısa ömürlü asimetrilere, toplumsal becerilerin kendi gücüyle sağlayamadığı kalıcılık ve kapsamlılığı verebilecek heybetli bir kuvvet varmış gibi davranma ayartısı çok güçlü olacaktır. Bu noktada nedenler ve sonuçlar tersyüz olacak ve toplumsalın tutmasını sağlayan pratik araçlar ortadan yok olacaktır. Basit bir sıfat karışıklığı olarak başlayan şey tamamen farklı bir projeye dönüşür: Bu temel dünyaya, en az eski

8 Cornelius Castoriadis *The Imaginary Institution of Society*, 1998 adlı eserinde bu totolojinin kendisini toplumun hayalî temeli olarak düşünerek söz konusu yanlış inancın kapsamını daha da genişletir. Fakat bu temel kabul edildiği anda toplumsalın bileşimini tespit etmenin artık hiçbir yolu kalmamıştır.

Hıristiyan teolojisinin cenneti kadar ele avuca gelmez bir dünya eklenir; üstelik kefaret umudu da yoktur.

Sosyalin sosyologları akıl yürütmelerindeki böylesi bir totolojiyi tespit edemeyecek kadar ahmak mıdır? Gerçek dünyanın arkasında yer alan başka bir dünyanın mitsel inancına sahiden takılıp kaldılar mı? Kendisinden doğan bir toplum gibi tuhaf bir mantıksal çelişkiye gerçekten inanırlar mı?[9] Elbette değil, zira bunu pratikte kullanmazlar ve dolayısıyla toplumun "kendi kendisini üretmesi" nosyonundaki içsel çelişkiyle asla yüzleşmezler. Argümanlarının çelişkili olduğu yönündeki mantıksal çıkarımı asla yapmamalarının nedeni, bu argümanı biraz gevşek bir şekilde kullanmalarıdır. Toplumsal kümelenmelerin kalıcılığını ileri sürdüklerinde, bilerek veya bilmeyerek, diğer toplumsal olmayan şey yığınlarından gelen ağır yükü daima zayıf sosyal bağlara bahşederler. Pratikte "çeliğimsi" niteliğini narin bir "toplum"a ödünç veren her zaman şeylerdir; ve bu son kelimeyi birebir anlamıyla kastediyorum. Dolayısıyla gerçekte sosyologların "toplumun gücü" derken kastettiği şey toplumun kendisi değil –böyle bir şey sihirli olurdu–, asimetrileri daha uzun ömürlü kılmak için halihazırda seferber edilmiş tüm kendiliklerin bir tür tortusudur.[10] Bu kestirme totolojik değildir ama tehlikeli bir şekilde yanıltıcıdır; çünkü tüm bunların nasıl seferber edildiğini öğrenmenin artık hiçbir ampirik yolu yoktur; daha da kötüsü, böyle bir yükün hâlâ aktif olup olmadığını bilmek de imkânsızdır. Çağdaş "toplumsal açıklama" uzmanlarının elinde toplum fikri, hiçbir müfettişin girmesine izin verilmeyen ve sosyal bilimcilerin teftişe tabi olmadan sınırlarda mal kaçakçılığı yapabildiği büyük bir konteynır gemisine dönüşmüştür. Kargo boş mu yoksa dolu mudur, iyi durumda mı yoksa çürümüş müdür, zararsız mıdır yoksa ölümcül mü, yeni midir yoksa eski mi? Tıpkı Saddam Hüseyin'in Irak'ındaki kitle imha silahlarının varlığı gibi, ne olduğu belirsizdir.

9 Bu kendi kendini doğurma bizzat toplumsalın bir özelliği olarak alınır. Bkz. Barry Barnes, "Social Life as Bootstrapped Induction", 1983.

10 2. Kısım'da bu totolojinin siyasi teşekkülün gizli mevcudiyeti olduğunu göreceğiz: Yurttaşın devletle paradoksal ilişkisi, bundan tamamen farklı olan aktör ile sistem ilişkisine bulaşmıştır. Bkz. s. 224.

AAT'nin çözümü sosyalin sosyologlarıyla polemiğe girmek değil, sadece içine düşmüş olabilecekleri çelişkiyi hızla tespit etme fırsatlarını çoğaltmaktır. Bu, sosyologları, toplumsal açıklamaların gücünü andıklarında, seferber edilmiş toplumsal olmayan vasıtaların izini sürmeye tekrar nazikçe zorlamanın tek yoludur.[11] AAT'nin yaptığı, hiç durmadan şu soruyu yöneltmektir: Madem her sosyolog andığı toplumsal bağlara, kalıcılık ve kapsamlarını izah edebilecek kadar büyük bir ağırlığa sahip şeyler yüklüyor, bunu el altından yapmak yerine neden açıkça yapmayalım? "Aktörlerin izini sürün" sloganı, "Mütemadiyen değişen etkileşimleri daha kalıcı kılmak amacıyla toplumsal becerilere eklediği şeyler arasında ilerleyen aktörlerin izini sürün" haline gelir.

Ortaklıkların sosyolojisi ile *sosyalin* sosyolojisi arasındaki gerçek zıtlık bu noktada açıkça görünür hale gelecektir. Şu âna kadar iki bakış açısı arasındaki farkları abartmış olabilirim. Sonuçta birçok sosyal bilim okulu ilk iki belirsizliği kalkış noktası olarak kabul edebilir (özellikle ampirik metafiziğin bir başka adı olan antropoloji ve tabii ki etno-yöntembilim). İhtilaflar eklemek bile incelemek isteyebilecekleri fenomen türünü kökten değiştirmez; sadece bunları listelemenin zorluğunu artırır. Fakat şimdi aktörlerin toplumsal asimetrileri üretmesi için gerekenleri peşinen tek bir küçük dağarcıkla kısıtlamayacağımız için, aradaki mesafe önemli ölçüde artacaktır. Bunun yerine yüz yılı aşan bir süredir kullanılan toplumsal açıklamalarla kolektif varoluştan kasten *dışlanmış* kendilikleri, tam gelişmiş aktörler olarak kabul edeceğiz. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, temel toplumsal beceriler toplumları oluşturan ortaklıkların sadece küçük bir alt kümesini sağlar; ikincisi, bir toplumsal bağın anılmasında yer alan ek kuvvet en iyi ihtimalle pratik bir kestirme ve en kötü ihtimalle bir totolojiden ibarettir.

11 Örgütlenme araştırmalarında ne zaman örgüt denen büyük canlı totolojik olarak ima edilse izahlar, belgeler ve biçim dolaşımları aramak çok önemlidir. Bkz. Barbara Czarniawska, *A Narrative Approach to Organization Studies*, 1997; James Cooren ve R. Taylor, *Rethinking the Theory of Organizational Communication: How to Read an Organization*, 1993.

Shirley Strum'un babunları

Temel toplumsal beceriler ile toplum nosyonu arasındaki bağlantıyı anlamak için, maymunlar ve primatlar üzerine incelemelerde dolambaçlı bir yola sapmak zorunludur. 1978 yılında New York'taki bir şatoda babun çalışmaları hakkındaki ilk toplantıyı hatırlayan Shirley Strum[12] şöyle yazıyordu:

"Yine de çalışmamın babun toplumlarına dair başkalarının kabul etmeyi güç bulacağı bir resim çizdiğini biliyordum. Beni şok eden keşif, erkeklerde egemenlik hiyerarşisinin olmaması, babunların toplumsal stratejilere sahip olması, inceliğin kuvvete üstün geldiği, toplumsal beceri ve toplumsal karşılıklılığın saldırganlıktan daha önemli olduğuydu. Bu, erkekler ve dişilerin başka iyilikler karşılığında iyilik mübadelesinde bulunduğu cinsel politikanın başlangıcıydı. Toplumsal dünyalarını yaratmak için babunlar çok sıkı çalışmış olmalıydı fakat bu dünyayı yaratma tarzları onları insanlardan daha 'iyi' kılıyordu. En temel düzeyde –grup halinde yaşamanın bireye sunduğu koruma ve avantaj– ama ayrıca en karmaşık, rekabet ve savunma konusundaki toplumsal stratejilerle belirlenen bir seviyede hayatta kalmak için birbirlerine ihtiyaç duyuyorlardı. 'Daha iyi' olmalarının bir başka nedeni, insanlardan farklı olarak Pumphouse'un (sürünün adı) hiçbir üyesinin temel kaynakları kontrol altına almaya muktedir olmamasıydı: Her bir babun kendi yemeğini, suyunu ve gölgelik yerini alıyor ve en temel hayati ihtiyaçlarını gideriyordu. Baskı amacıyla saldırganlığa başvurulabiliyordu fakat saldırganlık tasmalı bir kaplan gibiydi. Tımar, yakın olma, toplumsal hüsnüniyet ve işbirliği takas amacıyla veya bir başka babuna karşı koz olarak kullanılabilecek yegâne varlıklardı. Tüm bunlar da saldırganlığa değil, 'iyilik'e yakın ilişkiye işaret eden yönlerdi. Babunlar birbirlerine karşı 'iyi' davranıyorlardı.

12 Shirley Strum, *Almost Human: A Journey Into the World of Baboons*, Random House, New York, 1987, s. 157-158.

> zira böyle bir tavır hayatta kalmaları açısından en az hava ve yemek kadar zorunluydu. Keşfettiğim şey, babun toplumuna dair yeni bir devrimci manzaraydı. Aslında o âna kadar betimlenmiş *tüm* hayvan toplumları açısından devrimciydi. Bunun içerimleri nefes kesiciydi. Saldırganlığın, bize öğretildiği gibi evrimde o kadar da her yere nüfuz etmiş, önemli bir etki olmadığını ve toplumsal stratejiler ve toplumsal karşılıklılığın son derece mühim olduğunu ileri sürüyordum. Babunlarda böyleyse kuşkusuz ilk insan atalarımızın öncülerinde de böyle olmalıydı."

Sosyologlar, sürekli çürüyen "toplumsal yapıları"nı onaran babunları daha dikkatli gözlemleme ayrıcalığına sahip olsaydı örneğin, toplumsal egemenliği sadece toplumsal becerilerle muhafaza etmek söz konusu olduğunda ödenen inanılmaz bedeli gözleriyle görebilirlerdi. Toplumsal bağlardan oluşan toplumsal bağlar totolojisi için ödenen bedeli ampirik olarak belgeleyebilirlerdi.[13] Gücün daha uzun sürmesine ve yayılmasına olanak veren, uyumayan kendilikler ve kırılmayan ortaklıklar üzerinden uygulanan güçtür; ve böyle bir marifete ulaşmak için toplum sözleşmeleri dışında başka birçok malzeme icat edilmelidir. Bu, sosyalin sosyolojisinin işe yaramaz olduğu anlamına gelmez fakat babunları incelemek için harika olsa da insanları incelemek için değildir.

Nesneler de eyleme katılır

İki okul arasındaki zıtlık daha dramatik olamazdı. Toplumsal bağların kalıcı bir şekilde yayılma kabiliyeti hakkında kuşku baş gösterdiği anda, nesnelere verilecek rol makul bir seçenek haline gelebilir.[14] Tersine, toplumsal kümelenmelerin kendi varlıklarını "toplum-

13 Hamadryas babunlarına dair temel "toplumsal araçlar" nosyonu için, bkz. Hans Kummer, *In Quest of the Sacred Baboon*, 1995.

14 "Endişe konusu" olarak tanımlanacağı sonraki bölüme kadar "nesne" kelimesi bir yer tutucu olarak kullanılacak. AAT elinizdeki kitapta beş belirsizlik kaynağını birbiri ardına sunarak tanımlandığı için daha hızlı ilerlememiz mümkün değil.

sal kuvvetler" sayesinde sürdürebildiğine inandığınızda, nesneler ortadan kaybolur ve toplumun sihirli ve totolojik kuvveti *her şeyi* tam anlamıyla *hiçbir şeyle* bir arada tutmaya yeterlidir. Ön plan ile arka planın tersyüz olmasının daha çarpıcı bir örneğini, daha radikal bir paradigma kayması hayal etmek güçtür. Elbette AAT'nin başta dikkat çekmesinin nedeni budur.[15]

Toplumsal eylem, sadece yabancı güçler tarafından ele geçirilmemiş, aynı zamanda eylemin yeri değiştirilmiş, başka eylem tarzları, başka kuvvet türleri üzerinden eylemi nakledebilen farklı aktör türlerine havale edilmiştir.[16] Eylemin normal akışına tekrar nesneleri dahil etmek ilk başta tehlikesiz görünebilir. Sonuçta çaydanlıkların su "kaynattığı", bıçakların et "kestiği", sepetlerin erzak "tuttuğu", çekiçlerin çivi "çaktığı", tırabzanların çocukların düşmesini "engellediği", kilitlerin odaları istenmeyen ziyaretçilere "kapattığı", sabunların kiri "temizlediği", ders programlarının sınıftaki dersleri "listelediği", ücret etiketlerinin insanların hesap yapmasına "yardımcı olduğu", vs. konusunda hiçbir kuşku yoktur. Bu fiiller eylemleri adlandırmazlar mı? Bu mütevazı, günlük, hazır ve nazır etkinliklerin dahil edilmesi nasıl olur da herhangi bir sosyal bilimciye yeni bir şey getirebilir?

Ama getirirler. Nesnelerin daha önceden hiçbir rol oynama şansına sahip olmamasının temel nedeni sadece sosyologların kullandığı toplumsal tanımı değil, aynı zamanda çoğunlukla seçilen aktörler ve faillerin tanımıdır. Eylem *a priori* olarak "niyetsel", "anlamlı" insanların yaptığı şeyle kısıtlanırsa bir çekiç, bir sepet, bir kapı kilidi, bir kedi, bir kilim, bir bardak, bir liste veya bir etiketin nasıl eyleyebileceğini görmek zordur. Bunlar "maddi", "nedensel" ilişkiler alanında var olsalar bile toplumsal ilişkilerin "düşünümsel", "simgesel" ala-

15 AAT gruplar ve eylem hakkındaki diğer iki belirsizlikten ayrı olarak anlaşılamaz. Bunlar olmadan AAT derhal teknik nesnelerin nesnel failliğine, yani teknik determinizme açık bir dönüşe dair oldukça aptalca bir argümana indirgenmiş olur.

16 Havale etme kelimesinin yerine oturması için AAT'nin eylem teorisi, yani birinin bir başkasına bir şeyleri nasıl yaptırdığı akılda tutulmalıdır. Bu yer kayması gözden kaçarsa havale etme, başka bir nedensel ilişkiye ve aletleriyle yaptığı şeylere tamamen hâkim olan bir *Homo faber*'in diriltilmesine dönüşür.

nında yokturlar. Tersine, aktörler ve failler hakkındaki ihtilaflardan başlama kararımıza bağlı kalırsak bir durumu herhangi bir fark yaratarak değiştiren *her bir* şey bir aktördür; veya henüz bir tasviri yoksa, bir eyleyendir. Dolayısıyla herhangi bir fail hakkında sorulacak sorular şunlardır: Başka bir failin eyleminin gidişatında bir fark yaratır mı? Herhangi birinin bu farkı tespit etmesine olanak veren bir sınama var mıdır?

Sağduyunun yanıtı kesin bir "evet" olmalıdır. Tüm ciddiyetinizle bir çiviyi çekiçle ve çekiçsiz çakmanın, suyu ısıtıcıyla ve ısıtıcısız kaynatmanın, erzakı sepetli ve sepetsiz taşımanın, sokaklarda giysili ve giysisiz dolaşmanın, televizyonda uzaktan kumandalı ve kumandasız gezinmenin, hız tümseği varken ve yokken arabayı yavaşlatmanın, envanterinizi bir listeyle ve liste olmadan tutmanın, muhasebe defteriyle veya deftersiz şirketi işletmenin tamamen aynı faaliyetler olduğunu, bu günlük aletlerin işlerin gerçekleştirilmesinde "önemli hiçbir şey"i değiştirmediğini ileri sürebiliyorsanız o halde toplumsalın Uzak Diyarı'na göç etmeye ve bu aşağı diyardan çıkmaya hazırsınız demektir. Toplumun diğer tüm üyeleri için sınamalarda bir fark oluşturduğu için bu gereçler tanımımıza göre aktörler veya daha kesin bir dille söylersek, eylem şeklinde bir tasvir bekleyen *katılımcılardır*.

Bu, elbette söz konusu katılımcıların eylemi "belirlediği", sepetlerin erzak taşımaya "neden olduğu" veya çekiçlerin çivi çakmayı "dayattığı" anlamına gelmez. Etki yönünün bu şekilde tersine çevrilmesi nesneleri, sonuçları salt bir aracılar zinciriyle kısıtlanmış olan insan eylemi üzerinden aktarılacak nedenlere dönüştürmenin bir yolu olurdu sadece. Daha ziyade bu, tam nedensellik ile katıksız var olmayış arasında birçok metafizik nüansın olabileceği anlamına gelir. "İnsan eyleminin zemini" olarak görev görmenin ve eylemi "belirleme"nin yanı sıra şeyler, eyleme yetki verebilir, izin verebilir, vesile olabilir, olanak verebilir, eylemi teşvik edebilir, akla getirebilir, etkileyebilir, engelleyebilir, mümkün kılabilir, yasaklayabilir, vb.[17]

17 James G. Gibson'ın *The Ecological Approach to Visual Perception*, 1986 kitabında ortaya attığı vesile olma nosyonu bu yüzden bu kadar faydalı görülmüştür. Teknolojiyle

AAT, nesnelerin insani aktörler "yerine" bir şeyler yaptığı yönünde boş bir sav değildir: Elimizde daha iyi bir tabir olmadığı için *insan olmayanlar* diye adlandıracağımız öğeleri dahil etmek anlamına gelse bile eyleme kimin ve neyin katıldığı meselesi ilk başta adamakıllı incelenmeden hiçbir toplumsal bilimin başlayamayacağını dile getirir. AAT'nin seçtiği diğer tüm ifadeler gibi bu ifade de tek başına anlamsızdır. Bir gerçeklik sahasını adlandırmaz. Atomik düzeyde etki eden kırmızı şapkalı küçük cinlere işaret etmez. Sadece gözlemcinin herhangi bir etkileşimin kalıcılığını ve kapsamlılığını izah etmek için gözlemlemeye hazır olması gerektiğini söyler.[18] AAT projesi, katılımcılar olarak bir araya toplanmışların listesini genişletmek, şekillerini ve tasvirlerini değiştirmek ve bunların kalıcı bir bütün olarak davranmasının bir yolunu bulmaktır.

Ortaklıkların sosyologları için yeni olan, herhangi bir eylem şeklinin peşi sıra seferber ettiği nesnelerin çokluğu değildir; zaten kimse bunların binlerle ifade edilebileceğini inkâr etmez; yeni olan, sadece tam gelişmiş aktörler olarak değil, aynı zamanda hareket noktamız olan tezatlı manzarayı, toplumun her şeye hâkim güçlerini, dev asimetrileri, ezici güç kullanımını açıklayan şey olarak nesnelerin vurgulanmasıdır. Bu, meselenin tamamen kapandığını, nesnelerin en azından insani toplumsal eylemle kıyaslanabilir, hatta *bağlantılandırılabilir* hiçbir şey yapmadığını düşünen ve bazen güç ilişkilerini "ifade" etmeleri, toplumsal hiyerarşileri "simgelemeler"i, toplumsal eşitsizlikleri "pekiştirmeler"i, toplumsal gücü "nakletmeler"i, eşitsizliği "nesnelleştirmeler"i ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini "so-

–yazılım ve donanım anlamında– iştigal ederkenki eylem tarzlarının çokluğunun izleri, Suchman tarafından *Plans and Situated Actions* adlı kitabında; C. Goodwin ve M. Goodwin tarafından "Formulating planes: Seeing as a situated activity", 1996 yazısında ve Bernard Conein; Nicolas Dodier; Laurent Thévenot tarafından *Les objets dans l'action. De la maison au laboratoire*, 1993 adlı kitabında harika bir şekilde sürülmüştür.

18 İnsan *olmayanlar* ifadesinde biraz insan merkezli bir temayül vardır. İnsan/insan olmayan ikilisinin, özne ile nesne arasındaki aşılamaz ikiliğin yerini alması gerektiğini başka bir yerde ayrıntılı olarak açıklamıştım (bkz., *Politics of Nature*). Bu nosyona ek bir anlam yüklenmemelidir: Herhangi bir ontolojik alanı belirtmez, sadece başka bir kavramsal farkın yerine geçer. İnsan/insan olmayan ilişkilerinin tam bir panoraması için bkz. Philippe Descola, *La nature des cultures*, 2005.

mutlaştırmalar"ı mümkün olsa bile, toplumsal faaliyetin kökeninde bulunamayacaklarına inanan çoğu meslektaşlarından farklı olarak ortaklıkların sosyologlarının kalkış noktası olarak kullanmak istediği sürprizdir.

> Aktörlere dair asimetrik bir tanımın iyi bir örneği, Durkheim tarafından[19] verilir:
>
> *"Herhangi bir öneme sahip tüm toplumsal süreçlerin başta gelen kökenleri toplumsal grubun içsel bünyesinde aranmalıdır.* [Metnin kendisi de italik.]
>
> Daha da kesin olmak mümkün. Bu ortamı oluşturan öğeler iki türlüdür: şeyler ve kişiler. Maddi nesneler dışında, önceki toplumsal faaliyetin ürünleri de topluma dahil edilmelidir: yasa, oturmuş ananeler, edebî ve sanatsal eserler, vs. Fakat toplumsal dönüşümleri belirleyen itkilerin ne maddi ne de maddi olmayan unsurlardan gelebileceği açıktır, zira bunların hiçbiri bir hareket ettirme gücüne [*puissance motrice*] sahip değildir. Elbette bunları girişilen izahlarda hesaba katmanın bir yeri vardır. Toplumsal evrime belirli bir yük bindirirler ve bu evrimin hızı ve yönü, söz konusu öğelerin doğasına göre değişir; fakat bu evrimi harekete geçirmek için gereken hiçbir şeyi içermezler. Toplumun toplumsal kuvvetlerinin üzerinde etkidiği maddeler olsalar da kendi başlarına hiçbir toplumsal enerji salmazlar. Öyleyse aktif bir faktör olarak geriye insani ortamın kendisi kalır."

Bu benim için daima büyük bir şaşkınlık kaynağı olmuştur: Bu muazzam ve hazır ve nazır fenomene rağmen sosyoloji nasıl olur da "nesnesiz" kalır? Söz konusu disiplinin Sanayi Devrimi'nden tam bir yüzyıl sonra ortaya çıktığını ve Neolitik'ten beri en yoğun ve geniş teknik gelişmelerle paralel evrildiğini fark ettiğinizde bu şaşkınlık

19 Émile Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, çev. Sarah A. Solovay; John H. Mueller; George E.G. Catlin (yay. haz.), Free Press, New York, 1966, s. 113.

daha da sarsıcı hale gelir. Sadece bu da değil: Bu kadar çok sayıda sosyal bilimcinin "saf" maddi ilişkiler *yerine* "toplumsal anlamı", "kaba nedensellik" *yerine* "simgesel boyut"u dikkate almakla övünmesi nasıl açıklanır? Tıpkı Victoria dönemindeki seks gibi, nesnelerden hiçbir yerde söz edilmediği halde bunların varlığı her yerde hissedilir. Doğal olarak vardırlar fakat üzerlerine düşünülmez, toplumsal bir düşünce geliştirilmez. Mütevazı hizmetçiler gibi toplumsalın sınırlarında yaşarlar, işin büyük bir kısmını yapsalar da asla böyle temsil edilmelerine izin verilmez. Nesnelerin, toplumsal bağların geri kalanıyla aynı iple örülmesi için hiçbir yol, kanal, giriş noktası yok gibidir. Radikal düşünüler ne kadar sınırlardaki ve dış çevredeki insanlara dikkati yöneltmeye çalışırlarsa nesnelerden de o kadar az söz ederler. Sanki üzerlerinde bir lanet varmışçasına büyülü bir şatonun hizmetçileri gibi uyur halde kalırlar. Bununla birlikte büyüden kurtarıldıkları anda titremeye, gerinmeye ve mırıldanmaya başlarlar. Diğer insani aktörleri sarsarak, dogmatik uykularından uyandırarak her yöne akın ederler. AAT'nin, Uyuyan Güzel'in dudaklarına yumuşak bir öpücük konduran Beyaz Atlı Prens rolünü oynadığını söylemek çok mu çocukça olur? Her koşulda, bu düşünce okulunun fark edilmesinin ve onun için bir giriş yazılmasının mantıklı olmasının ilk nedeni, nesne yönelimli insanlar için nesne yönelimli bir sosyoloji olmasıdır.

Nesneler toplumsal bağlantıların izlerini sürmeye sadece ara sıra yardımcı olur

Nesnelerin eylem tarzlarının, toplumsal bağlara dair geleneksel kavrayışla açık *kıyaslanamazlığının*, bunların rolünü kaydetmedeki güçlüğün kaynağı olduğu ilk bakışta doğrudur. Fakat sosyalin sosyologları bu kıyaslanamazlığın doğasını yanlış anlamışlardır. Kıyaslanamaz oldukları için, aslında tam tersi sonuca varmaları gerektiğini fark etmeden, bunların hakiki toplumsal bağlardan ayrı tutulması gerektiği sonucuna varmışlardır: Nesneler tam da kıyaslanamaz oldukları için seçilmiştir! Sağlamlaştırmak zorunda oldukları toplumsal beceriler kadar zayıf olsalardı, aynı maddi niteliğe sahip olsalardı

bunun neresi kazançlı olurdu? Eskiden nasıl babunsak şimdi de babun kalmış olurduk![20]

Bir tuğlanın başka bir tuğla üzerinde uyguladığı kuvvetin, tekerleğin eksen etrafında dönmesinin, bir manivelanın bir kütleye etkisinin, bir kuvvetin kasnak üzerinden hızı yavaşlatmasının, ateşin fosfor üzerindeki etkisinin, tüm bu eylem tarzlarının bir "dur" levhasının bisiklet sürücüsü üzerinde veya bir kalabalığın bir bireyin zihni üzerinde uyguladığı kuvvetten tamamen farklı kategorilerle alakalı gibi göründüğü doğrudur ve maddi ve toplumsal kendilikleri iki farklı rafa yerleştirmek tamamen akla yatkın görünür. Akla yatkındır yatkın olmasına ama herhangi bir *insani* eylem şeklinin yalnızca birkaç dakika içinde örneğin tuğla döşeme emri, çimentoyla suyun kimyasal reaksiyonu, bir el hareketiyle kasnağın ip üzerindeki kuvveti, iş arkadaşı tarafından uzatılan bir sigarayı yakmak için kibrit çakmayı birbirine örebildiği fark edildiği anda saçmadır. Burada maddi ile toplumsal arasındaki görünüşte akla yatkın olan bölünme, *kolektif* bir eylemin nasıl mümkün olduğu hakkındaki soruşturmayı tam anlamıyla karartan şeye dönüşür. Elbette kolektif kelimesiyle homojen toplumsal kuvvetlerin gerçekleştirdiği bir eylemi değil, tersine farklı oldukları için birbirine örülü farklı kuvvet türlerini bir araya getiren bir eylem anlaşılması kaydıyla.[21] "Kolektif" kelimesi bu nedenle bundan sonra "toplum" kelimesinin yerine kullanılacak. Toplum kelimesi sadece sosyalin sosyologlarının toplumsal malzemeden yapıldığına inandığı, halihazırda bir araya getirilmiş kendilikler birliği için tahsis edilecek. Öte yandan kolektif kelimesi, henüz bir araya getirilmemiş ve bu nedenle top-

20 André Leroi-Gourhan'ın, *Gesture and Speech*, 1993 adlı kitabındaki şimdi her ne kadar eskimiş olsa da hâlâ güzel olan sentezinin gücü budur. Daha yakın zamanlı bir değerlendirme için, bkz. Pierre Lemonnier, *Technological Choices. Transformation in Material Cultures since the Neolithic*, 1993 ve Bruno Latour ve Pierre Lemonnier, *De la préhistoire aux missiles balistiques – l'intelligence sociale des techniques*, 1994.

21 İnsan olmayanların kesin rolü hakkındaki "Bath ihtilafı" diye bilinen tartışmada söz konusu olan budur. Bkz. Harry Collins ve Steven Yearley, "Epistemological Chicken", 1992 ve Michel Callon ve Bruno Latour, "Don't throw the Baby out with the Bath School! A reply to Collins and Yearley", 1992; küçük disiplinimiz için minik bir dönüm noktası.

lumsal malzemeden oluşmuyor görünen yeni kendilikleri bir araya toplama projesini adlandıracak.

Herhangi bir eylem şekli, böyle bir heterojenlikle bir araya getirilmiş tamamen yabancı varoluş tarzları üzerinden bir güzergâh çizecektir. Toplumsal atalet ve fiziksel kütleçekimi birbiriyle bağlantısız görünebilir fakat işçiler bir tuğla duvar örerken artık bağlantısız değildir: Ancak duvar tamamlandıktan *sonra* yine yolları ayrılır. Fakat duvar örülüyorken birbirleriyle bağlantılı olduklarına şüphe yoktur. Ama nasıl? Soruşturma bunu belirleyecektir. AAT heterojen aktörler arasındaki bağlantılar meselesinin kapanmış olduğuna inanmamamız gerektiğini, "toplumsal" kelimesiyle genelde kastedilenin muhtemelen yeni aktör türlerinin bir araya toplanmasıyla alakalı olduğunu ileri sürer. AAT; toplumsal bağlar konusunda "makul" sosyologlardan biraz daha gerçekçi olmak istiyorsak, herhangi bir eylem şeklinin sürekliliğinin nadiren insanlar arası bağlantılardan (ki bunun için temel toplumsal beceriler her halükârda yeterli olurdu) veya nesneler arası bağlantılardan oluşacağını, ancak muhtemelen birinden diğerine zikzak yapacağını kabul etmemiz gerektiğini ileri sürer.

AAT'yi doğru bir şekilde değerlendirebilmek için, bunun meşhur nesne/özne ikiliğinin "uzlaştırılması"yla hiçbir alakası olmadığına dikkat etmek çok önemlidir. "Maddi" ve "toplumsal" bağları tekrar ilişkilendirmeden önce *a priori* olarak ayırmak, bir savaşın dinamiğini bir yandan çırılçıplak halde bir askerler, subaylar grubu ve öte yanda dev bir teçhizat yığınıyla (tanklar, tüfekler, belgeler, üniformalar) izah etmek ve daha sonra da "ikisi arasında elbette (diyalektik) bir ilişki var" diye ileri sürmekten daha mantıklı değildir.[22] Sertçe,

22 Bkz. Diane Vaughan, *The Challenger Launch Decision: Risky technology, Culture and Deviance at NASA*, 1996. "Vaka malzemelerine yeterince nüfuz edersem ve teknik uzmanlara danışırsam sosyolojik meseleleri ortaya çıkarmak için gereken teknik ayrıntılara yeterince hâkim olabileceğimi düşünmüştüm. Sonuçta açıklamak istediğim insan davranışıydı ve bunu yapmak için eğitim görmüştüm" (s. 40). Bu tutum akla yatkın olsa da şu tür bir eylem şeklinin izini sürmek bakımından en iyi yol mudur: "Sabah yaklaşık 07.00'de buzlanma tespit ekibi ikinci fırlatma rampası tetkikini yaptı. Onların raporuna dayanarak fırlatma saati üçüncü bir buzlanma teftişine izin vermek amacıyla kaydırıldı" (s. 328). Mühendislik ile sosyoloji arasındaki kopma burada nerededir?

"Hayır!" diye yanıt verilmelidir. "Maddi dünya" ile "toplumsal dünya" arasında hiçbir ilişki yoktur çünkü tamamen suni olan tam da bu ayrımdır.[23] Böyle bir ayrımı reddetmek, çıplak askerler öbeğini maddi malzemeler öbeği "ile" "ilişkilendirmek" değildir: En üstten en alta ve baştan sona bütün toparlanışı tekrar dağıtmaktır. Örneğin teknoloji "ve" toplum gibi *iki* uyumlu ve homojen kümelenmenin varlığının anlamlı olabileceği hiçbir ampirik durum yoktur. AAT kesinlikle "insanlar ile insan olmayanlar arasında absürd bir simetri" kurulması değildir. Simetrik olmak, bize göre sadece, *a priori* olarak insani niyetsel eylem ile nedensel ilişkilerden oluşan maddi bir dünya arasında suni bir *asimetri* dayatmamak anlamına gelir. Asla atlanmaması, ötesine geçilmemesi, diyalektik olarak alt edilmemesi gereken ayrımlar vardır. Şimdi harabe halindeki bir zamanların heybetli kalesi gibi, bunlar da daha ziyade yok sayılmalı ve kendi hallerine bırakılmalıdırlar.[24]

Nesneye olan bu ilginin, "öznel" dil, simgeler, değerler veya hisler karşısında "nesnel" maddeye tanınan imtiyazla hiçbir alakası yok. Bir sonraki belirsizlik kaynağını kavrarken göreceğimiz gibi, kendini materyalist ilan edenlerin çoğunda "madde"nin, insan olmayan eyleyenlerin dünyada sahip olduğu kuvvet, nedensellik, etki ve inatçılık türüyle pek bir ilişkisi yoktur. Yakında fark edeceğimiz üzere "madde", nedenselliğin hayli siyasallaştırılmış bir yorumudur. Üçüncü belirsizlik kaynağını sindirmek için tüm nesne türlerinin failliği

23 Psikologlar iki aylık bir bebeğin bile niyetsel ve niyetsel olmayan hareketleri açıkça ayırt edebildiğini göstermiştir. İnsanlar ile nesneler açıkça ayrıdır. Bkz. Olivier Houdé, *Rationalité, développement et inhibition: Un nouveau cadre d'analyse*, 1997 ve Dan Sperber; David Premack; Ann James Premack, *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate*, 1996. Fakat bir fark, bir ayrım değildir. Yeni yürümeye başlayan çocuklar hümanistlere kıyasla daha mantıklıdır: Bilardo topları ile insanlar arasında birçok fark ayırt etseler bile bu, eylemlerinin birlikte örülüp nasıl *aynı* hikâyeleri oluşturduğunu takip etmelerini engellemez.

24 "Simetri ilkesi" hakkındaki geometri metaforunu büyük ölçüde terk etmemin nedeni, okurların "nesneler" *ile* "özneler"i, "insan olmayanlar" *ile* "insanlar"ı "simetrik" bir şekilde incelemek amacıyla doğa ile toplumun "bir arada tutulması" gerektiği sonucunu çıkardığını fark etmemdi. Fakat aklımdaki "ile" değil, "ne o ne bu" idi: Her iki *derleyicinin ortak feshiydi*. İstediğim en son şey, "simetri" üzerinden doğa ve topluma yeni bir soluk getirmekti.

hakkında bilgilenmeye hazır olmalıyız. Fakat sosyal bilimlerin büyük bir kısmında nesneler o kadar yoksul ve kısıtlı rollere sahiptir ki bunların özgün faaliyetini belgeler, yazılar, şemalar, dosyalar, ataşlar, haritalar, örgütsel aygıtlar gibi diğer malzemeleri, kısacası entelektüel teknolojileri kapsayacak şekilde genişletmek çok zordur.[25] İnsan olmayanlara bir parça hareket özgürlüğü tanındığı anda, eylem şekline katılabilen fail yelpazesi olağanüstü bir şekilde genişler ve artık analitik filozofların "orta boy manifatura"sı ile kısıtlı kalmaz. AAT'nin anlaşılmasını bu kadar zorlaştıran, eleştirel sosyologların boş bıraktığı yeri, "nesneleştirme" ve "cisimleştirme" gibi lanetli kelimelerle doldurmasıdır.

Yine de sosyalin sosyologları budala değildir. Kendilerini sürükleyen toplumsal akışkanın izini sürmeden önce tereddüt etmelerinin iyi bir nedeni vardır. İlk başta kavranması o kadar güç olan şey, bir AAT çalışmasının eylem tarzları arasındaki süreklilik ve süreksizlikle aynı anda uğraşması gerekmesidir. Heterojen kendiliklerin pürüzsüz sürekliliğinin ve sonunda daima kıyaslanamaz kalacak olan katılımcılar arasındaki tam *süreksizliğin* izini sürebilecek hale gelmemiz zorunludur. Toplumsal akışkan, analiste sürekli ve tözel bir varoluş sunmaz; daha ziyade, tıpkı var olmaya zorlandığı o kısa sürede fiziksel parçacıkların bir sağanağı gibi, sadece geçici bir görünüm ortaya çıkarır. Belli belirsiz tanıdık görünen toparlanışlarla başlar, sonunda tamamen yabancı toparlanışlara varırsınız. *Bona fide* toplumsal bağlar listesine insan olmayanları da eklemeye başladığınızda, bu salınımın toplumsal bağlantıların izini sürmeyi hayli güçleştirdiği doğrudur.

25 Dağıtık bilişsellik, konumlanmış bilgi, entelektüel teknolojilerin tarihi, bilim araştırmaları, idari bilimler ve sosyal muhasebenin her birinin, etkileşimleri daha uzun ömürlü ve kapsamlı hale getiren nesneler yelpazesini çoğaltmada kendine has yöntemleri vardır. Maddi olmayan teknolojileri maddileştirme yönündeki bu uzun temayülün kökleri Jack Goody'nin *The Domestication of the Savage Mind*, 1977 kitabına kadar gider; bkz. Geoffrey C. Bowker ve Susan Leigh Star, *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*, 1999; Paolo Quattrone, "Accounting for God. Accounting and Accountability Practices in the Society of Jesus (Italy, 16th-17th centuries)", 2004; ve artık klasikleşmiş olan Michel Foucault'nun *The Birth of the Clinic. An Archaelogy of Medical Perception*, 1973 adlı çalışması.

Bir çoban ve köpeği size toplumsal ilişkileri hatırlatır fakat sürüyü dikenli teller arkasında gördüğünüzde çoban ve köpeğinin nerede olduğunu merak edersiniz; halbuki dikenli tellerin kesici olması, koyunları otlakta tutmakta köpeğin havlamasına kıyasla daha etkilidir. Büyük oranda kanaldan kanala gezinmenize olanak veren uzaktan kumanda sayesinde televizyon önünde miskinleştiniz;[26] davranışınıza televizyon kumandasının *izin vermiş* olduğu su götürmez olsa da hareketsizliğinizin nedenleri ile kızılötesi sinyal tarafından taşınan eylem bölümü arasında hiçbir benzerlik yoktur.

Bir okul yakınında kırmızı içine alınmış "azami hız 30" levhasını gördüğü için yavaşlayan bir sürücü ile bir "hız kapanı" tümseğinin süspansiyonuna zarar vermemesi için yavaşlayan bir sürücü arasındaki fark büyük müdür, yoksa küçük mü? Büyüktür çünkü birinci sürücünün itaati ahlak, simgeler, trafik levhaları, kırmızı boya üzerinden gerçekleşirken ikincisi de aynı listeden geçer ama listeye bu sefer dikkatle tasarlanmış bir beton tümsek eklenmiştir. Fakat aynı zamanda fark küçüktür de çünkü her ikisi de bir şeye itaat etmiştir: Birinci sürücü nadiren kendini gösteren bir diğerkâmlığa (yavaşlamasaydı ahlaki yasa kalbini kırabilirdi); ikinci sürücü yaygın bir bencilliğe (yavaşlamasaydı beton tümsek arabasının süspansiyonu dağıtabilirdi). Yalnızca ilk bağlantının toplumsal, ahlaki ve simgesel ve ikincisinin nesnel ve maddi olduğunu mu söylemeliyiz? Hayır. Fakat her ikisinin de toplumsal olduğunu söylersek ahlaki davranış ile süspansiyon yayları arasındaki farkı nasıl açıklayacağız? Başından sonuna toplumsal olmayabilirler fakat yol tasarımcılarının çalışmasıyla *bir araya getirilmiş* veya aralarında *ortaklık kurulmuş* olduğu kesindir. Hem kendini sosyal bilimci diye adlandırıp hem de sadece bazı bağlantıları –ahlaki, yasal ve simgesel olanları– takip etmek ve işin içine fiziksel bir ilişki karıştığında durmak mümkün değildir. Böyle bir şey, her soruşturmayı imkânsız hale getirir.[27]

26 Siz de deneyin. Kumandanızı kenara kaldırın ve koltuğunuzdan televizyona gidip gelmeye ne kadar vakit harcayacağınızı görün.

27 AAT sıklıkla ahlaka karşı kayıtsız olmakla suçlandığı için, en az incelediğimiz aktörler kadar hareket özgürlüğüne sahip olmanın geçerli deontolojik nedenleri olduğunu hatırlatmakta fayda var. Bu ilke, tercüme nosyonu kadar eskidir. Bkz. Michel Callon,

Nesneler bayrağı devralmadan toplumsal bir bağlantının izi ne kadar sürülebilir? Bir dakika mı, yoksa bir saat mi? Bir mikrosaniye mi? Ayrıca bu el değiştirme ne kadar uzun süre görünürdür? Bir dakika mı, yoksa bir saat mi? Bir mikrosaniye mi? Kesin olan şey şu: Her el değiştirmede sırf halihazırda bir araya getirilmiş bağlantılar listesine odaklanarak saha çalışmamızı yarıda kesersek toplumsal dünya, manzaranın yalnızca küçük ve kestirilemez lekelerini görünür bırakan o tuhaf güz sislerine bürünür, ânında anlaşılmaz bir hale gelirdi. Öte yandan sosyologların aynı zamanda mühendis, zanaatkâr, işçi, tasarımcı, mimar, yönetici, girişimci, vs. olması gerekiyorsa bu birçok kesintili varoluş boyunca sosyologlar aktörlerinin izini sürmeyi asla tamamına erdiremeyecektir. Dolayısıyla insan olmayanları sadece toplumsal bağlarla kıyaslanabilir hale geldikleri ölçüde hesaba katmalı ve göz açıp kapayıncaya kadar geçecek bir zaman sonra da kökten kıyaslanamazlıklarını kabul etmeliyiz.[28] AAT'nin "toplumsal" tanımını kullanarak seyahat etmek için insanın çelik gibi sinirleri olması gerekir. Sosyalin sosyologlarının bu güçlükten ürkmüş olmaları şaşırtıcı değil! Bu salınımların izini sürmekten kaçınmaları için iyi bir nedenlerinin olması haklı oldukları anlamına gelmez tabii. Sadece sosyolojinin daha geniş bir alet yelpazesi gerektirdiği anlamına gelir.

Nesnenin faaliyetinin kolaylıkla görünür kılındığı bir durumlar listesi

Toplumsalı oluşturan yeni ortaklıkları keşfederken AAT iki çelişkili talebi kabul etmelidir: Bir yandan sosyoloğun toplumsal bağ-

"Struggles and Negotations to Decide What is Problematic and What is Not: The Sociology of Translation", 1981.

28 Bu, Weber'in ileri sürdüğü asimetrik programa açıkça aykırıdır: "Anlamdan mahrum olmak cansız veya insan dışı olmakla özdeş değildir; her insan yapıtı, sözgelimi bir makine, sadece üretimi ve kullanımının insan eylemi için sahip olduğu veya olacağı anlam bakımından anlaşılabilir; çok çeşitli amaçlarla bir ilişkiden türeyen bir anlam. Anlama bu referans olmadan böyle bir nesne büsbütün anlaşılmaz kalacaktır." Max Weber, *Theory of Social and Economic Organization*, 1947, s. 93. Daha sonra arabulucular nosyonuna tamamen aykırı bir araçlar ve amaçlar tanımı gelir.

larla kendisini kısıtlamasını istemiyoruz; öte yandan, soruşturmacının bir teknoloji uzmanına dönüşmesini beklemiyoruz. Çözümlerden biri, *sadece* yeni ortaklıklar oluşturulduğunda görünür olan bir akışkan olarak açıklanan yeni toplumsal tanımına bağlı kalmaktır. Özel bir toprak veya etrafı çevrelenmiş bir bölge olmasa da AAT'nin kendine özgü "saha"sı böyledir; ani bir faz değişimi gibi her yerde gerçekleşebilecek bir şimşek çakmasıdır.

Analistlerin şansına, bu durumlar düşünüldüğü kadar ender değildir. Hesaba katılmaları [*accounted for*] için, nesnelerin izahlara [*account*] girmesi gerekir. Hiçbir iz üretilmemişse gözlemciye hiçbir bilgi sunmazlar ve diğer failler üzerinde görünür bir etkiye sahip olmazlar. Sessiz kalırlar, artık aktör değildirler: Birebir anlamıyla izah edilemez hale gelirler. Bu durumun gruplar ve failler için de aynı olduğu söylenebilir; hiçbir sınama, izah, bilgi yoktur. Fakat Samuel Butler'ın işaret ettiği gibi[29] sessizken etki üretmekte çok iyi oldukları için, nesnelerin işinin daha güç olduğu açıktır. İnşa edildikten sonra tuğla duvar, işçiler konuşmaya devam etse, yüzeyinde duvar yazıları bitse bile tek kelime etmez. Doldurulduktan sonra basılı anketler, bir tarihçi tarafından diriltilene kadar, insani gayelerden sonsuza dek bağlantısız olarak arşivlerde kalır. Nesneler, insanlarla bağlantılarının bizzat doğası gereği, içsel olarak ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, çabucak arabulucu olmaktan aracı olmaya geçerler, bir sayılırken sıfır olurlar. İşte bu nedenle *onları konuşturmak*, yani kendilerine dair betimlemeler sunmalarını,–insan veya değil–başkalarına yaptırdıklarına dair *senaryolar* üretmelerini sağlamak için özel hileler icat edilmelidir.[30]

Burada da durum, daha önce ele aldığımız gruplar ve faillerde olandan farklı değildir zira insanların da konuşturulması gerekir; nitekim eylemlerini ve edimsel oluşumlarını (beşinci belirsizlikte bu

29 Samuel Butler, *Erewhon*, 1872.

30 Madeleine Akrich, "The De-scription of Technical Objects", 1992; "A Gazogene in Costa Rica: An Experiment in Techno-Sociology", 1993; ve Madeleine Akrich ve Bruno Latour, "A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Non-Human assemblies", 1992.

konu hakkında daha fazlasını söyleyeceğiz) ifşa etmek için yapay durumlar icat edilmesi bu nedenle gerekir. Fakat yine de arada bir fark vardır: Tekrar arabulucu olduklarında insanları durdurmak zordur. Sonsuz bir veri akışı ortaya çıkar. Oysa nesneler ne kadar önemli, etkili, merkezî veya gerekli olursa olsun, veri akışını kesintiye uğratarak hızla arka plana düşme eğilimindedirler ve önemleri ne kadar büyükse o kadar hızlı kaybolurlar. Bu etki etmeyi bıraktıkları anlamına gelmez; tam da normal toplumsal kuvvetlerle farkları açısından seçilen kuvvet türlerine dayandıkları için, eylem tarzlarının alışıldık toplumsal bağlarla artık *görünürde bağlantılı* olmadığı anlamına gelir. Söz edimleri daima diğer söz edimleriyle uyumlu, kıyaslanabilir, yakın ve süreklilik içinde görünür; keza bir yazının diğer yazılarla ve bir etkileşimin diğer etkileşimlerle ilişkisi de aynıdır. Fakat nesneler birbirleriyle ve toplumsal bağlarla sadece *anlık* olarak ortaklık kurabilir gibidir.[31] Toplumsal bağlar bizzat heterojen failleri aracılığıyla tamamen farklı şekil ve tasvirler alabildiği için bu da oldukça normaldir; normal ama aldatıcı.

Neyse ki bu anlık görünürlüğün iyi izahlar üretmeye yetecek kadar iyileştirildiği vesileleri çoğaltmak mümkündür. AAT araştırmacılarının çoğunun saha çalışmaları bu vesileleri tetiklemeye adanmıştır, dolayısıyla hızla bunların üzerinden geçebilirim.

Birinci çözüm, zanaatkârın atölyesindeki, mühendisin tasarım departmanındaki, biliminsanının laboratuvarındaki, pazarlamacının deneme panellerindeki, kullanıcının evindeki *yenilikleri* ve birçok sosyo-teknik ihtilafı incelemektir. Bu alanlarda nesneler toplantılar, planlar, eskizler, düzenlemeler ve denemeler üzerinden açıkça çoklu ve karmaşık bir yaşam sürer. Burada diğer daha geleneksel toplumsal faillerle tamamen birbirlerine karışmış bir şekilde görünürler. Fakat oturdukları anda gözden kaybolurlar. Bu nedenle, yenilikler ve ihtilafların incelenmesi, nesnelerin görünmez ve asosyal aracılara dönüşmeden önce görünür, dağıtık, hesaba katılabilir ara-

31 Her iki izlenim de sadece yüzeysel olarak doğrudur. Bir insanın eylem şekli asla homojen değildir ve asla otomatik olarak işleyecek kadar iyi örgütlenmiş bir teknoloji yoktur. Bununla birlikte soruşturmayı yürüten biri için pratik bir fark kalır.

bulucu rollerinde daha uzun süre tutulabildiği temel imtiyazlı yerlerden biri olmuştur.

İkincisi, *mesafe* –arkeolojide olduğu gibi zamanda mesafe, etnolojide olduğu gibi uzamda mesafe, öğrenmede olduğu gibi becerilerde mesafe– nedeniyle bilgisiz ve beceriksiz hale getirilen kullanıcılar tarafından başvurulduklarında en rutin, geleneksel ve sessiz aletler bile çantada keklik olmaktan çıkar. Bu ortaklıklar kendi başlarına bir yeniliğin izini süremezler fakat tuhaf, egzotik, arkaik veya gizemli aletlerin normal eylem şekline akın etmesiyle en azından analist için aynı yenilik durumu üretilir. Bu karşılaşmalarda nesneler en azından bir süreliğine arabuluculara dönüşürler; kısa bir süre sonra da teknik bilgi, alışkanlık veya kullanımdan kalkma yoluyla tekrar ortadan kaybolurlar. Bir kullanım kılavuzunu anlamaya çabalamış herkes, ironik olarak "montaj çizimi" olarak adlandırılan şeyi okumanın ne kadar vakit çalan ve ıstıraplı bir süreç olduğunu bilir.[32]

Üçüncüsü, kazaların, bozulmaların ve grevlerin yol açtığı türden vesilelerdir: Tamamen sessiz aracılar birdenbire hakiki arabuluculara dönüşürler; daha bir dakika önce tamamen otomatik, özerk ve insani faillerden yoksun görünen nesneler bile şimdi çılgın gibi hareket eden ağır ekipmanlı insan kalabalıklarından oluşur. *Columbia* mekiğinin, bir araya getirilmiş en karmaşık insan ürünü araçtan birdenbire Texas üzerine düşen bir enkaz yağmuruna dönüşmesini izleyenler, nesnelerin varoluş tarzlarını ne kadar çabuk bir şekilde değiştirebileceğini fark etmişlerdir. AAT'nin şansına, "tehlikeli" nesnelerin son zamanlarda çoğalması, diğer aktörlerde arızaya neden olduklarında nesnelerin ne yapabileceğini duyma, görme ve hissetme fırsatlarını çoğaltı.[33] Teknik düzeneklerin elin-

32 Bkz. Donald A. Norman, *The Psychology of Everyday Things*, 1988; *Things that Make Us Smart*, 1993; Madeleine Akrich ve Dominique Bouiller, "Le mode d'emploi: genèse et usage", 1991; ve Garfinkel'in, *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*, 2002 kitabında 6. Bölüm.

33 Bu "tehlikeli" nesnelerin çoğalması Ulrich Beck'in *Risk Society. Towards a New Modernity*, 1992 adlı kitabının merkezindedir. Tamamen farklı bir sosyal teori kullanıyor olsa da Beck'in yeni nesnellik biçimlerine (o "düşünümsel modernleşme" olarak adlandırır) gösterdiği dikkat, yenilikçi sosyolojisinin, özellikle siyasal veya daha ziyade "kozmopolitik" ilgileri üzerinden AAT'yle yakın bir sohbet içine girmesine neden olmuştur.

de toplumsal bağların olağanüstü genişleyen kapsamının haritasını çıkarmak amacıyla her yerde resmî soruşturmalar yürütülmektedir. Burada da araştırmaları durduracak şey, asla malzeme eksikliği olmayacaktır.[34]

Dördüncüsü, nesneler tümüyle arka plana çekildiğinde, tarihçilerin anlattıkları üzerinden makineler, aygıtlar ve aletlerin içinde doğduğu kriz durumunu yapay olarak üretmek amacıyla arşivleri, belgeleri, tanıklıkları, müze koleksiyonlarını kullanarak bunları tekrar gün ışığına çıkarmak –daha güç olsa da– her zaman mümkündür.[35] Her ampulün gerisinde Edison görünür hale getirilebilir ve her mikroçipin arkasında dev, anonim Intel vardır. Teknoloji tarihi şu âna kadar toplumsal ve kültürel tarihlerin anlatılış yöntemlerini tamamen değiştirmiş olmalıydı.[36] Tanzanya'daki Olduvai Vadisi'nden gelen en alelade, eski taş aletler bile paleontologlar tarafından "modern insan"ın evrimini tetikleyen arabuluculara dönüştürülmüştür.

Son olarak, diğer her şey başarısız olduğunda, kurmacanın kaynağı –karşı olgusal tarih, düşünce deneyleri ve "bilimsel kurmaca" kullanımıyla– günümüzün katı nesnelerini, insanlarla bağlantılarının anlamlı olabileceği akışkan hallere sokabilir. Burada da sosyologların sanatçılardan öğreneceği çok şey vardır.[37]

34 Kazaların çoğalması ve demokratik ilgilerin kapsamının genişlemesi sayesinde bu veri kaynakları katlanarak artmaktadır. Bkz. Michel Callon; Pierre Lascoumes; Yannick Barthe, *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*, 2001; Richard Rogers, *Information Politic on the Web*; ve Vaughan, *The Challenger Launch Decision*, 2005.

35 Thomas P. Hughes'un *Networks of Power. Electrification in Western Society, 1880–1930*, 1983 kitabıyla karşılaşmak çok önemli oldu zira Hughes teknolojinin toplumsal şekillenişi açısından bir açıklama yapmaktan geri durmuş ve "dikişsiz ağ" ifadesini icat etmişti. Bkz. Thomas P. Hughes, "The Seamless Web: Technology, Science, Etcetera, Etcetera", 1986.

36 Bu bakımdan, sosyal teorinin açığa kavuşturulduğu durum haricinde teknoloji tarihi ile AAT arasında hiçbir fark yoktur; fakat genellikle bu sosyolojik paket, incelenen vakalarla o kadar alakasızdır ki hiçbir gerçek fark oluşturmaz.

37 Francis Ponge'un *The Voice of Things*, 1972 adlı kitabından bilimkurgunun olanak verdiği düşünce deneyleri veya örneğin bilimsel incelemeler romancısı olarak Richard Powers'ın *Galatea 2.2*, 1995 adlı kitabındaki belirleyici çalışmalarına kadar uzanır.

Hangi çözüm seçilirse seçilsin AAT araştırmacılarının giriştiği saha çalışması, nesnelerin incelenmemesinin nedeninin veri eksikliği değil, irade eksikliği olduğunu göstermiştir. Kıyaslanabilirlik ile kıyaslanamazlık arasında gidişgelişin kavramsal zorluğu ortadan kaldırıldığı anda, geri kalan tüm sorunlar artık bir ilke meselesi değil, ampirik araştırma meselesidir. Sosyal bilimlerin toplumsal bağların dar kısıtlarının ötesine erişmesini engellemek için Herkül Sütunları'nın işaretlediği aşılamaz sınır artık geride kalmıştır. Dolayısıyla sosyologların, *sosyal* bilimin kendilerine dikte ettiği sınırların ötesinde on binlerce yıldır yerleşmiş olan ve paleontologların "anatomik bakımdan modern insanlar" olarak adlandırdığı şeye yetişmesi şimdi mümkündür.

Güç ilişkilerini unutan kim?

İşte şimdi, sosyalin sosyolojisinin savlarında AAT'yi bu denli rahatsız eden şeylere nihayet parmak basabiliriz: Bilimlerinin merkezî sezgisine sadık kalıyormuş gibi yapsalar da asla asimetrilerin kökenini açıklayamazlar. "Toplumsal" kelimesi, ya asimetrileri açıklayamayacak kadar kısa süreli olan yerel yüz yüze etkileşimler ya da nesne yükü açısından bedelini asla tamı tamına ödemeye hazır olamadıkları totolojik kuvvetlere sihirli bir başvuru anlamına geliyordu.

Toplumsal açıklamalar, çoğunlukla "nesnesiz" kaldıkları için, ifşa etmeleri gereken şeyi gizleme riski taşır.[38] Sosyologlar incelemelerinde genellikle nesne-siz bir toplumsal dünya düşünürler; halbuki günlük rutinlerinde bizim gibi onlar da, milyonlarca yıldır primatlar ile nesneleri birbirine bağlayan sabit yoldaşlıkla, sürekli yakınlıkla, bağımlı komşulukla, tutkulu ilişkilerle, çapraşık bağlılıkla şaşkınlığa uğrayabilirler. AAT izahlarının kalite kontrolünü tanımladığımız zaman, güç ve tahakkümün, ampirik olarak görünür olması gereken

38 Simmel, Elias ve Marx'ın çalışmalarında nesneler bolca bulunuyor olsa da nesnelerin mevcudiyeti toplumsalı etkilemeye yetmez. Fark yaratan sahneye çıkış tarzlarıdır. Faillik hakkındaki belirsizliğe dördüncü belirsizliğin eklenmesinin (sonraki bölüm) ve siyasetin baştan tanımlanmasının (Sonuç Bölümü) zorunluluğu bundan kaynaklanır. Teknoloji incelemelerinin materyalizm üzerindeki etkisine dair çok faydalı bir vaka koleksiyonu için, bkz. Donald MacKenzie ve Judy Wajcman, *The Social Shaping of Technology*, 1999.

vasıtalarla nakledilen ve merkezî bir rol verilen nesneler çokluğu tarafından açıklanıp açıklanmadığını kontrol ederken çok titiz davranmalıyız. Güç ve tahakkümün bizzat, eylemdeki birçok katılımcıyı hareket ettiren şeyi içinde tutan gizemli bir kap olmasıyla yetinmeyeceğiz.

Toplumsal olmayan nesneler arasında yollarını ördükleri zaman bile toplumsal bağlantıların izini sürmek, teoriyle alakası olmayan bir nedenle zor olabilir. Sosyal bilimciler için "simgesel" alan ile "doğal" alanı ayıran sınırda sürekli devriye gezme zorunluluğunun arkasında bazı ciddi gerekçeler –iyi (yani kötü) bir polemik argüman– vardı. Kendilerine küçük bir niş oluşturmak için sosyal bilimciler, 19. yüzyılın başlarında şeyleri ve nesneleri biliminsanlarına ve mühendislere bırakmışlardı. Biraz özerklik ileri sürmenin tek yolu, vazgeçtikleri engin bölgeleri terk edip kendilerine tahsis edilmiş dar araziye azimle tutunmaktı: "anlam", "simge", "niyet", "dil". Bir bisiklet bir kayaya çarptığında bu toplumsal değildir. Fakat bir bisiklet sürücüsü "dur" levhasını geçtiğinde toplumsal olur. Yeni bir telefon santrali kurulduğunda bu toplumsal değildir. Fakat telefon cihazlarının renkleri tartışıldığında böyle bir demirbaşın seçiminde, tasarımcıların söyleyeceği gibi "insani bir boyut" olduğu için bu toplumsal hale gelir. Bir çekiç bir çiviyi çaktığında toplumsal değildir. Fakat bir çekiç resmi üzerine bir orak geldiğinde bu toplumsal âleme yükselir çünkü "simgesel düzen"e girmiştir. Böylelikle her nesne ikiye ayrılmış, biliminsanları ve mühendisler pastadan büyük payı –etkililik, nedensellik, maddi bağlantılar– kapıp kırıntıları "toplumsal" veya "insani" boyutun uzmanlarına bırakmıştır. Dolayısıyla AAT araştırmacılarının "nesneler"in toplumsal ilişkiler üzerindeki "gücü"ne yaptıkları herhangi bir gönderme, sosyalin sosyologları için diğer "daha bilimsel" bölümlerin bağımsızlıkları –burs paralarından bahsetmeye gerek bile yok– ve artık serbestçe gezinmelerine izin verilmeyen bölgeler üzerindeki nüfuzunun acı verici bir hatırlatıcısıydı.

Fakat disiplinler arasındaki polemikler iyi kavramlar değil, sadece eldeki her türlü enkazla inşa edilmiş barikatlar üretir. Herhangi bir mesele, bir maddi bileşen ile ona eklenen toplumsal bir bileşene bölündüğünde bir şey kesindir: Bu, ampirik zorunlulukların değil disiplinler arası tartışmaların dayattığı yapay bir bölünmedir. Sadece

verilerin çoğunun sırra kadem bastığı, kolektif eylem şeklinin izinin sürülmediği anlamına gelir. "Hem maddi hem de toplumsal" olmak nesnelerin var olma yolu değildir: Sadece bunları yapay olarak ayırmanın ve kendilerine özgü failliklerini tamamen gizemli kılmanın bir yoludur.

Sosyal bilimcilerin, birçok metafizikten birine polemikçi amaçlarla tutunan tek taraf olduğunu söylemek adil olmayacaktır. Diğer müspet bilimlerdeki "değerli meslektaş"ları da tüm maddi nesnelerin eylemesinin yalnızca "tek bir yol"u olduğunu ve bunun da diğer maddi nesnelerin hareket etmesini "nedensel olarak belirlemek" olduğunu iddia etmeye çalışıyorlardı. Sonraki bölümde göreceğimiz gibi onlar toplumsala, maddenin nedensel ağırlığını sadık bir şekilde "nakleden" bir aracıdan başka bir rol vermiyorlardı. Toplumsal âleme böyle bir kepaze rol verildiğinde, aşırı tepki gösterme ve maddeyi, toplumun failliğini sadık bir şekilde "nakleden" veya "yansıtan" bir aracıya dönüştürme ayartısı büyük olur. Disiplinler arasındaki polemiklerde genelde olduğu gibi aptallık yine aptallık doğurur. "Teknik belirlenimcilik" tehdidinden kaçmak için "toplumsal belirlenimcilik"i katı bir şekilde savunmak çekicidir. Bu da o kadar uç noktaya varır ki (örneğin buhar makinesi, "İngiliz kapitalizmi"nin "salt yansıması"na dönüşür) en açık fikirli mühendis bile masaya yumruğunu indirerek "maddi kısıtların ağırlık"ı hakkındaki uyarılarını bildiren ateşli bir teknik belirlenimciye dönüşür. Bu hareketlerin, en ılımlı sosyoloğu bile "gidimli bir boyut"un önemi üzerinde daha da şiddetle ısrar etmeye sürüklemek dışında başka bir etkisi yoktur.[39]

Bu tartışmaları anlamsızlaştıran şey, söz konusu konumlar arasındaki tercihin gerçekçi olmamasıdır. Eylem biçimlerimize milyonlarca katılımcının toplumsal bağlara *sadece ve sadece üç* varoluş tarzıyla

39 Bu halat çekme müsabakası ve bunu sakinleştirmenin yöntemleri hakkındaki örnekler için, bkz. Philippe Descola ve Gisli Palsson, *Nature and Society. Anthropological Perspectives*,1996. Ayrıca bkz. Tim Ingold, *Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*, 2000; Wiebe Bijker ve John Law, *Shaping Technology-Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, 1992; Wiebe E. Bijker; Thomas P. Hughes; Trevor Pinch, *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*, 1987; ve Wiebe Bijker, *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs. Towards a Theory of Sociotechnical Change*, 1987.

dahil olması inanılmaz olurdu: Marx türü materyalizmdeki gibi toplumsal ilişkileri "belirleyecek" bir "maddi altyapı"; Pierre Bourdieu'nün eleştirel sosyolojisinde olduğu gibi, sadece toplumsal ayrımları "yansıtan" bir "ayna" veya Erving Goffman'ın etkileşimci izahlarındaki gibi insani toplumsal aktörlerin ana rollerde oynadığı sahne için bir zemin. Nesnelerin kolektife bu üç dahil oluş tarzının hiçbiri hatalı değildir, fakat kolektifi oluşturan bağlar demetini paketlemenin sadece ilkel yöntemleridir. Bunların hiçbiri insanlar ile insan olmayanlar arasındaki birçok dolaşıklığı betimlemeye yeterli değildir.

"Maddi kültür"den söz etmek pek yardımcı olmaz zira nesneler, bu durumda *birbirleriyle* sadece homojen bir katman oluşturmak amacıyla bağlantılı olurdu; bu, insanların toplumsal bağlar dışında başka hiçbir şeyle birbirine bağlı olmadığını düşünen biçimlenim kadar bile muhtemel değildir. Nesneler asla herhangi bir şekilde başka bir âlem oluşturmak üzere bir araya toplanmazlar; fakat öyle olsaydı bile ne güçlü ne zayıf olurlardı, rolleri toplumsal değerleri "yansıtmak" veya sırf zevahiri kurtarmak olurdu. Bu dar dağarcıklara kıyasla eylemleri kuşkusuz daha çeşitli, tesirleri daha hazır ve nazır, etkileri daha müphem, mevcudiyetleri daha dağınıktır. Bu çokluğun en iyi kanıtı, yukarıda anılan yazarların metinlerinde nesnelerin gerçekten ne yaptığının yakından incelenmesiyle sağlanır: Nesnelerin eyleme geçmesi için, yazarlarının madde felsefesinin kendilerine isnat ettiğinden çok daha *başka* yöntemler kullanırlar. Metinsel kendilikler olarak bile nesneler kendilerini yaratanların dışına taşar, aracılar arabuluculara dönüşür.[40] Fakat bu dersi öğrenmek için her şeyden önce araştırma sahası tamamen serbest hale getirilmeli ve –Descartes'ın bilimsel, ahlaki ve teolojik erdemin kanıtı olarak zihni maddeden (*res extensa*'yı *res cogitans*'dan) ayırmasındaki gibi bir inatla savunulan– insan eylemi ile maddi nedensellik arasındaki fark ortadan kaldırılmalıdır. Descartes bile, sosyalin sosyologlarının kesip attığı küçük pineal bez kanalını açık tutmuştu.

40 Önemli bir örnek *Kapital* kitabındaki fetişizmdir; burada Marx'ın metnindeki metinsel fetiş Marx'ın fetişi indirgediği şeyden daha fazlasını yapar. Bkz. William Pietz, "The Problem of the Fetish, I", 1985; ve William Pietz, "Fetishism and Materialism: the Limits of Theory in Marx", 1993.

Bununla birlikte sosyalin sosyolojisinde nesnelere verilen rolü inatla reddetmenin çok daha önemli bir nedeni vardır: Bu ret, güç ilişkileri ve toplumsal eşitsizliklere başvurmayı anlamsızlaştırır. Sosyologlar pratik araçları, yani atalet, kalıcılık, asimetri, kapsam, egemenliğin üretilmesini sağlayan arabulucuları bir kenara atarak ve tüm bu farklı araçları toplumsal ataletin güçsüz gücüyle bir araya getirerek, toplumsal açıklamaları kullanırken dikkatli olmadıklarında, toplumsal eşitsizliklerin gerçek nedenlerini saklayan kişilere dönüşürler. Neden ile sonucu karıştırmanın büyük bir fark yarattığı bir yer varsa o da egemenliğin baş döndürücü etkisini *açıklamak* gerektiği andır. Elbette "toplumsal egemenlik"e başvurmak bir kestirme olarak faydalı olabilir fakat *açıklamak* yerine bu gücü *kullanmak* çok daha ayartıcıdır ve çoğu "toplumsal açıklayıcılar"ın sorunu da tam budur: *Güçlü açıklama* arayışlarında öne çıkan *kendi* güç ihtirasları değil midir? "Mutlak güç mutlak olarak yozlaştırır" sözü doğruysa güç kavramının çok sayıda eleştirel teorisyen tarafından keyfî kullanımı da onları yozlaştırmıştır; veya en azından disiplinlerini gereksiz ve politikalarını âciz hale getirmiştir. Molière'in alay ettiği "afyonun uyutucu özelliği" gibi "güç" de yalnızca analistleri uyutmakla kalmaz –ki bu o kadar önemli değildir– aynı zamanda aktörleri de uyuşturmaya çalışır ve bu ise siyasi bir suçtur. Bu rasyonalist, modernist, pozitivist bilim, bağrında en arkaik ve büyülü hayaleti besler: Kendi kendini üreten, kendi kendini açıklayan bir toplum. Sosyoloji, özellikle de eleştirel sosyoloji *görünür* ve *değiştirilebilir* güç elde etme araçları yumağı yerine, sıklıkla görünmez, hareket ettirilemez ve homojen bir kendinde güç dünyasını geçirmiştir.[41] Sosyolojide güçlü açıklamalar tekrar kontrol edilmeli ve dengelenmelidir.

41 Bu dersi unutmanın ne kadar kolay olduğu, Michel Foucault'nun Atlantik-aşırı yazgısında dramatik bir şekilde gösterilir. İktidarı oluşturan küçük bileşenlere dair analitik ayrıştırmasında kimse onun kadar kesin, toplumsal açıklamalar hakkında kimse onun kadar eleştirel olmamıştı. Buna rağmen Foucault tercüme edilir edilmez her masum faaliyetin –delilik, doğal tarih, cinsellik, idare, vs.– *arkasındaki* güç ilişkilerini "ifşa eden" kişiye dönüştürüldü. Bu bir kez daha toplumsal açıklama nosyonuyla nasıl bir enerjiyle savaşılması gerektiğini kanıtlar: Foucault'nun dehası bile böyle bütünsel bir tersine çevirişi engelleyememişti.

Dolayısıyla "güç ilişkileri"ni ve "toplumsal eşitsizlikler"i unutma suçlaması, doğrudan sosyalin sosyologlarına yöneltilmelidir. Ortaklıkların sosyologları sosyal bilimin bu eski, saygıdeğer ve tamamen meşru sezgisini –güç eşitliksiz dağılır– miras almak istiyorsa aynı zamanda egemenliğin nasıl ve hangi umulmadık vasıtalarla bu kadar tesirli olduğunu açıklamak zorundadır. Gerçekte onu dönüştürmenin tek yolu budur. Fakat bunun için dördüncü bir belirsizlik kabul edilmelidir; bu seferki gerçek bir Pandora'nın kutusudur.

DÖRDÜNCÜ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: MADDİ OLGULAR / ENDİŞE KONULARI

Gruplar oluşturulur, failler keşfedilir ve nesneler bir rol oynar. Toplumsal akışkanın izini sürekli değişen ve geçici şekilleri üzerinden sürmek istiyorsak belirsizliğin ilk üç kaynağı bunlardır. Şu âna kadar, temel varsayımımız, toplumsalı kelimenin geleneksel anlamıyla tanımlayanlar için hâlâ kabul edilebilirdir. Kuşkusuz daha fazla çaba gerektirir: Aktörler ve failler listesi uzar; pratik metafizikler hakkındaki çatışmalar derinleşir; toplumsal ve teknik "boyutlar" arasındaki yapay ayrım terk edilir; şu âna kadar nadiren ziyaret edilen alanlar kat edilir; mutlak kalkış noktalarına göre ihtilafları daha faydalı ve istikrarlı bulan yeni bir pratik söz konusudur; ve son olarak meta-dil, sosyal teori ve düşünümselliği artık basit "bilgi kaynaklar"ı olarak görülmeyen aktörlerin kendileriyle cömertçe paylaşmak amacıyla kafa karıştırıcı yeni bir âdet geliştirme daveti vardır. Bununla birlikte böyle bir yeni kalkış noktasının olanaklı kıldığı seyahatler, daha engebeli ve sarsıntılı olsa da, *bilimsel* anlayışın kendisinde hiçbir temel değişiklik gerektirmemektedir. Sonuçta, beklenenden daha büyük bir bedel ödemek, öngörülmeyen sahaları ziyaret etmek, daha fazla görelilik kabul etmek ve ilk bakışta gerekli görünene göre daha

çelişkili felsefeleri harekete geçirmek anlamına gelse bile sosyoloji bir bilim olarak kalabilir. İhtilaflardan beslenmek için toplum denen eteri terk etmek, bütüne bakıldığında büyük bir fedakârlık gibi görünmez. İlk başta ne kadar ürkütücü olursa olsun yeni düşünce alışkanlıkları hızla oluşabilir.

Ne yazık ki mücadele etmemiz gereken zorluklar bu üçüyle sınırlı değildir. Dördüncü bir belirsizlik kaynağı kabul edilmelidir ve bu seferki bizi ortaklıklar sosyolojisinin en alengirli noktalarının yanı sıra kendi doğum yerine götürecektir. Bilim sosyolojisi veya "bilim araştırmaları" olarak bilinen şey, Yunanca "epistemoloji" kelimesinin İngilizceye pratik ama bayağı bir tercümesidir.[1] Sosyo-loji kelimesindeki "sosyo"ya kuşkuyla yaklaştıktan sonra şimdi "loji" kısmından kuşkulanmamız gerekiyor. Bu iki düzeltme yapıldıktan sonra kelimeyi pozitif anlamda ve pek bir kaygı duymadan tekrar kullanabiliriz. Bu safhada sorunlarımız o kadar çoğalmştır ki ziyaretçileri bu kördüğümü atlatmaya hazırlayacak kadar dikkatli davranmamış olsak seyahatlerimiz yarıda kesilirdi. Tekrarlarsak, biraz hareket özgürlüğü kazanmak için daha da yavaş ilerlemeyi öğrenmemiz gerekir.

Konstrüktivizme karşı toplumsal konstrüktivizm

AAT, öylesine dikkatsizce başlayan bir deneyin hikâyesidir ki onu düzeltmek ve gerçek anlamını yakalamak çeyrek asır sürmüştür. Her şeyin bu kadar kötü başlamasının nedeni, "bilimsel olguların toplumsal inşası" ifadesinin talihsizce kullanılmış olmasıdır. Şimdi "toplumsal" kelimesinin neden bu kadar çok yanlış anlamaya yol açabildiğini anlıyoruz; bu kelime tamamen farklı iki anlamı birbirine karıştırmıştır: Bir tür malzeme ve toplumsal olmayan kendilikleri

1 Bilim araştırmalarının sosyal teori üzerindeki etkisinin çarpıcı bir kanıtı, Haraway üzerindeki benzer etkisinden görülebilir. Bkz. Donna J. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, 1991. Ayrıca Edinburgh Okulu'nun ilk dönem açıklamalarına dair Pickering'in eleştirilerine (Andy Pickering, *The Mangle of Practice. Time, Agency and Science*, 1995) ve Karin Knorr-Cetina'nın bilimde faillere dair tanımına başvurabilirsiniz (Karin Knorr-Cetina, *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*, 1999). Bunların hepsi benzer bir istikamette ilerler.

bir araya toplama hareketi. Fakat "inşa" [*construction*] kelimesinin dahil edilmesi neden daha da fazla kafa karışıklığına yol açmıştır? Bu zorluğu izah ederken ilk başta bilim araştırmalarının bu minik alt sahasına niçin bu kadar büyük önem verdiğimi açıklamayı umuyorum. Söz konusu alan bu küçük, masum ifadeyi oluşturan tüm kelimelerin anlamını yenilemiştir: Bir olgu nedir, bir bilim nedir, bir inşa nedir ve toplumsal nedir. Bu kadar pervasızca yürütülen bir deney için hiç de fena değil!

Sıradan İngilizcede, bir şeyin inşa edildiğini söylemek, onun aniden hiçlikten beliren bir gizem olmadığı veya daha mütevazı ama aynı zamanda daha görünür ve ilginç bir kökeni olduğu anlamına gelir. Çoğunlukla, inşaat alanlarını ziyaret etmenin en büyük faydası, insanlar ile insan olmayanlar arasındaki bağlantılara tanık olmak için ideal bir gözetleme noktası sağlamalarıdır. Ziyaretçiler ayaklarını şantiye çamurunun derinliklerine daldırdıktan sonra, en radikal metamorfozları sırasında sıkı sıkıya çalışan tüm katılımcıların görüntüsü karşısında kolayca şaşkına dönerler.[2] Bu sadece bilim için değil, tüm diğer inşaat sahaları –en bariz olanı metaforun kaynağında bulunan, yani mimarlar, duvar ustaları, şehir planlamacıları, emlak ajansları ve ev sahipleri tarafından inşa edilen evler ve binalar– için de geçerlidir.[3] Aynısını sanatsal pratik için de söyleyebiliriz.[4] Herhangi bir teşebbüsün –filmlerin, gökdelenlerin, olguların, siyasi toplantıların, kabul törenlerinin, lüks modanın, yemek pişirmenin– "yapılış"ı, resmî olandan yeterince farklı bir bakış açısı sunar. Sizi yalnızca işin mutfağına götürüp pratisyenlerin becerilerini ve hünerlerini size takdim etmekle kalmaz, ayrıca var olan herhangi bir kendiliğe onun zaman boyutunu ekleyerek bir şeyin yokluktan zuhur

2 Bu elbette Marx'ın belirleyici anlayışıdır ve her tarihselleştirmenin can alıcı avantajını oluşturur.

3 Tamamen farklı ama eşit düzeyde kayda değer iki örnek için, bkz. Tracy Kidder, *House*, 1985; ve Rem Koolhas ve Bruce Mau, *Small, Medium, Large, Extra-Large*, 1995. Hiç kimse "inşaatçılar"ın sözlerini okumadan "inşaat" kelimesini kullanmamalıdır.

4 Bkz. Albena Yaneva, *L'affluence des objets. Pragmatique comparée de l'art contemporain et de l'artisanat*, 2001 ve Albena Yaneva, "When a Bus Meet a Museum. To Follow Artists, Curators and Workers in Art Installation", 2003.

etmesinin ne olduğuna dair ender bir bakış sunar. Daha da önemlisi herhangi bir inşaat sahasını ziyaret ettiğinizde, şeylerin *farklı olabileceği* veya en azından *hâlâ başarısız olabilecekleri* yönünde tedirgin edici ve canlandırıcı bir duygu –ne kadar güzel veya etkileyici olursa olsun nihai ürünle karşı karşıya kalındığında asla bu kadar derin olmayan bir duygu– hissedersiniz.

Dolayısıyla "inşa" kelimesinin kullanılması, bir şeyin *doğrulmasının* ne anlama geldiğine dair daha gerçekçi bir versiyon sunmak açısından ilk başta ideal görünüyordu. Gerçekten de tüm alanlarda bir şeylerin inşa edilmiş olduğunu söylemek daima sağlamlığının, kalitesinin, stilinin, dayanıklılığının, değerinin, vs. takdiriyle ilişkilendirilmiştir. O kadar ki hiç kimse bir gökdelen, bir nükleer santral, bir heykel veya bir otomobilin "inşa edilmiş" olduğunu söylemeye gerek bile duymaz. İşaret etmeye lüzum olmayacak kadar aşikârdır. Önemli sorular daha ziyade şunlardır: Ne kadar iyi tasarlanmış? Ne kadar sağlam inşa edilmiş? Ne kadar dayanıklı veya sağlam? Malzemesi ne kadar maliyetli? Teknoloji, mühendislik, mimari, sanatta ve her yerde inşa o kadar "gerçek"in *eşanlamlısı* haline gelir ki mesele hemen daha ilginç olan diğer soruya kayar: *İyi* mi inşa edilmiş, yoksa *kötü* mü?

İlkin, konstrüktivizm nosyonunun kolayca uygulanabileceği inşaat sahaları varsa bunun laboratuvarlar, araştırma enstitüleri ve bunların maliyetli bilimsel aletleri olması gerektiği bize –yani bilim sosyologlarına– açık görünmüştü. Sanatta, mimaride ve mühendislikte olana kıyasla bilim tam *yapaylık* ve tam *nesnelliğin* paralel hareket ettiği en uç durumları çok daha iyi bir şekilde sunuyordu. Laboratuvarların, parçacık hızlandırıcıların, teleskopların, ulusal istatistiklerin, uyduların, dev bilgisayarların ve numune koleksiyonlarının tarihi, binalar, bilgisayar çipleri ve lokomotiflerin tarihiyle aynı şekilde belgelenebilen yapay yerler oldukları açıktı. Ama ayrıca bu yapay ve maliyetli tesislerin insanın becerisinin en doğrulanmış, nesnel ve belgelenmiş sonuçları olduğuna dair en küçük bir şüphe de yoktu. İşte bu yüzden yapaylık ve gerçekliğin uygun adım ilerlediği bu şaşırtıcı fenomeni betimlemek için "olguların inşası" ifadesini coşkuyla kullanmaya başlamıştık. Dahası bilimin de inşa edilmiş olduğunu

söylemek, tüm diğer "yapılışlar"la aynı heyecanı veriyordu: İşin mutfağına geçmiş, pratisyenlerin becerilerini öğrenmiş, yeniliklerin hayata geçtiğini görmüş, bunun ne kadar riskli olduğunu hissetmiş ve insan faaliyetleriyle insan olmayan kendiliklerin şaşırtıcı birleşmesine tanık olmuştuk. Bilim tarihçisi meslektaşlarımızın çektiği olağanüstü filmi izleyerek kare kare en inanılmaz gösteriye katılabiliyorduk: Hakikat, sonuçtan emin olmaksızın nefes kesici perdelerle ağır ağır elde ediliyordu. Gerilim deseniz, bilim tarihi Hollywood'un hayal edebileceği tüm hikâyeleri geride bırakmıştı. Bize göre bilim nesnel olmaktan daha iyi, tıpkı riskli üretimine dahil olan pratisyenleri için olduğu kadar *ilgi çekici* hale geliyordu.[5]

Sosyal bilimler ve ayrıca doğa bilimlerindeki diğer meslektaşlarımız için "inşa" kelimesinin, o âna kadar sağduyunun öğrettiğinden bambaşka bir anlama geldiğini fark ettiğimizde, ne yazık ki bu heyecanın tadı hemen kaçtı. Onların zihinlerinde bir şeyin "inşa edilmiş" olduğunu söylemek, o şeyin doğru olmadığı anlamına geliyordu. Şu pek mümkün görünmeyen tercihe uymak gerektiği yönündeki tuhaf düşünceyle hareket ediyor gibiydiler: *Ya* bir şey gerçekti ve inşa edilmemişti *ya da* inşa edilmişti ve yapay, zoraki ve uydurulmuş, düzmece ve sahteydi. Bu düşünce; "iyi inşa edilmiş" bir ev, "iyi tasarlanmış" bir yazılım veya "güzel yontulmuş" bir heykelden bahsedilirken zihinde oluşan anlamla uzlaştırılamaz olmanın yanı sıra laboratuvarlarda tanık olduğumuz her şeye de aykırıydı: Laboratuvarlarda suni olmak ile nesnel olmak paralel şeylerdi. Olgu imalinin yekpare anlatılarını iki kola ayırmaya başlarsanız her bilimin ortaya çıkışı anlaşılmaz hale gelecektir. Olgular olgulardır, yani kesin olgulardır; kesindirler *çünkü* imal edilmişlerdir, yani yapay durumlarda ortaya çıkmışlardır. İncelediğimiz her biliminsanı, inşasının niteliği ile verilerinin niteliği arasındaki bu bağlantıdan gurur duyuyordu. Bu güçlü bağlantı aslında ününün altında yatan ana nedendi. Epistemologlar bunu unutmuş olabilse de etimoloji herkese hatırlatmak için orada

5 Bilim tarihindeki "Whig karşıtı" tepkilerden önce pratisyenlerin *libido sciendi*'sini paylaşmak imkânsızdı: Son ürünle karşı karşıya kalan halkın, "hakikat bu, dolayısıyla bilmelisiniz" şeklindeki pedagojik buyruk dışında bilime ilgi duymasının bir yolu yoktu.

duruyordu.[6] Daha ilgi çekici olan soruyu yanıtlamaya hazırdık: Bilimin belirli bir olgusu *iyi* mi inşa edilmiş, yoksa *kötü* mü? Fakat kesinlikle şu saçma alternatife boyun eğmeye niyetimiz yoktu: "Birini seç! Bir olgu ya gerçektir ya da imal edilmiştir!"

Bununla birlikte "inşa" kelimesini kullanmaya devam etmek istiyorsak iki cephede de savaşmamız gerektiği can sıkıcı bir şekilde açık hale geldi: Olguların "elbette" inşa edilmediğini iddia etmeyi sürdüren epistemologlara karşı (ki bu, bebeklerin annelerinin rahminden doğmadığını söylemek kadar anlamlıydı) ve olgular inşa edilmişse en az fetişler kadar –fetişistlerin fetişlerine "inandığı" *inancıyla*– zayıf oldukları sonucunu çıkaran "sevgili meslektaş"larımıza karşı. Bu aşamada "inşa" kelimesini büsbütün bir kenara atmak –özellikle de "toplumsal" kelimesi, tıpkı bir boğanın önündeki matador pelerini gibi okurları çıldırtma konusunda aynı arızaya sahipken– daha güvenli olabilirdi. Öte yandan tam da bahsedilen nedenlerden dolayı mükemmel bir tabir olarak kaldı. "İnşa" kelimesinin insanlar ile insan olmayanların birbiriyle kaynaştığı sahneye odaklanma tarzındaki berraklık bilhassa faydalıydı. İcat ettiğimiz yeni sosyal teorinin tüm amacı, toplumsal bir aktörün ve bir olgunun ne olduğunu her iki yönde de yenilemek olduğu için, bu ikili metamorfozun vuku bulduğu olağanüstü şantiyeleri gözden kaybetmemek hâlâ hayati bir önemdeydi. Bu nedenle rölativizm terimi için yaptığımız şeyi konstrüktivizm terimi için de yapmaya daha uygun bulduk: Bize hakaret gibi yöneltilen bu iki terim de şanlı bir sancak olarak sahiplenilebilecek onurlu bir geleneğe sahipti. Sonuç olarak rölativist olmakla bizi eleştirenler bunun zıddının *mutlakiyetçilik* olduğunu asla fark etmediler.[7] Konstrüktivist olduğumuz için bizi eleştirenler –kelimelerin bir anlamı varsa– karşıt konumun *köktencilik* olduğunu muhtemelen görmek istemeyeceklerdi.[8]

6 Fransız epistemolog Gaston Bachelard sık sık bu ikili etimoloji üzerinde durmuştu. Bkz. Mary Tiles ve Robert B. Pippin, *Bachelard: Science and Objectivity*, 1984.

7 David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, 1991.

8 Bruno Latour, "The Promises of Constructivism", 2003a. Bu bölümde Ian Hacking'in *The Social Construction of What?*, 1999 adlı aydınlatıcı çalışmasını takip ediyorum.

Bir yandan, bu kadar iftira atılmış "inşa" kelimesine sağlam bir anlam vermek basit görünüyordu: Bu kitabın önceki bölümlerde incelediğimiz yeni toplumsal tanımını kullanmamız yeterliydi. Sosyalist veya İslami cumhuriyetin, cumhuriyet denen şeyin zıddı olması gibi, "konstrüktivizm"e "toplumsal" sıfatının eklenmesi de kelimenin anlamını tamamen saptırır. Başka bir deyişle "konstrüktivizm" ile "toplumsal konstrüktivizm" birbirine karıştırılmamalıdır. Bir olgunun inşa edildiğini söylediğimizde, sadece bir araya toplanması başarısız olabilecek çeşitli kendilikleri seferber ederek maddi nesnel gerçekliği izah ettiğimizi kastediyoruz; öte yandan "toplumsal konstrüktivizm" ise bu gerçekliği oluşturan şeyi, içinde "gerçekten" inşa edildiği bir *diğer şeyle*, toplumsalla değiştirdiğimiz anlamına gelir. Bir binanın heterojen oluşumu hakkındaki izah yerine, içinde inşa edildiği homojen toplumsal malzemeyle alakalı başka bir izah geçirilir. Konstrüktivizmi ayakları üzerinde tekrar doğrultmak için, toplumsal kelimesi tekrar ortaklık anlamına geldiği anda, toplumsal malzemeden yapılmış bir bina düşüncesinin ortadan yok olduğunu görmek yeterlidir. Herhangi bir inşanın gerçekleşmesi için, insan olmayan kendilikler temel rolü oynamalıdır ve epey masum olan bu kelimeyle başından beri söylemeye çalıştığımız şey de budur zaten.

Gelgelelim sosyal bilimlerin geri kalanı aynı terime dair tamamen farklı bir nosyon paylaştığı için bu kurtarma operasyonu yeterli olmamıştı. Böyle bir şey nasıl mümkün olabilirdi? İnşa kelimesinin sadece tek bir malzeme türüne indirgenme anlamına gelebileceği düşüncesini asla paylaşmadığımız için hatamız, olguları "salt inşa"ya indirgediğimiz ithamına karşı çok yavaş antikor üretmiş olmamızdı. "Toplumsal inşa" ifadesinin belirli bir durumun imaline dahil olan heterojen gerçeklerin sayısına yeni bir dikkat anlamına geldiği bize göre açık olduğu için, ilişkilendirildiğimiz saçma teorilere dengeli bir şekilde tepki göstermemiz yıllarımızı aldı.[9] Konstrüktivizm bi-

9 Fransız geleneğinde konstrüktivist ile rasyonalist eşanlamlı olduğu için bu durum özellikle Fransızlar için zordu. "İnşa" kelimesinin bilimin gerçekliği hakkındaki herhangi bir şüpheyle ilişkilendirilmesi bizim "Duhem'ci" (bkz. Pierre Duhem, *La Théorie Physique. Son objet sa structure*, 1904), "Bachelard'cı" veya "Canguilhem'ci" zihnimize geç intikal etmişti. Bkz. Georges Canguilhem, *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences*, 1968 [1988].

zim için gerçekçilikte bir *artışla* eşanlamlı olsa da, en sonunda "bilimin *bile* zırva" olduğunu göstermiş olduğumuz için, toplumsal eleştirideki meslektaşlarımız tarafından kutlandık! "En iyi dostlarımız"ın ellerinde, bilimsel olguların sağlamlığına karşı bir tür intikam ve hakikat iddialarının çürüklüğünün teşhir edilmesi anlamına gelen bir ifadenin tehlikesini fark etmem uzun sürmüştü. Bu kişiler din, sanat, kültür ve geri kalanımızın inandığı her şeye yaptıklarını, yani bunların uydurma olduğunu göstererek paramparça etmelerini, bizim de bilime yaptığımızı ima ediyor gibiydiler. Hiç eleştirel sosyoloji eğitimi almamış biri için, insanların nedensel açıklamayı kendi disiplinlerinde, izah ettikleri fenomenlerin gerçekte var olmadığının kanıtı olarak kullanabileceklerini kavramak çok güçtü; inşanın yapaylığını gerçeklikteki bir *eksiklikle* ilişkilendirmelerinden hiç bahsetmiyorum bile. Konstrüktivizm, farkında olmadan, karşıtının eşanlamlısı haline gelmişti: yapıbozum [*deconstruction*].

"Bilimsel olguların toplumsal inşası"nı göstermekteki heyecanımızın aktörlerin kendileri tarafından o kadar öfkeyle karşılanmasına şaşırmamak lazım. Fizikçiler için, karadelikler hakkındaki karmaşık ihtilafları çözüme kavuşturmak, hiçbir şekilde "fizikçiler arasındaki iktidar mücadeleleri" içinde temsil edilmekle aynı şey değildir. Dindar biri için, duada Tanrı'ya seslenmek ile sadece "toplumun kişileştirilmesi"ne dua ediyor olduğunun söylenmesi aynı şey değildir. Bir avukat için, anayasaya uymak ile yasa arkasına gizlenmiş güçlü lobilere uymak aynı şey değildir. Bir yüksek moda terzisi için, kalın ve parlak kadifeyi kesmek veya "toplumsal ayrım"ı görünür kılmak aynı şey değildir. Bir tarikat müridi için bir tanrının varlığına bağlanmakla tahtadan yapılma bir fetişe taptığının söylenmesi aynı şey değildir. Başka bir malzeme yerine toplumsalın geçirilmesi her aktör için inatla direnilmesi gereken feci bir kayıp gibidir; üstelik haklıdırlar da! Bununla birlikte toplumsal kelimesi bir malzeme türü yerine başka bir malzeme geçirmek için değil, bazı durumları maddi ve kalıcı hale getiren ortaklıkları harekete geçirmek amacıyla kullanılırsa, sonunda başka bir sosyal teorinin sesi duyulabilir hale gelir.

Sosyal bilimin temel görevlerinde böyle bir bölünme nasıl olabilir, diye merak ediyorduk. Sadece standart bilim felsefesinde değil,

bilim dışındaki *diğer alanları* izah etmek için kullanılan standart sosyal teorilerde de derinden kusurlu bir şey olduğunu bu nedenle yavaşça anlamaya başlamıştık. AAT araştırmacılarının ilk bakışta ya çok eleştirel –maddi olgulara "bile" saldırmakla ve "Doğa"ya veya "dış gerçeklik"e "inanmamak" ile suçlanıyorlardı– ya da çok naif görünmesine –"kendiliğinden var olan" "gerçek şeyler"in failliğine inanıyorlardı– bu neden oluyordu.[10] Aslında, toplumsal fenomenlerin "arkasında" "gerçekten vuku bulan"ı ifşa etmek için icat edilmiş olan Doğanın ve Toplumun kullanımını *aynı anda* terk ederek AAT'nin değiştirmeye çalıştığı şey bütün eleştirel dağarcığın kullanımıydı. Bu ise bilim üretimini sosyolojik açıdan izah etmeye çabalarken başta farkında olmadan yürüttüğümüz deneyin tamamen yeniden yorumlanması anlamına geliyordu. Ne de olsa, vahşi hayvanın evcilleştirilmesine olanak verebileceği için, akıllı matadorların elindeki kırmızı pelerin lehine de söylenebilecek çok şey var.

Bilim sosyolojisinin talihli enkazı

Önce araştırma alanımızla tanışık olmayanların –bu da korkarım dünyanın çoğunluğu anlamına geliyor– sıkça yaptığı bir yanlışı düzelteyim. Bilim araştırmaları alanı genellikle yeni bir nesneyi, yani bilim faaliyetlerini içerecek şekilde normal sosyalin sosyolojisinin *kapsamının genişletilmesi* olarak sunulur. Bu görüşe göre dini, sınıf çatışmalarını, popüler kültürleri, uyuşturucu bağımlılığını, şehirciliği, kurumsal kültürü, vs. inceledikten sonra sosyal bilimcilerin çağdaş toplumların alametifarikası olan unsur karşısında durması için bir neden yoktu: yani bilim ve teknoloji. Laboratuvarlar ve araştırma enstitüleri, başka yerlerde "başarı"yla kullanılan sosyal yöntembilimin normal bileşenlerini kullanarak ele alınacak konular listesindeki sonraki kalemlerden ibaretti. Bu neredeyse –yıllar önce

10 Birinci eleştiri "bilim savaşları" vesilesiyle formüle edilmişti; ikinci eleştiri için, bkz. Collins ve Yearley, "Epistemological Chicken"; Simon Schaffer, "The Eighteenth Brumaire of Bruno Latour", 1991a; ve Steve Woolgar, "The Turn to Technology in Social Studies of Science", 1991.

soruşturmalara beraber başladığımız ve "bilimsel bilgi sosyologları" (SSK) veya daha belirsiz bir şekilde "bilim ve teknoloji öğrencileri" (S&TS) olarak adlandırılan meslektaşlarımız da dahil– herkesin hemfikir olduğu bir kanıydı.[11]

Bilim araştırmalarına bir giriş yazacak olsaydım bu sancağın arkasında yürümekten memnuniyet duyardım.[12] Fakat AAT'yi tanımlamaya çalıştığım için, AAT'nin sadece bilim açısından değil, sosyal teori açısından da uç sonuçlar çıkararak bilim sosyolojisinden nasıl ortaya çıktığını göstermeliyim. AAT, yöntemlerini bilimsel faaliyetleri ve sonra da toplumun geri kalanını kapsayacak şekilde genişletmeyi *başarmış* sosyal bilim dalı değil, bilimin kesin gerçeklerine toplumsal bir açıklama vermeye çalışırken büsbütün sarsılmış kişilerden oluşan dalıdır (veya daha ziyade dalcığıdır). Temel olarak AAT araştırmacıları, yaklaşık otuz yıllık bilim sosyolojisinden, en iyi ve yakın meslektaşlarından tamamen farklı bir sonuç çıkarmış kişiler olarak tanımlanır. Bu meslektaşlar sosyal teorinin *bilimde bile* işe yaradığı sonucuna varırken bize göre sosyal teori toplamda ve ayrıntılarda bilimle ilgili olarak *o kadar kökten* bir şekilde başarısız olmuştu ki diğer her yerde de her zaman *başarısız* olduğunu rahatlıkla koyutlayabilirdik. Toplumsal açıklamaların kapsamı bilimi içerecek şekilde "genişletilemez", dolayısıyla başka hiçbir yere de genişletilemez. Sosyoloji bir tür bilim olma iddiasındaysa –ve biz bu iddiaya katılıyoruz– böyle bir engelle hiç korkmadan yüzleşmelidir.

Bu argümanın boş bir paradoks olmadığını göstermek için elbette yakın işbirliğini veya arkadaşlığımızı bir kenara bırakmadan, arkadaşlarımızın konumlarından niçin ayrılmak zorunda kaldığımızı açıklamalıyım! Gerçekte bilim sosyolojisinin gelişiminden dört sonuç çıkarılmıştı, varlığı bile kuşkulu olan ve bilimin "tüm diğer toplumsal kurmacalar gibi bir toplumsal kurmaca" olduğu sonucuna

11 Bu etiketleri hiç kullanmamış olsam da, tam da çözmek zorunda oldukları farklı alanların varlığını sürdürdükleri için, AAT'nin bilim, teknoloji ve toplum alanlarıyla alakalı olduğunu söylemekte hiçbir sorun görmüyorum.

12 Böyle birçok giriş kitabı yazılmıştır. Bkz. Mario Biagioli, *The Science Studies Reader*, 1999; Massimiano Bucchi, *Science in Society: An Introduction to the Social Studies of Science*, 2004; ve Dominique Vinck, *La sociologie des sciences*, 1995.

varan beşincisini ihmal edebilirim, zira bir sosyal bilim geliştirilmesiyle artık ilgilenmediği ve kurmacaya dair en ufak bir şey anlamadığı açıktır.[13]

İlk görüş gayet öngörülebilirdir: Bilim araştırmaları tam bir *başarısızlığa mahkûmdu;* çünkü nesnel bilime dair hiçbir toplumsal açıklama yapılamaz; olgular ve teoriler insani ve toplumsal ilgiler açısından aşırı katı, teknik, gerçek, ebedî ve uzaktır. Bilimi sosyolojik bakımdan açıklamaya çabalamak bir çelişkidir zira tanımı gereği, bilimsel olan sadece toplumun dar kısıtlarından kaçan şeydir; bu kısıtlarla muhtemelen ideoloji, siyasi tutkular, öznel ruh hali ve sonu gelmeyen boş tartışmaları kastederler. Bilimsel nesnellik, daima sosyolojinin tüm ihtiraslarının çarpacağı kayalık, gururunu zedeleyecek engel olarak kalmalıdır. Filozofların, epistemologların ve tuhaftır ama çoğu sosyal bilimcinin genel tepkisi böyledir: Bilginin, sahte bilimlerin, inancın, bilimin yüzeysel yönlerinin sosyolojisi olabilir; "biliminsanları da insandır" der klişeler fakat bilimin itiraz götürmez sonuçlarının bilişsel, nesnel, zamandışı yönlerinin sosyolojisi olamaz.[14] Sosyologlar *sahneden çıkarlar.*

İkinci, o kadar uç olmayan sonuç şu şekilde ifade edilebilir: Saygı görmek ve başarmak için, sosyoloji yalnızca önceki görüş tarafından yüzeysel görülen noktalara bağlı kalmalıdır. Gerçekten de bilim sosyolojisi kariyer örüntüleri, kurumlar, etik, halkın seviyesine indirme, ödül sistemleri, yasal tartışmalarla kendisini kısıtlamalı ve bazı "bilişsel" faktörler ile bazı "toplumsal" boyutlar arasında sadece büyük ihtimam göstererek "bazı ilişkiler" kurmayı önermeli fakat çok fazla üstelememelidir. Örneğin Robert K. Merton ve daha sonra

13 Bu suçlamayla sık sık karşılaşmış olsam da argümanı gerçekten ileri süren hiç kimseyi okumadım. Yine de var olmayan bir konumun aksini ispatlamak bir tür ev içi üretim sanayisine dönüşmüştür (bkz. Noretta Koergte, *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*, 1998). Sıklıkla olduğu gibi rölativizm (her şey mümkün) ile rölativite arasındaki karışıklığın bir bedeli vardır. Deleuze'ün söylediği gibi, "Rölativizm, hakikatin görece olması değil ilişkinin hakikatidir." Gilles Deleuze, *The Fold: Leibnitz and the Baroque*, 1993.

14 Bu varsayılan konumun en zekice versiyonu için, bkz. Philip Kitcher, *Science, Truth, and Democracy*, 2003; ve en yüzeysel versiyonu için, bkz. Paul R. Gross; Norman Levitt; Martin W. Lewis, *The Flight from Science and Reason*, 1997.

Pierre Bourdieu'nün ileri sürdüğü (*bilim* sosyolojisiyle karşıtlık içinde) *bilimciler* sosyolojisinin tutumu budur.[15]

Üçüncü sonuç bilim araştırmalarındaki meslektaşlarımızın çoğunun çıkardığı sonuçtur: Bu kişilere göre bir önceki kanaatteki sosyologlar fazla çekingendir. Bilimin tüm bilimsel açıklamalarının başarısızlığını keyifle öngörmüş kişilerse saf bir bilgi düşmanlığı biçimini benimsemişlerdir. Bilimin kendisinin neden bilimsel olarak incelenemeyeceğine dair asla bir gerekçe sunamamışlardır.[16] SSK ve daha genel olarak STS'deki [bilim ve teknoloji çalışmalarındaki] araştırmacılar için, bilimin bilişsel ve teknik yönleri, bir bütün olarak sosyologlar tarafından layıkıyla incelenebilir. Bu, yaratıcılık, intibak kapasitesi ve ihtiyat gerektirir ancak mesleğin alışıldık araçları –düşünümsellik ve gerçekçilikle ilgili bazı aldatıcı meseleler bazı insanların başını döndürüp midesini bulandırsa da– yeterince uygundur.[17] Bilim sosyologlarının haklı nedenlerle sağduyusu haline gelmiş olan da bu konumdur.

Gelgelelim biz aynı deneyimden tamamen farklı bir dördüncü sonuç çıkardık; ya da daha doğrusu, bu kitapta kullandığım "biz" zamiri, aşağıdaki sonuçları çıkaranlar olarak tanımlanabilir:[18]

a) Bilim filozoflarına karşı olarak ve bütün bilim araştırmalarıyla uyum içinde, eksiksiz bir bilim sosyolojisi gayet mümkündür.

15 R.K. Merton, *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*, 1973. Kendi biliminsanlarının sosyolojisi ile bilim araştırmaları arasındaki farkı "açıklamak" amacıyla Bourdieu tarafından kaleme alınan daha ziyade karanlık kitap bu ayrımı gösterir. Bkz. Pierre Bourdieu, *Science de la science et réflexivité*, 2001.

16 David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*; Harry M. Collins ve Trevor Pinch, *Frames of Meaning: the Social Construction of Extraordinary Science*, 1982.

17 Bkz. Steve Woolgar, *Science The Very Idea*, 1988. Kendisi her zaman akıllıca ve güvenli bir şekilde bilim ve teknolojinin nesneleri hakkındaki söylemin insanmerkezci dağarcığının sağladığı kesin sınırlar içinde kalmışsa da meslektaşlarının başını daha da döndürmekte harika bir iş çıkarmıştır. Kelimeler ile dünyalar arasındaki boşluğun daha da genişlemesine neden olmuş ama bilim araştırmalarının bir ironi dersi olabileceği gibi bir gerçekçilik dersi de olabileceğini fark etmemiştir.

18 Bu inanılmaz küçük "biz"in gerçek boyutunu tanımlamaya kalkışmayacağım. Paris'te 62 boulevard Saint-Michel'in pek ötesine gitmediği gibi bu adreste sadece zemin katla sınırlı da olabilir! Ancak var olmayan bir grubun "temsilî örnek"i gibi davranabilirim.

b) Böyle bir sosyoloji, disiplinlerinin emellerini biliminsanlarının araştırılmasıyla kısıtlamak isteyen ve teknik ve bilişsel içerikten gönüllü olarak uzaklaşanlara karşı olarak bilimin yüzeysel ve toplumsal bağlamıyla kısıtlanamaz.

c) Çalışmalarının kendi disiplinlerine yönelttiği tehdidi görmezden gelen bilim çalışmaları alanındaki meslektaşlarımıza karşı olarak, bilimsel pratik tipik sosyal teori tarafından kırılamayacak kadar çetin cevizdir ve "daha yumuşak" konulara da yeni bir ışık tutmak amacıyla kullanılabilecek yeni bir sosyal teori icat edilmelidir.[19]

Bilim araştırmalarının heyecan verici macerasının zorunlu ve kaçınılmaz tek sonucunun bu olduğunu iddia etmiyorum. Sadece "AAT araştırmacısı" olarak adlandırılmak için, bilimsel kesin gerçeklere dair ikna edici bir toplumsal açıklama sağlamadaki başarısızlığı bir kanıta dönüştürmek gerektiğini söylüyorum. Bilim sosyolojisi başarısızlığa yazgılıydı gibi bir şey elbet söz konusu değildi; fakat sosyal teorinin kendisi en baştan ele alınmalıydı.[20] Fizikte ve sosyolojide *experimenta crucis* (belirleyici deneyler) olmadığına göre gidilecek tek yolun bu olduğunu ispatlayamam. Fakat bu başarısızlığı bir sıçrama tahtası gibi kullanarak –bilime dair hiçbir toplumsal açıklamanın mümkün olmadığını– sosyal teorinin önünde yeni bir yol açıldığını ileri sürebilirim: Toplumsal asla hiçbir şeyi açıklamamıştır; önce toplumsalın kendisinin açıklanması gerekir. Üstesinden gelinmesi gereken, toplumsal açıklama nosyonunun kendisidir. Meslektaşlarımız, "Bilime dair toplumsal açıklamanın başarısız olma nedeni, böyle bir şeyin çelişkili olmasıdır," demeyi tercih ediyor. Ya da şöyle diyebilirler: "Gayet başarılı oldu, hadi olağan işimize devam

19 Bu sapma noktası SSK'ya bağlı arkadaşlarımızla iki tartışmada kolaylıkla tespit edilebilir. Bkz. Collins ve Yearley, "Epistemological Chicken". Yanıtımız için, bkz. Callon ve Latour, "Don't throw the Baby out with the Bath School! A reply to Collins and Yearley"; ayrıca bkz. David Bloor, "Anti-Latour", 1999 ve benim yanıtım Bruno Latour, "For Bloor and Beyond – a Response to David Bloor's 'Anti-Latour'", 1996b.

20 Tersyüz edilip her türlü amaç, her sahaya uygun olan, kendisi hiç değiştirilmeden tüm sahalara "uygulanabilen" bir "yöntembilim" olarak kullanıldığı için bu slogan, AAT yönünde geçerliliği olan yazıların çoğunu okumaktan bizi güzelce kurtarabilir (bkz. Perde Arası, s. 195). Tersine, bilim ve teknoloji tarihindeki birçok çalışma AAT sayılabilir.

edelim." Fakat AAT, "enikonu başarısız olması şimdi büyük bir fırsat, zira sosyal teorinin aklını başına getirebilir" önerisinde bulunmaktadır. Tıpkı kilise babalarının Âdem'in günahını, kefarete götüren bir *felix culpa* (mutlu hata) olarak kutlamaları gibi, bilim hakkındaki toplumsal açıklamanın başarısızlığının sosyal teori için en büyük talih olduğunu söyleyebilirim.

Bu deneyimden bu sonuçları çıkarma kararımız kanıtlanamayacak bir şey olsa bile, sanki sadece eğlenmek için, "*pour épater le bourgeois*"[21] yapmışız gibi, önemsiz olmaktan da uzaktır. Bilimin sosyal teoriyi tamamen enkaza çevirmesinin zorunlu olmasının en azından geriye dönük olarak mükemmel bir nedeni vardır: Sosyal bilimciler ilk kez gerçekten *kendisinden yukarıda yer alanlara yönelik* bir inceleme yapıyordu.

Laboratuvarlar, makineler ve pazarlar dikkatle mercek altına alınana kadar nesnellik, etkililik ve kârlılık –modernizmin üç lütfu– kanıksanmıştı. Sosyal bilimciler, sadece bu varsayılan savlardan *farklılaşan* faaliyetleri incelemek gibi tehlikeli bir alışkanlık edinmişti: İrrasyonellik izah edilmeliydi; rasyonelliğin asla ek bir gerekçelendirmeye ihtiyacı yoktu; aklın dosdoğru yolunun değil, bu yoldan sapmaların toplumsal açıklamaya ihtiyacı vardı.[22] Dolayısıyla rasyonalitenin kendisi asla sorgulanmamış olduğu için, herhangi bir şeye dair bir sosyal açıklamanın gerçekten de sağlam olup olmadığını gösterecek herhangi bir test ileri sürülmemişti. Kodaman, dâhi sanatçı, sinema yıldızı, şampiyon boksör veya devlet adamı olsalar bile, sosyologların bilgi kaynakları, çalışmayı yürütenlere kıyasla daima daha az rasyonel, daha az nesnel, daha az düşünümsel, daha az bilimsel veya daha az akademik olmakla damgalanmışlardı. Dolayısıyla sıkça aksini ileri sürmelerine rağmen sosyologlar, bilimin gücü kendi taraflarında yer aldığı ve tetkik edilmediği için, her zaman *aşağıya yönelen* incelemeler

21 (Fr.) "Saygın burjuvaları şoke etmek için." Bu ifade, Charles Baudelaire ve Arthur Rimbaud dahil olmak üzere 19. yüzyılın sonlarında Fransız Dekadan şairleri için düstur haline gelmiştir. (Ç.N.)

22 Bu, David Bloor'un simetri ilkesinin kalıcı katkısıdır zira irrasyonalizmle kısıtlanmış olan bilgi sosyolojisinin boğucu etkisinden kurtulmanın tek yoluydu.

yapmışlardı. Din, popüler kültür, mitsel kozmolojiler, piyasalar, kurumlar –hatta sanat eserleri– hiçbir zaman toplumsalın bilimi kadar kuvvetli değildi ve bu bilim, diğer daha yumuşak şeyler yerine bazı gizli toplumsal kümelenmeleri, bunların gücünün, yapısının ve ataletinin katı malzemesini *geçiriyordu*. *Explanans*'ın dişlileri daima *explanandum*'unkine göre daha sert çelikten dökülmüştü. Kanıtları öğütmesine ve zahmetsizce bol veri üretmesine şaşırmamak lazım.

Örneğin dindar insanlar "toplumsal bakımdan açıklandıkları"nda asla öfkeyle bağırmadılar. Ayrıca kim onlara kulak asardı ki? Bilakis, onların sızlanışları, katı toplumsal olguların soğuk ışığıyla açıklanan hayalî ve arkaik illüzyonlarına tanık olmaya dayanamadıklarının başka bir kanıtı olurdu. Politikacılar, yoksullar, işçiler, çiftçiler ve sanatçılar "toplumsal bir bağlama oturtulmaktan" yakınsaydı da aynısı olurdu. Tropik bölgelerden gelen ve fetişizmle itham edilen müminlerin üç asırlık şikâyetlerine kim kulak verirdi ki? Belki homurdanmış, omuz silkmişlerdi ama asla *dönüp* de sosyologların kanıtlarına karşılık vermemişlerdi. Öyleyse toplumsal açıklamanın etkililiğini kim kontrol edebilirdi? Özellikle "açıklamalar"ı daima çok önem vermedikleri meselelerle ilgili olduğu için, eleştirel sosyologlar kesinlikle kontrol edemezdi. Dolayısıyla, toplumsal açıklama asla bir karşı örneğe denk gelmemekle kalmamış, ayrıca iğneleyici eleştirisi de sosyal bilimcilerin, neredeyse peygamberlere özgü özgürleştirme gayelerinde, insanları bunlardan kurtarmaya çalıştıkları için daha az umursayamayacakları meseleleri çözmekte hiçbir zorluk da çekmemişti. Onları dogmatik uykularından hangi olay uyandırabilirdi? Laboratuvardaki klimanın tatlı uğultusu olabilir mi!

Bu, sosyal teorinin aradığı Arşimet noktasıdır... Bilim tamamen farklı türde bir güçlüğü temsil ediyordu ve –her ne kadar mantıksal nedenlerle bu kitapta dördüncü sıraya koysam da– onu öncelikle ele almamızın nedeni buydu. Bilime yürekten önem vermelerinin yanı sıra, modernizmin gaddar hayal kırıklığı tüm eski idealleri yıktıktan sonra bilim sosyal bilimcilerin geriye kalan tek hazineleriydi de. Nesnellik, evrensellik ve bilimselliğin ötesinde dört elle sarılmaya değer hiçbir şey yoktu. Tek umutları dört başı mamur biliminsanlarına dönüşmekti. Bununla birlikte ilk kez sosyal bilimciler kendile-

rinden daha *yüksek*, *katı* ve *güçlü* bir şeyi incelemek zorundaydı. İlk kez *explanandum* direnmiş ve *explanans*'ın dişlilerini ezmişti. Üstelik incelenen kişilerin çığlıkları da işitiliyordu; bu çığlıklar Bali'den, gettolardan, televizyon stüdyolarından, kurumsal yönetim kurullarından veya ABD Senatosu'ndan değil, komşu bölümlerden, aynı işe alım ve bağış komitelerindeki meslektaşlardan geliyordu.

Şimdi daha önce hiç yürütülmemiş deneyi en nihayet sosyal bilimlerde yürütmenin vaktiydi: *Yukarıya yönelik* inceleme yaptığımızda; incelenen kişilerin tepkileri göz ardı edilemediğinde; incelenenlerin "kültürel sermaye"si incelemeyi yürütenlerden sonsuzca daha fazla olduğunda; yerine "toplumsal kuvvet" konulacak nesneler, onları açıklaması beklenen toplumsal kuvvetin kendisinden açık bir şekilde daha güçlü, çeşitli, uzun ömürlü olduğunda; incelemeyi yapanlar ve incelenenler, açıklanacak hakikatlere dünyada mücadele etmeye değer tek hazine olarak kıymet verdiğinde toplumsal açıklamanın geçerli olduğuna dair elimizdeki kanıt nedir? Öfkeleri nadiren kaydedilmiş olan çiftçilerin, yoksulların, fetişistlerin, fanatiklerin, papazların, avukatların ve işinsanlarının davranış ve inançlarını iki asır boyunca kolaylıkla açıklayıp savuşturduktan sonra ve açıklanan şeylerle asla birebir kıyaslanamayacak açıklamalar sunarak toplumsalın *başka* herhangi bir şeyi *açıklamaya* muktedir olup olmadığını sonunda görecektik. Kimyacılar, roket bilimcileri ve fizikçiler laboratuvarlarının patladığını görmeye alışkındır, fakat sosyologların ofisinin başarısızlık ihtimali olacak kadar riskli bir deney yürütebilmesi için uzun zaman beklemek gerekmişti. Üstelik bu sefer deney patlamayla sonuçlandı. Otuz yıl önce Roger Guillemin'in laboratuvarında bir hafta geçirdikten sonra varılan sonucu ne kadar kaçınılmaz bulduğumu hatırlıyorum: Toplumsal, en minik polipeptit, en küçük kaya, en basit elektron, en evcil babunun bile yerine geçemez. Bilimin nesneleri toplumsalı açıklayabilir ama bunun tersi geçerli değildir. Hiçbir deney kendi gözlerimle gördüğüm kadar şaşırtıcı değildi: Toplumsal açıklama sırra kadem basmıştı.

Doğal olarak sosyal bilimin birçok dalı; özellikle feminist araştırmaları, queer araştırmaları, bazı kültürel incelemeler ve antropolojinin büyük bir kısmı aynı çabayı göstermişti. Fakat böyle bir mu-

ameleden kaçması beklenen bilimsel nesnellikle *karşılaştırıldığı* sürece, bu çalışma yığınlarının çevresel, marjinal ve egzotik kalma riski olduğunu söylemek gerçekten de haksız mıdır? Bilim araştırmalarının ve sosyal bilimin benzer dallarının sunduğu hizmet, karşılaştırarak onları marjinal veya sadece "özel" kılan standardı kaldırmaktı. Bilim araştırmaları sonrasında artık her sosyal bilimin "yukarıya dönük olarak" inceleme yapması mümkündür.[23]

Hiçbir toplumsal açıklama gerekli değil

Zorluk bu deneyime bir anlam vermekten kaynaklanıyordu ve bu da çok uzun sürdü. Biliminsanlarının bize bazen kızmış olması kendi başına o kadar da önemli değildi. Yukarıya yönelik inceleme yapmak, incelediklerimizin gündemine tabi olmak anlamına gelmez: Araştırmalarımızdan bazı kırgın biliminsanlarının çıkardığı sonuç onların meselesidir, bizim değil. "Bilim savaşları" olarak adlandırılan olgunun kafa karıştırıcı perdelerine dayanarak, bilimin pirüpaklığının, alelade sosyologların karanlık ve yağlı parmaklarıyla asla lekelenmemesi gerektiği sonucunu çıkarmış olduklarını söyleyebilirim.[24] Bizimle karşılaşmalarından hiçbir şey öğrenememişlerse bu onların adına çok kötü ve yapabileceğimiz pek bir şey yok. Fakat yanlış sonucu çıkarmış olsalar bile sosyologların çalışmalarını açıklamaya çalışırken açık bir şekilde ıskaladıkları şeye öfkeleri, benim için temel bir göstergeydi. Tepkileri ne kadar yanlış yönlere sapmış olursa olsun bu, ne zaman toplumsal bir açıklama sunulsa çok alengirli bir şeylerin dönmekte olduğunu gösteriyordu. İki kendilik arasında bir bağlantı kurmaktansa sıklıkla bir kendiliği bir başkası *ikame eder.* Bu aşamada, zorunlu nedensellik arayışı, tehlikeli düzeyde hokkabazlığa yakın, bambaşka bir teşebbüse dönüşmüştür.

Böyle bir el çabukluğu nasıl mümkündür? Karmaşık, eşsiz,

23 Sevgili minik alt alanıma şovenist bağlılığımın kaynağı da böyledir. Bundan böyle diğer tüm faaliyetleri "özel" kılan şey olmaktan ziyade bilimin kendisi de "özel"dir.

24 Bkz. Baudoin Jurdant, *Impostures intellectuelles. Les malentendus de l'affaire Sokal*, 1998 ve Yves Jeanneret, *L'affaire Sokal ou la querelle des impostures*, 1998.

özel, çeşitli, çoklu ve özgün bir ifadenin yerine, bunu açıklayabildiği bahanesiyle basit, vasat, homojen, çok amaçlı bir terim geçirildiğinde gerçekleşir. Örneğin, Louis Pasteur'ün tıpta gerçekleştirdiği devrimi İkinci Fransız İmparatorluğu'nu özetleyen küçük bir terimler kümesiyle ilişkilendirmeye çalıştığınızda; veya Van Gogh'un *Chambre à Arles* [Arles'daki Yatak Odası] tablosunu, sanatçılar piyasasıyla ilişkili her amaca uygun az sayıda ifadeyle izah etmeye çalıştığınızda. Klasik ve tamamen saygın bir açıklama arayışı olarak başlayan şey, *explanandum* yerine *explanans* geçirmeye varır. Diğer bilimler fenomenlere nedenler *eklemeye* devam ederken, sosyoloji, öne sürdüğü "nedenler"i açıklaması gereken fenomenleri toptan yok etmek gibi garip bir etki üretme riski taşıyan tek disiplin olabilir.

"Bilim savaşları" hakkındaki benim yorumum şöyledir: Biliminsanları, bir neden olarak kullandığımız toplumsal kuvvetler türünün sonuçlarının açıklamaya çalıştığımız nesnel olgular olamayacağını fark etmemizi sağladılar.[25] Sadece onlara saygıda kusur ettiğimizden değil –ki böyle bir durumda iddialarını görmezden gelebilir veya hatta bunları çürütmekten gurur duyabilirdik[26]–, ileri sürdüğümüz nedensellikler ile bunların bağlı olduğu nesneler arasında hiçbir *süreklilik* tespit edemediğimizden dolayı. Bizimkilerden daha katı olgularla iştigal ettikleri ve bizimkine tehlikeli düzeyde yakın bir akademik konumda oldukları için biliminsanlarının görmezden gelinemeyen refleks tepkileri sayesinde, böyle bir becerikli ikamenin sosyal bilimlerin *tüm* diğer alt alanlarında da, sadece yukarıya yönelik değil aşağıya yönelik inceleme yaptığımızda da *göze çarpmadan* gerçekleşmiş olabileceğini yavaş yavaş –niyetimiz olduğu ölçüde– fark etmeye başladık. Bu durumda açıklaması gereken nesnelerden

25 "Bilim savaşları" tabirini, biliminsanlarının kendileri hakkında yapılan çalışmalara verdiği tüm tepkileri adlandırmak için kullanıyorum. Gerçi gerçek bilim çalışmalarının başlamasıyla "bilim savaşçıları"nın yayınlarının tetiklediği nahoş olaylar arasında yaklaşık yirmi yıl bulunuyordu.

26 Bir eleştiri yapmayı bu kadar tehlikeli kılan buydu. Çürütme arzusu, sıradan insanların safça inandığı gizemlerin "içyüzü"nü tek başına gören cesur put kırıcılar kisvesine bürünerek analisti, yanlış yorumladıklarının çığlıklarını duymaktan korunmanın en iyi yolu haline gelmişti. Bu put kırıcılık antropolojisi için, bkz. Bruno Latour ve Peter Weibel, *Iconoclash: Beyond the ImageWars in Science, Religion and Art*, 2002.

daima daha zayıf olan toplumsal kuvvetlere –fetişler, inançlar, dinler, kültürler, sanat, yasa, pazarlar– başvurmuş olan sadece sosyal bilim değil, *sosyal teorinin tamamıydı.* Hiçbir aktörün protesto etmediği ve herhangi bir alarmın çalmadığı zamanda bile, sosyal bilimcilerin "bilimsel yöntemi"nin herkesi memnun ederek başarıdan başarıya koşması tamamen sahteydi.

AAT, sosyal bilimlerin diğer tüm alanlarının sorunsuz olduğunu, çok daha zor, önemli ve saygın olması nedeniyle sadece bilim ve teknolojinin özel bir strateji gerektirdiğini öne sürmez. Toplumsal izahlar bilim konusunda bu denli gülünç bir şekilde başarısız olduğundan, her yerde başarısız olması gerektiğini; bilimin sadece, uygulayıcılarının sosyologların kendi muhitlerine girmesine imkân tanımayıp fikir ayrılıklarını yüksek sesle ve net bir şekilde dile getirmeden nesnelerini "toplumsal açıklamalar"la yok etmelerine izin vermemesi anlamında özel olduğunu ileri sürer. Başka yerlerde "bilgi kaynakları" daima direnmiş, fakat bu direniş düşük statüleri nedeniyle pek fark edilmemiş veya fark edildiğinde de öfkeleri eleştirel teorisyen tarafından en bariz çürütme karşısında bile "naif aktörler"in biricik illüzyonlarına dört elle sarıldığının bir başka kanıtı olarak verilere eklenmişti. Yani biliminsanlarının *inatçılığı* özel değildi: Bilim araştırmaları sayesinde, ister sosyal bilimler ister doğa bilimlerinde olsun durumun *her yerde* aynı olduğunu keşfetmiştik sadece.[27] Daha sonra göreceğimiz gibi sosyal bilimciler olarak işimiz, inatçı somut olgular ve sosyal açıklamalara *direnen* tutkulu muhalifler üretmektir. Aslında sosyologlar hep *yukarı* düzeye yönelik incelemeler yapmıştır.[28] Bu, sosyolojiyi Kant'ın dediği gibi "bilimin emin yo-

27 Bu yönde ilerlememdeki katkısı için bkz. Isabelle Stengers, *Power and Invention* ve *The Invention of Modern Science*, 1997. Stengers'in argümanını yorumlayan bir yazı için, bkz. Bruno Latour, "How to Talk about the Body? The Normative Dimension of Science Studies", 2004a.

28 Harold Garfinkel'in en başından beri hayati önemdeki içgörüsü buydu. Pratikte iyi gözlemcilerin sosyal teorilerine bağlı kalması çok ender olduğu için sosyal bilimlerdeki geri kalan neredeyse herkes için doğru tutum budur. Pierre Bourdieu'nün *Outline of a Theory of Practice*, 1972 adlı kitabının bu kadar kavrayışlı olmasının nedeni de budur. Bu tam saygı tutumu Chicago Sosyoloji Okulu ve Howie Becker'in tüm çalışmalarının merkezinde yer alır. Bkz. Howard Becker, *Art Worlds*, 1982

lu"na sokma yönündeki birçok teşebbüsten sonra bizi toplumsalın bilimine götürebilir mi? Onu gelecek gösterecek. Bulunduğumuz noktada açık olan, bir faaliyet olarak bilimin çözümün bir parçası olduğu kadar *sorunun da bir parçası* olduğu ve şu âna kadar beslediği toplumsal açıklama yılanını yok edecek iradeli bir bilim sosyolojisi olmadan sosyal bilimin artık mümkün olmadığıdır. Bugüne kadar "sosyal bilimler epistemolojisi" olarak kabul gören şey, sadece geleneksel epistemoloji ve sosyoloji anlayışlarında bulunan arızaları kendinde toplamıştır.

Bu noktayı, sadece düşünümsel sosyologların rahatsızca üzerine bindikleri dalı nasıl kestiğinin örneği olarak değil, olumlu şekilde kullanmak için biraz daha emek şarttır. Seyahatlerimize devam etmek istiyorsak bir açıklama sunmak ile bir fenomen yerine başka bir toplumsal fenomeni ikame etmenin karıştırılmaması gerektiği keşfini (bu şatafatlı kelimeyi kullanmaktan çekinmek için bir neden görmüyorum) bütünüyle özümsememiz zorunlu.

Zorluk "ikame" kelimesinde. Sosyalin sosyologlarından en pozitivist olanlarının bile, varsayalım ki dinî coşkuya dair toplumsal bir açıklama sunduklarında asla "birebir anlamı"yla heykeller, tütsü, gözyaşları, dualar ve hacca gitme *yerine*, bir sis bulutu "gerisinde" gizlenebilecek "toplumsal kaynaşma" gibi "bir malzeme" ikame etmeyi kastetmediklerini söyleyerek itiraz edeceklerini çok iyi biliyorum. O kadar aptal olmadıklarını söyleyeceklerdir. "Gerçekten kastettikleri", dualarda seferber edilen kendiliklerin (tanrılar, ilahlar) "hiçbir gerçek varlığı" "olmamasına rağmen", dinî coşkunun dinsel deneyimin çeşitliliği "gerisinde" neden sebat ettiğini açıklayan ve "toplumdan kaynaklanan" daha derin, daha güçlü başka bir kuvvetin var olması gerektiğidir. Benzer şekilde, sanat nesnelerinin hiçbir içsel özelliği olmadığından, bunların tetiklediği tutkular insanların şaheserlere gösterdiği kalıcı ilgiyi izah edebilen başka bir kaynaktan geliyor olmalıdır.

Dolayısıyla sosyologlar, tanrılar ve ilahlar "yerine" veya sanat eserlerine "ek olarak" toplumsal bir kuvvetin görünür kılınabileceğini "gerçekten kastetmezler"; yalnızca aktörlerin ilahların veya eserlerin somut ve maddi cismi olarak gördüğü şeyin *yokluğunda*, onlara kalıcı varlık veren şeyin bu kuvvet olduğunu söylerler. Bundan dola-

yı, doğa bilimlerinde genelde olanın tersine, açıklama görevinin ancak izah edilecek nesnelerin bizzat varlığına dair derin bir *şüphe* sonrasında başladığını gözden kaçırmamak gerekiyor. Eleştirel teorisyenler, toplumun "sahte bilinç örtüsü"nü korumasını sağlayan zorunlu illüzyonu imha edeceği için, toplumsal kendiliğin böyle bir ifşasının dayanılmaz bir şey olacağını eklerler. Öyleyse bu izahlarda, toplumsal kuvvet aynı anda hem her şeyi açıklamak için koyutlanması hem de birçok nedenle görünmez kalması gereken şey olma gibi karmaşık bir rol oynar. Bu çelişkili zorunluluklar aynı anda hem son derece sert hem de son derece elastik olması gereken 19. yüzyılın eterini hatırlatır. Bunda şaşırılacak bir şey de yok: Fizikçilerin eteri gibi sosyologların toplumsalı da, açıklamadaki aynı rölativite eksikliğinden kaynaklanan bir mamuldür.

Zor bir noktadayız.[29] Toplumsal açıklamayla gerçekte ne kastedildiği hakkında naif sorular sormaya başladığımda, hiçbir mantıklı sosyolog açıkladığı nesneyi toplumla gerçekten *ikame* edebileceğini asla ileri sürmediği için, toplumsal kuvvetlerin varlığını "birebir" anlamamam gerektiği söylenir. Bilinmeyen fenomenlere bilinen nedenler sağlamaya veya bayıldıkları doğa bilimlerinde olduğu gibi, bilinen fenomenlere bilinmeyen nedenler sağlamaya çalıştıklarını söyleyeceklerdir. Güzel, fakat zorluk daha önce tespit ettiğimiz toplumsalın ikili anlamından kaynaklanır: Toplumsal açıklamaların ortaya çıkarılması gerektiği yönündeki masum epistemolojik savın arkasında, bu nedenlerin toplumsal maddeden *yapılmış* kuvvetleri seferber etmesi gerektiği yönündeki ontolojik sav yatar. Kitabın ikinci kısmında netleşecek sebeplerle, açıklamak gizemli bir bilişsel beceri değil, kendilikleri başka kendiliklerle bağlantılandırmaktan, yani bir ağın izini sürmekten oluşan çok pratik bir dünya kurma girişimidir. Dolayısıyla AAT sosyal bilimlerde kullanılan nedensellik felsefesini paylaşamaz. Ne zaman bir A'nın bir B'yle ilişkili olduğu söylense üretilen şey toplumsalın kendisidir. Toplumsal açıklamaları sorgulayışım haksız, anlayışsız ve takıntılı düzeyde düz anlamlı görünüyor-

29 Bu tehlikeli boğazdan geçerken sunduğu yardım için Gerard de Vries'ye teşekkür ediyorum. Boğulursam bu onun suçu değil.

sa bunun sebebi, kolektifin bir araya toplanışı ile halihazırda bir araya toplanmış kendiliklerin salt incelenişini veya homojen toplumsal bağlar bohçasını karıştırmamak istememdir. Dolayısıyla kolektifin oluşturulma yöntemlerinde herhangi bir el çabukluğunu mümkün olduğunca erken tespit etmek temel bir öneme sahip. Çağdaş "toplumsal açıklayıcılar"ın elinde toplumsal riskten bahsetmenin, boş tekrarlara dönüştüğünü söylemek haksız mı olur? Toplumun gerisindeki dünyayı anıştırmak, ölümden sonra yaşam vaadinden çok daha nafile değil midir?

Birebir anlamıyla bir fenomeni toplumsal bir kuvvetle ikame etmiyorlarsa sosyologlar, tanrıların, sanatların, yasanın, piyasaların, psikolojinin ve inançların "gerçekte" yapıldığı "hakiki malzeme"yi oluşturan, "aldatıcı görünümlerin gerisinde" bulunan bir kuvvet olduğunu söylediklerinde ne kastederler? *Hiçbir şey yapmadan* başrolü oynayan bir kendilik nedir? Bu ne tür bir yokluk/mevcudiyettir? Bu bana Teslis dogmasından daha da gizemli görünüyor ve din, yasa, politika, ekonomi, imparatorluklar veya kısaca Teslis de dahil her şeyi açıklaması gereken şeyin *bu* gizem olması beni hiç teskin etmiyor. Sosyolojinin zaten felsefe olmadığını, teorilerin tartışmalı olduğunu, iyi sosyal bilimcilerin kılı kırk yarmaya vakti olmadığını ve ampirik meselelerle çok meşgul olduklarını veya özgürleştirme ödevlerinin çok baskı yaptığını ileri sürerek kaçamak yanıt verilmesini de adil bulmuyorum. Mesele hassaslaştığı anda sosyoloji aniden entelektüellik karşıtı tutuma geri dönüyorsa neden kendisini bir bilim olarak adlandırıyor?

Tam da böyle kritik bir anda birebir, naif ve miyop olmayı seçmeliyiz. Sadece yarısını anlamayı reddetmek bazen bir erdemdir. Sonuçta, fizikçiler ancak aralarından biri saatin akrebinin yelkovanın "üstüne nasıl binebildiği"ni soracak kadar "aptalca" davrandığında eterden kurtulabilmişti: Geri kalan herkes yanıtı biliyordu, o bilmemeyi tercih etmişti.[30] Affınıza sığınarak ben de bu toplumsal de-

30 Bkz. Albert Einstein, *Relativity, the Special and the General Theory*, 1920. Bu tekrar maddileştirmenin güzel bir sahnelenişi için, bkz. Peter Galison, *Einstein's Clocks, Poincaré's Maps*, 2003.

nen büyük gizem karşısında aynısını yapmayı öneriyorum. Herkes din ile toplumu, yasa ile toplumu, sanat ile toplumu, piyasa ile toplumu "ilişkilendirme"nin ne anlama geldiğini biliyor gibi görünüyor; bir şeyin "desteklediği" başka bir şeyin "gerisinde" olması, "görünmez" ve "inkâr ediliyor" olması herkes için sanki sorunsuz ve aşikâr. Benim için değil!

Kasten sınırladığım zihnimle şöyle düşünüyorum: A toplumsal öğesinin B, C ve D'nin varlığına "neden olduğu" söyleniyorsa o halde B, C ve D'yi sadece tekrar üretebilmesi değil, ayrıca B, C ve D arasındaki *farkları* da –B, C ve D'nin aynı şey olduğu gösterilip, bu durumda farklılıklarının önemsiz olarak ilan edilebilmesi dışında– izah edebilmesi gerekir. Toplumsal tarih literatürünü dikkatle okuyup "toplumun kuvveti"nin *neden* olduğu varsayılan *şeylerin sayısına* bakacak olursanız, söz konusu olan ister modern devletin doğuşu, küçük burjuvanın yükselişi, toplumsal tahakkümün yeniden üretimi, sanayi lobilerinin iktidarı, isterse piyasanın görünmez eli, bireysel etkileşimler olsun, böyle bir ilişkide aynı nedenin milyonlarca sonuca bağlanabildiğini fark edersiniz.[31] Fakat bir neden sadece bir nedendir. Neden olan öğe, milyonlarca sonuç arasındaki *farkları* izah edebilir mi? Yani A'yı neden olarak aldığımda B, C ve D'yi hangi durumda üretebilirim? Yoksa milyonlarca olay arasındaki bu farklar aslında önemsiz midir? Öyleyse sadece A nedenine bağlı kalmak, minik düzensizlikler hariç önemli her şeyi açıkladığım anlamına mı gelir? Her iki durumda da A nedeni gerçekten de milyonlarca B, C, D'leri ikame edilebilir. Fakat "küçük burjuvanın yükselişi" açıklamasıyla gerçekten de 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar İngiltere, Fransa ve Almanya'da gerçekleşenleri kavramış olur muyum? "Görünmez elin otomatik geri bildirimi" sayesinde dünyanın dört bir yanın-

31 Sosyologların nedenselliklerini bu kadar ikna edici bulmasının ve bilimsel başarılarından bu kadar gurur duymasının nedeni budur. Bu kadar çok şeyi açıklayabilmesinin sebebi gücüdür! Fakat doğa bilimcilerinin fenomenler ile bunların nedenleri arasında bağlantı kurma tarzına daha dikkatle bakmalıdırlar. Genelde bu, bilinmeyenin bilineni üretmesi dışında gelecekteki bilinmeyene de uzandığı anlamına gelir. Örnek için, bkz. Bernadette Bensaude-Vincent, "Mendeleev's periodic system of chemical elements", 1986.

daki milyonlarca piyasa etkileşimini gerçekten kavrar mıyım? Serbest düşen cisimler yasası sayesinde gezegenin etkileşimleri hakkındaki önemli her şeyi, ama ayrıca annemin eski saatinin sarkaç hareketini anlar mıyım? "Toplum" veya "piyasa", neden olduğu varsayılan şeyi *in potentia* içerir mi? Sosyal teorisyenler korosu bir ağızdan, "Elbette hayır; biz asla böyle aptalca bir nedenler felsefesi ileri sürmedik," diyecektir. Fakat öyleyse "toplumsal kuvvetler"e gerçekte verdikleri rol tam olarak nedir?

Elbette burada asla gerçekleşmemiş bir deney icat ediyorum zira toplumsal gözlemciler nedenselliklerini asla bu kadar katı bir şekilde test etmeyi düşünmemişlerdi. Toplumsal çekim kuvvetinin Newton'ın kütleçekimine benzemediğini kolaylıkla teslim edeceklerdir. Geri çekilmek zorunda kaldıkları için muhtemelen daha mütevazı, bulanık ve belirsiz bir nedensellik türü hayal etmeye çalıştıklarını söyleyeceklerdir: Farklı "faktörler" arasında "bazı ilişkiler" ve "bağlılaşımlar." Fakat burası bulanık olunacak yer değil: Toplumsal bir faktör ile başka bir fenomen arasında tasavvur edilen ilişki tam olarak nedir? Burada yine daha önceden aracı ile arabulucu arasında getirdiğim ayrımı kullanmamız gerekiyor. Bir faktörle ortaya çıkması tetiklenen B öğesi, bir *arabulucu* olarak mı ele alınıyor, yoksa sadece "faktör"ün failliği üzerinden değişmeden nakledilen bir kuvvetin *aracısı* olarak mı yorumlanıyor? Yine çok pratik ve mümkün olduğu kadar miyop olmalıyız: Burada büyük epistemolojik sorulardan değil, vasıtalar, hareketler, yer değiştirmeler ve nakil sistemlerinden bahsediyoruz.[32] Mümkün olduğu kadar dik kafalı olmalıyız. Şayet "toplumsal bir faktör" aracılar üzerinden *nakledilliyorsa* o halde önemli her şey aracıların değil o *faktörün içindedir*. Bilfiil herhangi bir nüans kaybı olmadan bunları ikame edebilir. Toplum dini açıklıyorsa, öyleyse toplum yeterli demektir. Toplum hukuku açıklıyorsa toplum yeterli demektir. Toplum bilimi açıklıyorsa, öyleyse...

32 Bu inat, kitabın en sonunda, eylemi olanaklı kılan varlıklarla karşılaşmaları, şu âna kadar kolektifin bir toplum biçiminde yersiz bir araya toplanışıyla geciktirilmiş karşılaşmaları mümkün hale getirdiğimizde meyvesini verecektir. Bkz. s. 316.

Bu noktada her şey dağılır. Neden mi? Çünkü *sadece ve sadece bu durumda*, başından beri, "faktörler"in aracı statüsüne indirgenmiş herhangi bir olay üzerinden bir eylemi nakledemediği, soruşturmacılar kadar bilgi kaynakları için de aşikâr olmuştur. Evet Einstein'ın çalkantılı bir gençliği olmuş ve teorisini "devrimci" ve "rölativist" olarak adlandırmıştır; fakat tüm bunlar, Maxwell denklemlerini kullanmasına varmanızı sağlamaz, sadece *yakınlarına* gidebilirsiniz;[33] evet Pasteur biraz gericiydi ve İmparatoriçe Eugenie'ye tapıyordu fakat bunlar, örneğin Pasteur'ün kendiliğinden üremeyi reddiyle "alakasız değilse" de bakteriyolojisinde sizi çok ileriye götürmez.[34] Toplumsal açıklamaları bilimin mabedine nakletmek zorunda kaldıklarında, şu aksiliğe bakın ki faktörlerin yakıtının bitme eğilimi vardır! Doğal olarak bu, tüm diğer kendiliklerin yasa, din, teknoloji, piyasalar ve öznellikler mabetlerine nakli için de her zaman doğru olmuştu. Fakat bilim araştırmaları öncesinde ne kadar çabucak sekteye uğradıkları asla fark edilmemişti. Herhangi bir şeye dair toplumsal bir açıklamayla gerçekte ne kastedildiği hakkında sosyal teoride asla yapılmamış deney, her gün küçük alanımızda doğa bilimlerinin tarihi ve sosyolojisi hakkında yazılan yazılarda yürütülmektedir. Bilim araştırmalarını tüm sosyoloji için mükemmel bir zorlu sınamaya dönüştüren de buydu: Son olarak sağlam bilimsel olguları toplumsal bakımdan açıklama girişimleri sayesinde, hepsinin "toplumsal" kelimesiyle daha önceden neyi kastettiğini öğreneceğiz. Belirleyici büyük sıçrayış ânı geldi: *Hic Rhodus, hic salta*.[35]

Nakil karşısında tercüme

Şimdi "aktör-ağ teorisi" diye adlandırılan şeyin veya İngilizcede ne yazık ki tutmamış olsa da daha isabetli bir ifadeyle "tercüme sosyolojisi"nin doğum yerine vardık. Söylemiş olduğum gibi, AAT,

33 Böyle bir açıklamaya klasik bir örnek için, bkz. Lewis S. Feuer, *Einstein and the Generations of Science*, 1974.

34 Tipik bir vaka için, bkz. John Farley ve Gerald L. Geison, "Science, Politics and Spontaneous generation in 19th-century France: the Pasteur-Pouchet Debate", 1974; ve Gerald G. Geison, *The Private Science of Louis Pasteur*, 1995.

35 *Ezop Masalları*, "İşte Rodos, haydi atla." (Ç.N.)

inkâr edilemez bilimsel olguların tarihi ve sosyolojisinde olağandışı bir şey olduğunun, sosyal teorinin artık devam etmesini imkânsız hale getirecek kadar olağandışı bir şey gerçekleştiğinin yalın biçimde fark edilmesidir.

O âna kadar toplumsal olmayan ve betimlemeye çalıştığımız önceki toplumsal kendiliklerle *ilişkilendirilmek* gibi garip bir konumda yer almakta ısrar eden üç nesneye (mikroplar, deniztarakları ve resifler) dair peş peşe bağlantılar kabul edildiğinde, en azından benim için Rubicon Nehri geçilmişti.[36] Bunlar ya yeterince toplumsal görünmediği için sosyal teoriden çıkarılmıştı ya da kabul edilmişlerdi. Fakat daha sonra bizzat toplumsal kavramının derinden değiştirilmesi gerekmişti. Bu ikinci çözüm, daha sonra AAT diye adlandırılan oluşumu tanımlayan andı.

Örneğin balıkçılar, denizbilimciler, uydular ve deniztarakları arasında birtakım *ilişkiler*, başkalarına beklenmedik şeyler yaptıran türde ilişkiler olabilir; bu, daha önce defalarca görmüş olduğumuz gibi, arabulucunun tanımıdır. Bu bitiştirmede "toplumsal" olarak adlandırılabilecek bir öğe var mıdır? Hayır. Ne uyduların çalışması ne de deniztaraklarının yaşam alışkanlıkları, betimlemeye *toplumsal bir şeyler eklenerek* netleştirilebilir. Dolayısıyla sosyologların toplumsalı hep ne idiyse aynen öyle tezahür eder: Bir fazlalık, yapay açmazlar dışında gerçek dünyaya hiçbir şey eklemeyen gereksiz bir arka dünya; tıpkı rölativite teorisi öncesinde eterin, fizikçilerin dinamiği farklı şekilde tanımlamasını sağlaması gibi. Birinci aşama: Toplumsal ortadan kaybolmuştur.

Öte yandan bu şekilde harekete geçirilmiş zincirde, ortaklıklardan ayrı bir dünyaya, örneğin "maddi nesnel" bir dünyaya, "öznel simgesel" bir dünyaya veya "saf düşünceler" dünyasına ait olması anlamında, *toplumsal olmayan* herhangi bir şey var mıdır? Hayır. Deniz-

36 Bkz. Bruno Latour, *Les microbes, guerre et paix, suivi de Irréductions*, 1984; John Law, "On the Methods of Long-Distance Control Vessels Navigation and the Portuguese Route to India", 1986b; ve tabii ki deniztarakları hakkındaki artık efsaneye dönmüş ve bu bölümde özetleyeceğim Michel Callon'un "Some elements of a sociology of translation domestication of the scallops and the fishermen of St Brieux Bay", 1986 başlıklı yazısı.

tarakları balıkçılara bir şeyler *yaptırır*; okyanusa atılan ağlar deniztaraklarını kendisine çeker ve veri toplayanlar balıkçılar ile deniztaraklarını denizbilimde bir araya getirir. İlk üç belirsizlikten bunların ilişkilerini incelemenin ampirik olarak zor olabileceğini, ama artık "şeylerin konuşmadığı", "balık ağlarının tutkusunun olmadığı" ve "sadece insanların niyet sahibi olduğu" şeklindeki "aşikâr itirazlar" tarafından *a priori* yasaklanmayacağını öğrenmiştik. Toplumsal, diğer şeylerin arasında bir şey olarak belirli *hiçbir yerde* değildir, fakat toplumsal olmayan şeyleri bağlayan bir hareket olarak *her yerde* dolaşabilir. İkinci aşama: Toplumsal, ortaklık olarak geri döner.

Tüm bu aktörlerin nasıl birbirine bağlı olduğunu henüz bilmiyoruz fakat araştırmaya başlamadan önce, harekete geçireceğimiz tüm aktörlerin *başkalarına bir şeyler yaptıracak* tarzda *ortaklık kuruyor* olabileceğini yeni varsayılan konum olarak saptayabiliriz. Bu, bir tür sadık aracı gibi baştan sona *aynı* kalacak bir kuvvetin nakliyle değil, sıra boyunca *takip eden* başka arabulucularda tetiklenen birçok beklenmedik olayın açığa çıkardığı *dönüşümleri* üreterek yapılır. Bu, "indirgenemezlik ilkesi" olarak adlandırdığım şeydir ve AAT'nin felsefi anlamıdır: Birbirine bağlı arabulucular dizisi, bir nedeni nakleden bir aracılar heyetiyle aynı bağlantıların izini sürmez ve aynı tür açıklamaları gerektirmez.

Bilim araştırmacıları Einstein'ın rölativitesini, Pasteur'ün bakteriyolojisini, Kelvin'in termodinamiğini, vs. izah etmeye kalkıştığında, daha önce bir dizi toplumsal açıklama olarak düşünülen şeyden tamamen farklı kendilikler arasında bağlantılar kurmalıdırlar. Bu yazarlar, bir faktörün, aracılar *zincirince* takip edilen bir *nedenden* ziyade, aktörler *dizilimindeki* bir *aktör* olduğunu belirtirler. Bu tutumu izledikleri anda, şaşıracakları şekilde, halihazırdaki vakanın pratik ayrıntıları, vakayı açıklaması beklenen bağlama dair bir açıklama sağlıyor gibi görünmektedir. Birdenbire, Fransa'da İkinci İmparatorluk sırasında "sosyal bağlantılı" olmanın ne anlama geldiğini, yeni bulaşıcı hastalıklar üzerinden Pasteur'ün bakterisi büyük ölçüde açıklıyor gibidir: Hastalık bulaştıran insanlar ile hastalık bulaşmamış insanlar arasındaki dayanışma, örneğin zenginler ile fakirler arasındaki dayanışmadan farklıydı. Açıklanacak şey ile bir açıklama sağlayan şey arasındaki nedensellik yönü sadece terse dönmemiş,

büsbütün bozulmuştur: Salgın, toplumsal haritaları baştan çizer. Britanya İmparatorluğu yalnızca Lord Kelvin'in telgraf deneylerinin "arkasında" yer alan bir unsur değildir; aynı zamanda okyanusa döşenen küçük kablolar olmasaydı asla ulaşamayacağı bir erişim menzili, daha hızlı bir tepki süresi ve kalıcılık elde eder. Kelvin'in bilimi kısmen imparatorluğu yaratır; imparatorluk artık farkında olmadan onu manipüle eden gizemli bir unsur olarak arka planda değildir ve varlığını kısmen tam gelişmiş arabuluculara dönüşmüş olan telgraf tellerine borçludur.[37] AAT sosyolojisinin önce bilim ve teknoloji alanında ve daha sonra diğer her yerde kaydetmeye çalıştığı, nedenselliğin bu tersine çevrimidir.[38] Toplumsalın açıklama sağlamak bir yana, kendisinin açıklanması gerektiği yönündeki tuhaf fikir bu noktada aklına gelmiştir. Hepimiz merak içindeydik: Bu kadar çok arabulucuyu yeterince iyi bir şekilde betimleyebilirsek artık her şeyin "arkasında" duran bir topluma ihtiyaç olmadığını fark edecektik.[39]

Giriş kısmında söylediğim gibi, böyle bir süreç için toplumsal kelimesinin kullanılmasını meşrulaştıran *socius* kelimesinin en eski etimolojisidir: "Başka birini takip eden biri", bir "takipçi", bir "ortak." Ne birçok aktörden biri ne de bazıları aracılığıyla nakledilen tüm aktörlerin gerisindeki bir kuvvet olan bu şeyi, tabiri caizse dönüşümleri nakleden bir bağlantı olan bu şeyi adlandırmak için *tercüme* kelimesini kullanıyoruz; bir sonraki bölümde aldatıcı "ağ" kelimesi, araştırmacıların izahlarında bu tercümeler tarafından izi sürülen şey olarak tanımlanacak.[40] Böylelikle "tercüme" kelimesi şimdi

37 Bkz. Crosbie Smith ve NortonWise, *Energy and Empire: A Biographical Study of Lord Kelvin*, 1989; ve Brian Cantwell Smith, "The Devil in the Digital Details. Digital Abstraction and Concrete Reality", 2003.

38 Tekrarlarsak, tarih, antropoloji, sanat tarihi ve işletme tarihindeki geri kalan herkes hep aynı şeyi yapmıştı. Bir değirmencinin metafiziğine saygı duyma yolu hakkında çarpıcı bir örnek için, bkz. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a 16th-Century Miller*, 1980. Ölçeği varsaymayan şirketlerin büyümesine dair bir izah için, bkz. Alfred D. Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, 1977.

39 Gabriel Tarde'ı daha erken tanımış olsaydık bu kadar çaba göstermek zorunda kalmazdık veya en azından yepyeni bir sosyal teori icat etmişiz gibi yapmazdık.

40 Callon açıkça Michel Serres'yi referans verir, *La Traduction (Hermès III)*, 1974.

bir parça özel bir anlam kazanır: Nedenselliği nakletmeyen fakat iki arabulucunun aynı anda var olmasına sebep olan bir ilişki. Şayet bir nedensellik öngörülebilir ve rutin bir şekilde naklediliyor gibi görünüyorsa o halde bu, böyle bir yer değiştirmeyi sorunsuz ve öngörülebilir kılmak için başka arabulucuların devreye sokulduğunun kanıtıdır (bkz. 2. Kısım). Şimdi bu ortaklıklar sosyolojisinin amacını daha kesin olarak duyurabilirim: Toplum, toplumsal alan, toplumsal bağlar yoktur; *arabulucular arasında izi sürülebilir ortaklıklar üretebilen tercümeler vardır.* Bu kitap sayesinde, geleneksel olarak yorumlandığı haliyle toplumsalı kullanan bir izah ile arabulucular dizilerini harekete geçirme iddiasında olan bu diğer izah arasındaki mesafeyi açmayı umarız öğreneceğiz. AAT'yi öğrenmek, iki izah türü arasındaki edebî, bilimsel, ahlaki, siyasal ve ampirik boyutlardaki farklara duyarlı hale gelmekten başka bir şey değildir.

Fark edilenden daha fazla deneyimlenecek şey var

Ortaklığa dair böyle bir tanımda gerçekten şok edici bulunabilecek şey, sadece "toplumsal" kelimesine yüklediği yeni tuhaf anlam değil, ayrıca "doğal" diye adlandırılan nesnelere verilen alışılmadık yerdir. Bu zincirin iki ucu, yani toplumsal ve doğal aynı anda feshedilmelidir. AAT'yi –sanki insan olmayanlar en az toplumsal aktörler kadar büyük bir dönüşümden geçmemişçesine– "insan olmayanları kapsayacak şekilde genişletilmiş" bir sosyoloji olarak tanımlayanlar, bu simetriyi çoğu zaman anlayamaz. Fakat bu iki uç aynı anda bir kenara bırakılmazsa saha çalışmamız nafile olacaktır: İzini süreceğimiz yeni bağlantılar ne olursa olsun bazı failler "toplumsal" etiketi, diğerleriyse "doğal" etiketini alacak ve iki arasındaki kıyaslanamazlık, toplumsal bağlantılar derken kastettiğimiz şeyin resmini görünmez kılacaktır. *Ortaklık* tarzları tamamen kaybedilecektir: Deniztarakları doğal, maddi, nesnel ve niyet taşımayan olguların derin okyanusuna geri dönecek, balıkçılarsa girişinde eski Apartheid günlerindeki gibi "sadece niyet sahibi insanlar için" yazan köhne kulübede toplanacaktır. Bu esnada sosyologlar, izah etmeye çalıştıkları pratiğin kendisiyle çelişen bir ayrım tüm verilerini bozduğu için sahadan eli boş dönecektir: Balıklar ve balıkçılar birbirlerine "doğal" ve "top-

lumsal", "nesne" ve "özne", "maddi" ve "simgesel" gibi zıt değildir; hele denizbilimciler hiç değildir. Sosyal teorinin Kant'çılıkla karıştırılmaması gerekir.

Bunu olanaklı hale getirmek için, maddi olguları "Doğa" tarafından indirgenmekten kurtarmalı ve aynı zamanda nesneler ve şeyleri bunların toplumla "açıklanışı"ndan özgürleştirmeliyiz. Bu ikili hareket olmadan argümanımız, "teknik determinizm" ile tamamlanan bir "mühendisler sosyolojisi"ne yakından benzeyen klasik materyalizme dönüşten ibaret kalır. Sorun şu ki, toplumsalın nedenselliğin uygun olmayan bir nosyonunun kullanılmasının ürettiği bir yapaylık olduğunu göstermek zorsa, tüm toplumsal olmayan maddi olguların bir araya gelişi olarak kavranan "Doğa"dan da kurtulmak gerektiğini göstermek çok daha güç olacaktır. AAT'ye yıllardır verilen şaşkın tepkiler de, bunun hayli güç ve başarı şansının gerçekten de düşük olduğunun yeterli kanıtıdır.

Pragmatizme karşı Durkheim

Hiç kimse, toplumun tanımı ile bilim teorisi arasındaki yakın bağlantıya dair, o dönem yeni bir felsefe olan pragmatizmi eleştirmeye koyulan Durkheim'dan daha çarpıcı bir kanıt sunmamıştır. 1914 tarihli dersinin açılışında şunları söylüyordu Durkheim:

"Günümüzde akla karşı bir saldırıya, silahlı bir saldırıya tanık oluyoruz. Meselenin önemi üç katmanlıdır:

1) Birincisi, genel bir öneme sahiptir. Pragmatizm, geleneksel rasyonalizmde neyin eksik olduğunu gösterdiği için, bir reform zorunluluğunu fark etmemiz açısından diğer tüm doktrinlere göre daha iyi bir konumdadır.

2) İkincisi, ulusal bir öneme sahiptir. Bütün Fransız kültürümüz temelinde ve özünde rasyonalist bir kültürdür. 18. yüzyıl Kartezyenciliğinin bir uzantısıdır. Rasyonalizmin toptan reddi, tüm ulusal kültürümüzü altüst edeceği için bir teh-

like teşkil edecektir. Pragmatizmin temsil ettiği irrasyonalizm biçimi kabul edilecek olursa tüm Fransız zihniyetinin kökten değiştirilmesi gerekecektir.

3) Son olarak, felsefi bir öneme sahiptir. Sadece bizim kültürümüz değil, felsefi spekülasyonun en başından beri bütün felsefi gelenek de rasyonalizmden ilham almıştır. Pragmatizm geçerli olsaydı tüm bu geleneği tamamen tersyüz etmeye girişmemiz gerekecektir."[41]

Bu noktada dördüncü belirsizlik kaynağı bize yardımcı olabilir. İnsan olmayanlar hakkındaki ihtilaflardan da bir şeyler öğrenmeyi kabul ettiğimizde, dünyayı ne tür faillerin doldurduğunu betimlemekte maddi olguların çıkardığı işin, insani bir aktörün ve ona hâkim olan *yabancı yaratıkların* ne olduğunu betimlemekte "toplumsal", "simgesel" ve "gidimli" kelimelerinin çıkardığı işten daha iyi olduğunu kısa zamanda fark ederiz. "Toplum" ve "Doğa" gerçeklik alanlarını betimlemediği için bu şaşırtıcı da değildir; her iki *derleyici* kelime de 17. yüzyılda büyük oranda polemikçi nedenlerle icat edilmişti.[42] Duyu izlenimleri ile zihinsel yargı arasında keskin bir ayrım olarak kavranan ampirizm, kuşkusuz "deneyimde dikkat etmemiz gereken" şeye dair dört başı mamur bir betimleme olduğunu ileri süremez.[43]

41 Émile Durkheim, *Pragmatisme et sociologie; cours inédit prononcé à la Sorbonne en 1913–1914 et restitué par Armand Cuvillier d'après des notes d'étudiants*, Vrin, Paris, 1955.

42 Bu uzun tarih hakkında, bkz. Steven Shapin ve Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*, 1985. Sosyoloji ile modernleşme arasındaki bağ o kadar güçlüdür ki bunları birbirinden ayırmak imkânsızdır. Bkz. Ulrick Beck; Anthony Giddens; Scott Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, 1994; Zygmunt Bauman, *Postmodernity and its Discontents*, 1997; ve Bruno Karsenti, *L'Homme total: Sociologie, anthropologie et philosophie chez Marcel Mauss*, 1997.

43 İfade Whitehead'e ait. Bkz. William James, *The Principles of Psychology*, 1890; John Dewey, *Reconstruction in Philosophy*, 1930 [1948] [1982]; ve Stengers, *Penser avec Whitehead*. Ampirizmin hiçbir zaman sadece maddi olgularla ilgili olmadığını harika bir şekilde gösteren kaynaklar için, bkz. Lorraine Daston, "The Factual Sensibility: an Essay Review on Artifact and Experiment", 1988; ve Jessica Riskin, *Science in the Age of Sensibility: The Sentimental Empiricists of The French Enlightenment*, 2002.

Projemizin peşinden gitmek için bu zor felsefi meselelerin üstesinden gelmemiz gerekmiyor. Doğanın önceki nesnelerinin, takip ettiğimiz yeni ortaklıklarda kendilerini sunuyor olabileceği şekil konusunda açık fikirli olmamız yeterli. Şaşırtıcı bir şekilde, toplumsal ile doğal arasındaki yapay sınır kaldırıldığında insan olmayan kendiliklerin beklenmedik bir kisve altında görülmeleri mümkün olmuştu. Örneğin kayalar bir idealistin aklını başına getirmek için faydalı olabilir; fakat *jeolojide* kayalar, ampirist izahların onlara verdiği kısıtlı rolden çok daha çeşitli, belirsiz, açık gibidir ve daha fazla türde faili harekete geçirir.[44] Çelik masalar, sosyologların ayaklarının yere basmasını sağlamak için öfkeli gerçekçilerin "maddi kısıtlar" adına masaya yumruğunu indirmesi için harika bir fırsat sunar fakat *metalürjide* katmerli çelik, maddesel direncin gerçekleşme tarzları hakkında o kadar fazla muamma ortaya çıkarır ki pozitivist filozofların ve madde bilimcilerinin "madde" diye adlandırdığı şeyler arasında neredeyse hiçbir ilişki yoktur.[45] Genetik yapının esnek olmayan dürtüsü sosyo-biyologların daha iyi bir insanlık yetiştirme yönündeki toplumcu rüyayla dalga geçmesi için harika olabilir fakat *biyogenetikte* genler o kadar çelişkili roller alır, o kadar zıt sinyallere itaat eder, o kadar fazla etkiden "oluşur" ki bunlarla yapılamayacak tek bir şey varsa o da rakip argümanları susturmaktır.[46] Bilgisayarlar, modernliğin en iyi reklam yüzü olabilirler, fakat *bilgisayar bilimindeki* çipler, "formel makineler" olarak ünlerinden bekleneni karşılamak için devasa tesisler gerektirir.[47] Önceki "doğal" faillerin ampirik çokluğu her yerde maddi olguların dar sınırlarından taşar. Gerçek olmak ile tartışmasız olmak arasında doğrudan bir ilişki yoktur.

44 Bkz. Hacking'in, *The Social Construction of What?* adlı kitabında kayalar hakkındaki bölüm.

45 Bkz. Pablo Jensen, *Entrer en matière: Les atomes expliquent-ils le monde?*, 2001.

46 Bkz. Evelyn Fox-Keller, *The Century of the Gene*, 2000; Sophie Houdart, "Et le scientifique tint le monde: Ethnologie d'un laboratoire japonais de génétique du comportement", 2000; ve Richard Lewontin, *The Triple Helix: Gene, Organism and Environment*, 2000.

47 Brian Cantwell Smith, *On the Origins of Objects*, 1997.

Ampirizm artık her şeyin üzerine inşa edileceği sağlam kaya gibi değil, deneyimin çok yoksul bir yorumu gibi görünür. Gelgelelim bu yoksulluk maddi deneyimden *uzaklaşarak*, örneğin "insani öznelliğin zenginliği"ne doğru giderek aşılmaz. Tersine maddelerin tanıklık ettiği çeşit çeşit yaşamlara *yaklaşarak* aşılabilir.[48] İndirgemecilikle mücadele etmek için betimlemeye insani, simgesel, öznel veya toplumsal bir "yön" eklemek gerektiği doğru değildir zira indirgemecilik en başta nesnel olgulara hakkını vermez. Birinci ampirizm diye adlandırılabilecek şey, siyasi nedenlerle nesnelliğin birçok ayrıntısını karartmayı ve insan olmayanları gölgelere indirgemeyi başarmıştı. "Nesnelliğe sahip olmak" şöyle dursun, pozitivistler daha ziyade mülkleriyle ne yapacaklarını biliyormuş gibi görünen gaip toprak sahipleri gibidir. Bilim araştırmalarında biz bu mülkle ne yapacağımızı çok iyi biliyoruz.

AAT'nin büyük şansı, faillerin kendilerini ifade etmelerine olanak veren yerlere, yani bilimsel laboratuvarlara biraz daha *yakınlaşıldığında* –veya günümüzde sık sık olduğu gibi, laboratuvarların günlük yaşamla daha yakın bir temasa geçirildiği yerlerde– nesnelliğin birçok katının görünür hale gelmesidir. Pozitivistler kesinlik katedrallerini inşa etmek amacıyla temel yapı taşı olarak "olgular"ı seçtiklerinde pek yaratıcı değillerdi. Bu sanki en ilkel, sağlam, yadsınamaz, tartışmasız maddeymiş, geri kalan her şey buna indirgenebilirmiş gibi davrandılar. Fakat temelleri olarak seçtikleri katı maddede sorunlu birçok şey vardı.[49] Kelimenin etimolojisi irkilmelerine neden olmalıydı: Aynı zamanda imal edilmişse bir olgu nasıl o kadar sağlam olabilir? En ilkel laboratuvardaki en küçük bir soruşturmanın bile gösterdiği ve Ludwik Fleck'in uzun zaman önce ispatladığı gibi, ol-

48 Alışılmadık şekerpancarı vakası François Mélard'ın topluma bir şeyler sokulduğunda neler olduğunun en iyi uygulamalarından birini sağlamasına yardımcı olmuştu. Bkz. François Mélard, "L'autorité des instruments dans la production du lien social: le cas de l'analyse polarimétrique dans l'industrie sucrière belge", 2001.

49 "Toplumsal olgulara şeyler gibi" davranmayı önerdiğinde Durkheim'ın da pek bir şansı yokmu zira toplumsalın, bir olgunun ve bir şeyin ne olduğu muhtemelen felsefenin en ihtilaflı, belirsiz ve sağlıksız üç kavramıdır!

gular var olan en ilkel, en karmaşık, en gelişmiş ve en kolektif tertiplerle ilgilidir![50]

Fleck'in, frengi tespitinde Wasserman reaksiyonu üzerine yorumu

Bilim sosyolojisinin kurucusu öncü kitabında bilimsel olgunun "yaratılışı"na dair, Kant'çı veya Kuhn'cu objektiften okuyanların genelde takdir ettiğinden çok daha incelikli bir betimleme geliştirir.[51]

Bilimsel bir disipline dair kesin bir tarihsel izah vermek imkânsızdır. Sanki aynı anda kendi aralarında konuşan ve her biri kendi sesini duyurmak için haykıran birçok kişi arasındaki –her şeye rağmen bir fikir birliğinin belirmesine olanak vermiş– heyecanlı bir sohbetin doğal akışını yazıyla kaydetmek istemişiz gibidir.[52]

Fakat toplumsal tanımı negatif değil, açıkça pozitiftir, yani ne kadar çok toplumsal varsa o kadar çok gerçekçilik vardır:

Her bilişselliğin sosyolojik bağımlılığını kökten ve ayrıntılı bir şekilde dikkate almayan tüm epistemolojik teoriler değersizdir. Toplumsal bağımlılığı üstesinden gelinmesi gereken zorunlu bir kötülük ve talihsiz bir insani eksiklik olarak görenler, toplumsal şartlandırma olmadan herhangi bir bilişselliğin mümkün bile olmayacağını anlayamazlar. Gerçekten de "bilişsellik" kelimesi ancak bir düşünce kolektifiyle bağlantı içinde anlam kazanır.[53]

Durkheim gibi sosyologlarla aralarındaki anlaşmazlığın nedeni budur:

50 Bkz. Ludwig Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, 1981; ve Ludwik Fleck; Robert S. Cohen; Thomas Schnelle, *Cognition and Fact: Materials on Ludwik Fleck*, 1986.

51 Objektif veya varsayımı metaforu, Fleck'in kitabına yazdığı önsözde Kuhn tarafından kullanılır.

52 *Genesis and Development of a Scientific Fact*, s. 15.

53 Agy., s. 43.

Bununla birlikte sosyoloji ve klasiklerde eğitim görmüş tüm bu düşünürler, fikirleri ne kadar üretken olursa olsun tipik bir hata yaparlar. Bilimsel olgulara, dindar bir hürmete varan aşırı bir saygı gösterirler.[54]

Fakat "düşünce kolektifi" diye adlandırılan muğlak nosyon, geleneksel toplumsal etkiyle hiçbir şekilde alakalı değildir:

"Düşünce kolektifi"ni, *karşılıklı fikir alışverişi yapan veya kültürel etkileşimi sürdüren bir insanlar topluluğu olarak tanımlarsak, bunun sonucunda her düşünce alanının tarihsel gelişimi ve ayrıca verili bir bilgi deposu ve kültür seviyesi için özel "vektör"ü sağladığını da görürüz.* Düşünce kolektifi böylece eksik bileşeni temin eder.[55]

Düşünce kolektifi olgu üretimini şarta bağlayan veya kısıtlayan şey değil, onun ortaya çıkmasına olanak veren şeydir:

Bir olgu böyle ortaya çıkar. Başta ilk kaotik düşüncede bir direniş sinyali, daha sonra kesin bir düşünce kısıtlaması ve son olarak da doğrudan algılanacak bir biçim vardır. Bir olgu daima düşünce tarihi bağlamında gerçekleşir ve her zaman belirli bir düşünce stilinin sonucudur.[56]

Toplumsala yönelik bu gerçekçi tutum Fleck'in kolektif pratik nosyonundan olay nosyonuna geçmesine olanak verir:

Wasserman reaksiyonu ile frengi arasındaki ilişkinin teşhis edilmesine dair teorimizi şöyle özetleyebiliriz. Wasserman reaksiyonun keşfi –veya icadı– ne deneyle tekrar üretilebilecek ne de mantıkla doğrulanabilecek eşsiz bir tarihsel süreçte gerçekleşmişti. Bu reaksiyon, birçok hataya rağmen sosyopsikolojik güdüler ve bir tür kolektif deneyim vasıtasıyla geliştirildi. *Bu bakış açısından Wasserman reaksiyonu ile –kuşku duyulmayan bir olgu olan– frengi arasındaki ilişki, düşünce tarihinde bir olaya dönüşür.*[57]

54 *Genesis and Development of a Scientific Fact.*, s. 47.
55 Agy., s. 39
56 Agy., s. 95.
57 Agy., s. 97.

Olay nosyonu, sosyologlar ve epistemologların simetrik kısıtlarını aşma yolu olur:

Hakikat "göreli" ve kesinlikle kelimenin yaygın anlamında "öznel" değildir. Her zaman veya neredeyse her zaman tamamen bir düşünce stili içinde belirlenir. Aynı düşüncenin A için doğru ve B için yanlış olduğu asla söylenemez. A ve B aynı düşünce kolektifine aitse söz konusu düşünce her ikisi için de ya doğru ya da yanlış olacaktır. Fakat farklı düşünce kolektiflerine aitlerse o halde *aynı* düşünce olmayacaklardır! İkisinden biri için ya anlaşılmaz ya da farklı şekilde anlaşılıyor olmalıdır. Hakikat bir uzlaşma değil, daha ziyade (1) tarihsel perspektifte, düşünce tarihinde bir olaydır, (2) çağdaş bağlamında, stilize edilmiş düşünce kısıdır.[58]

AAT, sadece insani aktörleri toplumsalın hapishanesinden kurtarmakla değil, ilk ampirizmin maddi olguları kapattığı dar hücreden kaçması için doğal nesnelere bir fırsat sunmakla da ilgilenir.[59] Bilim sosyolojisinde daima bu kadar dinçleştirici bulduğum şey budur: Bilim sosyolojisinin doğumuna kadar, doğru "Doğa" ile "Toplum" ayrımı hakkındaki filozoflar, sosyologlar ve siyasal bilimciler arasındaki tartışma Neandertallerin de kullanıyor olabileceği taşlar, kilimler, bardaklar ve çekiçler gibi sıkıcı, rutin, binlerce yıllık maddi olgularla örnekleniyordu. Bu nesneler önemlidir önemli olmasına fakat önceki bölümde gördüğümüz gibi, bunlar artık bir iz bırakmazlar ve dolayısıyla bunların arabulucular olarak tekrar ortaya çıkmasının bir yolu yoktur.[60]

Maddi olgular [*matters of fact*] değil, benim *endişe konuları* [*matters of concern*] diye adlandırdığım şey devreye sokulunca tartışma tümüyle değişmeye başlar. Hayli belirsiz ve çok ihtilaflı olsa da bu gerçek, nesnel, tipik olmayan ve hepsinden önemlisi ilginç olan failler, tam anlamıyla nesne olarak değil, daha ziyade *toplamalar* [*gathering*]

58 *Genesis and Development of a Scientific Fact*, s. 100.

59 Latour, *Politics of Nature*, 2. Bölüm.

60 Elbette arkeologların ve etnografların uzman ellerinde öyle değildir. Bkz. Pierre Lemonnier, *Technological Choices*.

olarak alınır.[61] Bardaklarla yaptığınızı Monte Carlo hesaplamalarıyla yapamazsınız; hasırla yaptığınızı genetiği değiştirilmiş organizmalarla yapamazsınız; kara kuğularla yaptığınızı matematikteki dördeylerle yapamazsınız.[62] Dördüncü belirsizliğin beslendiği karşıtlık tam da budur: Endişe konuları hakkındaki bilimsel ihtilafların haritasının çıkarılması, bizzat ampirizm sahnesini baştan aşağı yenilememize izin vermelidir; "doğal" ile "toplumsal" arasındaki ayrım da buradan kaynaklanır. Maddi olgulardan oluşan doğal bir dünya, endişe konularından oluşan bir dünyayla hiç aynı görünmez ve dolayısıyla "simgesel-insani-niyetsel" toplumsal düzen için kolaylıkla bir zemin olarak kullanılamaz. Bu nedenle *ikinci* ampirizm olarak adlandırılabilecek şey birincisine hiç benzemez: Bilimi, siyaseti, estetiği, ahlakı geçmiştekinden tamamen farklıdır. Hâlâ gerçek ve nesneldir fakat diğerine göre daha canlıdır, konuşkandır, aktiftir, çoğulcudur ve daha dolaylıdır.

Bununla birlikte birinci ampirizmden ikincisine geçişte kökten veya devrimci hiçbir yan yoktur. Bir dünyadan ötekine geçiş AAT araştırmacılarının hünerli, cesur ve özgün olmasını gerektirmemiştir. Herhangi bir teknik dergiye üstünkörü göz atıldığında bile kolayca görüleceği gibi, biliminsanları ve mühendisler laboratuvarlarında her gün olgu üretimini *daha* görünür, *daha* riskli, *daha* maliyetli, *daha* tartışılabilir, *daha* ilginç ve halk açısından *daha* önemli hale getirmekteydi. Maddi olgular sessiz kalabilirler, itip kakılmaya itiraz etmeyebilirler; fakat *izleri* artık her yerde bulunduğu için endişe konuları hakkındaki verileri asla tüketemeyiz. Ortaklıkların sosyologları için cesaret kırıcı bir şey varsa o da soruşturmaları imkânsız hale getirecek ve bunların "simgesel" insani âleme bağlı kalmaya zorlayacak dilsiz bir "Doğa"nın derin sessizliği değil, çağdaş dünyada endişe konularının var olma tarzlarına dair bilgi selidir. Bu görevin gereğini nasıl yerine getirebilir ve böylesine artan bir kanıt yığınının hakkını nasıl verebiliriz?

61 Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, 1977. Bu argümana dair yeni bir değerlendirme için bkz. Graham Harman, *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*, 2002.

62 Bkz. Peter Galison, *Image and Logic: A Material Culture of Microphysics* ve Pickering, *The Mangle of Practice*, 1997.

Endişe konularını harekete geçirmeye yardımcı olacak bir liste

Bir kez daha, çözüm dünyanın nasıl döşeneceğine peşinen karar vermek yerine, belirsizliklerden nasıl beslenileceğini öğrenmektir. İkili toplum kavramında yaptığımıza benzer bir şekilde, doğa kavramındaki zehri nasıl çıkaracağımızı öğrenene kadar soruşturma sürebilir. "Toplum" kelimesinde –koruduğumuz– ortaklıkları, –reddettiğimiz– toplumsal malzemeden yapılmış tözden ayırt etmesini öğrendik. Benzer olarak, "doğa" nosyonunda da doğanın gerçekliği harekete geçirme fonksiyonunu koruyacak ve maddi olgularla vaktinden önce birleştirilmesini reddedeceğiz. Ortaklık fikrinden bunların toplumsal *malzemeden* yapılmış fenomenler olduğu sonucuna sıçramak bir hataysa, insan olmayanlara gösterilen ilgiden bunların maddi olgulara benzeyeceği sonucunu çıkarmak da benzer bir hatadır ki bu, bilim araştırmalarındaki her okumanın göstereceği gibi, endişe konularının aşırı basitleştirilmiş hallerinden başka bir şey değildir.

Örneğin, eskiden spermotozoidler âciz yumurta hücresine doğru coşkuyla yüzen inatçı küçük maçolar gibiydiler; şimdiyse onlar, failliği iyi spermi seçebilecek kadar zekileşmiş bir yumurta tarafından çekilir, kaydedilir ve baştan çıkarılırlar; ya da en azından gelişim fizyolojisinde artık *tartışılan* budur.[63] Genlerin, proteinlerin kodlanmasında kullanılan bilgileri naklettiği varsayılıyordu fakat ayrıca birbirleriyle yemek için rekabet ettikleri düşünülüyor ve böylelikle bilgi aktarımı metaforunu altüst ediyorlar; ya da en azından bazı genetikçiler arasında artık *tartışılan* bu.[64] Şempanzelerin iyi vahşilerden oluşan bir cennet simgesi sunan hoş toplumcul ortaklar olduğu varsayılıyordu fakat artık sert düzeyde rekabetçi, öldürmeye ve Machiavelli türü sinsi entrikalara eğilimli oldukları görülüyor; ya da en azından primatolojide artık *tartışılan* bu.[65] Yüzey toprağı, toprak bi-

63 Bkz. Shirley Strum ve Linda Fedigan'ın *Primate Encounters* eserinde, Tang-Martinez, Z.'nin "Paradigms and Primates: Bateman's Principles, Passive Females, and Prospectives from Other Taxa" adlı bölümü, 2000, s. 260–274.

64 Bkz. Jean-Jacques Kupiec ve Pierre Sonigo, *Ni Dieu ni gène*, 2000.

65 Bkz. Frans De Waal, *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, 1982.

limcilerin haritasının nasıl çıkarılacağını öğrendiği farklı renklerdeki katmanlar olarak düzenlenmiş atıl ve yoğun bir madde yığını olarak düşünülüyordu; şimdiyse o kadar yüksek sayıda mikro organizmayla doludur ki ancak mikrozoologlar bu minyatür ormanı açıklayabilir; ya da en azından bazı toprakbilimciler arasında *tartışılan* bu.[66] Bilgisayarların aptal dijital makineler olduğu düşünülüyordu, şimdiyse formel hesaplamalarla hiçbir alakası olmayan şaşırtıcı bir maddi analog sinyaller kümesi üzerinden dijitalliğe ulaşıyor görünüyorlar; ya da en azından bazı bilgi işlem teorisyenleri arasında *tartışılan* bu.[67]

Böyle bir çokluk, biliminsanlarının ne yaptıklarını bilmedikleri ve her şeyin kurmacadan ibaret olduğu anlamına değil, daha ziyade hazır "doğal nesnel maddi olgular" nosyonunun fazla hızlıca bir araya getirdiği şeyi, yani gerçeklik, birlik ve tartışmazlığı bilim araştırmalarının parçalara ayırabildiği anlamına gelir.[68] Birincisini aradığınızda diğer ikisini otomatik olarak elde etmezsiniz. Bunun, "aynı" şeye dair "çoklu bakış açıları"nın olanak verdiği "yorumsal esneklik"le hiçbir alakası yoktur. Kolektifin becerilerine bağlı olarak muhtemelen daha sonraki bir aşamada birleştirilmeden önce, kendisinin *çoklu olarak harekete geçirilmesine* ve dolayısıyla farklı perspektiflerden kavranmasına izin veren, şeyin kendisidir.[69] William James'in ifadesiyle *çoklu evrende*, biliminsanları ve filozofların düşünebileceğinden çok daha fazla fail vardır.

Buradaki önemli etik, bilimsel ve siyasi nokta, maddi olgular dünyasından çıkıp endişe konularından oluşan *dünyalara* geçtiğimizde, artık ne "aynı" doğanın çoklu "simgesel" temsillerine eşlik eden gerçekliğe *kayıtsızlıkla* ne de "doğa"[nın] sağladığı *vakitsiz bir-*

66 Bkz. Alain Ruellan ve Mireille Dosso, *Regards sur le sol*, 1993.

67 Bkz. Adam Lowe ve Simon Schaffer, *NOIse*, 1999.

68 Marc Berg ve Anne-Marie Mol'un, *Differences in Medicine: Unraveling Practices, Techniques and Bodies*, 1998; ve Mol'un, *The Body Multiple* adlı kitaplardan çıkardığımı belirleyici ders bu olmuştu.

69 Ayrıca bu, görevinin "ana anlatılar"la aşırı birleştirilmiş bir dünyaya çokluk eklemek olduğuna inanan postmodernizm ile çokluğun, şeyleri yorumlayan insanların değil, şeylerin kendi özelliği olduğunu düşünen AAT arasındaki ayrım hatırdır.

leştirmeyle yetinebileceğimizdir. Bilimlerin birçok sonucunu dünyada birlikte işler halde olan faillere dahil ettiğimizde, *metafizikten ontolojiye* götüren yeni bir Rubicon Nehri'ni daha geçmiş oluruz.[70] Geleneksel sosyal teori metafiziği araştırmaya karşıysa, kendi felsefi çocukluğunu fazlasıyla hatırlatan ontolojiye girmek konusunda daha da tereddütlüdür. Bununla birlikte seyahate devam etmek istiyorsak bu çalkantılı sularda nasıl yüzeceğimizi öğrenmemiz gerekir.

Metafizikten ontolojiye gitmek, *gerçek* dünyanın *gerçekte* nasıl olduğu sorusunu tekrar ortaya atmaktır. Metafizikte kaldığımız sürece aktörlerin dünyalarını *fazla kolay* bir şekilde harekete geçirme tehlikesi aynen kalır zira bunlar tekil dünyanın nasıl olduğuna dair *temsiller* olarak düşünülebilirler. Bu durumda yerimizden bir gıdım ileri gitmemiş ve toplumsal açıklamaya geri dönmüş oluruz; yani Kant'ın idealizmine.

Örneğin "başkaları"nın kozmolojileri hakkında antropologların gösterdiği açık fikirliliğin, genelde bu temsillerin maddi olguların sarsılmaz dünyasıyla ciddi bir ilişkisinin olmadığına dair kesinliklerden kaynaklandığını düşündüğümüzde tehlike abartılmış olamaz. Araştırmacıların vahşi inançlara hoşgörüsüne büyük düzeyde lütuf karışabilir. Akrabalık ilişkilerinden nasıl çocuk doğduğunu tasavvur etmenin binlerce yolu olabilir, fakat bebeklerin rahimde gerçekte nasıl büyüdüğünü açıklayan sadece bir, *tek* bir gelişim fizyolojisi olduğu söylenecektir. Bir köprüyü tasarlamanın ve yüzeyini kaplamanın binlerce yolu olabilir fakat kütleçekimi, kuvvetini tek bir şekilde uygular. Temsillerin *çokluğu* sosyal bilimcilerin alanıdır; gerçek dünyanın *birliği*, doğa bilimcilerinin sahasıdır. Kültürel rölativizm ancak doğa bilimlerinin katı mutlakçılığıyla olanaklı hale gelir. Örneğin fiziksel ve beşeri coğrafya, fiziksel ve kültürel antropoloji, biyolojik psikiyatri ve psikanaliz, maddi ve toplumsal arkeoloji, vs. arasında süren sonu gelmez tartışmaların varsayılan konu-

70 Bu kelimelerin uzun ve değişken tarihi göz önüne alınırsa, standart tanımları takip ettiğimi iddia etmiyorum. Sonraki bölümlerde "ontoloji", "metafizik"le aynı şeydir; tek fark metafiziğe hakikat ve birleştirme meselesinin eklenmesidir.

mu budur. Bir tarafta birlik ve nesnellik, diğer tarafta çokluk ve simgesel gerçeklik vardır.

AAT'nin savunulamaz hale getirmeyi istediği çözüm tam da budur. Tek gerçeklik ile birçok yorum arasındaki böyle bir bölünme sebebiyle ortaklıkların sürekliliği ve kıyaslanabilirliği hemen ortadan kalkacaktır zira çokluk sorunlu tarihsel yolunu takip ederken birleşik gerçeklik herhangi bir beşeri tarihin uzağında etkilenmemiş, bozulmamış halde kalacaktır. Fakat toplumsal nesnelerden doğal nesnelere geçiş hiçbir şekilde şaşırtıcı bir çokluktan huzur verici bir birliğe geçiş anlamına gelmez. Bir geçiş gerekir gerekmesine ama yoksul bir aracılar dağarcığından hayli karmaşık ve ihtilaflı bir arabulucular kümesine bir geçiştir bu. Böylelikle ontolojilere dair ihtilafların metafizikteki ihtilaflar kadar ilginç ve tartışmalı olduğu ortaya çıkar. Aradaki fark, *hakikat meselesinin* (dünyanın gerçekte nasıl olduğu sorusunun) bezmiş bir tutumla *yok sayılmasının* veya masaya vurarak *a priori* olarak *basitleştirilmesinin mümkün olmamasıdır.*[71] Gerçeklik tamamen oturduğunda bile gerçekliğin birliği meselesi hâlâ havadadır. Sıradan dünyanın da toplanması ve oluşturulması gerekir. Kitabın sonunda göreceğimiz gibi sosyal bilimlerin, toplumsalın eterini ve bunun izin verdiği eleştirel dağarcığın otomatik kullanımını terk ederek kaybettiği siyasi uygunluğu tekrar kazanacağı yer burasıdır. Bu dünyanın yargıcı olarak kullanılabilecek bir art dünya yoktur; fakat bu mütevazı dünyada, başaracağımız bir araya toplama çalışmasına bağlı olarak böyle bir yargıca dönüşmeye talip olacak birçok dünya bekler haldedir.

Neyse ki sosyologlar olarak işimizi yapmak için tüm bu çetin soruları bir anda çözmemiz gerekmiyor. Endişe konularının ortaya çıkardığı failler kümesinin tamamını harekete geçirmemize de gerek yok. Yalnızca, deneyimde mevcut olduğu iddiasıyla tek bir maddi olgu türünün *hegemonik* versiyonunun faillerin çeşitliliğini vakitsizce kapatmamasını sağlamalıyız; ve bu, "iktidar" ve "toplum" için ol-

71 Okura bu birliğin ilk karşılaşmada dünyanın nasıl olduğunun sonucu değil, bir araya getirilip toplandığında dünyanın dönüşebileceği şey olduğunu hatırlatmak için ontolojileri çoğul halde yazıyorum.

duğu kadar "madde" ve "Doğa" için de geçerlidir. Bir kez daha tekrarlarsak, AAT için temel eğitim ilkin negatiftir.

Bu teorinin azımsanmayacak güçlükleri yolumuzu kaybetmemize neden olabileceği için, ihtiyaç duyduğumuz ampirik kavrayışı muhafaza etmemize bir yapılması gerekenler listesi yardımcı olacak.

Birincisi, bilimsel olguları takip etmenin büyük avantajı, adının da işaret ettiği gibi bunların imal edilmiş olması, çok farklı şekillerde ve farklı tamamlanma aşamalarında var olmasıdır. Tüm bu farklar tekil "dünya"nın "temel yapı taşları" olarak kullanılırken utanmazca gizlenmişken, "imalathaneleri"ne, yani laboratuvarlara ve araştırma enstitülerine geri getirildikleri anda devasa miktarda bilgi sağlarlar. Bilim sosyolojisi imal sürecindeki olguları takip etmek ve henüz soğuk, rutin maddi olgulara dönüşmediği yerleri çoğaltmak için şimdi birçok aygıt sunmaktadır.

İkincisi, bu yerler artık laboratuvarlarla sınırlı değildir. Çağdaş bilim ve teknolojinin büyük erdemi budur: Günlük yaşam ve sıradan meselelerle hiç olmadığı kadar büyük bir yakınlık içinde kapsamı o kadar genişlemiştir ki sanayi toplumlarında herhangi bir yerde ilerlerken bunların sonuçlarına rastlamamak zor hale gelmiştir. Bilim ve teknolojinin kapsamı ne kadar genişlerse fiziksel bakımdan toplumsal bağların *izinin sürülmesi* o kadar kolaylaşır. *World Wide Lab*'e [Dünya Çapında Laboratuvar] dönüşmüş *World Wide Web*'in [Dünya Çapında Ağ] gösterdiği gibi maddi bir altyapı, ortaklıkların kesin şekilde takip edildiğine dair her gün daha fazla kanıt sağlamaktadır.

Üçüncüsü, deneyler ve bunların neden olduğu ihtilaflar, iş başındaki biliminsanları için metafizik ve ontolojinin pratikte ne anlama gelebileceğinin sürekli kontrol edileceği bir tür saha sağlar. Bilimin –bağış başvuruları, büyük ölçekli deneyler, kongreler, yayınlar, ihtilaflar, mutabakat konferansları üzerinden– bizzat örgütleniş şekli, ontoloji meselesinin nasıl gündeme getirildiğine dair analiste sürekli bir bilgi kaynağı sunar. Gerçeklik arayışını bir kenara bırakmadan, failler yelpazesini genişletmenin, alternatif eylem teorilerini keşfetmenin ne anlama geldiğine *en kolay* bilimsel kuruluşlarda erişebiliriz. Sonradan daha erişilemez alanlarda incelenebilecek şeyin

abartılı ve büyük ölçekli bir versiyonunu sunduğu için bilimsel pratik sosyal teorinin sirke sineği gibidir. Değişen ontolojilere nasıl saygı gösterileceğini öğrendikten sonra, gerçeklik meselesi toplumsal açıklamaların ağırlığı altında ezilmiş olan daha zor kendilikleri ele alabilirsiniz.[72] Diğer alanlarla karşılaştırıldığında bilim daha kolaydır zira nesnellikten sapmalar hakkındaki tartışmaların izi rahatça sürülebilir.

Dördüncüsü, maddi olgular ile endişe konuları arasındaki fark, "doğal şeyler" hakkındaki ihtilafların artan yoğunluğu nedeniyle bilim sosyologlarının hiçbir yardımı olmadan herkes için açık bir şekilde görünür hale gelmiştir. Mahkemelerin bilirkişiye dayanarak hüküm vermesi gerektiğinde, devletin başındakilerin doğal fenomenler hakkında karar vermesi gerektiğinde, jeopolitik bir ihtilafı istikrara kavuşturmak amacıyla mutabakat konferansları düzenlendiğinde, biliminsanları uygun protokolleri takip etmedikleri için basın üzerinden akranlarını eleştirdiğinde, körfez akıntısının kaderi hakkında kamu tartışmaları devam ederken, vs. gerçeklik ile birlik arasındaki fark elle tutulur hale gelir. Önceden sanki gitmeye değer tek yolmuş gibi gerçeklik ile kurmaca arasında gidip gelmeniz gerekirken şimdi –artık çoğul haldeki– gerçekliklere olanak veren prosedürler ile istikrar ve birliğe götüren prosedürleri ayırt etmek mümkündür.[73] Etimolojilerinin olağanüstü gücünü maksimuma çıkarmak için nesneler şimdi tekrar *şeylere* –yani, sanal bir toplanmanın tartışmalı konusuna– dönüşür.[74]

Soruşturmaları kısıtlayanın iz eksikliği veya görevin içsel teknik güçlükleri değil, bunları *a priori* imkânsız hale getiren kavramsal engeller olduğunu şimdiye kadar yeterince gösterdim. Bu engeller sosyal bilimin iki ana kusurunu –"toplumsal" kavramı ve "bilim" kavramı– ele aldığı için ürkütücü görünse de, dördüncü belirsizlik

72 Katolik Tanrı'yı aktör-ağın bir örneği olarak alan bir din incelemesi bu konuda faydalı bir vaka sunmaktadır. Bkz. Albert Piette, *La religion de près: L'activité religieuse en train de se faire*, 1999.

73 Bkz., *Agir dans un monde incertain.*

74 Bkz., *Making Things Public.*

ilk üçüne eklendiğinde bunların kâğıttan kaplanlar olduğu ortaya çıkar. Kesin olan şey şu: Açılan ampirik alan o kadar engin, tatminkâr, çeşitlidir ki bu alanın sosyal bilimcilere bu kadar uzun süredir yasaklanmış olduğuna inanmak çok güçtür. Üçüncü belirsizlik kaynağı sosyologların, varoluşlarını yüz binlerce yıldır insan yapıtlarıyla paylaşmış olan "anatomik açıdan modern insanlar"a yetişmesine olanak vermişse, dördüncüsünü kullanarak endişe konularından oluşan bir dünyaya yetişmenin vakti gelmiş olabilir.

AAT izahının niteliklerini sıraladığımızda, faillerin asla sadece maddi olgular olarak değil, üretim tarzları ve istikrar mekanizmaları açıkça görünür olan endişe konuları olarak da dahil edilmesini sağlayacağız. Ayrıca, çokluğun "yorumsal esneklik"le veya ampirik kavrayışın zayıflamasıyla ilişkilendirilmemesini sağlamak amacıyla yapı-bozum eğiliminin etkisini yok etmek için özel bir dikkat göstereceğiz. Son olarak, gerçekliğin çokluğunu –metafizik– bunun aşamalı birleştirilmesinden –ontoloji– ayırt etmeye olanak veren prosedürlere dikkat edeceğiz.

Sosyalin sosyolojisinin önümüze koyduğu engellerden kurtulmak sadece birkaç saat (yani önceki bölümleri okumak için gereken süre) almışsa da ne yazık ki işin güç kısmı önümüzde duruyor. Kavramsal engeller ortadan kaldırıldığında gerçek güçlükler ortaya çıkar: Ortaklıkların sosyolojisinin beklentilerini karşılayabilecek bir *izah nasıl yazılmalıdır*. Seyahatlerimize başlamadan önce üstesinden gelmemiz gereken yeni –ve umarım sonuncu– zorluk budur.

BEŞİNCİ BELİRSİZLİK KAYNAĞI: RİSKLİ İZAHLAR KALEME ALMA

AAT'ye bu giriş gitgide Zenon paradoksunun başka bir örneğine benziyor; sanki her bölüm, her biri hesaba katılmayı talep eden bir dizi arabulucu tarafından bölünüyor. "Asla varamayacağız! Bu kadar ihtilafı nasıl sindirebiliriz?" Bu noktaya vardıktan sonra, umutsuzluk içinde vazgeçmenin ve ele aldığımız belirsizlik kaynaklarının çoğunu yok sayarak vurdumduymaz sağduyularını ispatlayacak daha makul sosyal teorilere geri dönmenin ayartısı büyüktür. Hadi biri, ikisi neyse de, art arda dört belirsizlik de fazla artık. Ne yazık ki işleri hızlandırmanın bir yolunu bulabilmiş değilim: *Bu* toplumsal türü için *bu* bilim türü, yol boyunca ne kadar çok itiraz ve nesne hesaba katılması gerekiyorsa o kadar yavaş olmalıdır; her adımda akın eden birçok arabulucu arasında bağlantılar kurmak için gerektiği kadar masraflı olmalıdır; ve geliştirilmesinde birlikte çalışan aktörler kadar düşünümsel, eklemli ve kendine has olmalıdır. Farkları kaydedebilmeli, çokluğu özümseyebilmeli ve her yeni vaka için baştan oluşturulabilmelidir. Bu nedenle her biri farklarını diğerlerine ekleyen dört belirsizlik kaynağı cesurca aynı anda ele alınmalıdır. Biri eksik olursa proje dağılır.

Fakat işin zorluğunu teslim ediyorum: Sosyal açıklamaların pratik kestirmesini terk etmek, neyin grup olup olmadığı konusunda kılı kırk yarmak, aracıları kandırarak arabulucular olarak davranmalarını sağlamak, en mütevazı aktörlerin en acayip özgüllüklerini kaydetmek, eyleme katılan nesnelerden oluşan uzun listeler hazırlamak ve sağlam maddi olgulardan oluşan arka planı bırakıp değişken endişe konularını ön plana getirmek sonuç olarak amaca zararlı değil midir? Aktörler yaramaz bir çocuğun çomak soktuğu kovandaki arılar gibi her yöne akın ederken soruşturmacıların "aktörlerin kendilerini takip etmesi" gerektiği savı ne kadar saçmadır? Hangi aktör seçilmelidir? Hangi biri ne kadar süre boyunca takip edilmelidir? Her aktörün kendisi de her yöne akın eden bir başka arı kovanından oluşuyorsa ve bu böyle sonsuza kadar devam ediyorsa, nerede durmamız gerekir? Özellikle aptalca bir şey varsa o da bütünüyle uygulanamaz olacak düzeyde titiz, kökten, her şeyi kapsayıcı ve nesne odaklı olmakla övünen bir yöntemdir. Bu artık sosyoloji değil, iş yavaşlatma eylemidir, *yavaşlık* bilimidir [*slowsciology*]. Zen ustaları ağırbaşlı disiplinlerinin birçok bilmecesi üzerine istediği kadar düşünebilir fakat bir sosyoloji incelemesinin yazarının bunu yapması mümkün değildir. Ya ekonomik ve gerçekleştirilebilir bir proje önermelidir ya da yanlış yönlendirdiği için mahkemeye verilmelidir.

Metin yazıyoruz, laboratuvardaki bir camdan bakmıyoruz

Neyse ki bu zorluklardan bir çıkış var ve şu âna kadar verdiğim tüm çözümler gibi bu da çok pratik bir çözüm: Ancak belirsizliklerden beslenme kararımıza inatla bağlı kalarak sonunda tekrar ayaklarımız üzerinde durabiliriz. Şu âna kadar bahsedilmiş tüm ihtilafları temizleme şansına sahip olmak istiyorsak beşinci ve sonuncu bir belirsizlik kaynağı, yani *araştırmanın kendisiyle alakalı* belirsizliği eklememiz gerekiyor. Buradaki düşünce, rapor yazma çalışmasının kendisini basitçe ön plana taşımaktır. Okurun şu âna kadar anlamış olması gerektiği gibi, rölativizmin çözümü daima daha fazla rölativitedir. Diğer koşullar aynı kalmak üzere, birinin bir çubuk ve saatle yine aynı malzemelere sahip başka birinden bir sinyali nasıl alabileceği

gibi açıkça aptalca ve alelade soruları –heybetli eter meselesi yerine– ele almaya karar verdiğinde Einstein'ın yaptığını biz de çalışmamız için yapmalıyız. Bizden istenen zihinsel temsilimizden ilk dört belirsizlik kaynağına tek bir *salto mortale*'yle[1] sıçramak gibi imkânsız bir görev değil, şu basit soruyu sormaktır: Toplumsal bağlantıların izini sürerken aslında ne yaparız? İzahlar kaleme almaz mıyız?

Bir izah nedir?[2] Normalde bir *metindir*, bir lazer ışınıyla karartılmış birkaç milimetre kalınlığında küçük bir kâğıt tomarıdır. Böyle bir metin 10.000 kelime içerebilir ve çok az sayıda kişi, aslında çoğunlukla bir düzine veya gerçekten şanslıysak yüzlerce insan tarafından okunabilir. 50.000 kelimelik bir tez yarım düzine insan tarafından okunabilir. (Şanslıysanız doktora danışmanınız bile bazı kısımlarını okumuştur!) Burada "okunur" dediğimde elbette bu, "anlaşılır", "uygulanır", "kabul edilir" değil, daha ziyade "hızla okunur", "göz atılır", "zikredilir", "alıntılanır", "bir yerlerde rafa kaldırılır" anlamına gelmektedir. En iyi ihtimalle, çalıştığımız alanda eşzamanlı olarak sunulan tüm izahlara bir izah ekleriz. Elbette bu çalışma asla tamamlanmamıştır. Meslektaşlarımızın baskısıyla, burs itkisiyle, para ihtiyacıyla, son teslim tarihlerinin boğazımızı sıkmasıyla şeylerin tam ortasında, *in medias res* başlarız. Ayrıca incelediğimiz çoğu şeyi göz ardı etmiş veya yanlış anlamışızdır. Eylem çoktan başlamıştır; biz artık ortalıkta olmadığımızda da devam edecektir. Sahada yaptıklarımız –söyleşiler, anketler yapmak, not tutmak ve fotoğraf çekmek, filme almak, literatüre göz gezdirmek, beceriksizce boş boş gezinmek– kısacık bir an paylaştığımız insanlar için anlaşılmazdır. Bizi oraya gönderen müşterilerin (araştırma merkezleri, devlet daireleri, şirket kurulları, STK'lar)

1 (İt.) Ölümcül atlayış, sıçrayış. (Y.N.)

2 AAT, etno-yöntembilimin kaynaklarıyla –anahtar "hesap verebilirlik/izah edilebilirlik" [*accountability*] nosyonu dahil– göstergebiliminkileri burada birleştirir. Çok garip ama pratiğe gösterdiği tüm o dikkate rağmen Garfinkel asla yazına pratiğine dikkat çekmemiştir; bu da belki üslubunu kısmen açıklayabilir! İngiltere ve Amerika'da yıllarca öğretmenlik yaptıktan sonra, göstergebilimin deniz seyahatlerinden sağ çıkamadığının farkına varmak zorunda kaldım. Metin *olarak* metne dikkat, Kıta Avrupası'nın bir takıntısıdır.

bizden bekledikleri gizemle sarılıdır; bu araştırmacının, bu konunun, bu yöntemin, bu sahanın seçilmesine götüren yol hayli dolambaçlıdır. Şeylerin ortasında gözlerimiz ve kulaklarımız tetikte bekler haldeyken bile meydana gelen şeylerin çoğunu kaçırırız. Bir sonraki gün hemen yan kapımızda, daha bir dakika önce, pil bittiği için çalışmayan ses kayıt cihazımızla tükenmiş halde ayrıldıktan hemen sonra önemli olayların cereyan ettiği söylenir. Özenle çalıştığımızda bile işler daha iyiye gitmez çünkü birkaç ay sonra bir veriler, raporlar, dökümler, tablolar, istatistikler ve makaleler seline batmışızdır. Masalarımızda yığın oluşturur ve sayısız diskimizi veriyle doldururken tüm bu karmaşadan nasıl bir anlam çıkarılır? Ne yazık ki rapor çoğunlukla yazılmayı *bekler* ve genelde ertelenir. Siz dünyayı aydınlığa kavuşturmak için bu karanlık veri çamurunun altını üstüne getirirken danışmanlar, sponsorlar ve müşteriler size bağırır, sevgililer, eşler ve çocuklar öfke içindedir ve raporunuz orada, bir kenarda çürümektedir. Sonunda kendinizden memnun halde ciddiyetle yazmaya koyulduğunuzda size tahsis edilmiş az sayıda sayfaya sığmayacağı için devasa miktarda veriyi feda etmek zorunda kalırsınız. Bu araştırma işi ne kadar da moral bozucudur.

Bununla birlikte tüm fanilerin başına gelen bu değil midir? Perspektif ne kadar şatafatlı, bakış açısı ne kadar bilimsel, gereksinimler ne kadar zor, danışman ne kadar akıllı olursa olsun soruşturmanın sonucu, örneklerin yüzde 99'unda kimi meslektaşların çoğu zaman açıklanmayan nedenlerle talep ettiği bir konu hakkında, yoğun baskı altında hazırlanmış bir rapor olacaktır.[3] Böyle olması da harikadır, zira *daha iyi bir yolu yoktur*. Yöntembilimsel incelemeler başka bir dünyanın hayalini kurabilir: Karıncalar tarafından başka karıncalar için yazılmış AAT üzerine bir kitabın, bu tozlu dünyada minik tüneller açmaya yardımcı olmak dışında bir amacı yoktur.

Rapor yazımını ön plana almak toplumsalın neden oluştuğunu bildiğini iddia edenleri rahatsız edebilir. Bu kişiler daha çok "müs-

3 Raporu genel bir ifade olarak kullanıyorum. Rapor dediğim, bir makale, bir dosya, bir web sitesi, bir poster, bir PowerPoint sunumu, bir performans, bir sözlü sınav, bir belgesel film, sanatsal bir enstalasyon olabilir.

pet" biliminsanlarına benzemeyi ve belirli bir fenomenin varlığını anlamaya çalışmayı tercih ederler; yazılı izahı dikkate almayı reddeder, açık ve kesin bir teknik dilin şeffaf mecrası üzerinden mevzu bahis şeyle doğrudan temasa itimat ederler. Fakat bilim sosyolojisinde eğitim görmüş bizlerin, herhangi bir metnin hacmini, tuzaklarını, tehlikelerini, söylemek istemediğiniz şeyleri söyletme yönteminin berbatlığını, opaklığını, ayak diremesini, değişkenliğini, yönelimini göz ardı etmemiz gerekmez. Çok iyi biliyoruz ki "müspet" bilimlerde bile yazarlar, zor endişe konuları hakkında beceriksizce metinler yazmaya çabalarlar. Bizim metinlerimizin onların laboratuvarlarından çıkan raporlardan daha şeffaf ve dolaysız olması için hiçbir inandırıcı neden yoktur.[4] Hepimiz imal ve yapaylığın, hakikat ve nesnelliğin zıddı olmadığının tamamen farkında olduğumuz için metnin kendisini bir arabulucu olarak ön plana getirmekte hiçbir tereddüt duymuyoruz. Fakat yine aynı nedenle, sırf ağır metinsel makineye büyük dikkat gösterdiğimiz için, geleneksel nesnelliğe ulaşma amacını terk etmek zorunda değiliz. Akranımız olan diğer biliminsanlarının metinleri gibi bizim metinlerimiz de aynı anda hem yapay hem de doğru olmak zorundadır: Yapay oldukları *için* daha doğru. Fakat diğer biliminsanlarının metinleri gibi bizim metinlerimiz de *salt* yapay olma, yani yapay olgularla dolu olma riski taşır. Fark, kesin olarak bilenler ile metin yazanlar, "bilimsel" zihinler ile "edebî zihinler", "*esprit de géométrie*" ile " *esprit de finesse*" arasında değil, *kötü* metin yazanlar ile *iyi* metin yazanlar arasındadır.[5] Aşağıdaki sorular ortaya atılmalıdır: İyi bir laboratuvar nedir ve iyi bir metinsel izah nedir? Son soru, geç kalmış ve alakasız olmak şöyle dursun, toplumsalın biliminin bizim için ne olduğunun tanımında merkezî bir yere sahiptir. En kışkırtıcı şekilde söyleyecek olursam:

4 Bkz. Françoise Bastide, *Una notte con Saturno: Scritti semiotici sul discorso scientifico for a collection of essays*, 2001. İngilizcede; Françoise Bastide, "The Iconography of Scientific Texts: Principle of Analysis", 1990; F. Bastide, M. Callon ve J.P. Courtial, "The Use Of Review Articles In The Analysis Of A Research Area", 1989; Françoise Bastide ve Greg Myers, "A Night With Saturne", 1992.

5 Carlo Ginzburg'un tarih yazımı hakkındaki, *History, Rhetoric, and Proof*, 1999 adlı eseri başka yönlerden nefes kesici bir kitap olsa da, bu diğer önemli farkı dikkate almadan hâlâ retorik ile referansın iki zıt ucunu uzlaştırmaya çabalamaktadır.

İyi sosyolojinin iyi yazılmış olması gerekir; aksi takdirde, toplumsalın belirmesine olanak veremeyecektir.

Mesele, nesnel metinler ile öznel metinleri zıt konumlandırmak gerekip gerekmediği değildir. Doğa bilimlerinin sırrı olduğuna inandıkları şeyi taklit ettikleri için nesnelmiş gibi davranan metinler vardır; ve kendileri hakkında söylenenlere *itiraz etme* [*object*] şansı verilen nesnelerin (*objects*) izini sürdükleri için nesnel olmaya çalışan metinler vardır. AAT bir bilim olmanın ve toplumsal olmanın anlamını baştan tanımladığını iddia ettiği için, aynı zamanda *nesnel* bir izahın ne demek olduğunu da baştan tanımlamalıdır. Bu kelime –tüm o soğuk, kayıtsız "nesnelleştirme" iddialarıyla– geleneksel maddi olgular anlamına değil, endişe konularının sıcak, ilgili, ihtilaflı inşa sahaları anlamına gönderme yapar. Dolayısıyla nesnellik ya nesnel bir üslupla –görülecek bir nesne olmasa bile– ya da birçok *retçinin* [*objectors*] mevcudiyetiyle –nesnelci türün parodisini yapma niyeti olmasa da– elde edilebilir.

Bundan dolayı, sosyal bilim literatürünün neden bu kadar kötü yazıldığını sormak yerinde bir sorudur. İki nedeni vardır: Birincisi, araştırmacılar müspet bilimcilerin kaba saba yazılarını taklit etmeye çalışırlar; ikincisi, *müspet bilimcilerin aksine*, raporlarında kötü yazılarına müdahale edecek kadar itaatsiz aktörlere yer vermezler.

Ne kadar mürekkep yalamamış kişiler olsalar da doğa bilimciler, itaatsiz nesnelerinin bir yığın garipliğinden en azından bazılarını hesaba katmak zorunda kalacaktır. Öte yandan, görünüşe göre sadece sosyalin sosyologları –özellikle de eleştirel sosyologlar– bilgi kaynaklarının titiz söz dağarcıklarını kendi çok amaçlı meta dilleri içinde etkili bir şekilde boğmayı başarabilir. Doğa bilimciler mümkün olan en üst düzeyde sıkıcı olmak için büyük çaba sarf etseler de, bilimsel yazıları o kadar çok endişe konusuyla dolup taşar ki, bilimsel yazı hakkındaki edebî çalışmaların göstermiş olduğu gibi, fizik, biyoloji ve doğa tarihi metinlerini en büyüleyici operalara dönüştürürler.[6] Fakat sosyal bilimciler de büyük bedel ödeyerek sık sık büsbütün

6 Science and Literature adlı bilimsel bir dernek günümüzde kısmen bu görevle ilgilenmektedir. *Configurations* adlı dergilerine başvurabilirsiniz.

sıkıcı olmayı başarır! "Müspet" ve "sosyal" bilimler arasındaki tek gerçek fark bu olabilir: İnsan olmayanların sesini asla bastıramazsınız fakat insanlarınkini bastırabilirsiniz. İnsanların nesnelere göre daha nazik bir şekilde ele alınması gerekir çünkü itirazlarını kaydetmek daha zordur. Özneler kolaylıkla maddi olgular gibi davranırken maddi nesneler asla öyle yapmaz.[7] İyi bir izahın ne olduğu sorusu bu nedenle, doğa bilimlerine kıyasla sosyal bilimler için çok daha büyük bir öneme sahiptir. Yöntem üzerine bir söyleme "metinsel izah" kelimelerini dahil etmek dinamit etkisi yaratabilir fakat bunun nedeni, biliminsanlarının nedensellik savlarını havaya uçurması değil, daha ziyade biliminsanları "gibi" yazmak gerektiği bahanesiyle sosyologların beceriksizce yazma haklarını ebediyen yok etmesidir. Bilim öğrencilerinin, bilimsel yazılarda nesnelliğin yavaş yavaş ortaya çıkışını soruşturmak için birçok fırsatı bulunduğundan, nesnel düzyazının sahte süslerini takınmaya çalışmanın yükünden kurtulmuşlardı.[8] Ödünç bir nesnelliğin gölgesi altında yaşamadıkları için, metinsel izahlarında nesnelerin direnmesini sağlayacak başka yöntemleri keşfedebiliyorlardı.

Metinsel izahlar ifadesindeki "metinsel" kelimesi yine de tehlikelidir zira bilim sosyolojisi veya göstergebilimi bilmeyen insanlar için metinler genellikle "hikâyeler" veya daha da kötüsü "basit öyküler" olarak anlaşılır. Böyle bir kuşkucu ve ilgisiz tavır karşısında "metinsel izah" ifadesini, doğruluğu ve kesinliği meselesi bir kenara *bırakılmamış* bir metni kastetmek amacıyla kullanacağım.[9] Bununla bir-

7 Maddi olgular 17. yüzyılda doğa meclisini toplamak için icat edilmiş bir tür ideal yurttaşlık, siyasi bir icat olduğu için, bu o kadar şaşırtıcı değildir. İnsanlar siyasi role riayet edebilir, fakat insan olmayanlar niye böyle bir şey yapsın?

8 Muhtemelen bu benim bilim araştırmaları şovenizminin bir başka örneği olarak alınacak fakat araştırına alanımızın tipik bir özelliği alışılmadık biçimde jargonsuz olmasıdır.

9 İzah [*account*] kelimesinin sadece Garfinkel'in hesap verebilirlik [*accountability*] tabiriyle değil, aynı zamanda "muhasebe defterleri" [*accounting books*] ifadesiyle de yankılaşımlarından tamamen memnunum. Zira muhasebe ile ekonomi arasındaki zayıf ama temel bağlantı bilim araştırmalarının en üretken ve beklenmedik alanlarından biri oldu. Bkz. Alain Desrosières, *The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning*, 2002; ve Michael Power, *Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason*, 1995. Daha da şaşırtıcı bir örnek için, bkz. Quattrone, "Accounting for God".

likte, ikisini karıştırma ayartısı daha da büyüktür zira sosyal bilimlerin "sırf" anlatılar ürettiğini ileri süren –şayet bu onurlu tabir onlar için uygulabilirse– araştırmacılar vardır ve bazen "tıpkı edebiyattaki gibi" diye de eklerler.[10] Kendi kalesine gol atan futbolcular gibi, sofistike hümanistler de "anlatılar" ve "söylemler" kelimelerini, hakikate uygun yazı diye bir şey olmadığını söylemenin bir yolu olarak kullanmaya başladılar. Mutlak bir metnin yokluğu, sanki tüm metinlerin göreli olduğu anlamına geliyordu. Elbette sosyal bilimlere kara çalmaya hazır bekleyenler, hep tam da bunu söyledikleri için alkışlayarak katıldılar: "Sosyologlar sadece hikâye anlatıcılarıdır. En azından aralarından bazılarının sonunda bunu itiraf etmesinin vakti geldi." Sosyal bilimlerin yazılı izahlar ürettiğini söylemek bir şeyse –sonuçta dünya üzerindeki her bilim de aynı şeyi yapar ve hepsinin sonunda bu nedenle "loji" veya "grafi" eki vardır– bu klişeden sadece *kurmaca* hikâyeler yazabileceğimiz sonucunu çıkarmak bambaşka bir şeydir.

Her şeyden önce böyle bir değerlendirme, kurmaca yazarlarının sıkı çalışmasına dair inanılmaz bir cehaleti ele verir. Antropoloji, sosyoloji, kültürel incelemelerde çalışanlar –yani "kurmaca anlatılar yazmak"la gurur duyanlar– en azından iyi yazarlar kadar disiplinli, gerçekliğin esiri, metinsel kaliteye takıntılı olmak konusunda onlardan ilham almalıdırlar. Sosyal bilim "zaten kurmaca"ysa deneysel bilimlere atfettiklerinden daha da zorlu bir sınamaya tabi olacaklarını fark etmezler. "İyi bir yazar nedir?" diye sorarak itiraz edebilirsiniz. Ben de size, "İyi bir biliminsanı nedir?" diye yanıt veririm. Bu iki soruya genel bir yanıt yoktur.

Fakat daha önemlisi "sadece bir hikâye" olmayı kabul eden bir izah, ana belirsizlik kaynağını kaybetmiş bir izahtır: Doğru, sadık, ilginç veya nesnel olma derdi kalmamıştır. Şu âna kadar ele aldığımız dört belirsizlik kaynağını tercüme etme projesini yüzüstü bırakmış-

10 Lindsay Waters'ın *Akademinin Düşmanları*, 2004 adlı kitabında incelenenler Bachelard ve Canguilhem konusunda derinleşen Fransızların argümanlarını bilimi kapsayacak şekilde genişlettiklerini bir an için bile düşünmediğini fark etmeyerek genelde Fransa'yı örnek alnuştır. Fransa'da aynı anda hem safça rasyonalist hem de yapıbozumun büyük bir hayranı olmak mümkündür. Atlantik ötesine nakledildiğinde bu masum tutku, tehlikeli bir ikili değerli silaha dönüşür.

tır. Ayrıca hiçbir sosyal bilimci, hem kendisini biliminsanı diye adlandırıp hem de elindeki konu hakkında *doğru ve tam* bir rapor yazma *riskini* terk edemez. Yazmaya dikkat gösterdiğiniz için hakikat arayışından sıyrılmanız gerekmez. Tersine, bir metnin yavan ve sıkıcı olması, doğru olduğu anlamına gelmez. Çoğu kez sosyal bilimciler, genelde edilgen çatı, kraliyet "bizi" ve bolca dipnot gibi birkaç gramer numarasını kastettikleri "nesnel bir üslup"un, nesnelerin yokluğunu mucizevi bir şekilde gizleyeceğine inanırlar. "Nesnel üslup"un kesif sosu, yemeğin içinde et olmadığını uzun süre saklayamaz. Fakat etiniz varsa ister çeşni ekler ister eklemezsiniz.

Metinsel izahlar sosyal bilimcinin laboratuvarıdır ve laboratuvar pratiği şayet bir kılavuzsa bu, yapıntıların sürekli ve takıntılı bir dikkatle tespit edilmesi koşuluyla, nesnelliğin elde edilebildiği yerlerin tam da yapay doğası nedeniyledir. Dolayısıyla bir sosyal bilim raporuna metinsel bir izah olarak davranmak, o raporun gerçeklik savını zayıflatmak değil, alınması gereken önlem sayısını ve soruşturmacılardan beklenen becerileri artırmaktır. Şu âna kadar açıklığa kavuşmuş olması gerektiği üzere; oyunun adı, nesnellik üretimini *daha da* zorlaştırmaktır. Ortaklıkların sosyologlarının, sosyalin sosyolojisinden ayrıldıklarında ve kendi çalışmalarının yazılmasının sonucu olan beşinci belirsizlik kaynağını tartışmaya ekledikleri̇nde, bu kısıtlamayı da bir kenara bırakmaları için hiçbir neden yoktur. Aslında tam tersi geçerlidir. Toplumsal, olağanüstü düzeyde aklı başında olan bir biliminsanının ilgisiz bakışıyla erişilecek bir öte dünya değil, belirli bir şekilde dolaşımda olan bir şeyse, metinler, raporlar, izahlar ve izlikler *dahil*, bu göreve uygun birçok vasıtayla *aktarılabilir*. Aktarılabilir ama *aktarılmayabilir de*. Zira deneyler gibi metinsel izahlar da sık sık başarısız olabilir.[11]

Buna karşın, sosyalin sosyologları çoğu zaman, açıkça "dünyayı kâğıt üzerinde sabitleme"ye –sanki bu faaliyet asla başarısızlık riski taşımıyormuşçasına– çalışır gibidirler. Gerçekten böyleyse başarılı

11 Popper'ın yanlışlanabilirlik ilkesine bayılmış epistemologların, Popper'ın kavrayışını metnin kendisini içerecek şekilde genişletmesi ve kendi yazılarının da başarısız olabileceği koşulları aydınlığa kavuşturması akıllıca olurdu.

olmalarının hiçbir yolu yoktur zira yazmanın arabulucu kısıtları ya yok sayıldığı ya da inkâr edildiği için yakalamak istedikleri dünya görünmez olarak kalır. Soruşturmaları sırasında hatasız olmak için ne gibi zahmetlere girerlerse girsinler metinsel izahları başarısız olacaktır. Ortaklıkların sosyologları tamamen farklı bir deneye girişirler: Bir raporun kâğıt üzerindeki maddiliği, bir hikâye veya daha ziyade bir kurmaca –olgu imaline bu kadar yakın bir kelimeden kaçınmamıza gerek yok–, toplumsal bağlantıların keşfini *genişleterek* biraz daha *ileriye* götürebilir mi? Arabulucuların izledikleri yol en başından son rapora kadar takip edilmelidir zira bir zincir en zayıf halkası kadar güçlüdür. Toplumsal olan bir izse o halde bu izi sürerek kaynağına gitmek mümkündür; eğer bir toplanmaysa o halde *tekrar* bir araya toplanabilir. Sosyoloğun toplumu ile herhangi bir metinsel izah arasında maddi bir süreklilik olmasa bile –yöntem, hakikat ve siyasi uygunluk hakkındaki güçlükler bundan ileri gelir– bizim verdiğimiz anlamda toplumsalın ne yaptığı ile bir metnin –tabii *iyi* bir metnin– ne başarabileceği arasında mantıklı bir süreklilik var olabilir.

Sonunda bir ağın ne olduğunu tanımlıyoruz

Fakat iyi bir metin nedir? Burada güzel üslupla ilgilenmiyoruz zira yazmayı ne kadar iyi öğrenirsek öğrenelim hep sadece sosyal bilimciler olarak kalacağız ve yazarların, şairlerin, oyun yazarlarının ve romancıların becerilerine daima ancak çok uzaktan öykünebileceğiz. Bu nedenle daha az sofistike bir deyime ihtiyacımız var. Şaşırtıcı gelebilir ama tam da böyle bir mihenk taşı arayışı, alternatif sosyal teorimizde kullanılan en kafa karıştırıcı kelimeyi sonunda tanımlamamıza yardımcı olacak. İyi bir izahı, bir *ağın izini süren* izah olarak tanımlayacağım.

Bu kelimeyle, her katılımcıya tam gelişmiş bir arabulucu olarak davranıldığı bir eylemler dizisini kastediyorum. Basitçe söylersek: İyi bir AAT izahı, tüm aktörlerin orada öylece oturmayıp *bir şeyler yaptığı* bir anlatı veya betimleme veya önermedir. Metindeki her nokta etkileri dönüştürmeden sadece nakletmek yerine, bir çatallanma, bir olay veya yeni bir tercümenin kökenine dönüşebilir. Aktörlere artık

aracılar değil, arabulucular olarak davranıldığında bunlar okur için toplumsalın hareketini görünür kılar. Dolayısıyla birçok metinsel icat üzerinden toplumsal, artık önceden toplumun bir parçası olarak addedilen şeyin bayat toparlanışından oluşmaz ve tekrar dolaşımda olan bir kendiliğe dönüşebilir.[12] Öyleyse sosyal bilimdeki tanımımızla bir metin, yazarın kaç aktörü arabulucu olarak ele alabileceğine ve toplumsalı ne kadar uzağa götürebileceğine dair bir testtir.

Dolayısıyla ağ, telefon, otoyol veya kanalizasyon şebekesi gibi, kabaca birbirleriyle bağlantılı noktalar şeklinde olan bir şeye işaret etmez. Sadece ele alınan konular hakkında *bir metnin kalitesinin göstergesidir.*[13] Metnin nesnelliğini, yani her bir aktörün diğer aktörlere beklenmedik şeyler *yaptırma* becerisini nitelendirir. İyi bir metin, yazarın tercüme olarak da adlandırılan bir ilişkiler kümesinin izini sürmesine izin verdiğinde aktör ağlarını meydana çıkarır.

Ağ hakkında terminolojik bir netleştirme

Ağ kelimesi o kadar muğlaktır ki aslında uzun zaman önce bu kelimeyi bir kenara bırakmış olmamız gerekirdi. Bununla birlikte, bu kelimeyi diğer iki araştırma yönelimiyle karıştırılmaması gereken bir gelenek içinde kullanıyoruz. Bu yönelimlerin birincisi elbette teknik ağlardır: elektrik, tren, kanalizasyon, internet ve benzerleri. İkincisi kurumlar, piyasalar ve devletler arasında bir fark oluşturmak için örgütlenme sosyolojisinde kullanılır.[14] Bu durumda ağ, insani failler arasında ortaklıklar kurmanın gayriresmi bir yöntemini temsil eder.[15]

12 Bu "değer nesneleri" olarak adlandırılır. Greimas'ın Maupassant üzerine incelemesindeki kullanıma başvurabilirsiniz. Algirdas Julien Greimas, *Maupassant: The Semiotics of Text. Practical Exercises*, 1988.

13 Bu anlamda, izah nosyonunun *metinsel* izah nosyonuyla zenginleştirilmesi kaydıyla etno-yöntembilimcilerin "eşsiz uygunluk" nosyonuna denktir.

14 Robert Boyer, "The Rediscovery of Networks – Past and Present – An Economist's Perspective", *50th Annual Meeting of the Business History Conference*, Le Creusot, 2004.

15 Mark Granovetter, "Economic Action and Social Structure: The problem of Embeddedness", *AJS*, 91/3, 1985.

Castells bu terimi kullandığında,[16] bilgi teknolojisinin kapsamının genişlemesi sayesinde ağ imtiyazlı bir örgütlenme moduna dönüştüğü için iki anlam kaynaşır. Ayrıca Boltanski ve Chiapello (2005) kapitalist üretim tarzında yeni bir yönelimi tanımlamak için kelimeyi bu anlamda kullanır.

Fakat daima referans vermiş olduğumuz diğer gelenek, özellikle *réseaux* [ağlar] kelimesinin 27 kez geçtiği *Le rêve de d'Alembert*[17] [D'Alembert'in rüyası] adlı eserinde Diderot'nun ait olduğu gelenektir. Bergson üzerinden Deleuze'ün en yakın tarihli temsilcisi olduğu, aktif ve dağıtık materyalizmin çok özel bir türünü burada bulabilirsiniz.[18] İşte bir örnek:

> Bugünlük bununla yetinin iz. Yeni doğum yapmış bir kadın vardı; doğum sonrasında endişe verici bir melankoli krizine girmişti; önüne geçilemez gözyaşları ve kahkahalar, boğulma hissi, konvülziyonlar, memelerin şişmesi, matem sessizliği, tiz çığlıklar, her türlü ciddi semptom; ve bu böyle yıllarca sürdü. Tutkuyla âşıktı ve yavaş yavaş âşık olduğu kişinin, hastalığından ve şikâyetlerinden bıktığına dair işaretler gördüğünü ve ilişkiyi keseceğini düşünmeye başladı. İşte o anda iyileşmesi ya da yok olması gerektiğine karar verdi. Bu şekilde kendi bilinci içinde bir tür içsavaş başladı. Zaman zaman bu savaş efendinin lehine dönüyor, bazense tebaa baskın geliyordu. Ağın tellerinin uyguladığı kuvvet bunların kökeninin tepkisine denk olduğunda ölüymüş gibi yere yığılırdı. Yatağına taşındığında saatlerce kımıltısız ve neredeyse cansız yatardı. Başka zamanlar genel bir bitkinlik veya tükenmişlik ya da bilinç kaybıyla sonuçlanırdı; sanki hiç atlatamayacak gibi görünürdü. Altı ay boyunca mücadeleyi sürdürdü. İsyan her zaman ağın tellerinde başlardı, yaklaştığını hissedebilirdi. Ayağa kalkar, koşturur, her türlü fiziksel egzersizle kendisini meşgul eder, merdivenlerden iner çıkar, odun keser veya toprağı kazardı. Kendi kendine, "Ya fethedeceksin ya da

16 Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford, 2000.

17 Diderot, 1769.

18 Diderot'nun a ğ biçimli doğa felsefesi için bkz. Anderson, *Diderot's Dream*, 1990.

öleceksin," diyerek ağının merkezini, irade gücünün organını mümkün olduğu kadar sertleştirirdi.[19]

Bu alıntıdan açıkça görüldüğü gibi *réseau*'nun normalde yorumlandığı haliyle toplumsalla hiçbir alakası yoktur ve insani bağlarla kısıtlı değildir. Gelgelelim Tarde'ın "toplum" ve "taklit ışınlar"ı tanımına kesinlikle yakındır.[20]

Öyleyse tersine, kötü bir metinsel izah nasıl tanımlanabilir? Kötü bir metinde az sayıda aktör tüm diğer aktörlerin nedeni olarak belirlenecek, bunlar sadece nedensel etki akışı için zemin veya aktarıcı işlevi görecektir. Karakter gibi davranmak için boş yere jestler yapabilseler de senaryoda hiçbir rol oynamayacaklar, etki etmeyeceklerdir. Dışarıdan gelen bir eylemi aynen taşıdıkları için aralarında hiçbir şey tercüme edilmez. Unutmayın bir aktör fark oluşturmuyorsa aktör değildir. Rapor sadece belirli okurları dikkate alarak ve belirli aktörlerin betimlenmesine *uygun* olacak şekilde, duruma mahsus üretilmemiştir.[21] Standart, anonim, geneldir; içinde hiçbir şey olmaz. Toplumsal geçmiş olarak daha önce bir araya toplanmış şeylerin klişeleri vardır sadece. Tercümeleri sulandırarak dönüşüm içermeyen saf yer değiştirmelere dönüştürmüştür. Sadece saf aracılar üzerinden nedensellikleri nakleder.

AAT ile –eleştirel sosyolojiden de fazla– sosyalin sosyolojisi arasındaki yazınsal zıtlığın en keskin olduğu yer burasıdır. AAT, bir sonuçlar yığını üreten birkaç global nedenden oluştuğu için çoğunlukla güçlü ve ikna edici bir izah olarak adlandırılan şeyi, halihazırda oluşturulmuş bir toplumsal kuvveti, onun neden oluştuğunu araştırmadan ve daha ileri taşımak için gereken ek vasıtaları bulmadan sırf tekrarlayan ve nakletmeye çalışan zayıf ve güçsüz bir izah olarak gö-

19 Denis Diderot, "D'Alembert's Dream", *Rameau's Nephew and Other Works*, çev. Ralph. H. Bowen, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1964.

20 Bruno Karsenti, "L'imitation: Retour sur le débat entre Durkheim et Tarde", *La régularité*, Chauviré, C. ve Ogien, A. (yay. haz.), Editions de l'EHESS, Paris, 2002.

21 Bunun bir aktör-ağ olduğunu söylemek, özel olduğu ve genişlemesinin ilkelerinin görünür kılındığı ve harekete geçirilmesinin bedelinin tamamen ödendiği anlamına gelir.

rür. Metinde yığınla failden bahsedilmiş olabilir fakat bunların bir araya toplanışının ilkesi bilinmediği ve genişlemesinin bedeli ödenmediği için sanki hiçbir şey olmamış gibidir. Tasviri ne olursa olsun pek bir şey yapmazlar. Yeni kümelenmelerin tekrar bir araya toplanması metinde izi sürülebilir hale getirilmediği için, *sanki toplumsal dünya varoluşa ulaşamamış gibidir.* Yaygın tanımıyla toplumsal her yerde aleni gibiyse de *bizim* tanımladığımız haliyle toplumsal ortaya çıkamamıştır. Tersine, bizim tanımladığımız haliyle toplumsalın izi, kaynağına kadar sürüldüğünde ilk başta yaygın tanımıyla toplumsal ortadan kaybolmalıdır. Bundan daha uç bir zıtlık görmek zordur: Ya toplum ya ağ.

Öyleyse ağ ifadesi, kendi raporlarımızın ne kadar enerji, hareket ve özgüllük yakalayabileceğini kontrol etmemize olanak verir. Ağ, dışarıda olan bir şey değil, bir kavramdır. Betimlenen şey değil, bir şeyi betimlemeye yardımcı olacak bir alettir. Ele alınan konuyla ilişkisi, bir perspektif ızgarasının geleneksel tek noktalı perspektif uygulanan bir resimle ilişkisiyle aynıdır: İlk başta çizilen perspektif çizgileri üçboyutlu bir nesneyi yassı bir bez parçası üzerine yansıtmaya olanak verir; fakat bu çizgiler resmedilecek *şeyin* kendisi değildir, yalnızca silinmeden önce ressamın derinlik izlenimi vermesini sağlayan şeydir. Aynı şekilde bir ağ da metinde temsil edilen şey değil, metni arabulucular olarak aktörlerin bayrağını devralmaya hazırlayan şeydir. Bunun sonucunda, hiçbir koşulda ağ şeklinde olmayan konulara dair bir aktör-ağ izahı sunabilirsiniz; bir senfoni, mevzuat parçası, aydan gelmiş bir kaya, bir oyma. Tersine, hiçbir noktada bir aktör-ağ izahı sunmadan teknik ağlar hakkında da yazabilirsiniz; televizyon, e-postalar, uydular, satış kadrosu.

Fakat böyle bir yazınsal nitelik kıstasını betimlemek için, bu aldatıcı ağ kelimesinin muhafaza edilmesi samimiyetsiz değil midir? Grup, aktör, eyleyen, akışkan ve insan olmayan gibi şu âna kadar kullandığım ve anlamsızlıkları nedeniyle bilerek seçilmiş diğer kelimelere benzemediğine katılıyorum. Buysa tersine çok fazla anlama sahiptir! Kafa karışıklığının nedeni –ve bundan tamamen biz sorumluyuz– AAT'nin betimlediği önceki nesnelerin bazılarının teknik anlamda ağlar (ölçümbilim, metro şebekeleri, telefonlar) olması

ve ayrıca yirmi beş yıl önce bu tabir ortaya atıldığında internetin (ve El Kaide şebekesinin) henüz gelişmemiş olmasıydı. Dolayısıyla ağ kelimesi, genellikle yüzeyler, nedensel aktarım selleri ve gerçek maddi olgular olarak kavranan "toplum", "kurum", kültür", "alanlar", vs. kelimeleriyle bir tezat ortaya çıkarmaya yardımcı olabilecek bir yenilikti. Fakat şimdilerde ağlar kurallaşmış ve yüzeyler istisnaya dönüşmüştür. Dolayısıyla nosyon keskinliğini kaybetmiştir.[22] Jargona inanıyor olsaydım ve *çalışma ağı* [*worknet*] veya *eylem ağı* [*action net*] ifadelerinin tutma şansı olsaydı, teknik ağlar ile çalışma ağları arasındaki zıtlığı ortaya çıkarmak için bir ikame olarak önerebilirdim. (Burada çalışma ağı, sosyal bilimcilerin teknik ağları anlamlandırmasının bir yolu olurdu.)[23] *Çalışma* ağları [*work*-nets], ağları [*networks*] döşemekte sarf edilen emeğin görünmesini sağlayabilirdi: Birincisi aktif bir arabulucu, ikincisi istikrara kavuşmuş bir aracılar kümesi olacaktır.

Kelime ne olursa olsun tercümeler akışını tanımlamak için bir şey gerekir. Elimizin altında olduğuna ve daha önce baştan tanımladığım aktör kelimesine tireyle sağlam bir şekilde bağlandığına göre neden ağ kelimesi kullanılmasın ki? Sonuçta iyi kelime diye bir şey yoktur, sadece mantıklı kullanım vardır; ayrıca kökendeki maddi metafor bu ifadeyle tetiklemek istediğim üç önemli özelliği hâlâ taşır:

a) Fiziksel olarak izi sürülebilir olan ve dolayısıyla ampirik olarak kaydedilebilen noktalar arasında bir bağlantı kurulur.

b) Ağını denize atan her balıkçının bildiği gibi, böyle bir bağlantı, bağlantılı *olmayan* şeylerin çoğunu *boş* bırakır.[24]

c) Ağını güvertede onaran her balıkçının bildiği gibi, bu bağlantının bir bedeli vardır ve çaba gerektirir.

22 Boltanski ve Chiapello'nun, *The New Spirit of Capitalism* adlı kitabının gösterdiği gibi, kapitalist üretim tarzlarının son zamanlardaki metamorfozundaki en kötü şeyi tanımlamak için bile kullanılabilir.

23 Barbara Czarniawska'nın "On Time, Space, and Action Nets", 2004 makalesinde önerdiği haliyle eylem ağı.

24 2. Kısım'ın sonunda "plazma" nosyonunu ele alırken bu nokta daha da temel hale gelecek. Boşluk, toplumsalın dolaştığı dağınık kanalları takip etmede anahtardır.

Amacımıza uygun hale getirmek için kökendeki metaforu bir şekilde yıkan dördüncü bir özellik eklememiz gerektiğini kabul ediyorum: Bir ağ naylon iplerden, kelimelerden veya herhangi bir kalıcı maddeden oluşmaz; hareket eden bir failin gerisinde bıraktığı izdir. Balık ağlarınızı kuruması için asabilirsiniz fakat bir aktör-ağı asamazsınız: Başka bir vasıtanın geçişiyle, başka bir dolaşan kendilikle izi yeniden sürülmelidir.

Bu nosyonun zayıflığı kısmen kısır görüşlü görsel temsillerin yayılmasından kaynaklanır. Öncelikle, yeni bağlantılar dışında hiçbir şey bulunmayan diğer noktalarla bağlantı kurmak için çizgilerin yola çıktığı yıldız benzeri dallanmalar olarak görülen ağların grafik temsili, söz konusu ortaklıklar için kaba ama sadık bir muadil sağlamıştı.[25] Özgüllüğü herhangi bir tözsel içerikle değil, bir ortaklıklar listesiyle tanımlamak gibi bir avantajı vardı: Bir nokta ne kadar bağlantılıysa o kadar bireyselleşmişti. Fakat bu görsel grafiklerin hareketleri yakalayamama ve görsel bakımdan yoksul olma gibi bir mahzuru vardır. Bununla birlikte söz konusu kısıtların bir avantajı da vardır; grafiksel temsilin yoksulluğu, soruşturmacının kendi alt diliyle resmedilen zengin nesneleri karıştırmamasını sağlar: Harita, haritası çıkarılan bölgenin kendisi değildir. En azından dünyanın noktalar ve çizgilerden oluştuğuna inanma riski yoktur; halbuki sosyal bilimciler genelde dünyanın sosyal gruplar, toplumlar, kültürler, kurallar veya verilerine anlam vermek için icat ettikleri grafik gösterimler neyse ondan oluştuğuna inanıyor gibidirler.

Bir aktör-ağın izini sürmek için yapmamız gereken, toplumsal akışkanın geride bıraktığı birçok ize, bu yeni arabulucu türünü, yani yazılı izahı eklemektir. Bir aktör-ağ izahında arabulucuların aracılara

25 Bu, Callon; John Law; Arie Rip'in *Mapping the Dynamics of Science and Technology*, 1986 adlı kitabındaki ilk dönem Leximappe aletleri için gösterilmişti. Bununla birlikte şu an geliştirilmiş başka birçok grafik aygıtı bulunmaktadır. Bkz. Alberto Cambrosio; Peter Keating; Andrei Mogoutov, "Mapping Collaborative Work and Innovation in Biomedicine", 2004. Temsil olarak görüldüğünde naif olsa da bir teori olarak görüldüğünde soyutlama açısından harika bir yardımcıdır. İlk dönemdeki kullanımları için, bkz. Geneviève Teil, "Candide™, un outil de sociologie assistée par ordinateur pour l'analyse quantitative de gros corpus de textes", 1991.

görece oranı artar. Böyle bir betimlemeyi ben *riskli* bir izah olarak adlandıracağım; yani *ne teşebbüsün tamamen yapay niteliğini ne de doğruluk ve hakikate uygunluk iddiasını bir kenara bırakabildiği* için kolaylıkla başarısız olabilir ve çoğu zaman da olur. Aktörlerin kendisi için önemine ve olası siyasal etkisine gelince, Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi durum daha da belirsizdir. Tüm mesele, toplumsalın *olayının*, metin mecrası üzerinden okuma *olayını* kapsayacak şekilde genişletilip genişletilemeyeceğidir. Nesnelliğe veya daha ziyade "nesnelerin itirazları"na [*objectfullness*] ulaşmak için ödenmesi gereken bedel budur.

Temel öğelere dönüş: bir defterler listesi

Bu aşamada ilerlemenin ve beşinci belirsizlik kaynağından beslenmenin en iyi yolu, izahın üretiminin kendisiyle ilgili olanlar da dahil, tüm hareketlerimizin kaydını tutmaktır. Bu, epistemik düşünümsellik ya da insanın kendi çalışmasına narsisist bir düşkünlük nedeniyle değil, bundan böyle *her şeyin* –görüşülme olasılığı olan bir kişiye açılan ilk telefondan, danışmanla ilk buluşmaya, bir müşterinin burs başvurusunda yaptığı ilk düzeltmelere, bir arama motorunun ilk kullanımına, bir ankette işaretlenen ilk kutucuklara kadar her şeyin– *veri olmasındandır*. Metinsel raporlara ve izahlara ilgimizin mantığına uygun olarak, tutulması gereken farklı defterleri listelemek faydalı olabilir; bunun dijital veya fiziksel olmasının artık pek bir önemi yoktur.[26]

İlk defter, soruşturma *günlüğü* olarak tutulmalıdır. Seyahati yapan kişinin geçirdiği dönüşümü belgelemenin tek yolu budur. Buluşmalar, başkalarının araştırmaya gösterdiği tepkiler, sahanın tuhaflığına şaşırmalar, vs. mümkün olduğu kadar düzenli bir şekilde belgelenmelidir. Bu olmadan yapay sahaya gitme, yeni bir durumla karşılaşma deneyi çabucak kaybolacaktır. Araştırmanın nasıl tasavvur edildiği, kimlerle görüşüldüğü, hangi kaynağa erişildiği yıllar sonra bile kesin tarih ve saatle bilinebiliyor olmalıdır.

26 "Defter" kelimesini daha ziyade metaforik anlamda kullanıyorum zira günümüzde bunlar dijital dosyalar kadar filmleri, söyleşileri ve web sitelerini de içerebilir.

İkinci defter de, tüm öğeleri kronolojik sırada tutmayı *ve* bunları daha sonra gitgide rafine dosyalara ve alt dosyalara evrilecek kategorilerde bir araya getirmeyi mümkün kılacak şekilde bilgi toplamak amacıyla tutulmalıdır. Günümüzde bu çelişkili koşulları karşılayacak birçok yazılım bulunmaktadır fakat benim gibi eski usul çalışan biri zahmete katlanıp verileri kartlar üzerine yazmaktan inanılmaz bir fayda elde etmiştir. Hangi çözümü seçerseniz seçin, veri seti bozulmadan tutulabilir ve aynı zamanda mümkün olduğunca çok düzenlemede karılabilirse bir referans çerçevesinden diğerine geçiş hareketi büyük ölçüde kolaylaşır. Ele alınacak konu kadar esnek ve eklemli hale gelmenin tek yolu budur.

Üçüncü defter *ad libitum*[27] yazma denemeleri için her zaman el altında olmalıdır. Karmaşık durumları uygun şekilde harekete geçirmek ancak sürekli eskizler ve taslaklar yaparak mümkün olabilir. Bir süre boyunca veri toplayıp ancak ondan sonra yazmaya başlanacağını düşünmek mümkün değildir. Bir rapor yazmak, soruşturma ile raporlama arasında bir ayrıma tabi olunamayacak kadar risklidir. Klavyeden kendiliğinden çıkan şeyler genellemeler, klişeler, her şeye uygun tanımlar, ikame edilebilir izahlar, ideal türler, güçlü açıklamalar, soyutlamalar, yani kısacası sosyalin sosyolojisinin metinlerinin zahmetsizce hazırlanmasına olanak veren türde malzemelerdir. Bu temayüle karşı savaşmak amacıyla otomatik yazmayı yok etmek için çaba gösterilmelidir; metinsel izah yazmak, laboratuvarda doğru deney protokolünü bulmaktan daha kolay değildir. Fakat çalışma sırasında fikirler, paragraflar, metaforlar ve mecazlar tesadüfen ortaya çıkabilir. Bunlara bir yer ve çıkış noktası sağlanmazsa ya kaybolacak ya da daha kötüsü, aktörlerin meta-dili ile analistlerinkini birbirine karıştırarak zorlu veri toplama işini berbat edecektir. Dolayısıyla sadece yıllar sonra kullanılacak olsa bile, akla gelebilecek birçok fikir için ayrı bir yer ayırmak kesinlikle iyi bir alışkanlıktır.

Dördüncü bir defter, yazılı izahın dünyaları ya dağınık konuşlandırılan ya da birleştirilen aktörler üzerindeki etkilerini kaydetmek için tutulmalıdır. Saha çalışmasına eklenen bu ikinci deney, bir

27 (Lat.) Kişinin kendi arzusuna bağlı olarak, özgürce, doğaçlayarak. (Y.N.)

izahın toplumsalı bir araya toplama görevini nasıl yerine getirdiğini kontrol etmek bakımından temeldir. Çalışma bitmiş olsa bile deney devam eder: Yeni izah tüm diğerlerine edimsel eylemini ekler ve bu da veri üretir. Bu, ne incelenen kişilerin kendileri hakkında yazılanları sansürleme hakkı olduğu ne de "bilgi kaynakları"nın kendilerini eyleme geçiren görünmez kuvvetler hakkında söylediklerini analistin göz ardı etme hakkı olduğu anlamına gelir. Daha ziyade, tek bir ortak dünyayı oluşturması mümkün olan –veya olmayan– içeriklerin ne olduğuna karar vermek üzere yeni bir müzakere başladığı anlamına gelir.[28] Riskli bir izahın önemi çok daha sonra ortaya çıkabileceği için gerisinde bıraktığı izler de belgelenmelidir.

Şu âna kadar incelediğim grup oluşumu, faillik, metafizik ve ontoloji hakkındaki büyük meselelerin, tamamen yapay saha çalışması ve soruşturmalar prosedürü sırasında tutulacak olan küçük defterler gibi pek gösterişsiz şeylerle ele alınması gerektiğini fark etmesi, okur için bir hayal kırıklığı olabilir. Fakat okuru peşinen uyarmıştım: Keşfedilecek görkemli bir şey veya kestirme bir yol yoktur. Sonuçta Arşimet'in dünyayı kaldırmak için sadece sabit bir noktaya ihtiyacı vardı. Einstein gözlemcilerine sadece bir çubuk ve süreölçer vermişti: Kör karıncaların izlediği küçük karanlık tünellerde sürünerek ilerlerken neden daha ağır ekipmanlara ihtiyacımız olsun ki? Not tutmak ve bunları yazıya geçirmek istemiyorsanız o halde sosyolojiye hiç bulaşmayın: Sosyolojide birazcık daha nesnel olmanın tek yolu budur. Bu metinsel izahların "yeterince bilimsel" olmadığı söylenirse, bu sıfatın klişe tanımına göre bilimsel görünmeseler bile beni burada ilgilendiren tek tanıma göre bilimsel olabileceği yanıtını veririm: Bunlar yapay bir aygıt kullanarak bazı itaatsiz nesneleri en yüksek doğrulukla kavramaya çalışırlar; gerçi bu teşebbüs sonucunda eli boş dönmek de gayet mümkündür. Sosyal bilimlerde seçkin atalarımızın yorumlanmasına harcanan enerjinin sadece minik bir kısmı saha çalışmasına bir yönelebilseydi! Garfinkel'in bize öğrettiği gibi: Baştan sona her şey pratikle alakalıdır.

28 Bilim araştırmalarının ilk yayın deneylerinden bilim savaşlarına kadar geçen sürenin uzunluğuna bakmak yeterlidir. Bununla birlikte önceki bölümde gösterdiğim gibi, özenli bir belgelendirme olmadan bilim araştırmalarının deneyi ziyan olabilirdi.

Eleştiri değil, harekete geçirme

Dağınık bir dünyaya dair dağınık bir izaha dağınık bir şekilde ekleme yapmak pek görkemli bir faaliyet gibi görünmez. Fakat görkem peşinde değiliz: Amacımız, tüm diğer bilimlerin kavramak istediği özel fenomenleri sadık bir şekilde yakalamanın dolambaçlı ve yapay yollarını icat etmesi gibi, toplumsalın özgüllüğüne eşsiz şekilde uyan bir toplumsal bilim üretmektir. Toplumsal dolaşımdaysa ve sadece arabulucuların birbirine bağlanmasıyla görünür hale geliyorsa o halde metinsel izahlarımızın çoğaltması, beslemesi, meydana çıkarması ve ifade etmesi gereken de budur. Buradaki çalışma, aktörleri arabuluculuk ağları *olarak harekete geçirmektir;* "aktör-ağ" bileşik kelimesindeki tire bundan kaynaklanır. Harekete geçirme, "salt betimleme" ile veya aktörlerin "arkasında" "iş başında olan toplumsal kuvvetler"in örtüsünü kaldırmakla aynı şey değildir. Daha çok, küçük bir DNA örneğinin PCR yöntemiyle büyütülmesine benzer.[29]

Fakat "salt betimlemeler"in nesi yanlıştır?[30] İyi bir metin asla betimlediği şeyin dolaysız bir portresi değildir; hatta bir portre de değildir.[31] Daima aktörlerin arabuluculara veya arabulucuların sadık aracılara dönüştüğü sınamaların ürettiği izleri çoğaltmak ve ön plana çıkarmak için yapılan yapay bir deneyin parçasıdır. Saha çalışmasına gidip gizlice dikizlemek, anket dağıtmak, haritalar çizmek, arşiv araştırması yapmak, söyleşileri kaydetmek, katılımcı gözlemci rolü oynamak, istatistikleri derlemek ve internette Google araştırması yapmak kadar yapay bir şey yoktur. Betimlemek, kaydetmek, anlatmak ve nihai raporları yazmak en az sirke sineklerini parçalayarak incelemek ya da uzaya bir teleskop göndermek kadar doğadışı, kar-

29 Bkz. *After Method*, s. 112. Ayrıca bkz. Mol tarafından kullanılan "rolü canlandırma" veya Charis Cussins tarafından "Ontological Choreography: Agency through Objectification in Infertility Clinics", 1996 başlıklı yazıda kullanılan "koreografi" tabirleri.

30 Faydalı "yoğun betimleme" nosyonunun, dikkati ayrıntılara yöneltme gibi bir erdemi olsa da, üslupla illa o kadar ilgilenmez. "Yoğunluk" aynı zamanda, "Yeterince şeyi bir araya topladım mı?" sorusunu da içermelidir. "Bir araya toplama" ifadesine siyasi bir anlam yüklemelidir; bu konu Sonuç Bölümü'nde karşımıza çıkacak.

31 Bkz. Joseph Leo Koerner, *The Moment of Self-Portraiture in German Renaissance Art*, 1997.

maşık ve zahmetlidir. Faraday'in deneylerini yapay buluyorsanız Pitt-River'ın etnografi seferleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Lord Kelvin'in laboratuvarının suni olduğunu düşünüyorsanız Marx'ın Britanya Kütüphanesi'nde dipnot derlemesi, Freud'un Viyana usulü divanında insanlardan serbest çağrışım yapmayı istemesi veya Howard Becker'in caz icrası hakkında not tutmak için caz çalmayı öğrenmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Kâğıt üzerine bir şey kaydetme gibi basit bir edim, en az bir manzara resmi çizmek veya ayrıntılı bir biyokimyasal reaksiyon hazırlamak kadar beceri ve yapıntı gerektiren devasa bir dönüşümdür. Hiçbir araştırmacı betimlemeye bağlı kalma işini küçük düşürücü görmemelidir. Bilakis en yüksek ve nadir başarı budur.

Bununla birlikte betimlemeye bağlı kalındığında bir şeylerin kaçırılıyor olabileceğinden endişeleniriz zira bu betimlemeye genelde "açıklama" olarak adlandırılan başka bir şey "eklenmemiştir." Yine de betimleme ile açıklama arasındaki zıtlık –özellikle de söz konusu olan "toplumsal açıklamalar" ise– o unutulması gereken sahte ikiliklerdendir. Ya bir durumu olanaklı hale getiren ağlar tamamen harekete geçirilir –ve daha sonra bir açıklama eklemek lüzumsuz olacaktır– ya da başka bir aktör veya faktörün hesaba katılması gerektiğini söyleyerek "bir açıklama ekleriz" ve dolayısıyla bir adım daha ileri *götürülmesi* gereken şey *betimleme* olmalıdır. Bir betimleme, açıklamaya ihtiyaç duyuyorsa bu kötü bir betimleme olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, bazı aktörlerin gerçekten tamamen belirlenmiş –ve dolayısıyla tamamen "açıklanmış"– aracılar rolünü oynadığı oldukça kararlı bir duruma atıf yapıyorsa bir istisna vardır fakat bu durumda daha basit rölativite öncesi geleneksel çerçeveye geri döneriz. Sosyalin sosyolojisi genelde bir "çerçeve" yardıma çağrıldığında gizlice gereksiz nedenleri dahil ettiği için bir betimlemeye "eklenen" bir açıklama konusundaki bu yeni çekince özellikle önemlidir. Bir saha "bir çerçeve içine" yerleştirildiği anda, her şey fazla hızlı bir şekilde rasyonelleşir ve açıklamalar aşırı serbest bir şekilde akmaya başlar. Tehlikenin daha da büyük olmasının sebebi, daima pusuda bekleyen eleştirel sosyolojinin aktörlerin göremeyecek kadar aptal olduğu veya ifşa edilmesine katlanamadığı alakasız, her amaca

uygun "toplumsal kuvvetleri" izah edilecek nesneler yerine geçirmek ve toplumsal açıklamaları kontrolüne almak için seçtiği ânın genelde bu olmasıdır. Tıpkı "güvenli seks" gibi, betimlemeye bağlı kalmak da açıklamalar aktarımına karşı korur.

Burada yine, sosyal bilimleri batağa sokan, doğa bilimlerine dair yanlış bir görüşü taklit etme teşebbüsüdür: Betimlemenin fazla özel, fazla kendine has, fazla yerel olduğu düşünülür. Fakat skolastik deyişin tersine, ancak tikelin bilimi olur.[32] Sahalar arasında bağlantılar kuruluyorsa bu, toplum, kapitalizm, imparatorluk, normlar, bireycilik, sahalar gibi her araziye uygun vasıtalarla aniden bir gezintiye çıkarak değil, daha fazla betimlemeyle yapılmalıdır. İyi bir metin iyi bir okurda şöyle bir tepki uyandırmalıdır: "Lütfen daha fazla ayrıntı, daha da ayrıntı istiyorum." Tanrı ayrıntıdadır; keza şeytan da dahil, diğer her şey de. Özgül olmak toplumsalın karakterinde vardır. Oyunun adı indirgeme değil, indirgenemezliktir. Gabriel Tarde'ın bıkmadan usanmadan söylediği gibi: "Var olmak farklı olmaktır."

"Harekete geçirmek" basit olarak araştırmayı sonlandıran raporda aktör sayısının artabileceği anlamına gelir; aktörlerin eylemesine neden olan failler yelpazesi genişleyebilir; grupları ve failleri istikrara kavuşturmakta aktif olan nesne sayısı katlanabilir; ve endişe konuları hakkındaki ihtilafların nihayet ayrıntılı haritası çıkarılabilir. Sadece aracılar değil de, arabuluculara dair hiç yazmaya çalışmamış olanlar, bunun kolay bir görev, "basit bir betimleme" olduğunu söyleyecektir. Bize göreyse tersine, her yeni vaka için özel olarak hazırlanan bir laboratuvar deneyi kadar yaratıcılık gerektirir; ve başarı da en az laboratuvardaki kadar enderdir. Başarı garanti değildir ve sadece imzanın altına "doktor" unvanı koymakla elde edilmez. Başarılı olduğumuzda iyi bir izah, bazı katılımcıların –yazarın ihtilaflı

32 Sosyal bilimde monografiler, Tarde'ın katkılarından biridir. Bkz., *Social Laws*, s. 92. Tarde'ın toplumlara dair genel görüşünde, milyonlarca hatta milyarlarca öğeyle uğraşan biyoloji veya fiziğin tersine, seferber ettikleri faillerin sayısının az olması nedeniyle insan toplumları tipiktir. Dolayısıyla tikellik, toplumsalla karşı karşıya olmanın tüm anlamıdır.

failliği üzerinden– *bir araya getirilebilecek* şekilde *toplanması* anlamında toplumsalı *icra* edecektir. Bu büyük bir şeymiş gibi görünmese de tamamen ihmal edilebilir olmaktan çok uzaktır.

Sorun, sosyal bilimcilerin sık sık *kibir* –her biri sosyal bilimin Newton'ı ve sosyal değişimin Lenin'i olma hayali kurar– ile umutsuzluk –sadece rapor üstüne rapor, kimsenin okumayacağı hikâyeler ve istatistikler yığınını büyüttükleri düşüncesiyle kendilerini küçümserler– arasında gidip gelmesidir. Fakat tam hâkimiyetle başkaları için hiçbir önem ifade etmeme seçenekleri çok yüzeyseldir. Birisinin kendi yazılı metni dolayısıyla umutsuzluğa kapılması, en az bir kimya laboratuvarı yöneticisinin NIH [Ulusal Sağlık Enstitüleri] için önemli olmayı istemesi kadar anlamsızdır. Her şey gibi başkaları için bir önem ifade etmek de çok özel türde bir ilgilendirme çalışmasının sonucudur. Bir raporun ilginç[33] olup olmaması, ilgi çekmek, yani başka faillerin ihtiyaçları, arzuları, iradeleri arasına yerleştirmek için harcanan emek miktarına bağlıdır.[34] Birbirine eklenen beş belirsizlik tam da bunu ifşa etmeye yardımcı olabilir: Toplumsal neden oluşur? Eylediğimizde eyleyen nedir? Ne tür bir gruplamaya aidiz? Ne istiyoruz? Ne tür bir dünyayı paylaşmaya hazırız? Tüm bu sorular sadece araştırmacılar tarafından değil, araştırmacıların inceledikleri kişiler tarafından da ortaya atılır. Ne biz, sosyal bilimciler ne de "aktörlerin kendileri" aktörlerin arkasında saklı duran yanıtı bilir. Gerçek şu ki, *hiç kimsenin* bir yanıtı yoktur; bu yüzden yanıtlar kolektif olarak düzenlenmeli, sağlamlaştırılmalı ve gözden geçirilmelidir. Sosyal bilimlerin toplumsalın tekrar bir araya toplanması açısından bu kadar zaruri olması bu yüzdendir. Sosyal bilimler olmadan müşterek noktalarımızın ne olduğunu, hangi bağlantılar üzerinden birbirimizle ortaklık kurduğumuzu bilmeyiz ve aynı dünyada nasıl yaşayacağımızı tespit etmenin bir yolu yoktur.

33 Stengers'e göre *interest* kelimesi, "bir şeylerin arasına yerleştirilmiş olmak" anlamına gelen *interesse* kelimesinden türemiştir. (Ç.N.)

34 Bilim sosyolojisi müspet bilimlerdeki birçok başkalarının ilgisini uyandırma stratejilerini araştırmış ve başarısızlıkları belgelemiştir. Bkz. Michel Callon, *La science et ses réseaux: Genèse et circulation des faits scientifiques*, 1989; ve John Law, *Aircraft Stories: Decentering the Object in Technoscience*, 2002. İlgi kavramı için, bkz. Stengers, *Power and Invention*.

Bu yanıtlara ulaşmak için *sosyal bilimcinin mütevazı yorumu da dahil* her yeni yapıntının başımız üstünde yeri vardır. Başarısızlık başarıya göre daha kesin değildir. Muhakkak denemeye değerdir. Beş belirsizlik kaynağının her biri birbiri içine geçtiği için beyaz önlüğü bile olmayan mütevazı bir meslektaşın yazdığı bir rapor bile fark yaratabilir. Harekete geçirmeyi başardığı bağlantıların geçici olarak sahnelenmesini sağlayabilir. Böyle bir rapor, hangi ortak dünyaya ait oldukları sorusunu belirli bir okur kitlesi için çözebilecek yapay bir saha (metinsel izah) sunabilir. Metin denen "laboratuvar" etrafında toplanmış yazarlar ve okurlar, hesaba katılması gereken ortaklıkların çoğulluğunu ve içinde yaşamak istedikleri dünyanın istikrara kavuşmasını veya birleşmesini izah eden iki mekanizmayı görünür hale getirmeye başlayabilir.[35] Bir yandan, üzerine mürekkep püskürtülmüş veya bir lazer ışınıyla yakılmış kâğıtlardan oluşan bir metindir sadece. Öte yandan, toplumsalı *icra* eden, ona bir biçim veren tüm katılımcıları temsil eden [*represent*] veya daha doğrusu tekrar sunan [*re-present*] değerli, küçük bir kurumdur. Belki fazla bir şey değildir fakat fazlasını istemek genellikle azıyla yetinmek anlamına gelir. Birçok "güçlü açıklama"nın, zayıf olanlardan daha az ikna edici olduğu ortaya çıkabilir.

Bilim sosyolojisi üzerine kitabının son sayfasında Pierre Bourdieu, sosyoloğun uç bir eleştirel düşünümsellik uygulayarak kendisini bütün perspektiflerden arındırdıktan sonra, Tanrı'nın meşhur hiçbir yerden bakan bakış açısına ulaşma olanağını tanımlar:

> [Sosyolog] diğer herhangi bir biliminsanı gibi bilimin perspektifsiz perspektifinin inşasına katkıda bulunuyor olsa da toplumsal bir fail sıfatıyla nesne olarak aldığı nesnenin içinde yer aldığını ve bu nedenle ne sahanın gerektirdikleri karşılanırsa ulaşabileceği yarı-tanrı gözlemcinin genel, her şeyi kapsayan perspektifiyle ne de başkalarının perspektifiyle örtüşen bir perspektife sahip olduğunu unutmamalıdır. Dolayısıyla sosyal bilimlerin hususiliğinin, gözlem-

35 Bu iki fonksiyon siyasetin tanımının bir parçasıdır. Bkz. Sonuç Bölümü.

cinin vizyonuyla kendisini bir perspektif olarak bilmeyen ve mutlağın illüzyonunda deneyimleyen bir perspektif olarak failin pratik vizyonunun hakikatini kaynaştırabilen bilimsel bir hakikat inşa etmek için çalışmayı (*Les Méditations pascaliennes* kitabımda hediye ve çalışma için benim de yapmaya çabaladığım gibi) dayattığını bilir.[36][37]

Bu, Bourdieu'nün zamansız ölümünden birkaç ay önce yazılmış olduğu için, eleştirel sosyoloji rüyasının muhtemelen en dürüstçe ifade edildiği yorumdur.

Sosyoloji metinlerinin potansiyel etkililiği konusunda endişelenmek, ya alçakgönüllülüğün ya da hırsın yoksun olduğunu gösterir. İyice düşünüldüğünde, sosyal bilimlerin toplumsal dünyada yayılmasındaki başarısı, doğa bilimlerinin ve teknolojik aygıtların yaygınlaşmasından daha da şaşırtıcıdır. Feminist araştırmacıların metinleri sayesinde her birimizin artık bir "toplumsal cinsiyet"e ait olmamız olgusunun temsil ettiği değişim azımsanabilir mi? Antropologların izahları olmadan "Öteki" hakkında ne bilebilirdik? Arkeologlar ve tarihçiler olmadan geçmişimizi nasıl değerlendirebilirdik? Coğrafyacılar olmadan kim yönünü tayin edebilirdi? Psikologlar olmadan kimin bilinçdışı olurdu? Muhasebeciler olmadan bir kâr elde edilip edilmediğini kim bilebilirdi? Muhakkak metinler birçok çelişkili referans çerçevesi arasında gidip gelmenin sefil bir yolu gibi görünür fakat yine de bunları aşağılamak için öne sürülen görkemli ve güçlü toplumsal açıklamalar, metinlerin etkisinin yanına bile yaklaşamaz. Sosyal bilimin her şeyi kapsayan ve her şeyi gören tanrısının yerini işgal edememesi, sosyoloğun bir hücrede kör bir şekilde tutsak kalacağı anlamına gelmez. Cennet ve cehennem arasında bir seçim yapmak zorunda değiliz. Küçük karıncalar olarak açtığımız küçük, dar tünellerde yine de uzaklara gidebiliriz.

36 Pierre Bourdieu, *Science de la science et réflexivité*, Raisons d'agir, Paris, 2001.

37 Çevirisi için Simon Schaffer'e teşekkürler.

AAT'DE YER ALMANIN ZORLUĞU ÜZERİNE: DİYALOG BİÇİMİNDE BİR PERDE ARASI

Şubat ayının karanlık bir salı günü, öğleden sonra bir ellilik bira için üst kattaki *Beaver*'a çıkmadan önce London School of Economics'te bir ofis. Sessiz ama ısrarlı bir kapı çalınması işitilir. Bir öğrenci ofise dikkatle bakmaktadır.[1]

Öğrenci: Rahatsız etmiyorum ya?

Hoca: Katiyen. Zaten çalışma saatlerindeyiz. Lütfen, buyurun.

Ö: Teşekkürler.

H: Biraz kaybolmuşsunuz gibi görünüyor.

Ö: Evet öyle. Aktör-ağ teorisini kurumlarla ilgili vaka incelememe uygulamakta zorluk yaşıyorum.

H: Hiç şaşırmadım! Herhangi bir şeye uygulanabilir bir teori değil ki.

1 Bu diyaloğun daha önce yayımlanmış bir versiyonu için, bkz. *The Social Study of Information and Communication Technology*, C. Avgerou; C. Ciborra; F.F. Land (yay. haz.), Oxford University Press, 2004, s. 62–76.

Ö: Fakat bize öğretildi... yani... en yaman teori gibi görünüyor. İşe yaramaz olduğunu mu söylüyorsunuz yani?

H: İşe yarayabilir fakat bir şeye "uygulanmaması" kaydıyla.

Ö: Affedin ama bir tür Zen şakası mı söz konusu burada? Hemen uyarayım; Örgütlenme Araştırmaları'nda öyle alelade bir doktora öğrencisiyim, yani çok fazla şey beklemeyin. Fransız teorisini de pek bilmem; biraz *Mille Plateaux* [Bin Yayla][2] okudum o kadar; onu da pek anlamadım.

H: Kusura bakmayın, cinlik yapmaya çalışmıyordum. AAT'nin her şeyden önce *negatif* bir argüman olduğunu anlatmaya çalışmıştım. Herhangi bir durum hakkında pozitif bir şey söylemez.

Ö: Öyleyse bana faydası nedir?

H: Sizin için en büyük faydası, "Bilgi kaynaklarınız örgütlenme, donanım, psikoloji ve siyaseti tek bir cümlede birbirine karıştırdığında, bunları karıştırmakla hata yaptıklarını düşünerek işe başlamayın; normal prosedürü uyguladığınızda tamamen kıyaslanamaz görünen bu öğeler arasındaki bağlantının izini sürmeye çalışın," gibi bir şey söylemesidir. Hepsi bu. AAT size bağlantının ne olduğuna dair pozitif bir şey söyleyemez.

Ö: İncelediğimiz şeyler hakkında hiçbir şey söylemiyorsa neden "teori" olarak adlandırılıyor?

H: Teoridir elbette, hem de bence güçlü bir teoridir; fakat bir şeyler üzerinde *nasıl* çalışılması gerektiği veya daha ziyade nasıl *çalışılmaması* gerektiği ya da aktörlere kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir alanın nasıl bırakılacağı hakkında bir teoridir.

Ö: Diğer sosyal teorilerin böyle bir alan bırakmadığını mı kastediyorsunuz?

H: Bir bakıma evet, bırakmazlar. Üstelik tam da güçlü yönleri nedeniyle bırakmazlar: Bu teoriler toplumsal dünyanın neden oluş-

2 Fransız filozof Gilles Deleuze ve psikanalist Felix Guattari birlikte yazdıkları ve başyapıtları olarak kabul edilen *Kapitalizm ve Şizofreni* adlı eserlerinin ikinci bölümü. (Y.N.)

tuğu hakkında *tözel* şeyler söylemekte iyidir. Çoğu durumda da bu gayet yerindedir, bileşenler bilinir; bunların sayısı kısıtlı tutulabilir. Fakat işler hızla değişirken bu yaklaşım işe yaramaz. Ayrıca sınırların yüksek düzeyde bulanık olduğu örgütlenme araştırmaları, bilgi araştırmaları, pazarlama, bilim ve teknoloji araştırmaları veya yönetim araştırmaları için de uygun değildir. AAT'ye ihtiyaç duyulan yerler işte bu *yeni* alanlardır.

Ö: Fakat faillerim, yani şirkette incelediğim insanlar birçok ağ oluşturuyorlar. Başka bir sürü şeyle bağlantılılar ve her yere yayılmış durumdalar...

H: Görüyorsunuz ya sorun da tam bu! Bunu söylemek için aktör-ağ teorisine ihtiyacınız yok. Herhangi bir sosyal teori işe yarayacaktır. Sırf bilgi kaynaklarının "bir ağ oluşturduğu"nu göstermek için böylesine tuhaf bir argüman seçmek sizin için bir vakit kaybı olacaktır.

Ö: Ama oluşturuyorlar! Bakınız bağlantılarının izini sürüyorum: bilgisayar çipleri, standartlar, eğitim, para, ödüller, ülkeler, kültürler, kurumsal toplantı odaları, her şey. Sizin verdiğiniz anlamda bir ağ betimlemiyor muyum burada?

H: İlla değil. Çok kafa karıştırıcı olduğunu, bunun bizim hatamız olduğunu biliyorum: Uydurduğumuz kelime hakikaten korkunç. Fakat betimlemeyle çizilen ağ ile betimlemeyi yapmak için kullanılan ağı birbirine karıştırmamalısınız.

Ö: Anlamadım.

H: Bir kalem *kullanarak* çizmenin bir kalemin *şeklini* çizmekle aynı şey olmadığına eminim siz de katılırsınız. "Ağ" diye adlandırdığımız bu muğlak kelime için de aynısı geçerli. Aktör-ağ teorisini kullanarak hiçbir şekilde bir ağa benzemeyen bir şeyi betimleyebilirsiniz: bir bireyin ruh hali, bir makine parçası, kurmaca bir karakter. Tersine, aktör-ağ teorisi tarzında çizilmemiş bir ağı –metro, kanalizasyon, telefon– betimleyebilirsiniz. Nesne ile yöntemi basitçe karıştırıyorsunuz. AAT yöntemdir, üstelik çoğunlukla negatif bir yöntem; betimlediği şeyin *şekline* dair hiçbir şey söylemez.

Ö: Kafam karıştı! Fakat şirket yöneticilerim hoş, açıklayıcı, güçlü bir ağ oluşturmuyor mu?

H: Belki, hatta muhakkak öyledir. Ama öyleyse de ne çıkar?

Ö: Öyleyse aktör-ağ teorisiyle bunları inceleyebilirim!

H: Yine, belki evet, belki hayır. Bu tamamen aktörlerinizin (veya daha ziyade eyleyenlerinizin) ne yapmasına *sizin* ne kadar izin verdiğinize bağlı. Bağlantılı olmak, birbiriyle bağlantılı olmak veya heterojen olmak tek başına yeterli değil. Her şey, birinden diğerine akan eylem türüne bağlı; İngilizcedeki "net" [*ağ*] ve "work" [*çalışma*] kelimeleri bunu daha açık bir şekilde ortaya çıkarıyor. Aslında "network" yerine "worknet" [*çalışma ağı*] dememiz gerekirdi. Vurgulanması gereken çalışma, hareket, akış ve değişimler. Gelgelelim "ağ" kelimesine takıldık kaldık ve herkes de World Wide Web veya o tür bir şey kastettiğimizi düşünüyor.

Ö: Yani aktörlerimin bir ağ şeklinde ilişkili olduğunu ispatladıktan sonra bile hâlâ bir AAT çalışması yapmamış olduğumu mu kastediyorsunuz?

H: Kesinlikle kastettiğim bu: AAT çizilecek veya resmedilecek özel bir şeklin adından ziyade bir kalem veya fırçanın adıdır.

Ö: Fakat AAT bir alet dediğimde ve uygulanıp uygulanamayacağını sorduğumda itiraz ettiniz!

H: Çünkü bir alet değil, daha doğrusu aletler asla uygulamaya hazır "salt" aletler değildir: Daima zihninizdeki amaçları değiştirirler. "Aktör" bu anlama gelir. Aktör-ağ (kabul ediyorum bu ad biraz aptalca), başka bir sosyal teoriyle elde edemeyeceğiniz birtakım *etkiler* üretmenize olanak verir. Teminat verebileceğim tek şey bu. Çok yaygın bir deneyimdir: Kurşunkalemle ve kömür kalemle çizmeye çalışın; farkı hissedeceksiniz; gazlı fırınla turta pişirmek elektrikli fırınla pişirmekten farklıdır.

Ö: Tez yöneticimin istediği bu değil ama. Verilerimi koyacağım bir çerçeve istiyor.

H: Daha fazla veri depolamak istiyorsanız daha büyük bir hard disk satın alabilirsiniz.

Ö: Tez yöneticim hep, "Bir çerçeveye ihtiyacınız var," diyor.

H: Belki tez yöneticiniz resim satma işindedir! Çerçevelerin bir şey sergilemek için güzel olduğu doğru: yaldızlı, beyaz, işlemeli, barok, alüminyum çerçeveler. Fakat ilk başta çerçevesini seçerek şaheserine başlamış bir ressam gördünüz mü hiç? Sizce de bu garip olmaz mıydı?

Ö: Kelime oyunu yapıyorsunuz. "Çerçeve" derken ben bir teoriyi, bir argümanı, genel bir noktayı, bir kavramı kastediyorum: Verilere anlam verecek bir şeyi. Daima böyle bir şeye ihtiyaç duyulur.

H: Hayır duyulmaz! Söyleyin bana; x şayet, sadece y'nin bir "hal"i ise, incelemek açısından sizce hangisi daha önemli: Özel hal olan x mi, yoksa kural olan y mi?

Ö: Muhtemelen y... ama x de önemlidir; gerçekten y'nin bir uygulanışı olup olmadığını görmek açısından... Sanırım her ikisi de önemli.

H: Ben de y'yi seçerdim zira x size yeni bir şey öğretmeyecektir. Eğer bir şey, başka bir durumun "örneği"nden ibaretse doğrudan bu durumun kendisini inceleyin. Ek bir çerçeve gerektiren bir vaka incelemesi, her şeyden önce, kötü seçilmiş bir vaka incelemesidir!

Ö: Ama her zaman şeyleri bağlamına oturtmak gerekmez mi?

H: Bağlamın ne anlama geldiğini ben hiçbir zaman anlayamadım. Bir çerçeve bir resmin daha güzel görünmesini sağlar, bakışı daha iyi bir şekilde yönlendirebilir, değerini artırabilir, tarihlendirmeye olanak verebilir fakat resmin kendisine hiçbir şey eklemez. Çerçeve veya bağlam, tam da veriler açısından hiçbir fark oluşturmayan faktörler toplamıdır, veriler hakkındaki ortak bilgiyle alakalıdır. Yerinizde olsam çerçevelerden tümüyle sakınırdım. Sadece elinizdeki durumu betimleyin yeter.

Ö: "Sadece betimleyin!" Sorduğum için affedin, ama bu aşırı naif bir yaklaşım değil mi? Bu tam da hakkında uyarıldığımız ampirizm veya gerçekçilik türü değil mi? Argümanınızın bundan daha sofistike olacağını düşünmüştüm.

H: Betimlemenin kolay olduğunu düşündüğünüz için mi? Sanırım betimlemeyi, klişeler dizisiyle karıştırıyorsunuz. Yüzlerce yorum ve argüman kitabı başına tek bir betimleme kitabı düşer. Somut durumu betimlemeyi, bu duruma dikkat göstermeyi, belirli bir durumun yegâne uygun izahını bulmayı ben hep inanılmaz zor bulmuşumdur.

Ö: Söylediklerinizde kaybolduğumu hissediyorum. Bize iki tür sosyoloji olduğu öğretilmişti: yorumlayıcı ve nesnelci. Elbette nesnelci türde sosyolog olduğunuzu söylemek istemiyorsunuz, değil mi?

H: Elbette öyle diyorum! Evet, muhakkak.

Ö: Siz mi? Fakat bir tür rölativist olduğunuz söylenmişti! Doğa bilimlerinin bile nesnel olmadığını söylediğiniz alıntılanır. Yorumlayıcı sosyoloji, bakış açılarının ve perspektiflerin çoğulluğunu muhakkak destekliyor olmalısınız.

H: Yorumlayıcı sosyolojilere en ufak bir yakınlık duymuyorum. Tersine, bilimlerin nesnel olduğunu düşünüyorum; nasıl başka türlü olabilirler ki? Hepsi nesneler hakkında, öyle değil mi? Benim söylemiş olduğum, nesnelerin, sizin tabirinizle "nesnelci"nin istediğinden biraz daha karmaşık, katmanlı, çoklu, karışık ve birbirine dolanık olabileceği.

Ö: Ama bu tam da "yorumlayıcı" sosyologların savı değil mi?

H: Yok hayır, hiç de değil. Onlar *insani* arzuların, *insani* anlamların, *insani* niyetlerin, vs. esnek olmayan nesnelerle, "saf nedensel ilişkiler"le, "tamamen maddi bağlantılar"la dolu bir dünyaya "yorumsal bir esneklik" kattığını ileri sürerler. Benim söylediğim kesinlikle bu değil. Masamdaki bu bilgisayarın, bu ekranın, bu klavyenin çoklu katmanlardan oluşan nesneler olduğunu söyleyebilirim; tıpkı burada oturan siz –bedeniniz, diliniz, endişeleriniz– gibi. Çokluğu ekleyen nesnenin kendisi veya daha ziyade şey, "bir araya toplama"dır. Yorumbilimden bahsettiğinizde, ne gibi bir önlem alırsanız alın birisinin kaçınılmaz olarak hemen şöyle ekleyeceğinden emin olabilirsiniz: "Fakat elbette yorumlanmayan 'doğal', 'nesnel' şeyler *de* vardır."

Ö: Ben de tam bunu söyleyecektim! Sadece nesnel gerçeklikler değil, ayrıca öznel gerçeklikler de vardır! İşte bu nedenle iki tür sosyal teoriye ihtiyacımız var...

H: Gördünüz mü? Kaçınılmaz tuzak işte bu: "Sadece ... değil, ayrıca..." Ya argümanı her şeyi kapsayacak şekilde genişletiyorsunuz ve bu durumda da işe yaramaz hale geliyor –"yorum", "nesnellik"in başka bir eşanlamlısına dönüşüyor– ya da gerçekliğin bir yönüyle, insani yönüyle kısıtlıyorsunuz ve bu durumda da –nesnellik daima sınırın diğer yanında kaldığı için– batağa saplanıyorsunuz. Diğer tarafın daha zengin veya yoksul olduğunu düşünmek de bir fark yaratmıyor; her koşulda erişim dışında kalıyor.

Ö: Fakat sizin de bir görüş noktanız olduğunu, AAT'nin de konumlanmış olduğunu, başka bir yorum katmanı, bir perspektif eklediğinizi inkâr edemezsiniz.

H: Yoo, neden "inkâr" edeyim ki? Ama öyleyse ne olmuş? Bir görüş noktasının harika yanı, onu değiştirebilmenizdir! Neden bu görüş noktasına mahkûm olayım ki? Dünyada bulundukları yerde gökbilimcilerin kısıtlı bir perspektifi vardır. Nehrin aşağısındaki Greenwich Gözlem Evi'ni düşünün. Hiç gittiniz mi? Harika bir yerdir. Enstrümanları, teleskopları, uyduları kullanarak perspektifi değiştirebilir ve şimdi tüm evrendeki galaksilerin dağılımının bir haritasını çıkarabilirler. Gayet güzel, değil mi? Bana bir görüş noktası verin, ben de size bunu değiştirmenin onlarca yolunu göstereyim. Bakınız: "Görüş noktası" ile "hiçlikten bakış" arasındaki tüm bu zıtlığı unutsanız da olur. Keza "yorumlayıcı" ile "nesnelci" arasındaki farkı da. Yorumbilimi bir kenara bırakın ve nesneye, hatta şeye geri dönün.

Ö: Fakat her zaman kendi konumlanmış görüş noktamla, kendi perspektifimle, kendi öznelliğimle kısıtlanmış değil miyimdir?

H: Elbette! Fakat neden "bir görüş noktasına sahip olma"nın "kısıtlanmak" veya özellikle "öznel" olmak anlamına geldiğini düşünüyorsunuz? Yurtdışında seyahat ederken ve "Belvedere 1,5 km", "Panorama" veya "Bella Vista" levhasını takip edip nihayet nefes kesici bir yere vardığınızda bu hangi anlamda "öznel kısıtlarınız"ın ka-

nıtı oluyor? Size bu kavrayışı, vasıtayı, bu tutuşu veren şeyin kendisi, vadi, tepeler, yollardır. Bunun en iyi kanıtı şudur; iki metre aşağıda ağaçlar nedeniyle bir şey görmezsiniz ve iki metre yukarıda park alanı nedeniyle bir şey görmezsiniz. Buna rağmen aynı kısıtlı "öznellik"e sahipsinizdir ve beraberinizde hep aynı "görüş noktası"nı taşırsınız! Bir heykele dair birçok görüş noktanızın olmasının nedeni, heykelin kendisinin üçboyutlu olması ve etrafında dolaşmanıza *izin vermesidir*. Şayet bir şey birçok görüş noktasına olanak veriyorsa nedeni çok karmaşık, girift katmanlı, iyi düzenlenmiş ve güzel olmasıdır; evet *nesnel* olarak güzel olması.

Ö: Fakat hiçbir şey nesnel olarak güzel değildir elbette; güzelliğin öznel olması lazım; renkler ve zevkler... Yine biraz şaşkınım. Öyleyse bu okulda neden nesnelcilikle savaşmak için bu kadar vakit kaybediyoruz? Söylediğiniz doğru olamaz.

H: Çünkü insanların "nesnel" olarak adlandırdığı şeyler, çoğu zaman maddi olgularla ilgili klişeleridir. Herhangi bir şeye dair, bir bilgisayar, yazılım, formel sistem, teorem, şirket, piyasanın ne olduğuna dair çok iyi bir betimlememiz yok. Üzerine çalıştığınız konu, yani bir *kurumun* ne olduğuna dair neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Bunu insani duygulardan nasıl ayırt edebiliriz? Dolayısıyla nesnelliği eleştirmenin iki yöntemi vardır: Birincisi nesneden *uzaklaşıp* öznel insani görüş noktasına gitmektir. Diğer yönelim, burada bahsettiğim şey, yani nesneye geri gitmektir. Pozitivistler nesnelliğin sahibi değildir. Alan Turing'in betimlediği bir bilgisayar, *Wired* dergisinde betimlenenlerden çok daha zengin ve ilginç değil mi sizce de? Dün sınıfta gördüğümüz gibi Richard Powers tarafından *Gain*'de betimlenen bir sabun fabrikası, Harvard vaka incelemelerinde okuduklarınızdan çok daha canlıdır. Oyunun adı, ampirizme geri dönüştür.

Ö: Yine de hep kendi görüşümle kısıtlıyımdır.

H: Elbette ama öyleyse de ne olmuş? Kendi perspektifiyle "sınırlanmış" olmakla ilgili tüm o saçmalıkları boş verin. Tanrı aşkına, bütün bilimler bir görüş noktasından bir sonrakine, bir referans çerçevesinden bir diğerine *ilerlemenin* yollarını icat etmiştir: Bunun adı da rölativitedir!

Ö: Öyleyse bir rölativist olduğunuzu itiraf ediyorsunuz!

H: Elbette, başka ne olabilirim ki? Bir biliminsanı olmak ve nesnelliğe ulaşmak istiyorsam, bir referans çerçevesinden diğerine, bir görüş noktasından diğerine hareket edebiliyor olmam gerekiyor. Bu yer değişimleri olmadan sonsuza dek kendi dar bakış açımla sınırlı kalırdım.

Ö: Nesnellikle rölativizmi ilişkilendiriyorsunuz, öyle mi?

H: Daha doğru bir ifadeyle "rölativite"yi ilişkilendiriyorum. Bütün bilimler de öyle yapar. Sosyal bilimlerimiz de.

Ö: Fakat görüş noktalarımızı *biz* nasıl değiştiririz?

H: Söylediğim gibi bizim işimiz betimlemeler. Diğer herkes klişe ticareti yapıyor. Soruşturmalar, anketler, saha çalışmaları, arşivler, kamuoyu yoklamaları, artık her ne ise; gider, dinler, öğrenir, uygular, yetkinleşir, görüşlerimizi değiştiririz. Gerçekten çok basit; tahkikat dediğimiz bu. İyi tahkikatlar her zaman bir sürü yeni betimleme üretir.

Ö: Fakat zaten elimde bolca betimleme var! Betimleme içinde boğulmama ramak kaldı. Sorunum tam da bu. Bu yüzden yolumu kaybetmiş gibi hissettim ve size gelmenin faydalı olacağını düşündüm. AAT bu veri yığını konusunda bana yardımcı olamaz mı? Benim ihtiyacım olan şey bir çerçeve!

H: "Bir çerçeve karşılığında krallığımı verirdim!" Çok dokunaklı. Umutsuzluğunuzu sanırım anlıyorum. Ama hayır, AAT bu konuda bayağı faydasızdır. AAT'nin temel ilkesi aktörlerin, kendi çerçeveleri de dahil her şeyi yaptığıdır; kendi teorileri, kendi bağlamları, kendi metafizikleri, hatta kendi ontolojilerini yaparlar. Korkarım daha da fazla betimleme yönünde ilerlemeniz gerekecek.

Ö: Ama betimlemeler çok uzun oluyor. Benimse betimlemek yerine *açıklamam* gerekiyor.

H: Görüyorsunuz ya; sosyal bilimler eğitiminde en çok buna katılmıyorum.

Ö: Sosyal bilimlerin biriktirdiği veriler için bir açıklama sağla-

ma gereksinimine katılmıyor musunuz? Üstelik kendinizi bir sosyal *bilimci* ve bir nesnelci addediyorsunuz!

H: Betimlemenizin bir açıklamaya ihtiyacı varsa iyi bir betimleme olmadığını söylüyorum sadece. Ancak kötü betimlemeler bir açıklama gerektirir. Gerçekten bu kadar basittir. Çoğunlukla "sosyal açıklama" ifadesi ne anlama gelir? Halihazırda betimlenmiş olanlara, eylemek için gereken enerjiyi vermek amacıyla başka bir aktör eklemeye. Fakat bir aktör eklemeniz gerekiyorsa ağınız eksikti demektir. Halihazırda bir araya toplanmış aktörlerde eylemeye yetecek enerji yoksa bunlar "aktör" değil, aracılardır, maşalar, kuklalardır. Hiçbir şey yapmıyorlarsa zaten betimlemede yer almamaları gerekir. Ben bir açıklamaya ihtiyaç duyan iyi bir betimleme görmedim. Fakat bir sürü "açıklama" eklenmesine rağmen hiçbir şey katılmamış olan sayısız kötü betimleme gördüm. AAT de bu konuda yardımcı olamaz.

Ö: Çok bunaltıcı. Tahmin etmeliydim; diğer öğrenciler AAT'nin yakınına bile gitmemem konusunda uyarmıştı. Şimdi siz de kalkmış herhangi bir şeyi açıklamaya bile çalışmamam gerektiğini söylüyorsunuz!

H: Dediğim öyle değil. Ya açıklamanız yerindedir ve bu da pratikte betimlemeye yeni bir fail eklediğiniz anlamına gelir, yani ağ düşündüğünüzden daha kapsamlıdır; ya da bir fark oluşturan şey bir aktör değildir ve ne betimlemeye ne de açıklamaya yardımcı olan anlamsız bir şey ekliyorsunuzdur. O durumda da atın gitsin.

Ö: Ama tüm meslektaşlarım açıklamalar kullanıyor. "IBM kurum kültürü", "Britanya tecrit politikası", "piyasa baskısı", "kişisel çıkar" gibi konulardan bahsediyorlar. Neden bu bağlamsal açıklamalardan mahrum kalayım ki?

H: Bunları kestirme olarak veya resminizin önemsiz olan kısımlarını hızlı bir şekilde doldurmak için kullanabilirsiniz fakat bir şey açıkladıklarını düşünmeyin. En iyi ihtimalle bunlar tüm aktörleriniz için eşit derecede geçerlidir; bu durumda aralarında bir fark oluşturamadığı için muhtemelen gereksiz oldukları anlamına gelir. En kötü ihtimalle tüm yeni ve ilginç aktörleri, eski aktörlerden olu-

şan bir tufanda boğarlar. İçeriği tüm bağlantılarıyla harekete geçirin, bağlam ek olarak gelecektir. Rem Koolhaas'ın söylediği gibi, "Bağlam berbat bir şeydir." Devam edemeyecek kadar yorgun veya tembel olduğunuzda betimlemeyi durdurmanın bir yoludur sadece.

Ö: Benim de sorunum tam bu: Durmak. Bu doktorayı bitirmeliyim ve önümde sadece sekiz ayım var. Sürekli, "Daha fazla betimleme," diyorsunuz fakat bu Freud ve tedavisi gibi bir şeye dönüştü: Sınırsız analiz. Ne zaman durulur? Sonuçta aktörlerim her yerde! Nereye kadar gitmeliyim? Eksiksiz bir betimleme nedir?

H: Pratik olduğu için çok iyi bir soru bu. Her zaman dediğim gibi: İyi bir tez, bitmiş bir tezdir. Fakat "bir açıklama eklemek" veya "bir çerçeveye yerleştirmek" dışında da durmanın yolu var.

Ö: Dinliyorum, anlatın lütfen.

H: 50.000 kelimenizi yazdığınızda veya format neyi gerektiriyorsa yerine getirdiğinizde durursunuz. Doktora tezi şartlarını hep unutuyorum.

Ö: Harika! Yani tezim tamamlandığında bitecek. O kadar yardımı dokundu ki... gerçekten, çok teşekkürler. Şimdi içim rahatladı.

H: Sevdiğinize sevindim! Ama ciddi söylüyorum; herhangi bir yöntemin iletmeyi vaat ettiğiniz metinlerin boyutuna ve türüne bağlı olduğuna katılmıyor musunuz?

Ö: Ama o *metinsel* bir kısıt, yöntemle bir alakası yok ki.

H: İşte yine doktora öğrencilerinin eğitilme tarzıyla ilgili sevmediğim şey. Metin yazmak *tamamen* yöntemle alakalıdır. Şu sayıda kelimeden oluşan bir metni, şu kadar ayda, şu sayıda söyleşiye, gözlem saatine, belgeye dayanarak yazıyorsunuz. Hepsi bu. Bunun dışında bir şey yapmıyorsunuz.

Ö: Ama daha fazlasını yapıyorum. Öğreniyorum, çalışıyorum, açıklıyorum, eleştiriyorum...

H: Fakat tüm bu görkemli amaçlara bir metin üzerinden ulaşıyorsunuz öyle değil mi?

Ö: Elbette öyle ama metin bir alet, bir mecra, kendini ifade etmenin bir yolu.

H: Alet, mecra diye bir şey yoktur, sadece arabulucular vardır. Metnin bir kalınlığı vardır. Bu gerçekten AAT'nin temel ilkelerinden biri.

Ö: Üzgünüm, dediğim gibi bu Fransızlarla pek alakam olmadı; C ve hatta C++ dilinde program yazabilirim fakat Derrida, göstergebilim gibi şeylerden anlamam. Dünyanın kelimelerden oluştuğuna falan inanmıyorum...

H: İğneleyici davranmaya çalışmayın. İçinizdeki mühendise yakışmıyor. Ayrıca ben de buna inanmıyorum. Nasıl durulacağını sordunuz ve ben de bir doktora öğrencisi olarak yapabileceğiniz en iyi şeyin, belirli duruma –danışmanların, belki birkaç bilgi kaynağının ve üç-dört doktora öğrencisi tarafından okunacak– bir metin *eklemek* olduğunu söylüyorum sadece. Bunda aşırı bir şey yok; düz ve basit gerçekçilik sadece. Nasıl durulacağı sorununa bir çözüm, "bir çerçeve", "bir açıklama" eklemektir; bir diğer çözümse, lanet olası tezinizin son bölümünün son kelimesini yazmaktır.

Ö: Ben bilim eğitimi gördüm! Bir sistem mühendisiyim; Örgütlenme Araştırmaları'nda okuyacağım diye tüm bunları geride bırakacak değilim. Bildiklerime akış diyagramları, kuruluşlar, insanlar, mitolojiler ve psikoloji eklemeye hazırım. Hatta bu çeşitli faktörlere "simetri" ilkesini uygulamaya da hazırım. Fakat bana tutup da bilimin güzel hikâyeler anlatmaktan ibaret olduğunu söylemeyin. Sizinle zor olan bu. Bir an sonuna kadar nesnelci, hatta naif bir gerçekçisiniz ("sadece betimle") diğer an tam bir rölativistsiniz ("güzel bir hikâye anlatıp kurtul"). Sizce de aşırı Fransız bir davranış değil mi bu?

H: Peki siz bu durumda "aşırı" nesiniz? Lütfen aptal olmayın. Kim size "güzel hikâyeler"den bahsetti ki? Ben değil. Bir doktora tezi *yazdığınızı* söyledim. Doğru değil mi? Sonra da şu kadar sayıda kelime içeren bir doktora tezinin –ki burada geçirdiğiniz zamanın kalıcı tek sonucu olacak– kalın olduğunu söyledim.

Ö: Yani?

H: Yani doktora çalışmanız hakkındaki bilgileri bozmadan nakleden şeffaf bir pencere değildir. "Bilgi [*in-formation*] diye bir şey yoktur, sadece dönüşüm [*trans-formation*] vardır." AAT'nin bu sloganına katıldığınızı varsayıyorum. Öyleyse bu doktora teziniz için de geçerli değil mi?

Ö: Belki öyle, ama bilmek istediğim bunun hangi anlamda benim daha bilimsel olmama yardım ettiği. Bilimin değerler sistemini terk etmek istemiyorum.

H: Çünkü bu metin, yazılma tarzına bağlı olarak, incelemek istediğiniz aktör-ağı yakalayacak veya *yakalamayacak*. Bizim disiplinimizde metin bir hikâye, güzel bir hikâye değildir. Daha ziyade bir laboratuvarın işlevsel dengidir. Testler, deneyler ve simülasyonların yeridir. İçinde neyin vuku bulduğuna bağlı olarak izi sürülecek bir aktör vardır veya yoktur, bir ağ vardır veya yoktur. Bu da bütünüyle metnin yazılma tarzına bağlıdır; ve her yeni konu bir metin tarafından yeni bir şekilde ele alınmayı gerektirir. Birçok metin düpedüz ölüdür. İçinde hiçbir şey olmaz.

Ö: Fakat müfredatımızda kimse bize "metin"den bahsetmiyor. Örgütlenmeyi incelemek hakkında konuşuyoruz ama buna dair "yazmak" hakkında değil.

H: Benim de size söylediğim zaten bu: Kötü yetiştiriliyorsunuz! Sosyal bilimlerde doktora öğrencilerine tezlerini nasıl *yazacaklarını* öğretmemek, tıpkı kimyacılara laboratuvar deneyleri yapmayı öğretmemek gibidir. Bu yüzden bugünlerde sadece yazmayı öğretiyorum. Aynı mantrayı tekrarlayıp duruyorum: "Betimle, yaz, betimle, yaz."

Ö: Fakat mesele danışmanımın istediğinin bu olmaması! Vaka incelemelerinin "faydalı bir genellemeye varmasını" istiyor. "Salt betimleme" istemiyor. Yani istediğinizi yapsam bile elimde bir duruma dair güzel bir betimleme olacak; peki ya sonra? Bunu yine de bir çerçeveye yerleştirmek, bir tipoloji bulmak, karşılaştırmak, açıklamak, genelleştirmek zorundayım. Panik olmamın nedeni bu.

H: Aktörleriniz de sizin gibi aktif, düşünümsel ve takıntılı bir

şekilde sürekli bunu yapmıyor olsaydı paniklemeniz gerekirdi. Aktörleriniz de karşılaştırır, tipolojiler üretir, standartlar tasarlar, makinelerini, kurumlarını, ideolojilerini ruh hallerini yayarlar. Neden onlar bir avuç moron gibi davranırken siz zekice şeyler yapasınız ki? Yaymak, ilişkilendirmek, karşılaştırmak, örgütlemek için yaptıkları sizin de betimlemeniz gereken şeyler. "Salt betimleme"ye eklemeniz gerekecek başka bir katman söz konusu değildir. Betimlemeden açıklamaya kaymayın: Betimlemeyi *sürdürmekle* yetinin. Şirketiniz hakkındaki kendi fikirleriniz, şirketin gelişmeyi nasıl başardığı sorusu yanında hiç ilginç değildir.

Ö: Fakat gözlemlediğim insanlar eylemezse, aktif olarak karşılaştırmaz, standartlaştırmaz, örgütlemez, genelleştirmezse ne yaparım? Saplanıp kalırım bu durumda! Başka bir açıklama ekleyemem.

H: Gerçekten olağanüstüsünüz! Aktörleriniz eylemiyorsa herhangi bir iz de bırakmayacaklardır. Öyleyse hiçbir bilgi de edinemeyeceksiniz ve söyleyecek bir şeyiniz de olmayacaktır.

Ö: Yani bir iz olmadığı zaman suskun kalmam gerektiğini mi söylüyorsunuz?

H: İnanılmaz! Bu soruyu herhangi bir doğa biliminde sorabilir miydiniz? Tamamen aptalca olurdu. Hiçbir bilgi yokken bile açıklamaya devam edebileceğini ileri sürmek için bir sosyal bilimci olmak gerekiyor! Gerçekten de veri uydurmaya var mısınız?

Ö: Hayır elbette, ama yine de...

H: Neyse siz yine bazı meslektaşlarımızdan daha makul çıktınız. İz bırakılmamışsa bilgi, dolayısıyla betimleme de yoktur ve susmak gerekir. *Boşluklar doldurulmamalıdır.* 16. yüzyıldaki bir ülkenin haritası gibi: Kimse oraya gitmemiş, kimse oradan gelmemişse lütfen boş bırakın: *Terra incognita.*[3]

Ö: Fakat gizli yöntemlerle etki eden görünmez kendilikler için ne diyeceksiniz?

3 (Lat.) Keşfedilmemiş topraklar. (Ç.N.)

H: Etki ediyorlarsa gerilerinde bir iz bırakırlar. Bu durumda elinizde bir bilgi olacağı için haklarında konuşabilirsiniz. Yoksa, susmak gerekir.

Ö: Fakat ya bastırılmış, reddedilmiş, susturulmuşlarsa?

H: Hiçbir şey mevcut olduklarına dair *kanıtı* göstermeden bunların orada olduğunu söylemenize olanak veremez. Bu kanıt dolaylı, zorlama, karmaşık olabilir ama yine de zorunludur. Görünmez şeyler görünmezdir, o kadar. Başka şeyleri hareket ettiriyorlarsa o zaman bu hareketleri belgeleyebilirsiniz ve bu durumda görünürdürler.

Ö: Kanıt mı? Ne tür bir kanıt? Bu aşırı düzeyde pozitivist bir yaklaşım değil mi?

H: Umarım öyledir. Varlıklarını kanıtlayamadığınız şeylerin etki ettiğini söylemek neye yarar? Korkarım sosyal teori ile komplo teorisini birbirine karıştırıyorsunuz: Nitekim günümüzde eleştirel sosyal bilim buna indirgenmiş durumda.

Ö: Fakat hiçbir şey söylemezsem sadece aktörlerin söylediklerini tekrarlamış olurum.

H: Herhangi bir iz bırakmadan ve hiçbir durumda herhangi bir fark oluşturmadan etki eden görünmez kendilikler eklemenin ne faydası var?

Ö: Fakat aktörlere bilmedikleri bir şeyi öğretmek zorundayım; yoksa neden onları inceleyeyim ki?

H: Ah siz sosyal bilimciler, beni her zaman şaşırtıyorsunuz! AAT yerine karıncaları inceliyor olsaydınız karıncaların çalışmanızdan bir şey *öğrenmesini* bekler miydiniz? Elbette hayır. Öğretmen olan onlardır, siz onlardan öğrenirsiniz. Onların ne yaptığını kendiniz veya diğer böcek bilim uzmanları için açıklarsınız; hiç umurunda bile olmayan karıncalar için değil. Bir araştırmanın her zaman incelenen kişilere bir şeyler öğretmesi gerektiğini nereden çıkardınız?

Ö: Fakat sosyal bilimlerin arkasındaki tüm düşünce bu! Bu yüzden okuldayım: yönetim ideolojisini eleştirmek, bilgi teknolojisi

hakkındaki birçok mitin içyüzünü aydınlatmak, tüm teknik hileler, piyasanın ideolojisi karşısında üstünlük kazanmak. Aksi takdirde inanın, Silikon Vadisi'nde kalır ve kat kat daha fazla para kazanırdım; gerçi, belki şimdi değil, zira teknoloji balonu patladı... Fakat insanlara düşünümsel bir kavrayış sağlamalıyım...

H: Araştırmanızla onları onurlandırmadan önce elbette düşünümsel olmayan insanlara!

Ö: Bir bakıma öyle. Aslında hayır. Bir şeyler yapıyor ama nedenlerini bilmiyorlar... Bunun neresi yanlış?

H: Yanlış olan, feci ucuz olması. Çoğu sosyal bilimcinin "düşünümsellik" diye adlandırdığı, analistin en ufak bir yanıta sahip olmadığı sorular yönelten insanlara tamamen alakasız sorular sormanın bir yoludur! Düşünümsellik sırf LSE'de okuyorsunuz diye yanınızda taşıdığınız doğuştan gelen bir hak değil! Siz ve bilgi kaynaklarınızın farklı ilgileri var; bunların kesişmesi bir mucize. Şayet bilmiyorsanız söyleyeyim, mucizeler çok ender olur.

Ö: Fakat aktörlerin diyeceklerine ekleyeceğim hiçbir şey yoksa eleştirel de olamam.

H: Görüyorsunuz ya biraz önce açıklamak ve biliminsanı olmak istiyorken, şimdi de maskeleri düşürmek, eleştirmek ve savaşçı olmak istiyorsunuz.

Ö: Ben de şöyle diyecektim: Bir an naif bir gerçekçisiniz (nesnelere geri dönelim), bir sonraki ansa hiçbir şey eklemeyen, sadece şu meşhur "aktörlerin kendileri"ni izleyen bir metin yazdığınızı söylüyorsunuz. Bu tamamen apolitik bir şey. Burada eleştirel hiçbir şey görmüyorum.

H: Söyleyin bana Usta Maske Düşürücü, aktörlerin karşısında nasıl bir "eleştirel üstünlük" elde edeceksiniz? Gerçekten duymak isterim.

Ö: Ancak bir çerçevem olursa mümkün bu. Buraya geldiğimde aradığım da buydu fakat AAT'nin bunu sağlayamayacağı aşikâr.

H: Sağlamadığına memnunum. Sizin bu çerçevenizin bilgi kay-

nakları tarafından bilinmediğini ve incelemeniz tarafından ortaya çıkarıldığını varsayabilir miyiz?

Ö: Evet kesinlikle. Çalışmamın katma değeri bu olacak, betimleme değil; zaten onu herkes biliyor. Fakat açıklama, bağlam, tipoloji; bunlar görmelerinin imkânsız olduğu şeyler. Görüyorsunuz düşünemeyecek kadar meşguller. Benim sunabileceğim de bu. Henüz size söylemedim ama şirkette şimdiden dosyalara erişim verdiler bana.

H: Harika, en azından yaptığınızla ilgileniyorlar. Güzel bir başlangıç. Fakat altı aylık saha çalışmanızda kendi başınıza sadece birkaç yüz sayfa yazarak incelediğiniz o 340 mühendis ve personelden daha fazla bilgi ürettiğinizi iddia etmiyorsunuz değil mi?

Ö: "Daha fazla" değil ama farklı bilgi. Umarım üretebilmişimdir. Tam da bunun için çabalıyor olmam gerekmiyor mu? Bu işte olmamın nedeni bu değil mi?

H: Hangi işte olduğunuzdan emin değilim. Fakat asıl soru, ürettiğiniz bilginin onların bilgisinden ne açıdan *farklı* olduğu.

Ö: Tüm bilimlerdekiyle aynı bilgi, şeyleri açıklamanın aynı yöntemi: İncelenen vakadan nedene doğru gitmek. Nedeni öğrendikten sonra da sonuç olarak etkiyi üretebilirim. Bunun neresi yanlış? Ana konumundan uzaklaşmış bir sarkaca ne olacağını sormak gibi bir şey bu. Galileo'nun yasasını biliyorsam artık herhangi bir somut sarkaca bakmama gerek bile kalmaz; tabii küçük sapmaları ihmal etmek kaydıyla, ne olacağını kesin olarak bilirim.

H: Tabii ki! Öyleyse Galileo'nun yasası sapmalar hariç sarkacın salınımı için neyse, açıklayıcı çerçevenizin de incelediğiniz vaka için öyle olacağını umuyorsunuz.

Ö: Sanırım öyle; o kadar bilimsel olmasa da. Neden? Bunda yanlış bir şey mi var?

H: Yanlış bir şey yok. Böyle bir şey harika olurdu ama yapılabilir mi? Bu, herhangi bir somut sarkaç ne yaparsa yapsın düşüş halindeki cisimler yasasına hiçbir yeni bilgi eklemeyeceği anlamına gelir. Bu

yasa sarkacın durumu hakkındaki bilinecek her şeyi *in potentia* içerir. Bir filozof gibi konuşursak somut örnek, halihazırda orada olan "bir potansiyelin gerçekleşmesidir."

Ö: İdeal bir açıklama bu değil midir?

H: Sorun da bu. İdealin karesidir; yani ideal bir açıklamanın ideali. Şirketinizin çalışanlarının bu şekilde davrandığından kuşku duyuyorum. Ve ayrıca potansiyel olarak halihazırda orada var olanın *in concreto*[4] gerçekleşmesi olarak her şeyi çıkarsamanıza olanak verecek davranış yasasını üretemeyeceğinize adım gibi eminim.

Ö: Sapmalar hariç...

H: Evet, onu söylemeye bile gerek yok. Mütevazılığınıza hayranım.

Ö: Benimle alay mı ediyorsunuz? Böyle bir çerçeve için çabalamak bana yapılabilir bir şey gibi görünüyor.

H: Yapılabilir olsa bile, arzu edilebilir bir şey midir bu? Bana aslında söylediğiniz şey, betimlemenizdeki aktörlerin *herhangi bir fark* oluşturmadığı. Sadece bir potansiyeli –küçük sapmalar hariç– gerçekleştirirler ve bu da, aktör olmadıkları anlamına gelir: Yaptıkları sadece, kendileri üzerinden iletilen kuvveti taşımaktır. Öyleyse insanları, nesneleri, yerleri betimlemekle vaktinizi harcamışsınız; zira bunlar aslında kendi başlarına hiçbir şey yapmadıkları için pasif aracılardan ibarettir. Saha çalışmanız hiçbir işe yaramamış. Bunun yerine doğrudan nedene gitmeliydiniz.

Ö: Fakat bilim bunun içindir! Bir şeyler yaptığını düşündüğünüz ama gerçekte başka bir şeyin yer tutucuları olan o faillerin davranışlarını açıklayan gizli yapıyı bulmak içindir; sadece bu.

H: Demek bir yapısalcısınız! Sonunda itiraf ettiniz. Aktörleri yer tutucular olarak adlandırmadınız mı? Buna rağmen yine de aktör-ağ teorisini uygulamak istiyorsunuz! Bu, eklektizmin sınırlarını zorlamak oluyor!

4 (Lat.) Somut olarak. (Y.N.)

Ö: Neden ikisini de yapamayayım? AAT'nin herhangi bir bilimsel içeriği varsa yapısalcı olması gerekir.

H: Aktör-ağ ifadesinde "aktör" kelimesinin olduğunu fark ettiniz mi? Yapısalcı bir açıklamada bir yer tutucunun ne tür bir eylem gerçekleştirdiğini bana söyleyebilir misiniz?

Ö: Çok kolay, bir işlevi gerçekleştirir. Doğru anlamışsam yapısalcılıkla ilgili harika olan şey de bu. Aynı konumdaki başka herhangi bir fail de aynısını yapmak zorunda olacaktır.

H: Öyleyse tanımı gereği bir yer tutucuyu başka biri *ikame* edebilir mi?

Ö: Ben de onu söylüyorum.

H: Evet ama o kadar mantıksız olan ve yapısalcılığı AAT'yle bütünüyle uyumsuz hale getiren de bu. Benim söz dağarcığıma göre hiçbir fark oluşturmayan bir aktör, aktör değildir. Kelimelerin bir anlamı varsa, bir aktör tam da *ikame* edilebilir olmayandır. Başka bir şeye kesinlikle indirgenemeyen eşsiz bir olaydır; tabii bir standartlaştırma süreciyle birini diğeriyle kıyaslanabilir hale getirmeniz haricinde; ki bu durumda bile *üçüncü* bir aktör, üçüncü bir olay gerekir.

Ö: Öyleyse AAT'nin bir bilim olmadığını söylüyorsunuz!

H: Yapısalcı bir bilim olmadığı kesin.

Ö: Aynı şey. Her bilim...

H: Hayır! Örgütlenme Araştırmaları, Bilim ve Teknoloji Araştırmaları, İşletme Araştırmaları, Bilgi Bilimleri, Sosyoloji, Coğrafya, Antropoloji, istediğiniz alanı seçin, bilgi dönüşüm anlamına geldiği için bunların hiçbiri tanımı gereği herhangi bir yapısal açıklamayı temel alamazlar.

Ö: Yapısalcılık tam da "dönüşüm sistemleri"yle ilgilidir!

H: Kesinlikle hayır zira yapısalcılıkta hiçbir şey gerçekten dönüşmez, sadece *bir araya getirilir*. Yapısalcılık ile AAT arasındaki uçurumu idrak edemiyorsunuz gibi. Bir yapı, sadece hakkında çok üstünkörü bilgiye sahip olduğun bir ağdır. Zaman darlığı çekiyorken

faydalıdır; ama bana tutup da bilimsel olduğunu söylemeyin. İzahımda aktörler olmasını istiyorsam, bunların bir şeyler *yapması* gerekir ve yer tutuculardan ibaret olmamalıdırlar; bir şeyler yapıyorlarsa bir fark oluştururlar. Bir fark oluşturmuyorlarsa bunları bir kenara bırakıp betimlemeye baştan başlamalısınız. Siz içinde bir nesne olmayan bir bilim istiyorsunuz.

Ö: Siz ve şu hikâyeleriniz. İstediğiniz, olay dolu hikâyeler! Ben Channel 4 için dizi filmlere senaryo yazmaktan değil, açıklama, bilgi, eleştirel üstünlükten bahsediyorum!

H: Ben de oraya geliyorum. Birkaç yüz sayfanızın bir fark yaratmasını istiyorsunuz, değil mi? Öyleyse insanların ne yaptığına dair betimlemeniz bu kişiler tarafından bilindiğinde bir şeyleri yapma yöntemlerinde bir fark *oluşturduğunu* ispatlayabilmeniz gerekiyor. "Eleştirel üstünlük" derken kastettiğiniz bu değil mi?

Ö: Sanırım öyle.

H: Fakat aşırı genel olduğu için yaptıkları şeyde hiçbir fark oluşturmayan nedenlerden bahsetmenizin onlara bir faydası olmayacağını kabul edersiniz sanırım.

Ö: Elbette fayda sağlamaz. Ben *gerçek* nedenselliklerden bahsediyordum.

H: Fakat bunlar da işe yaramayacaktır çünkü var olsalardı (ki ben bu konuda kuşkuluyum) bilgi kaynaklarınızı başka aktörlerin yer tutucularına dönüştürmek dışında bir etkileri olmayacaktı; yani sizin işlev, yapı, gramer, vs. olarak adlandırdığınız şey. Aslına bakarsanız artık aktörler de değil, maşalar, kuklalar olacaklardır; hatta bu söz kuklalara haksızlık oluyor. Neyse, aktörleri bir hiçe dönüştürüyorsunuz: Sadece minik yalpalamalar ekleyen somut sarkaç gibi bu aktörler de olsa olsa minik sapmalar ekleyebilirler.

Ö: Nasıl?

H: İncelediğiniz kişileri sadece ve sadece sizin görebildiğiniz ve tespit edebildiğiniz gizli işlevlerin bahtsız ve "eylemsiz" yer tutucularına dönüştürmenin siyasi açıdan nesinin harika olduğunu şimdi bana açıklayınız.

Ö: Her şeyi baş aşağı çevirmekte üstünüze yok. Emin değilim. Aktörler kendilerine dayatılanın farkına varırlarsa daha bilinçli, daha düşünümsel olurlarsa farkındalıkları bir şekilde artmaz mı? Artık kaderlerini kendi ellerine alabilirler. Her şeyi daha net görmezler mi? Böyleyse diyebilirim ki kısmen benim sayemde artık daha aktif, daha eksiksiz aktörlerdir.

H: *Bravo, bravissimo*! Öyleyse size göre bir aktör tamamen belirlenmiş bir fail, ayrıca bir işlevin yer tutucusu, ayrıca biraz sapma, ayrıca aydınlanmış sosyal bilimciler tarafından sağlanan bir farkındalıktır öyle mi? Korkunç, basbayağı korkunç. Üstelik bu insanlara AAT uygulamak istiyorsunuz! Onları aktör olmaktan çıkarıp yer tutuculara indirgedikten sonra bir de yaraya tuz basmak ve bu zavallılara önceden sahip oldukları halde sizin yapısalcı yöntemle davranarak ellerinden aldığınız düşünümselliği bahşetmek istiyorsunuz! Olağanüstü! Siz "açıklamanız"la gelmeden *önce* onlar zaten aktördü. Onları aktöre dönüştürenin sizin çalışmanız olduğunu sakın söylemeyin. Harika bir iş çıkardınız! Bourdieu daha iyisini yapamazdı.

Ö: Bourdieu'yü pek sevmiyor olabilirsiniz ama o en azından gerçek bir biliminsanıydı ve daha da güzeli, siyasi açıdan önemliydi. Gördüğüm kadarıyla AAT'niz ikisi de değil.

H: Teşekkürler. Bilim ile siyaset arasındaki bağları yaklaşık otuz yıldır araştırıyorum, bu yüzden hangi bilimin "siyasi uygunluk taşıdığı" hakkındaki konuşmalar gözümü pek korkutamaz.

Ö: Benim de otorite kaynaklı argümanlardan gözüm korkmuyor; dolayısıyla otuz yıllık araştırmanızın benim için bir anlamı yok.

H: *Touché*. Fakat "AAT'yle ne yapabilirim?" diye sordunuz. Ben de yapısalcı açıklama yapamayacağınızı söyleyerek yanıtladım. Bu ikisi tamamen uyumsuzdur. Ya potansiyellikleri gerçekleştiren aktörler vardır ve bu nedenle aslında aktör değillerdir ya da (Deleuze'ün sözleriyle) sanallıklarını edimselleştiren aktörleri betimlersiniz ve bu da çok özel metinler gerektirir. İncelediklerinizle bağlantınız çok özel protokoller gerektirir; sanırım "eleştirel üstünlük" ve "siyasi uygunluk" diye adlandırdığınız da bu.

Ö: Öyleyse farkımız nerede? Siz de eleştirel bir üstünlük istiyorsunuz.

H: Belki öyle, fakat ben bir şeyden eminim: Bu otomatik değildir ve çoğu zaman başarısız olacaktır. İki yüz sayfalık söyleşiler, gözlemler, vs. herhangi bir fark oluşturmayacaktır. Bir önem taşımak olağanüstü koşullardan oluşan başka bir küme gerektirir. Çok nadir bir olaydır. İnanılmaz yaratıcı bir protokol gerektirir. Galileo'nun sarkacıyla veya Pasteur'ün kuduz virüsüyle deneyimlediği kadar büyük bir mucize gerektirir.

Ö: Öyleyse ne yapmalıyım? Bir mucizenin gelmesi için dua mı edeyim? Kurban mı keseyim?

H: Fakat küçük metninizin ilgili kişiler için, sözgelimi dev bir doğa bilimleri laboratuvarına kıyasla otomatik olarak daha büyük bir önem taşımasını neden istiyorsunuz? Intel™ çiplerinin cep telefonları için önemli hale gelmesinin ne kadar uzun sürdüğünü düşünün! Hiçbir bedeli olmadan herkesin "LSE™ inside"[5] etiketini kullanmasını istiyorsunuz. Birisi için önemli olmak için çok çalışmak gerekiyor.

Ö: Tam da ihtiyacım olan şey; daha da fazla çalışmak!

H: Fakat tüm mesele bu: Bir argüman otomatikse, her şeyi kapsıyorsa, her şeye yarıyorsa o zaman muhtemelen bilimsel değildir. Anlamsızdır. Gerçekten bilimselse bir çalışmanın başarısız olma şansı olması gerekir.

Ö: İçimi rahatlattınız; tezimin başarısız olabileceğini hatırlatmanız büyük incelik!

H: Bilim ile ustalığı karıştırıyorsunuz. "Fenomeni kaybedebilme, bilimsel pratik için zorunludur."[6] O kadar sevdiğiniz Bourdieu'nün eleştirel sosyolojisinin uygulanamayacağı tek bir konu hayal edebiliyor musunuz?

5 Bilgisayarların içinde Intel çipi kullanıldığında üzerine yapıştırılan "Intel inside" etiketine gönderme. (Ç.N.)

6 *Ethnomethodology's Program*, s. 264.

Ö: Fakat AAT'nin uygulanabileceği tek bir konu bile hayal edemiyorum!

H: Çok haklısınız, ben de aynısını düşünüyorum.

Ö: İltifat değildi.

H: Ama ben gerçek bir iltifat olarak kabul ediyorum! Herhangi bir şeyin uygulanması, iyi bir sosyal bilim metni kadar ender bir şeydir.

Ö: Fazlasıyla incelikli bilim felsefenizle bana nasıl iyi bir sosyal bilim metni yazacağımı hâlâ söylemediğinizi nazikçe hatırlatmak isterim.

H: "Salt betimlemeleriniz"e çerçeveler, bağlam, yapı eklemek için o kadar can atıyordunuz ki diyeceklerimi duymazdınız bile.

Ö: Fakat iyi ve kötü bir AAT metni arasındaki fark nedir?

H: İşte bu güzel bir soru! İyi ve kötü bir laboratuvar arasındaki farkla tam olarak aynıdır.

Ö: Peki teşekkürler. Benimle konuşmanız büyük incelikti. Fakat sanırım temel çerçeve olarak AAT yerine Luhmann'ın sistem teorisini kullanacağım; bu teori, "kendi kendini yaratma" falan çok parlak görünüyor. Belki ikisinden de biraz kullanırım.

H: Hımmm...

Ö: Luhmann'ı sevmez misiniz?

H: Yerinizde olsam tüm o "temel çerçeveler"i bir kenara bırakırdım.

Ö: Fakat gördüğüm kadarıyla sizin "bilim" türünüz tüm sosyal bilim eğitiminin kurallarını çiğnemek anlamına geliyor.

H: Kuralları çiğneyip aktörlerimi takip etmeyi tercih ederim. Söylediğiniz gibi nihayetinde naif bir gerçekçi, bir pozitivistim.

Ö: Aklıma güzel bir fikir geldi. Burada kimse AAT'nin ne olduğunu anlamamış olduğuna göre bir giriş kitabı yazmanız harika olurdu. Öğretmenlerin öğrenmesini sağlardı ve daha sonra, kabalı-

ğımı bağışlayınız, ama AAT'yi bize bu kadar itelemeye çalışmazlardı.

H: O kadar kötü mü yani?

Ö: Ben sadece bir doktora öğrencisiyim ama siz bir profesörsünüz. Çok fazla yayın yapmışsınız. Benim yapamayacağım şeyleri yapmaya kalkışabilirsiniz. Bense danışmanımı dinlemek zorundayım. Tavsiyelerinizi çok kullanamam.

H: Öyleyse neden bana geldiniz? Neden AAT'yi kullanmaya çalışıyorsunuz?

Ö: İtiraf ediyorum; son yarım saattir ben de kendime aynı soruyu soruyorum.

2. KISIM

ORTAKLIKLARI TEKRAR İZİ SÜRÜLEBİLİR HALE GETİRME

GİRİŞ: TOPLUMSALIN İZİNİ SÜRMEK NEDEN BU KADAR ZOR?

Dünyanın en basit şeyi olmalıydı: Hepimiz toplumsal etkileşimlerle birbirimize bağlıyız, hepimiz bir toplumda yaşıyoruz ve hepimiz kültürel hayvanlarız. Bu bağların yakalanması neden bu kadar zordur? Önceki sayfalarda bir açıklama olarak bir neden öne sürülmüştü. "Toplumsal" sıfatı tamamen farklı iki fenomeni adlandırır: Aynı zamanda hem bir *töz*, bir tür malzemedir hem de toplumsal olmayan öğeler arasındaki bir *harekettir*. Her iki durumda da toplumsal gözden kaybolur. Bir katı madde olarak alındığında ortaklık kurma kabiliyetini kaybeder; bir akışkan olarak alındığında, yeni ortaklıkların kolektifi bir araya topladığı kısa sürede yalnızca anlık olarak belirdiği için toplumsal yine ortadan kaybolur. Toplumsal düzene dair muazzam ve her yerde bulunan kanıtlar sayesinde sosyal bilimlerin konusunun yerini belirlemek ilk bakışta kolay gibi görünse de şimdi tam tersi olduğu hissedilir: Toplumsal bağları kavramaktan daha zor bir şey olamaz. Yalnızca değiştirildiği anlarda bunların izi sürülebilir. Fizyologlar bir algının oluşabilmesi için sürekli olarak hareketler ve ayarlamaların gerektiğini göstermiştir: Hareket yoksa his de yoktur. Bu görme ve işitme duyuları kadar tat, koku ve dokun-

ma duyuları için de geçerlidir.[1] Mesela, birinin elini tutup hiç hareket etmeden o halde kalırsanız –sevgilinizin eli olsa bile– bir süre sonra belli belirsiz, huzursuz edici bir uyuşukluk dışında bir şey hissetmezsiniz. Hareketlerin yokluğunda duyular bulanıklaşmıştır. Aynısı "toplumsal duyusu" için de geçerlidir: Yeni bir ortaklık yoksa toplumsalın tutuşunu hissetmenin bir yolu yoktur.

Bu nedenle, toplumsal bağlantıların hissini yenilemek için iki farklı yöntem türünü karşılaştırmak zorunda kaldım. "Sosyalin sosyolojisi" olarak adlandırdığım yöntem, homojen malzemeden yapıldığını öne sürdüğü öğeleri mümkün olduğu kadar uzun süre boyunca ve sıkı bir şekilde bir arada tutmaya çalışır; "ortaklıkların sosyolojisi" diye adlandırdığım diğeri, aralarında ortaklık kurulabilecek heterojen öğeler yelpazesi hakkındaki ihtilafları kavramaya çalışır. Birinde toplumsal dünyanın neden oluştuğunu kaba saba biliriz; *toplumsaldan* oluşur. İkincisinde daima neden oluştuğunu *bilmeyerek* işe başlamalıyız. Yunanların *pharmakon*'u gibi, toplumsal arayışı doz ve zamanlamaya bağlı olarak ya bir devaya ya da güçlü bir zehre dönüşür. Küçük ve vakitli dozlar halinde taze taze öğütüldüğünde, gözlemcinin bir anlam ifade etmeme tehdidi altındaki bir kolektifi bir araya getirmek için her an tekrar tanımlanması gereken yeni ortaklıkları tespit etmesine olanak verir. Fakat bir araya getirilen öğelerin "son kullanım tarihleri" geçmişse çürümeye başlarlar. Bunları mideye indirmekte ısrar ederseniz sizi felç edeceklerdir. Birbiriyle bağlantılandırılmış şeyi özel bir malzeme türü sanmaya başlarsınız: Toplumsal, toplumsalı açıklar. Artık izi sürülebilir olmayan bir dünyaya, eleştirel sosyolojinin perileri, ejderhaları, kahramanları ve cadıları tarafından hemen istila edilme tehlikesinde olan bir dünyaya girmişsinizdir.

Fakat aynı sıfatın nasıl olur da tamamen iki zıt anlamı olur? Sanırım bu, sosyal bilimlerin eşzamanlı olarak üç farklı görev peşinden gitmesiyle açıklanabilir: üyelerinin marifetiyle toplumsalın inşa edilmesinin çeşitli yollarını belgelemek; dünyada iş başında olan

1 Hızlı göz hareketi ve portrelerde bunun uygulanmasıyla ilgili harika deney için, bkz. R.C. Miall ve John Tchalenko, "A Painter's Eye Movements: A Study of Eye and Hand Movement during Portrait Drawing", 2001.

kendilikler yelpazesini kısıtlayarak toplumsala dair ihtilafları çözüme bağlamak ve siyasal eylem için bir protez sunarak "toplumsal mesele"yi çözmeye çalışmak. Sosyoloji, yani "birlikte yaşama bilimi"nin şu üç görevi yerine getirebiliyor olması gerektiği için, bu saydığımız amaçlarda yanlış hiçbir şey yoktur: olanaklı ortaklıklar hakkındaki tüm ihtilaflar gamını harekete geçirmek; bu ihtilafların hangi vasıtalarla çözüme kavuştuğunu ve böyle çözümlerin nasıl muhafaza edildiğini göstermek; araştırma konusu olanlara kendisini ilgi çekici hale getirerek kolektifin bileşimi için doğru prosedürleri tanımlamaya yardımcı olmak. Fakat bu görevleri ardışıklığına dikkat etmeden, eşzamanlı yerine getirmeye çalışmak imkânsızdır.

Örneğin, ikincisiyle birincisini karıştırırsanız ana görevinizin, aktörlerin içinde kaybolacağından korktuğunuz belirsizlikleri –peşinen ve aktörün yerine– kısıtlamak olduğunu düşünmeye başlarsınız. Bu da, mümkün toplumsal kümelenmeler sayısını azaltmak, aktörlere bir şeyler yaptıran faillerin sayısını kısıtlamak, insan olmayan nesneleri mümkün olabildiğince dışlamak, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında kesin bir işbölümüne sıkı sıkı bağlı kalmak ve nihayet, sosyolojinin özerk bir bilimsel disiplin olduğu inancını korumak anlamına gelir. Böyle bir yaklaşım sonrasında ele aldığımız beş belirsizlik kaynağının izini sürmek mümkün değildir. Üçüncü görev –siyasi uygunluk– ile diğer ikisini karıştırdığınızda işler daha da kötüleşir. Modernleşme zorunluluğu, özgürleşme projesi ve ampirik soruşturmaların katıksız zorluklarıyla ilgili tamamen saygın nedenlerle, aktörün kolektifi oluşturma şekli yerine bunları bir arada tutan şeye dair kendi tanımınızı geçirmeye başlarsınız. Bir toplumun ne olduğunu ve hangi yöne gittiğini sormaya başlarsınız. Comte, Spencer, Durkheim veya Parsons zamanında verimli olmuşsa da böyle bir entelektüel strateji şimdi bir faciaya dönüşmüştür. Bir toplumsal açıklama ileri sürüldüğünde bunun gerçek bir ampirik idrakten mi, bir standardın uygulanmasından mı, bir toplum mühendisliği teşebbüsünden mi veya halis tembellikten mi kaynaklandığını artık belirlemenin bir yolu yoktur. Sosyal bilimin üç ardışık görevinin karıştırılmasıyla, toplumsal açıklamalar rahatlıkla çoğalmaya devam etse bile toplumsalın izinin sürülmesi imkânsız hale gelmiştir.

Toplumsalın bilimi (toplumsal ve bilim kelimeleri incelenip düzeltildiği için artık rahatlıkla kullanabiliriz) projesine sadık kalmak için başlangıçtaki üç görevi bırakmadan bu karışıklığın üstesinden gelmemiz gerekiyor. 1. Kısım'da aktörlerin kendi dünya oluşturma kabiliyetlerini nasıl harekete geçirebileceğimizi gösterdikten sonra ve Sonuç bölümünde hassas siyasi uygunluk meselesini ele almadan önce, şimdi bu soruşturmayı diğer ikisiyle karıştırmadan ihtilafların çözümlenmesini takip etmenin mümkün olduğunu göstermeliyim. Evet, ihtilaflar kapatılır ve belirsizlikler çözümlenir fakat bu aynı zamanda aktörlerin kendi emeğidir ve dolayısıyla ampirik izler üretir ve baştan sona belgelenebilirdir. Aktörlerin, tabiri caizse, kendi karışıklığını temizlemesine izin verir vermez, soruşturmacıların ihtilafları önceden kısıtlama girişimleriyle hiçbir ilgisi olmayan belirli bir düzen fark edilebilir.

Ne yazık ki beş belirsizlik kaynağını harekete geçirmek ne denli zorsa bunları istikrara kavuşturmada kullanılan vasıtaları takip etmek daha da çetrefil olacaktır. Bu yeni araştırmada "geleneksel sosyoloji"yle aramız daha da açılacak. Toplumsalı izi sürülemez hale getirenin bizzat toplumun varlığı veya daha genel olarak bir toplumsal âlemin varlığının kendisi olduğunu ileri süreceğim. Bu sefer sorun, toplumsal kelimesinin muğlaklığından değil, siyasi teşekkülü [*body politic*] bir araya toplamak ile kolektifi bir araya toplamak arasındaki, sosyolojinin tarihinin ilk döneminde ortaya çıkmış bir kafa karışıklığından kaynaklanır. Bu iki işlemin ortak yönleri olsa da başarılı olmaları için ayrı tutulmaları gerekir.

Kabaca söylersek, 19. yüzyıl icadı olan toplum, 18. yüzyılın Leviathan'ını ve 21. yüzyılın kolektifini kaynaştıran tuhaf bir geçici figürdür.[2] Toplumdan aynı anda iki işi yapması, yani kolektifi izi sürülebilir hale getirmesi ve siyasetin bir ikamesi rolünü oynaması istendiğinde ikisini de asla düzgünce yapamamıştır. Toplumun varlığının varsayılması, düzgün bir şekilde bir araya toplanmış bir kolektifin

2 Toplum nosyonunun icadı hakkında, bkz. Bruno Karsenti, "Autorité, pouvoir et société: La science sociale selon Bonald", 2003; ve Michel Foucault, "Society Must Be Defended", *Lectures at the College de France, 1975–1976*, 2003.

ortaya çıkmasını imkânsızlaştırmış, üstelik siyasi faaliyetlerin üretebiliyor olması gereken tuhaf tüzel kurum türünü tanımlama çabalarını önlemiştir.

Ancak kitabın sonunda açıklığa kavuşacak olsa da bu ikili çıkmazın nedeni burada basitçe ifade edilebilir: Doğası gereği *sanal* ve *bütüncül* olsa da siyasi teşekkülün, aslında *daima halihazırda orada olduğu* varsayılmalıdır. İmkânsız siyasi *temsil* sorununu, çokluğu bire kaynaştırma ve çokluğun bire itaat etmesini sağlama sorununu çözmesi gerektiği için bunda yanlış bir şey yoktur. Her an büsbütün ortadan kaybolma tehlikesi altında olan bu sanal ve bütüncül toplanmanın izini, ancak siyasi eylem, sürekli bir dairesel hareketle sürebilir.[3] Bu, Walter Lippmann'ın tamamen yerinde *hayalet* kelimesiyle, Hayalet Halk ile adlandırdığı şeydir.[4] Toplumsal sözleşme mitinden sonra siyasi teşekkül daima, John Dewey'in, Lippmann'a yanıtında söylediği gibi, bir *sorun*, tamamen dağılma riski içinde olan bir heyula olmuştur. Siyasal eylemin altında, gerisinde ve ötesinde var olacak bir töz, bir varlık, kendine özgü bir âlem haline gelmesi asla düşünülmemişti. Hobbes'un Leviathan projesinde tüm okurları şaşırtan, "bu fani tanrı"nın ne kadar kırılgan olduğu ve ne kadar çabuk ortadan kalkabildiğiydi. Bu dev herkesin gördüğü gibi kusurluydu.[5]

Fakat toplumu siyasi vasıtalar üzerinden oluşturmak gibi deva-

3 Siyasi sözcelemenin zorunlu "dönüş" hareketi hakkında, bkz. Bruno Latour (2003b), "What if We Were Talking Politics a Little?", 2003.

4 Walter Lippmann, *The Phantom Public*, 1927 [1993]. Burada Noortje Marres'nin Dewey ve Lippman'ın siyasi felsefeler çalışmasından ilham alıyorum. Bkz. Noortje Marres, "No Issue, No Politics", 2005. Siyasi personanın kırılganlığı, Ernst Kantorowicz'in *The King's Two Bodies*, 1997 adlı kitabından çıkarılacak en önemli derslerden biridir. Devlet bu yüzden daima bitmeyen bir sınamanın ürünüdür. Bkz. Dominique Linhardt, "La force de l'Etat en démocratie: La République fédérale d'Allemagne à l'épreuve de la guérilla urbaine 1967–1982", 2004.

5 Pozitif değil negatif olarak almasına rağmen Bourdieu siyasi temsili tanımlarken bu zaafı mükemmel bir şekilde özetler: "Dolayısıyla yetki devri –kelimenin hem felsefi hem de siyasi anlamında bu kökensel teşekkül edimi– birkaç insan koleksiyonu, bitiştirilmiş bir bireyler serisinden ibaret olan şeyin kurmaca bir kişi, bir *corporatio*, bir beden, kendisini oluşturan biyolojik bedenleri aşan toplumsal bir bedende cisimleşen mistik bir beden biçiminde var olmasını sağlayan bir büyü edimidir (*'corpus corporatum in corpore corporato'*)." Pierre Bourdieu, "Delegation and Political Fetishism", 1991, s. 208.

sa, çelişkili ve çetin bir görevden kurtulmak amacıyla halkın varoluş tarzını bir toplumun varoluş tarzına dönüştürdüğünüz anda toplumun *sorunlu kırılganlığı* ortadan kalkar.[6] Şekil değiştirerek bir topluma dönüşmüş siyasi teşekkülün, herhangi bir siyasi faaliyet *olmadığında bile* kendi ayakları üzerinde durması gerekir.[7] Görünmez kalsa bile siyasi teşekkülün dev gövdesinin ayakları artık sağlam bir kaideye sabitlenmiştir. Toplumsalı kavramaktaki tüm zorluklar metalürjik kurmacanın bu imkânsız başarısıyla başlar: Hayalet halkın hareketli şekli şimdi bronz bir heykel olarak dökülmüştür.

Siyaset, siyasi teşekkülün izini biteviye sürerken, ister sevelim ister sevmeyelim toplum hep oradadır. Bunu bir çelişki veya teknik imkânsızlık olarak görmek yerine, sosyal bilimciler bu hayaletimsi mevcudiyeti toplumun gizemli varlığının en iyi kanıtı olarak görecektir. Şimdi hayalet bir hortlağa, Leviathan bir behemota dönüşür. Sanal ve her zaman mevcut bir kendiliğin, kolektifin bir araya toplanması için gereken şeyin tam tersi olduğunu görmek için çok çaba gerekmez: Halihazırda oradaysa onu *oluşturmada* kullanılmış pratik vasıtaların artık izi sürülemez; bütünselse onu *bütünleştirmede* kullanılmış pratik vasıtalar artık görünmezdir; sanalsa, onu *gerçekleştirmede*, *görselleştirmede* ve *bir araya getirmede* kullanılmış pratik vasıtalar artık kaybolmuş demektir. Kolektifin gerisinde toplumun gölgesini ve toplumun arkasında Leviathan'ın gölgesini tespit ettiğimiz sürece toplumsalın bilimi ilerleyemez.[8] Daha açık söyleyecek olursam: *Ya toplum vardır ya da sosyoloji.* İçinde yer aldığı disiplinin çok yanlış bir yöne gittiğini gördüğünde Gabriel Tarde'ın okurlarını uyardığı gibi; ikisi bir arada olmaz.

Doğal olarak bütün sosyal teorisyenler bunu mükemmel bir şekilde bilir ve bu nedenle her biri, bu tehlikeyi sınırlamak için kendi

6 Bauman'ın sosyolojinin siyasetin ikamesi olarak icadı hakkındaki belirleyici kavrayışının izinden gitmeye karar verdiğimi hatırlatırım. Bkz. Bauman, *Intimations of Postmodernity*

7 Bkz. John Dewey, *The Public and Its Problems*, 1927 [1954] adlı kitabı ve ayrıca siyasette Hegel'ciliğe dair eleştirisi.

8 "Demokratik ideal halkın işlevini hiçbir zaman tanımlamamıştır. Halka her şeyin toy ve karanlık icracısı olarak davranmıştır. Kafa karışıklığının derin kökleri topluma dair mistik bir nosyondadır." Lippmann, *The Phantom Public*, s. 137.

tarzında çabalamıştır.[9] Hepsi toplumun sanal bir gerçeklik, bir *cosa mentale*[10], bir hipostaz, bir kurmaca olduğunu söylemiştir. Fakat sadece eleştirmek amacıyla da olsa onu olduğu yerde tuttukları için, gerçekte var olmadığını ileri sürdükleri sanal, bütünsel bütünce içinde kendilerine küçük bir niş oymaktan fazlasını yapamamışlardır. Dolayısıyla, kaderin tuhaf bir cilvesiyle toplum, hem bir kurmaca olarak *eleştirilen şeye* hem de toplumsal dünyayı ilgilendiren tüm tartışmaların aşılamaz ufku olarak yine de *daima orada olan* şeye dönüşmüştür.[11] Çözümü ne olursa olsun, bir balina gibi, evet Leviathan gibi karaya oturmuş, Lilliputlu sosyal bilimcilerin ona uygun bir ev kazmaya çalıştığı bir sahilde kalmıştır. Son zamanlarda bu çürüyen yaratığın kokusu katlanılmaz hale geldi. Sahil temizlenene ve talihsiz toplum nosyonu tamamen gözden kaybolana kadar sosyal teorinin başarıyla yenilenmesi mümkün olamaz. Bunun için, söz konusu nosyondan hem gasp ettiği siyasi teşekkülü hem de gizlemeye devam ettiği kolektifi özütleyip almalıyız.[12]

Toplumun sosyoloji ve siyasetin önünde engel olması, daha önce doğanın da yolu kapattığını görmüş bilim sosyolojisindeki bizler için çok şaşırtıcı değildir. Nitekim her iki canavar da aynı mevsimde ve aynı nedenle doğmuştu: Doğa, insan olmayanları insanlardan ayrı olarak bir araya toplar; toplum insanları insan olmayanlardan ayrı olarak bir araya getirir. Başka bir yerde uzun uzadıya göstermiş olduğum gibi, her ikisi de kolektifin meşru bir bileşimi olanağını bastır-

9 En son durum hakkında yakın zamanlı bir araştırma için, bkz. Nicholas Gane, *The Future of Social Theory*, 2004.

10 (İt.) Zihinsel şey. (Y.N.)

11 Diyalektiğin aldatıcı gücü sayesinde, toplumun dairesel tamını olarak alınan bazen tam da bu çelişkili doğadır. Bu Castoriadis'in *The Imaginary Institution of Society* adlı kitabında, ayrıca Jean Pierre Dupuy'ün *Introduction aux sciences sociales. Logique des phénomènes collectifs*, 1992 adlı kitabında geliştirilen öz-aşkınlık nosyonunda ve Humberto R. Maturana ve Francisco J. Varela'nın *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*, 1980 adlı kitabındaki kendi kendini yaratma nosyonuyla ilgili Luhmann'ın argümanında açıktır. Hepsi daireler çiziyor olsa da siyasi teşekkül, toplum ve organizmalar aynı kendilikleri taşımazlar ve aynı vasıtalarla nakledilmezler.

12 Toplumsalı bu şekilde özetlemenin hayal gücü üzerinde neden bu kadar güçlü bir hâkimiyeti olduğunu açıklamak için daha sonra "panorama" nosyonuna başvuracağım, bkz. s. 250.

mak için üretilmiş ikiz ucubelerdir.[13] Gelgelelim, çelişkili bir şekilde, doğanın siyasi bileşimini göstermek görece daha kolay olsa da, maddi olgular ile endişe konuları arasındaki farkın apaçık olması yüzünden, toplumun mevcudiyeti –tuhaf bir çarpıklık yoluyla– daha sert, emin, aşikâr kalır. Ortaklık olarak toplum ile töz olarak toplum arasındaki uçurumu tanımak daha güç görünür. O kadar ki doğanın gücünü azaltma yönündeki kendi çabalarım bile o toplumun güçlendirilmesi olarak alınmıştı! Töz olarak toplum, ancak ortaklık olarak toplum egemenliğinin bir kısmını feda etmek zorunda bırakıldığında hüküm sürebiliyor gibidir. Daha önce dikkatle incelediğim "toplumsal inşa" nosyonunun talihsiz başarısı da bundan kaynaklanır. Bununla birlikte kaçış yoktur. Doğadan sonra yok olması gereken toplumdur. Aksi takdirde asla kolektifi bir araya getirmeyi başaramayacağız.

Nasıl ilerleyebilir, toplumsalı nasıl tekrar izi sürülebilir hale getirebiliriz? 1. Kısım'daki stratejinin aynısını uygulayarak. En iyi hareket noktasına kendi başımıza karar vermeye çalışmak yerine bütün ihtilafları harekete geçirmeliyiz. Tekrarlarsam, ilk başta öngörülene kıyasla daha soyut ve rölativist olmalıyız. Bu sefer sosyal bilimcilerin soruşturmalarını doğru yerde başlatmada yaşadığı zorluğun kendisini hareket noktamız olarak alacağım. Böyle bir dolambaçlı yol seçtiğimizde, bir sorun –Çok ile Bir arasındaki siyasi ilişkiler nasıl çözülmeli– başka bir sorunla –kolektif nasıl oluşturulur– karıştırıldığı için sosyologların seçtiği iki derleyicinin aslında orada olmadığını keşfedeceğiz. Bu keşif, hızla kaybolan toplumun hâlâ düşürdüğü büyük gölgeden sonsuza dek kaçmamıza ve umarım toplumsal akışkanı nihayet izi sürülebilir hale getirmemize olanak verecek.

13 Doğa meselesini burada etraflıca ele alnuyor olsam da, doğa ile toplum arasındaki denge kararlı bir şekilde yerinde muhafaza edilmezse argümanının hiçbir şey ifade etmeyeceğini anımsamak önemlidir.

TOPLUMSAL DÜNYA NASIL DÜZLEŞTİRİLİR!

Sosyal bilim kullanıcıları, toplumsalı bir araya toplamanın, anmanın, bir araya getirmenin, seferber etmenin ve açıklamanın gayet basit olduğunu düşünüyor gibidir. Sosyal bilim pratisyenleriyse bu işin ne kadar sancılı, maliyetli, zahmetli ve tamamen muammalı olduğunu bilirler. "Kolay" toplumsal, halihazırda bir arada gruplanmış olan toplumsaldır; "zor" toplumsalsa alışıldık dağarcığa ait olmayan öğeleri birbirine dikerken ortaya çıkacak olan yeni toplumsaldır. Peşinden gitmeye karar verdiğimiz izliğe bağlı olarak çok farklı türde seyahatlere çıkarız. Sosyalin sosyologları toplumsala dair *kendi* tanımlarıyla, *bizim* toplumsal tanımımız için ihtiyaç duyacağımız haritalarla hiçbir ilişkisi olmayan engin bir alanın izini sürmüştür. Yalnızca var olan haritaların eksik olduğunu söylemiyorum; bunlar o kadar farklı şekillere sahip bölgeler tanımlarlar ki örtüşmezler bile! Aynı dünyaya ait oldukları bile net değildir. Şimdi önümüzdeki görev, aynı ülkede farklı yerlere –daha az kalabalık bölgeler, daha az yürünmüş yollar– gitmek değil, üzerinde seyahat edebileceğimiz tamamen farklı bir arazi resmetmektir. Söylemeye gerek bile yok, se-

yahatlerimizi hızlandırmayacak bu: 1. Kısım'da nasıl "slowsciology" idiyse yine öyle kalacak.

Artık bahis konusu olan toplumsalın bizzat topografyası olduğu için, sosyalin sosyologlarının güzergâhlarında kullandığı izdüşüm ilkesini anlamadan kendi güzergâhlarımızı nasıl çizeceğimize karar veremeyiz. Neden o mantıksız haritaları çizdiklerini ancak nasıl yoldan çıktıklarını görerek kavrayacağız. Bu soruyu sormaya başladığınızda seyahatlerinin ne kadar çetin geçtiğini fark edersiniz. Sürekli olarak iki tür saha –yerel etkileşim ve global bağlam– arasında göç etmeye zorlanmışlardır; her iki saha da o kadar rahatsızdır ki oralardan mümkün olduğunca çabucak kaçmak zorunda kalmışlardır. Âdem ile Havva tek bir cennetten kovulmuşken, atalarından daha talihsiz olan sosyalin sosyologları her biri diğerinin kutupsal zıttında yer alan iki istirahat yerinden ayrılmaya zorlanmıştı; ve o zamandan bu yana ikisi arasında mekik dokumaktadırlar. Yazgılarından kaçmak istiyorsak bu şeytani seyahatin dinamiğini kavramamız gerekiyor.

Her sosyal bilimci, yerel etkileşimlerin istirahat etmek için uygun bir yer olmadığını çok iyi bilir. Herhangi bir nedenle sahneye çıktığınızda sahneyi oluşturan bileşenlerin çoğunu kendinizin getirmediğini ve birçoğunun diğer katılımcılar tarafından o anda doğaçlama yapıldığını hemen fark edersiniz. Konuşmayı öğrenen bir çocuk, dilini halihazırda annesinin yetkin kullanımında bulur. Yargıç karşısına çıkarılan bir davacı, yerli yerinde bir hukuki yapı ve Londra kadar eski bir Old Bailey binası keşfeder. Bir terhanede bütün gün çalışan bir işçi, yazgısının diğer uçtaki ofis duvarları gerisinde gizlenen görünmez failler tarafından belirlenmiş olduğunu kısa zamanda fark eder. Bileğini burkmuş bir yaya, doktorun muayenehanesinde kaza ânından önceki iskeleti ve fizyolojisine dair bilgiler öğrenir. Bir etnografın sorularıyla kışkırtılan yerel bir "bilgi kaynağı", düşünce alışkanlıklarının çoğunun üzerinde hiçbir kontrole sahip olmadığı yerler ve faillerden geldiğini fark eder. Ve benzeri şeyler... Etkileşimler, tüm yemeklerin katılımcılar tarafından o anda toplandığı bir pikniğe değil, daha ziyade her şeyi en ince ayrıntısına kadar ayarlanmış bilinmeyen kimi sponsorlar tarafından verilen bir resepsiyona

benzer; oturulacak yerler bile dikkatli bir kâhya tarafından önceden işaretlenmiş olabilir.

Dolayısıyla herhangi bir etkileşimin, halihazırda durum içinde bulunan ve başka bir *zamandan*, başka bir *yerden* gelmiş ve başka bir *fail* tarafından üretilmiş öğelerle *dolup taştığını* söylemek tamamen yerindedir. Bu güçlü sezgi en az sosyal bilimler kadar eskidir. Daha önce söylemiş olduğum gibi eylem daima eklemlenir, havale, tercüme edilir, eylemin yeri değiştirilir. Dolayısıyla, bir gözlemci bu taşmanın telkin ettiği yöne sadık kalırsa herhangi bir etkileşimden uzaklaşarak, onu şekillendirmiş görünen başka *yerlere*, başka *zamanlara* ve başka *faillere* gidecektir. Sanki güçlü bir rüzgâr herkesin yerel bölgeye bağlı kalmasını yasaklıyor, seyircileri uzaklara sürüklüyor gibidir; sanki güçlü bir akıntı bizi daima yerel sahneyi terk etmek zorunda bırakıyor gibidir.

Sorun oradan nereye gidileceğidir. Bu noktada siyasi teşekkül ile toplumu birbirine karıştırmak bizi yanlış yola sürükleme tehlikesi taşır. Her etkileşimde gerçekten de sanal, bütünsel ve daima önceden var olan bir kendiliğe götüren bir noktalı çizgi olsa da bu en azından şimdilik izlenmemesi gereken yoldur: Sanal ve belirsizse öyle kalmalıdır. Sosyologlar siyasi eylemin ilerlemesi gereken yoldan yürümekten kaçınmalıdır. Doğrudur, etkileşimler başka aktörlerce var edilir ama bu yerler etkileşimler etrafında bir bağlam oluşturmaz.

Birçok vesileyle tanık olduğumuz gibi sosyal bilimlerin doğru sezgileriyle sağladığı tuhaf çözümler arasında genelde büyük bir uçurum bulunur. Burada da aynı şey söz konusudur: Hayalet halkın izdüşümü ile toplumun üstünlüğü birbirine karıştırılmıştır. Her ikisinin de sanal bir varlığı olduğu doğru olsa dahi, bu aynı şekilde değildir. Birincisi siyasetin imkânsız görevine yeniden başlama çağrısıyken, ikincisi çoktan tamamlanmış gibi davranarak toplumu oluşturma işini gizlemenin bir yolundan ibarettir: Toplum orada, kafalarımızın üstündedir. Dolayısıyla, etkileşimlerin anahtarı orada bulunmadığı için –ki bu hayli doğrudur– soruşturmacılar, yerel alanlardan başka bir yere bakmaya başladığında, dikkatlerini etkileşimlerin içinde yer aldığı varsayılan "çerçeve"ye yöneltmek zorunda olduklarını düşünürler; burada da işler çok ters gider. Doğru tepkiyle

–yerel etkileşimlerden uzaklaşalım!– başladıkları halde, Samuel Butler'ın ünlü kitap başlığını ödünç alırsam, Erewhon'da[1] son bulurlar.

Bu yönelim yüz elli yıllık sosyal bilim tarihi boyunca o kadar yerleşmiştir ki büyük masraflarla inşa edilmiş ve üzerinde "Bağlam, 15 km Bir Sonraki Çıkış" yazılı trafik levhalarıyla yönlendirilen geniş otobanlarda kitlesel bir göçü andırır. Yerel etkileşimlerden memnun olmadığınızda bağlama gitme alışkanlığı o kadar otomatikleşmiştir ki bu yolun aslında hiçbir yere çıkmadığını fark etmek zorlaşmıştır. Kısa ve sorunsuz bir yolculuk sonrasında bu otobanlar sırra kadem basar. Bağlamda park edecek yer yoktur. Çocuğun konuşma ediminden dilin "yapısı"na gitmek gerçekten mümkün müdür? Davacının davasından bir hukuk "sistemi"ne bir yol var mıdır? Terhaneden "kapitalist üretim tarzı" veya bir "imparatorluk"a giden herhangi bir kanal bulunur mu? Hastanın burkulan bileğinden bedenin "doğası"na götüren bir yol var mıdır? Etnografın defterinden bu halkın "kültürü"ne ulaşılması olası mıdır? Bu sorular ortaya atılır atılmaz yanıt, mahcup bir "hayır, evet, belki" olur.

Kuşkusuz dilin yapısı hususi olarak hiç kimse tarafından konuşulmaz ve yine de tüm söz edimleri –Saussure döneminden beri *la parole*'ün [söz] *la langue* [dil] ile temas tarzı tamamen gizemini korusa da– bu yapıdan üretilir.[2] Hukuk sistemi belirli bir yerde değildir; yine de her dava için *ad hoc* bir bütünden oluşması gerektiği kabul edilse de her özel davada gizemli bir şekilde bu sistemin yardımına başvurulur.[3] Kapitalizm kuşkusuz baskın üretim tarzıdır fakat birçok olay amansız bir stratejiye itaat ediyor gibi görünse de kimse komutada bir *homonculus* CEO olduğunu hayal etmez.[4] Bedene dair bilgi, belir-

1 *Nowhere* (hiçbir yer) kelimesinin tersten yazılmış anagramı. (Ç.N.)

2 Pragmatiğin dilin yapısal öğelerini kemirdiği birçok örnekten biri için, bkz. Alessandro Duranti ve Charles Goodwin, *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*, 1992.

3 Bkz. Niklas Luhmann, *A Sociological Theory of Law*, 1985.

4 Bkz. Philip Mirowski, *Machine Dreams. Economics Becomes a Cyborg Science*, 2001; ve Michel Callon, "An Essay on Framing and Overflowing: Economic Externalities Revisited by Sociology", 1998a.

li hastalıkların teşhis edilmesine olanak veren şeydir fakat çoğu bilginin incelenen vakadan yola çıkılarak bir şey ifade ettiği de açıktır.[5] Bir kültür aynı zamanda insanları eyleme geçiren şey, etnografın bakışıyla yaratılmış bir soyutlama ve üyelerin etkileşimlerinin sürekli yaratıcılığıyla o anda üretilen şeydir.[6] Yerel etkileşimlere bir anlam verebilmek için herhangi bir soruşturmanın varmak zorunda olduğu şeyler gibi görünse de, yapısal özellikler olsa olsa zehirli sarmaşıklar kadar konforlu dinlenme noktaları sunar.

Dolayısıyla o meşhur "bağlamlar"la ilişkili olarak alınan rahatsız edici yanıt, etkileşim için gereken bileşenlerin çoğunu sahneye taşıyarak etkileşimi mümkün kılan bir şeyin olduğu, fakat bu "bir şey"in hem *geride* hem de herhangi bir şey yapamayacak kadar *soyut* olduğudur. Yapı çok güçlüdür ama yine de herhangi bir etki yapamayacak kadar zayıf ve uzaktır. Etkileşimlerde vuku bulan "gerçek" ve "somut" her şeyin hakiki kaynağı olduğu söylenen şey, uzun süreli bir mesken sunmaz. İşte bu nedenle, sanki gerilmiş bir lastiğin en ucuna varmışlar gibi, sosyal bilimciler aniden "derin yapısal özellikler"den ters yöne giderek daha "gerçek" ve "somut" etkileşimlere geri dönerler. İlkinden şiddet bakımından geri kalmayan ikinci bir rüzgâr, ikinci bir akım şimdi her ziyaretçiyi bağlamdan *uzaklaştırıp* pratiğin yerel alanlarına geri gönderir. Sosyal bilimlerin yakın tarihinde, büyük oranda biri daha yapısal, diğeri daha pragmatik olan iki zıt kutup arasında sancılı bir salınım olmamış mıdır?[7]

Maalesef, dönüş seyahatinin sonunda yerel sahneye bağlı kalmaya çalışmak pek de bir çözüm değildir zira soruşturmacıları uzaklaştıran kuvvetler hâlâ olduğu yerdedir: "Gerçek" ve "somut" olanın da bütünüyle bu etkileşimlerde bulunmadığı aşikâr olarak kalır. İki zıt yön arasında bölünen soruşturmacı kendisini imkânsız bir durum

5 Bkz. Stefan Hirschauer, "The Manufacture of Bodies in Surgery", 1991; ve Mol, *The Body Multiple*.

6 Kültürün dinamik üretimi için, bkz. Marshall Sahlins, *Culture in Practice*, 2000; ve Marylin Strathern, *Property, Substance and Effect: Anthropological Essays in Persons and Things*, 1999.

7 Bu almaşmanın paradigması muhtemelen Garfinkel'a yol açan Parsons'dur. Her yapısalcıya karşılık bir etkileşimci dünyaya gelir.

içinde bulur. Etkileşimlere tutunduğunda uzaklaşması ve "şeyleri daha geniş bir bağlama yerleştirmesi" istenir. Fakat sonunda bu yapılandırıcı bağlama ulaştığında, bu sefer de "gerçek yaşam", "insani boyut", "içinde yaşanılan" yerlere gitmesi istenir. Şayet "yapı" bir soyutlamaysa etkileşim de öyledir! Biri daha gerçek ve somutsa diğeri de öyledir; *diğer* kutup, daima diğer kutup. Bu her soruşturmacının yönünü tamamen kaybetmesini sağlayacak bir çifte açmazdır. Platon kafa karıştırıcı ve maddi gölgelerden gerçek ve maddi olmayan idealara yükselmek gerektiğini ileri sürmüştü. Peki ya tam da aynı nedenle bir anti-Platon sizi diğer yöne, soyut idealardan gerçek ve maddi yerel dünyaya inmeye sürüklüyorsa? Etkileşimlerin –toplumda– içine yerleştirilmesi gereken çerçeve ile "kapsayıcı çerçeveler"i kaldıran ve şeylerin "gerçekten vuku bulduğu" ve "gerçekten deneyimlendiği" yerel ve bireysel ortama geri dönen şiddetli bir hareket arasındaki böyle bir halat çekme oyununda soruşturmacı ikiye bölünecektir. Bir salıncağın itme-çekme hareketi eğlencelidir ama sadece bir süreliğine ve salıncaktaki kişinin midesi bulanacak kadar sertçe itilmediğinde.

Bu ani almaşma aktör/sistem çıkmazı veya mikro/makro çekişmesi olarak adlandırılır. Mesele, aktörün bir sistem "içinde" mi olduğu yoksa sistemin etkileşen aktörlerden mi "oluşmuş" olduğuna karar vermektir. Baş döndürücü salıncak usulca durabilse keşke. Buradaki strateji genellikle sorunu kibarca onaylamak, bunun yapay bir mesele olduğunu ilan etmek ve sonra da iki konum arasında makul bir uzlaşma hayal ederek sözüm ona akademik bir tartışma içinde konforlu bir yere yerleşmektir.[8] Fakat var olmayan iki konum arasında mutlu bir orta buluyorsanız bu üçüncü konumun var olduğundan nasıl bu kadar emin olabilirsiniz? Aktörler ile sistem arasında bir uzlaşma kurmaya mı çalışmalı, yoksa başka bir yönde mi ilerlemeliyiz?

İlk bakışta, "aktör-ağ" iyi bir uzlaşma adayı olacaktır: Hazır çözüm, *hem* aktör *hem de* aktörün içinde gömülü olduğu ağı düşünmek olacaktır; bu da tireyi açıklayabilecektir. Böyle bir gevşek çözüm,

8 Akıllıca teşebbüslerden birkaçı için, bkz. Bourdieu, *Outline*; Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, 1984; ve Erhard Friedberg, *Le pouvoir et la règle: Dynamiques de l'action organisée*, 1993.

sosyal bilimlerin şu iki aşikâr zorunluluğunu yeniden uzlaştırmak amacıyla ileri sürülmüş birçok diğer çözüme eklenecektir: Etkileşimleri şekillendiren bazı yapılar bu etkileşimlerin dışına taşar; bu yapılar bir tür yerel ve deneyimlenen bir etkileşimde somutlaşmadıkça, seferber edilmedikçe, gerçekleşmedikçe veya cisimleşmedikçe fazla soyut olarak kalır. Diyalektik, tıpkı Ulysses'in sirenleri gibi cömertçe bu tür uzlaşmaları halledip sabitlemek üzere döngü yelpazesini sunabileceği için, bu ayartı daha da büyüktür: Aktörlerin aynı anda hem bağlam tarafından desteklendiği hem de bu bağlamı yerinde tuttuğu, bağlamınsa aktörlerin davranışlarının kaynağı ve aktörlerin geribildirimleriyle oluşturulan şey olduğu söylenecektir. İki elin zıt yönlerde gitgide daha hızla dönen dairesel hareketi sayesinde, varlığı eskisi kadar sorunlu olarak kalan iki yer arasında bir bağlantı tasavvur ederek sorunsuz bir akıl yürütme görüntüsü vermek mümkündür. Diyalektik düşünürlerin, çelişkilerin "üstesinden gelindiği"ni –"kamufle edildi" veya "büyüyle kovuldu" yerine kullandıkları sihirli kelimedir bu– iddia ederek yapay olguları daha da derine gömme gibi bir hünerleri vardır. Ve tekrar, ellerinin var olmayan yerler arasında bağlantı kurmasına rağmen bunların neden bu kadar ikna edici olarak kaldığını görmek zor değildir. Hayalet halkın sadece diyalektik bir daireye benzeyen bir döngü hareketiyle çizilebildiği doğrudur.[9] Fakat yurttaşların temsilcileriyle paradoksal bağlantısını çizmek için kullanılan bu kaçınılmaz "lasso",[10] bir sistem "içindeki" bir aktörün ilişkisi olarak alındığında tüm meziyetini kaybeder. Siyasi teşekkül yapay olarak imal edilmiş ve döngü kesintiye uğradığı anda ortadan kaybolurken toplum, ne yaparsak yapalım orada dikilmeye devam edecek gibidir. Aktör/sistem açmazı, yurttaşların devletle olan paradoksal ilişkilerinin sosyal teori düzlemi üzerindeki istenmeyen izdüşümüdür.

Bu nedenle, talihsiz etiketine rağmen AAT tarafından araştırılan çözümün, mikro ile makro, aktör ile sistem arasında başka bir

9 Bkz. Barbara Cassin, *L'effet sophistique*, 1995. Temel "autophuos" terimi hakkında, bkz. Latour, *Pandora's Hope* kitabının 7. ve 8. bölümleri.

10 Bilgisayarda çizim programlarında "kement" simgesiyle gösterilen yakalama ve çizim aracı. (Ç.N.)

uzlaşma önermekle hiçbir alakası yoktur; ayrıca diyalektik daireler çizecek kadar sert bir şekilde salıncağı itmekten de kesinlikle uzaktır. Tersine, sosyal bilimin iki klişesi arasında daha da sofistike bir denge kurarak akıllı olmaya çalışmamak argümanımızı takip etmek açısından son derece önemlidir. Bir bağlama "yerleştirilmeleri" gerektiği için etkileşimlerin gerçekten var olmadığını; ya da her zaman bireysel pratik üzerinden "somutlaştığı" için bağlamın hiçbir zaman gerçekten var olmadığını ileri sürmüyoruz. Buna karşılık, genelde takip edilenden tamamen farklı başka bir hareketin, ya yerel olarak düşünülen bir yere ya da bu yerelin bağlamı olarak kabul edilen bir yere bağlı kalmanın zorluğuyla kendini açık bir şekilde gösterdiğini ileri sürüyoruz. Çözümümüz, bu iki yerden birinde uzun süre kalmanın *imkânsızlığını* ciddiye almaktır. Burada da iyi karıncalar gibi davranmalı ve mümkün olduğu kadar dar görüşlü, harfi harfineci, pozitivist ve rölativist olmalıyız. Her iki yerde de kalmanın bir yolu yoksa bu –ya var olmadıklarından ya da var oldukları halde sosyolojinin sunduğu vasıtayla ulaşılamadıklarından– öylece o yerlere ulaşılmaması gerektiği anlamına gelir.

1. Kısım'da belirsizlikleri halletmek yerine onlardan beslenmeye karar vermemiz gibi, toplumsalın gerçek topografisinden bir şeyler öğrenmek için kutupsal zıtlar arasındaki bu sonsuz almaşmadan faydalanmak mümkün olabilir. AAT basitçe, sosyal bilimin "Büyük Sorunu"nu çözmek için onu bir kaynaktan konuya [*topic*] dönüştüren sosyal teoridir. Sosyologların iki kez sergilediği kaçınma refleksinin –yerelden globale ve makrodan mikroya– kendileriyle ilgili berbat bir zaafın emaresi değil, bu yerlerin tamamen farklı bir fenomenin gölge imgesi olduğuna dair çok önemli bir gösterge olduğunu varsayar. Bir atın uçurumu binicisinden daha önce sezebilmesi gibi, takip edilmesi gereken sosyologların sezgisidir, toplumsala dair hatalı tanımlarıyla ileri sürdükleri çözüm değil. Tekrarlarsak, AAT geleneğe sadık kalmayı ama aynı zamanda bu geleneği zayıflatan zehri akıtmayı umar.

Siyasi teşekkül, siyasi eylemin döngüsel hareketiyle üretilen bir gölge, hayalet, kurmaca olsa da bu, toplumsal dünyanın da aynı etersi özelliğe sahip olduğu anlamına gelmez. Siyaset, daha sonra göre-

ceğimiz gibi, kolektifi oluşturmanın sadece bir yoludur; ortaklıkların sosyolojisi için genel bir örüntü sağlayamaz. Fakat analistler, siyasette kısa devre yapmak amacıyla toplumu kullandıklarından, bu çeşitli izlikler tarafından çizilmiş arazileri ayırt etmek bakımından asla iyi bir konumda değildirler. Bütüne ulaşma amacına takıntılı halde, onu bir araya getirme görevini daha da güçleştirmişlerdir. Doğa gibi toplum da erken doğmuş bir toparlanıştır: Gerimize değil önümüze yerleştirilmesi gerekir.

Platon'un *Devlet*'te söylediğinin tersine, bir değil, en az üç "Büyük Hayvan" vardır: siyasi teşekkül, toplum ve kolektif. Fakat bu yaratıkları görünür hale getirebilmek, hareketlerini ayırt edebilmek, farklı etolojilerini takip edebilmek, ekolojilerini tespit edebilmek için insanın bir kez daha zeki olmayı reddetmesi gerekir. "Toplumsal"ın genelde ne anlama geldiğini dikkatle "yanlış yorumlamak" için bir karınca kadar miyop olmamız zorunlu. Yaya yürümek ve hızlı bir vasıtayla gitmeyi reddetme kararına sadık kalmak gerekiyor. Evet, halihazırda mevcut olan, başka zamanlardan, uzamlardan ve başka faillerden gelen birçok bileşenin etkileşimlerden taştığı düşüncesini benimsememiz lazım; evet, bu birçok bileşenin kaynaklarını bulmak amacıyla başka bir yerlerden uzaklaşmamızın zorunlu olduğu düşüncesini kabul etmemiz gerekir. Fakat bir etkileşimden uzaklaşır uzaklaşmaz "Bağlama gider" veya "Yapıya gider" yazan dev levhaları görmezden gelmeliyiz; dikine dönmeli, otobanı terk etmeli ve bunun yerine bir patikadan daha geniş olmayan minik bir yoldan yürüyerek ilerlemeliyiz.

Sosyal bilimciler düz etkileşimlere hacim eklemekle gurur duysalar da bunda fazla hızlı davrandıkları ortaya çıkıyor. Bu üçüncü boyutu –varlığını eleştirmek için bile olsa– kanıksayarak sosyal bilimin temel fenomenini –bizzat yerin, boyutun ve ölçeğin üretimini– soruşturmadan çıkarmışlardır. Böyle bir üçboyutlu şekil karşısında, sosyal alanı tamamen *düz* tutmaya çalışmalıyız. Bu gerçekten bir haritacılık meselesidir. Siyasi teşekkülün altta yatan zorunluluğu nedeniyle sosyal bilimciler, toplumun –*içinde* tüm etkileşimlerin bir yer bulabileceği– üçüncü bir boyut sağladığını düşünmüşlerdir. Üçboyutlu imgeleri o kadar ölçüsüz kullanmalarının nedeni budur: küre-

ler, piramitler, anıtlar, sistemler, organizmalar, örgütlenmeler. Bu ayartıya direnmek için ben ikiboyutlu bir izdüşüm ileri süreceğim. Topografik metaforu sürdürecek olursak, sanki sosyal teoride bizim gibi üçboyutlu yaratıkları sadece çizgilerden oluşan ikiboyutlu bir dünyada yaşamaya zorlayan enfes *Düzülke*[11] adlı kitaba öykünmemiz gerekiyormuş gibidir. İlk başta tuhaf gelebilir ama sosyal teorinin düz dünyacılarına dönüşmemiz gerekir.[12] Boyutların nasıl üretildiğini ve korunduğunu takip etmenin tek yolu budur. Sanki gelenek tarafından bize kalan haritalar buruşup kullanılamaz hale gelmiş ve bunları çöpten alıp kurtarmamız gerekiyor gibidir. Okunaklı ve tekrar kullanılabilir hale gelene kadar titiz restorasyon işlemleriyle bunları elimizin tersiyle bir masa üzerinde düzleştirmemiz gerekir. Bu ütüleme işlemi sezgiye aykırı gibi görünse de bir tür iz üretmek için her toplumsal bağlantının aşmak zorunda olduğu gerçek mesafeyi ölçmenin tek yoludur. Umutsuzca kırışmış olan şey şimdi tamamıyla harekete geçirilmelidir.

Bu ikinci kısmın amacı, bir tür düzeltici beden eğitimi yapmaktır. Üç adımda ilerleyeceğim: Önce etkileşimden "Bağlam"a götüren otomatizmi kırmak amacıyla globalin *yerini tekrar tespit edeceğim*; daha sonra etkileşimin neden böyle bir soyutlama olduğunu anlamak için yereli *yeniden dağıtacağım*; ve son olarak, önceki iki hareketle ortaya çıkan yerleri *bağlayacağım* ve ortaklık olarak anlaşılan toplumsalın tanımını oluşturan çeşitli *vasıtaları* göstereceğim.[13] Bu alternatif topografi kabataslak çizildikten sonra, halihazırda oluşmuş toplum ile halkın hassas ve riskli döngüsünü karıştırmadan sosyolojinin siyasi bakımdan önemini tartışmak sonunda mümkün hale gelecek. Ancak ve ancak bundan sonra kolektifin kendisini toplamak için yeterince alanı olacaktır.

11 Edwin A. Abbott, *Düzülke*, çev. Hasan Fehmi Nemli, Helikopter Yayınları, İstanbul, 2012. (Y.N.)

12 Düz dünyacılar sınırbilimin bir altkümesidir fakat ben burada Edwin Abbot'ın *Flatland: a romance of many dimensions*, 1992 adlı kitabına bir anıştırma olarak alıyorum.

13 2. Kısmı takip ederken, birçok çizim nedeniyle, Latour ve Hermant, *Paris the Invisible City*'ye çevrimiçi başvurmak faydalı olabilir.

BİRİNCİ HAREKET:
GLOBALİ YERELLEŞTİRME

Birinci düzeltme hareketi oldukça basit görünür: Yerel bir etkileşimden, yerel bir sahaya bir şey *yaptıran* diğer yerlere, zamanlara ve faillere götüren sürekli bağlantılar kurmamız gerekir. Bu da, 1. Kısım'da açıklanan havale etme veya tercüme işleminin gösterdiği yolu takip etmemiz gerektiği anlamına gelir. Yine önceki sayfalarda öğrenmiş olduğumuz gibi, bu harekete geçirme işlemi, her naklin dönüşümlerle ödenmesi koşuluyla, yani bir sahadan ötekine giden yolun tamamını aracılarla değil, tam gelişmiş arabulucularla açtığımızdan emin olduğumuz takdirde bir ağ şeklini alabilir. Bunu yaparsak tek bir adımı bile kaçırmadan sahaları birbirine bağlayan uzun aktörler zincirini görünür kılabiliriz. Ampirik açıdan zor olabilir fakat büyük teorik engellerle karşılaşmayacağız.

Ne yazık ki bu, bir yolu aynı kalkış noktasına sahip –yerel etkileşimlerden kurtulalım– ama bağlam, yapı ve çerçeveye gittiği için aynı bitiş noktasına sahip olmayan bir yolla karıştırma riski olmaksızın hesaba katmak anlamına gelir. Hangi yoldan gittiğimize bağlı olarak olay örgüsü çok farklı sonlanır. Ya Kırmızı Başlıklı Kız büyü-

kannesinin evine varabilecek ya da ormanda kaçırılacaktır. Bağlam kurdu tarafından bütün halinde yutulmadan bir arabulucudan diğerine güvenli bir şekilde nasıl ağır ağır yürünebilir? Sosyalin sosyolojisinin kendi yolunda ilerlemesine izin verip ortaklıkların sosyolojisinin gitgide artan bir doğrulukta yol haritası çizmesini sağlayarak iki sosyal teoriyi birbirinden uzaklaştıracak bir taktik bulunmalıdır.

İkisinin sadece varış noktaları açısından değil, ayrıca izin verdikleri biçim bozma türü açısından da farklı olduğunu görmek için derin bir topoloji bilgisi gerekmez: Yerel bir sahayı daha geniş bir çerçeve "içine" yerleştirdiğinizde *sıçramak* zorunda kalırsınız. Kuşatan ile kuşatılan, daha yerel olan ile daha global olan arasında şimdi bir uçurum vardır. Kesme veya koparmayı yasaklayıp sadece bükme, esnetme ve sıkıştırmaya izin versek ne olur? Bu durumda yerel etkileşimden bunların eylemlerini havale eden birçok aktöre bir *süreklilik* içinde gidebilir miyiz? Kalkış noktası ve bunun kökeni olarak kabul edilen tüm noktalar şimdi *yan yana* duracak ve bir bağlantı, bir kat görünür hale gelecektir.

Projemiz açısından çok önemli olan şey şudur: Böyle bir düzleştirilmiş topografide herhangi bir eylemin bir sahadan bir sonrakine nakledilmesi gerekiyorsa şimdi açık bir şekilde bir kanal ve vasıtaya ihtiyacınız vardır. Öteki arazide, bütünleşik bağlam ile bütünleşik aktör o kadar kıyaslanamazdı ki, o kadar açıklanamayan bir uçurumla birbirlerinden ayrıydılar ki, hangi gizemli vasıta üzerinden eylemin taşındığını tespit etmenin hiçbir yolu yoktu. Fakat arazi dümdüz tutulursa böyle bir şey söz konusu olmaz. Her bağlantının tüm bedeli şimdi tamamen ödenebilirdir. Bir saha başka bir sahayı etkilemek istiyorsa bunun olanaklarına sahip olmalıdır. Mesafenin tahakkümü bir kez daha gözler önüne serilir. Aktörler artık eylemlerinden *mesul* [*accountable*] hale gelir. Fakat bir şeyin başka bir şey "içinde" olmasına izin verilirse o halde toplumun üçüncü boyutu eklenmiş olur ve Merlin'in şatosunun tümü aniden gölden yükselir. Bu sihri engellemek için hiçbir ilave boyutun eklenmemesini sağlamalıyız. Bu amaçla, araziyi tamamen düz tutmak ve tabiri caizse daha "global" bir rolü olan her adayı, açıkladığını iddia ettiği "yerel" sahanın üstüne veya arkasına sıçramasını engelleyerek *yanına* yerleşmeye zorlamak için

bir dizi mengene icat etmemiz gerekir. Şimdi bu mengenelerin bazılarının kabataslak bir envanterini çıkaracağım.

Sosyoloji ders kitapları, sosyal bilimcilerin toplumsal dünyanın doğru bileşenlerinin ne olması gerektiğine dair (zaman zaman değiştirilse de) birçok kararını özetleyen çeşitli konular –aile, kurum, ulus-devletler, piyasalar, sağlık, sapmalar, vs.– etrafında düzenlenir. Tersine benim ileri süreceğim tüm kendine özgü terimler, globale sıçrama ayartısına direnmeye yardımcı olacak özel stratejilerden ibarettir. Bu jimnastik hareketinin düzeltici niteliği nedeniyle söz konusu kavramların meziyetleri her şeyden önce negatiftir. Zayıf "grup", "aktör", "faillik", "tercüme" ve "akışkan" terimleri gibi *alt*-dilimize aittirler. Ağ nosyonu gibi bunlar da haritası çıkarılan *şeyi* değil, böyle bir bölgeden herhangi bir şeyin haritasının çıkarılma *tarzını* adlandırırlar. Coğrafyacının masasında duran ve bir kâğıt üzerine şekillerin izdüşümünü yapmasına olanak veren ekipmanın parçasıdırlar. Bu nedenle, inceleyeceğim terimler toplumsal âlem hakkında somut hiçbir şey söylemeyecek; bunlar sadece, tıpkı böcek bilimcilerin karıncaların seyahatlerine müdahale etmeden onları tek tek sayabilmeleri için küçük köprüler inşa etmeyi öğrenmesi gibi, AAT araştırmacılarının toplumsal akışkanı tekrar bir araya getirilebilir kılmasına izin vermektedirler.[1]

Panoptikondan oligoptikona

Miyop AAT araştırmacılarının her şeyi gören keskin gözlü müfettişlere göre büyük bir avantajı vardır. Aptalca ve ham sorular sorabilmelerinin yanı sıra bunu inatçı ve kolektif bir şekilde de yapabilirler. İlk mengene hayli naif olan şu soruyla elde edilen mengenedir: "Yapısal etkiler gerçekte nerede üretilmektedir?" Bu coğrafi sorunun görgüsüzlük olduğunun farkındayım ama ben bir bilim öğrencisiyim ve dolayısıyla, herhangi bir bilimsel bilgi kırıntısı için bu bilginin üre-

1 Bkz. Jacques Pasteels ve Jean-Louis Deneubourg, *From Individual to Collective Behavior in Social Insects*, 1987; ve Deborah Gordon, *Ants At Work: How An Insect Society Is Organized*, 1999.

timinin kaçınılmaz koşullarını temin etmeye alışkınım.[2] Örneğin, binlerce yerel etkileşimden ve milyonlarca söz ediminden elde edilmiş tüm öğeleri bir araya getirmek ve dikkatle dilbilimsel bir yapı imal etmek için dilbilimcilerin bile bir odaya, ofise, kuruma, bölüme, arşiv kutularına, kalacak yere, kahve demliğine ve fotokopi makinelerine ihtiyacı vardır.[3] Aynısı avukatlar için de doğrudur: Hukuk sistemi klasörler, kitaplıklar, toplantılar, vs. kullanılarak derlenir.[4] Karl Marx bile kapitalizmin korkunç kuvvetlerini bir araya toplamak için Britanya Kütüphanesi'nde bir masaya ihtiyaç duyar. Fizyoloji de dil veya hukuktan daha gizemli ve etersi bir yaşam sürmez: Her zaman bir yerlerde, Kraliyet Cerrahlar Koleji'ndeki bir laboratuvarda, gözden geçirilmiş bir ders kitabında, bir doktorun dolabında, bilek burkulması tedavisindeki standart prosedürü değiştiren bir mutabakat toplantısından sonra üretilir. Kültür, aktörün arkasından gizlice davranmaz. Bu en yüce ürün, ister Marshal Sahkis'in Chicago Üniversitesi kampüsündeki evinin üst katındaki pasaklı ofislerde ister Oxford'daki Pitts River Müzesi'nde tutulan kalın Area Files içinde olsun, her zaman belirli yerlerde ve kuruluşlarda imal edilir.[5]

Başka sosyologlar, epistemolojilerine göre, insan eylemlerinin "temel yapıları"nı ifşa etmekten başka bir rol oynamadıkları gerekçesiyle bu üretim sahalarını şeffaf aracılar olarak yok sayabilirler fakat bilim tarihçileri ve sosyologları bunlara büyük dikkat gösterir. Endişe konularının çeşitli disiplinlerce nasıl üretildiğini takip etmeye karar verdiğimiz andan itibaren, başkalarının eylemlerine dair bilginin günlük olarak üretildiği pratik yöntemleri dikkate almak zorundayız. Bu rölativizm midir? Umarım öyledir. Şayet hiçbir sinyal ışıktan hızlı seyahat edemiyorsa hiçbir bilgi de biliminsanları,

2 Bilimin uzamlaştırılması hakkında güncel bir teşebbüs için bkz. David N. Livingstone, *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge*, 2003.

3 Bkz. Sylvain Auroux, *La raison, le langage et les normes*, 1999.

4 Bkz. Martha Mundy ve Alain Pottage, *Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, 2004; ve Bruno Latour, *La fabrique du droit – Une ethnographie du Conseil d'Etat*, 2002.

5 Antropoloji üretimine dair materyalist bir izah için, bkz. George W. Stocking (yay. haz.), *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*, 1983; Bourdieu, *Outline*; ve Goody, *The Domestication of the Savage Mind*.

laboratuvarlar ve narin referans zincirleri olmadan seyahat etmez. Söz konusu yapıların gerçek etkililiğine dair şüphe veya düşünümsel bir itki bu mütevazı vasıtalara ilgimizi belirlemez. Sadece mikro ile makro arasındaki ilişki türünü keşfetmek için ideal *izlikler* sunar. Hiçbir iki sinyalin gerçek anlamda eşzamanlı gönderilmediğinin fark edilmesi nedeniyle fiziksel uzam ve zamanın tamamının yeniden modellenmesi gerekmişse, her yapısal özellik yerel üretim koşulları içine geri getirildiğinde toplumsal uzam ve zamanda olacak dönüşümleri hayal edin...

Gerçekten de, global yapıları üreten yerel sahalar ön plana çıkarıldığında toplumsal dünyanın bütün topografisi dönüştürülür. Makro artık mikronun bir Matruşka gibi içine yerleştirileceği daha geniş veya daha büyük bir sahayı değil, özel türde izleri nakleden bir mecra üzerinden diğer birçoğuyla *bağlantılı* olan eşit düzeyde yerel, eşit düzeyde mikro başka bir yeri betimler. Hiçbir yerin bir diğerinden daha büyük olduğu söylenemez; ama bazılarının diğerlerine kıyasla *daha fazla* yerle çok daha güvenli bağlantılardan faydalandığı söylenebilir. Bu hareketin araziyi düz tutmak gibi kazançlı bir sonucu olur, zira rölativite öncesi sosyolojide "yukarıda" veya "altta" yer alanlar, görmezden gelmeye veya içermeye çalıştıkları diğer mekânlarla artık yan yana ve aynı düzlemdedir. Eskisine göre şimdi daha canlı bir şekilde göz önüne serilen şey, yerleri birbirine bağlayan tüm bağlantılar, kablolar, ulaşım araçları, vasıtalardır. Bu da güçlü yanlarını teşkil eder ama göreceğimiz gibi aynı zamanda zayıflıklarına da neden olur.[6] Altta yatan bir yapıyı yerel uygulamasından kopardığınız anda hiçbir şey olmaz: Gizemli gök kubbesinde kalır; yapı üreten bir sahayı bağlantılarından koparırsanız artık herhangi bir şeyi yapılandırmayı *bırakır*.

Bu noktaya vardıktan sonra zeki olmaya, sıçramaya, vasıta değiştirmeye kalkmayalım: Aksi takdirde dallanmayı gözden kaçırır ve yeni arazinin izini süremezsiniz. Miyop bir şekilde izleri sürmeniz

6 Bu "yerel" mekânlarda "engin" üst-anlatılar bile üretilebilir. Bkz. Michael Lynch ve David Bogen, *The Spectacle of History: Speech, Text and Memory at the Iran Contra Hearings*, 1996.

yeterlidir. Karıncaysanız, karınca kalacaksınız! Süreksiz bir iz yerine sürekli bir iz üretme kararına inatla sadık kalırsanız başka bir dağ sırası belirmeye başlar. Önceki "yerel etkileşim" ve "global bağlam" mekânını kat eden, kısa devreye uğratan başka bir arazidir bu.

Hiyerarşi, iniş çıkışlar, faylar, derin kanyonlar, zirveler burada da vardır. Tek fark, bir sahadan diğerine gitmek istediğinizde ilişki, bağlantı, yer değiştirme ve bilginin tüm bedelini ödemenizin gerekmesidir. Hiçbir asansöre, hızlandırıcıya veya kestirmeye izin yoktur. Örneğin bir dilbilim bölümünde bir sözlüğü, grameri veya dil yapısını oluşturan milyonlarca söz edimi farklı mecralar kullanılarak çeşitli yöntemlerle kaydedilmiş, yazıya dökülmüş, düzenlenmiş ve sınıflandırılmış yerel söz edimlerinden elde edilmiştir.[7] Her bir söz ediminin "altında" etkiyen bilinçdışı bir yapının olmadığı gerçeği, ofislerinde sıkışıp kalan "yerel" dilbilimciler tarafından yoktan var edildikleri anlamına gelmez. Yazılı yapının, soruşturmacının keşfetmesi gereken *bazı yollar üzerinden* tüm söz edimleriyle *bağıntılı*, bağlantılı, ilişkili olduğu anlamına gelir. Elbette dilbilimcinin ofisinin, "orada dışarıda" konuşulan şeyle bir ilişkisi olabilir ama bu ilişkiyi bağlantısız ve bedelsiz, ofise gidip gelen kanallar boyunca sürekli bir alışveriş olmadan nasıl hayal edebilirsiniz? Bu iki yönlü ilişkiler daha da kuvvetlidir zira gramer, yıllar süren eğitim sonucunda, konuşmacıların birbiriyle etkileşiminin ortak bir özelliği haline gelmiştir. Eğitim almış her annenin, çocuklarının dil yanlışlarını düzeltmesine imkân veren gramer öğrenimi değil midir? Bu bakış açısıyla her akademi ofisi –antropoloğun mağarası, fizyoloğun laboratuvarı, avukatın kitaplığı, sosyal teorisyenin çalışma odası, mimarın stüdyosu, danışmanın ofisi– gözlemcinin izahında merkeze doğru ve merkezden dışarıya yönelen birçok ışın ve kanalla bir yıldız şekli almaya başlar. Bağlamın kurdu bir etkileşimi yutabilirdi fakat kendisini tamamen kapana kıstıracak denli uzun, düz, katlanmış bir ağı yutamaz.

Ürkmeden bu yolda ilerlediğimizde önceki mikro ile makro arasında yeni bir topografik ilişki görünür hale gelir. Makro, etkile-

7 Bkz. Simon Winchester, *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary*, 2003.

şimlerin "üstünde" veya "altında" değildir; bunlara bağlantılarından *biri* olarak *eklenir*, bunları besler ve bunlardan beslenir. *Görece ölçekte değişim elde etmenin* başka bir bilinen yolu yoktur. "Makro mekânlar"ın her biri için aynı türde sorular ortaya atılabilir. Saha çalışmasının sunduğu yanıt dikkati tekrar yerel bir sahaya yöneltecek ve bunları (belge, kayıt ve malzemeleri taşıyan) vasıtaların bir tür kanal üzerinden seyahat ettiği dağınık bağlantı dizileri olarak yeniden betimleyecektir.

1. Kısım'ın sonunda sosyologların yazılı izahı için doğru olan şey, tüm diğer yapı üreticileri için de doğrudur: Bunların hepsi ayrık referans çerçeveleri tarafından yaratılmış boşlukları aşmak için küçük köprüler kurarlar. Bu hareket eden kendiliklerin kesin doğası gelinen aşamada önemli değildir: Soruşturma, her vaka için nelerin vasıta ve nelerin belge olduğuna karar verecektir. Önemli olan soruşturmacının mümkün olan her yerde o "ağımsı" şekil türünü kaydetme olanağıdır; biri yerel, diğeri global olmak üzere verileri iki yığına ayırması değil. Bir aktör-ağ hikâyesi anlatmak, bir etkileşimin veya bir toplumsal kümelenmenin "hakiki boyutu"nun ne olduğuna dair *a priori* bir kararla baştan berbat etmeden bu bağlantıları yakalayabilmektir. Şu âna kadar açık hale gelmiş olmalı: AAT her şeyden önce *hangi* şeklin harita üzerinde olması gerektiğine dair somut bir keyfî karar değil, *herhangi* bir şekli harekete geçirmek için soyut bir *izdüşüm* ilkesidir.

Başka bir yerde *hesaplama merkezleri* olarak adlandırdığım şey, çok çarpıcı biçimde yıldız benzeri bir şekil sağlar.[8] Örneğin kapitalizm, kendine ait bir "zihin"e sahip, ele avuca sığmaz bir kendilik olabilir; fakat Wall Street'teki bir işlem odası saniyede milyonlarca bit bilgi aktaran küçük, ama süratli kanallar üzerinden "bütün dünya"ya bağlanır; bu bilgiler borsa simsarları tarafından sindirildikten sonra tüm işlemleri kaydeden Reuters veya Bloomberg işlem ekranlarına ânında yansıtılır ve daha sonra birinin net değerini be-

8 Bu terimin bir tanımı için, bkz. Bruno Latour, *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, 1987.

lirlemek üzere "dünyanın (bağlantılı) geri kalanı"na gönderilir.[9] Bu kanallar hesaba katıldığında şimdi iki yol arasından birini seçmeliyiz: Kapitalizmin tüm dünyanın işlemlerinin "altyapı"sı olarak el altından etkidiğine inanmayı sürdürebiliriz; bu durumda belirli bir şirketin değerinin yerel olarak değerlendirilmesinden "bağlam"a sıçramamız ve bu esnada yayan gitmek yerine başka bir vasıtaya binmemiz, vites değiştirmemiz ve çok büyük meselelere dalmamız gerekir. Ya da yürümeye devam edebilir ve vasıta *değiştirmeden*, sadece bu kararın bizi nereye götüreceğini görmek amacıyla Wall Street işlem odası gibi mekânları inceleyebiliriz. Her iki durumda da bu iki izlik tanımını kullanarak çizilen arazi tamamen farklı olacaktır.

Eylemin hareket alanı da farklı olacaktır: "Her yerde" olduğu için kapitalizmin inandırıcı bir düşmanı yoktur fakat Wall Street'teki belirli bir *işlem odasının* Şangay, Frankfurt ve Londra'da birçok rakibi vardır. Bir bilgisayar arızası, rakibin sinsi bir hamlesi, beklenmedik bir sonuç, fiyatlandırma formülünde göz ardı edilmiş bir değişken, riskli bir muhasebe prosedürü bilançoyu büyük bir kârdan dev bir kayba götürebilir. Evet, Wall Street birçok yerle bağlantılıdır ve sadece bu anlamda "daha büyük", daha güçlü, kapsayıcıdır. Bununla birlikte Fransa, Moulins'deki bir alışveriş merkezine veya Fildişi Sahili, Bouaké'deki gürültülü ve pis kokulu pazar tezgâhlarından daha geniş, daha engin, daha az yerel, daha az etkileşimli, daha az özneler arası bir yer değildir. Kapitalizme odaklanmayın ama işlem odasının ekranına da takılıp kalmayın: Bağlantıları takip edin, "aktörlerin kendilerini takip edin." Orada hiçbir yapmacık nesneleştirme gerçekleşmez, hiçbir üstün akıl göz önüne serilmez. Her yerde kör termitler veri üretmekle meşguldür. Bu sizi ne kadar uzağa götürürse götürsün tünellerini takip etmeyi sürdürün.

9 Bkz. Karin Knorr-Cetina ve Urs Bruegger, "Global Microstructures: The Virtual Societies of Financial Markets", 2002; Muniesa, *Des marchés comme algorithmes*; Donald MacKenzie (yakında yayımlanacak), *An engine, not a camera: finance theory and the making of markets*; Lépinay "Les formules du marché"; Mirowski *Machine Dreams*; Andrew Leyshon ve Nigel Thrift, *Money/Space: Geographies of Monetary Transformation*, 1996; ve bir asır öncesinden olsa da Tarde, *Psychologie économique*.

Aynı topografi değişimi, gizemli bir yapıyı tamamen görünür ve ampirik olarak izi sürülebilir sahalarla değiştirdiğinizde meydana gelir. Bir örgütlenme elbette örgütlediklerinden "daha büyük" değildir. Bill Gates tüm Microsoft çalışanlarından fiziksel bakımdan daha büyük olmadığı için, kurumsal bir teşekkül olarak Microsoft'un kendisi bireysel faillerin içinde kaldığı dev bir bina olamaz. Daha ziyade kimisi Bay Gates'in *ofisinde* başlayan ve son bulan ve saydıklarımızın her birini kat eden belirli türde bir *hareket* vardır.[10] Bir örgütlenme, topluma siyasi teşekkülün benzediği kadar bile benzemediği için, yalnızca belgelerin, hikâyelerin, izahların, malların ve tutkuların sürekli dolaşımıyla örülen hareketlerden oluşur. Bir ofisin daha uzun, hızlı ve yoğun bağlantılarla kat edilmesi, daha geniş olmasıyla aynı şey değildir.[11] Sürekli izleri takip etmek ile yapıya sıçramak aynı şey değildir. Görünür ve kavranabilir olana bağlı kalmak ile görünmez faillerle tıkınmak aynı şey değildir. Tüm yol boyunca aynı vasıta türüyle devam etmek ile daha hızlı ve süslü ulaşım yollarını kabul etmek aynı şey değildir. "Yerel olmayan" denilebilecek hiçbir yer yoktur. Bir şey "yerinden edilecekse" [*delocalized*] bu, bir yerden *hiçbir yere* değil, *başka* bir yere gönderildiği anlamına gelir. "Sağduyu da bunu söylemez mi?" diye mırıldanır, kör ve takıntılı bir şekilde yolunda ilerleyen AAT karıncası.

Aktörleri makro ve mikro düzeylerine göre sıralamak yerine, büyüklükleri ne olursa olsun yerel *ve* bağlantılı sahalarla ikame etme kararı alındığında, bir çalışmanın aktör-ağın izini sürdüğü söylenebilir. İki kısım da temel öneme sahiptir; tire de bu yüzden oradadır. Birinci kısım (aktör), dünyanın bütün gösterişli bileşenlerinin içinde büyüyeceği dar uzamı ifşa eder; ikinci kısım (ağ), dünyanın hangi

10 Tuhaftır, yapı metaforuna rağmen bu binanın kendisi için doğrudur; zira hiçbir bina inşası ve kullanımının herhangi bir noktasında asla *in toto* görülemez. Bkz. Edward Robbins, *Why Architects Draw*, 1999; ve bir ölçeklendirme etnografisi için bkz. Albena Yaneva, "Scaling Up and Down: Extraction Trials in Architectural Design", 2005.

11 Bu yaklaşımın doğurganlığını gösteren şaşırtıcı bir örneği, Goodwin ve Suchman'ın yürüttüğü havalimanı projesi sunmaktadır. Bkz. Françoise Brun-Cottan vd., *The workplace project: Designing for diversity and change* ve Goodwin ve Goodwin, *Formulating Planes*, 1991.

vasıtalar, hangi, izler, hangi yollar, hangi bilgi türleri üzerinden bu uzamlar *içine* getirildiğini ve orada dönüştürüldükten sonra dar duvarlarından *dışarı* nasıl geri gönderildiğini açıklayabilir. Tireli "ağ"ın orada bağlamın gizli mevcudiyeti olarak değil, aktörleri birbirine bağlayan şey olarak bulunuyor olması bu nedenledir. Bağlam gibi, çok dar ve düz bir betimlemeye hacim katan başka bir boyut eklemek yerine, ilişkilerin düz kalmasını ve "işlem bedeli"nin son kuruşuna kadar ödenmesini sağlar. Bir makro-sosyoloji ve bir de mikro-sosyoloji diye iki şey söz konusu değildir. Daha ziyade makro-mikro ilişkisini tasavvur etmenin iki farklı yolu vardır: Birincisi, küçük olanın daha büyük olanın içinde bulunduğu bir dizi Matruşka bebeği inşa eder ve ikincisi bağlantıları harekete geçirir; az bağlantısı olan küçüktür, çok bağlantısı olan büyüktür.

AAT'nin bilim araştırmalarıyla başlamış olması tesadüf değildir. Bir sosyal teorinin mikro/makro ayrımını kaldırmasının ne anlama geleceğine dair çarpıcı bir örnek arandığında bilim harika bir model sunar. İnceleme açısından daha kolay olmasının yanı sıra bunlar, küçük yeniliklerin sonunda nasıl "tüm" dünyanın "makro" özelliğine dönüşebileceğine dair en uç örnekleri de sağlarlar.[12] Bilimler boy boy değildir ya da daha doğrusu, bilimin gücünü izah edemeyen bir şey varsa o da küçücük boyutlarıdır. Gabriel Tarde ne zaman "taklit ışınları" teorisi için mükemmel bir örnek arasa, (o zaman var olmayan) bilim sosyolojisine başvurmuş olması tesadüf değildir. Orada Galileo'nun 16. yüzyılda Floransa'daki küçük odası ile her öğrencinin, güneşin battığını söyleyen gözlerine inanmamaları istendiğinde, öğrendiği şey arasında *dolaylı ama tamamen izi sürülebilir* bir bağlantı olduğu konusunda ısrarcıydı.[13] Her laboratuvar ölçeği *potan-*

12 School of Mines'taki ofis, Schlumberger'in ilk petrol keşif denemelerinin doğum yeridir. Bu dikkat çekici hikâye için bkz. Geffrey Bowker, *Science on the Run: Information Management and Industrial Geographics at Schlumberger, 1920–1940*, 1994. Ağ genişlemesinin gücü hakkında klasik bir hikâye için, bkz. Hughes, *Networks of Power*. Ayrıca Hindistan sömürgesine dair güzel bir örnek için, bkz. Daniel R. Headrick, *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850–1940*, 1988.

13 "Genç bir köylü günbatımını gözlemlerken, gecenin gelişinin Güneş'in hareketinden değil dünyanın hareketinden kaynaklandığını söyleyen öğretmenine mi yoksa tersini söyleyen kendi duyularına mı inanmak gerektiği konusunda bocaladığında, sadece bir

siyel olarak son derece küçük veya büyüktür. Gözlemcinin peşinen ve temelli olarak laboratuvarın gerçek boyunun ne olduğuna karar vermesi aptalca olurdu. Muhasebe, yönetim ve ticari örgütlenme gibi küçük "kameral bilimler" de dahil olmak üzere bilimsel disiplinler harika örnekler sağlar çünkü tıpkı genetikçilerin sirke sinekleri gibi, her yerde daha kapalı ve izi sürülemez şekilde gerçekleşenin abartılı bir versiyonunu sunarlar. 1. Kısım'da görmüş olduğumuz gibi bilim ve teknoloji geliştikçe fiziksel olarak toplumsal bağlantıların izini sürmek kolaylaşır. Uydular, fiber optik ağlar, hesap makineleri, veri akışları ve laboratuvarlar bağların altını çizen yeni maddi ekipmanlardır; daha önceden güçbela görülebilen çizgileri herkes görsün diye sanki dev bir kırmızı kalem noktaları birleştiriyor gibidir.[14] Fakat laboratuvarlar ve ofisler için doğru olan, tüm diğer bağlantı kuran veya yapılandıran sahalar için de doğrudur.

Bu ilk nirengi noktaları kategorisini adlandırmak için genel bir terim olarak *oligoptikon* kelimesini kullanmayı öneriyorum; "hesaplama merkezleri" ifadesini ise sadece metaforik anlamda değil, birebir anlamıyla gelen ve giden belgelerin matematiksel veya en azından aritmetik formatının mümkün kıldığı *hesaplamaların* yapıldığı sahalar için saklı tutuyorum.[15] Her Foucault okurunun bildiği gibi, Jeremy Bentham tarafından 19. yüzyıl başında tasavvur edilen ve tutukluların tam gözetlenmesine olanak veren ideal hapishane olan "panoptikon", bir ütopya, yani tam paranoya ve tam megalomaniden

taklit ışını vardır ve bu, öğretmeni üzerinden öğrenciyi Galileo'yla birleştirir; yine de bu, tereddüdünü, içindeki itirazı kökensel olarak toplumsal kılmak için yeterlidir." *Social Laws*, s. 51.

14 Günümüzde bu, niceliksel aletlerle daha da doğrudur. Bkz. Peter Keating ve Alberto Cambrosio, *Biomedical Platforms: Realigning the Normal and the Pathological in Late-Twentieth-Century Medicine*, 2003.

15 Formalizmin yakından incelenmesi, iki durumu ayırt etmeye olanak verir. Bkz. Claude Rosental, *La Trame de l'évidence*, 2003; David Kaiser, *Drawing Theories Apart: The Dispersion of Feynman Diagrams in Postwar Physics*, 2005; öte yandan dosyalar ve bürokratlar üzerine çalışmalar için, bkz. Christian Jacob, *L'empire des cartes. Approche théorique de la cartographie à travers l'histoire*, 1992. Suchman işyerinin pratik yönleri üzerinde ısrar etmek amacıyla "koordinasyon merkezleri" ifadesini kullanır ve bu merkezleri biçimler, hesaplamalar, örgütlenme teknikleri ve etkileşimlerden oluşan melez bir uzam olarak görür. Bkz. Brun-Cottan, *The Workplace Project*.

oluşan ikili hastalığı besleyecek, hiçbir yer olmayan bir dünya olarak kalmıştır.[16] Bizse ütopya değil, dünya üzerinde tamamen tespit edilebilir ve üzerine çalışılabilir sahalar peşindeyiz. Oligoptikonlar, panoptikonun tam tersini yaptıkları için böyle sahalardır: Denetimcinin megalomanisini veya denetlenenin paranoyasını besleyecek kadar *çok* şey görmezler fakat gördüklerini *çok iyi görürler*; hem zaruri hem de küçük miktarlarda olan bir bileşeni adlandırmak için bu Yunanca kelimenin kullanılması bundan kaynaklanır (sağlık mağazasındaki "oligo-elementler"de olduğu gibi). Oligoptikonlar, (bağlantılı) bütüne dair sağlam ama çok dar bir görüş –bağlantılar dayandığı sürece– sağlar. Panoptikonun mutlakçı bakışını görünüşe göre hiçbir şey tehdit edemez ve Bentham'ın hapishanesinin merkezinde yer alma hayali kuran sosyologlar tarafından bu kadar sevilmesinin nedeni de budur. Fakat tersine en küçük bir böcek bile oligoptikonları kör edebilir.

Bazen, laboratuvarlarda olduğu gibi, fiziksel bağlantılar bizim adımıza iz sürdüğü için bu sahaları tespit etmek kolaydır: Örneğin bir ordunun komuta ve kontrol merkezinin, binlerce kilometre uzakta askerlerin hayatlarını riske attığı yerel cepheden "daha büyük" veya "daha geniş" olmadığı açıktır; fakat böyle bir komuta merkezinin –adından da anlaşılacağı üzere– *yalnızca* kesintisiz bir bilgi aktarımıyla harekât alanıyla bağlantılı kaldığı sürece bir şeyleri kontrol ve komuta edebileceği de açıktır. Dolayısıyla buradaki doğru topografi, ön cepheyi kapsayıcı bir güç "içine" dahil etmek değil, her ikisini de *yerelleştirmek* ve iyi beslenen kablolarla (Fransızcada bu *connectique* olarak adlandırılır) birbirine *bağlamaktır*.[17] Araziyi düzleştirmekle kastettiğim işte budur. Her

16 Bentham'ın kendisinin bu iki hastalıktan mustarip olduğu açıktır. Bkz. Jérémy Bentham ve Michel Foucault, *Le Panopticon précédé de l'oeil du pouvoir: entretien avec Michel Foucault*, 1977. Foucault'nun panoptikon ütopyasını ironik kullanımında bu o kadar açık değildir, bkz. Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, 1975.

17 Bu kırılganlığın birçok örneği için, bkz. Barry *Political Machines*. İş başındaki bürokrasiye dair bilim sosyolojisi perspektifinden bir analiz için, bkz. Alberto Cambrosio; Camille Limoges; Denyse Pronovost, "Representing biotechnology: an ethnography of Quebec Science Policy", 1990.

asker, komutan ve savaş tarihçisinin çok iyi bildiği gibi kolay bir görev değildir bu.[18]

Bazen yıldız biçimli oligoptikonları tespit etmek daha zor olabilir: Bir gazete editörünün odası, bir komuta ve kontrol odasına benzer fakat sadece pek az benzer zira gelen ve giden şeyler, bir angajman emri veya asker sevki kadar biçimlendirilmiş veya bağlayıcı değildir.[19] Yine de diğer vakalarda, örneğin, "Oedipus kompeksi", "yönetim", "yeniden yapılandırma" veya "toplumsal sermaye"nin hangi büroda üretildiği sorulduğunda bağlantılar neredeyse hiç görünmez. Bununla birlikte burada da iz sürmek mümkündür ve örneğin Paris üzerinden seyahat eden çelişkili sosyal teorilerin bir haritası çizilebilir. Bunlar somut değilmiş gibi görünseler de –bazı katılımcılarca kim olduklarına ve ne tür bir gruba ait olduklarına karar vermede bir yöntem olarak kullanılacakları başyazılar, ders kitapları, parti temsilcileri, grev komiteleri ve harekât odaları aracılığıyla tedricen geri dönmeden önce– saha çalışması, anketler, istatistik büroları, akademik polemikler, dergi makaleleri, bar sohbetleri ve bağış başvuruları üzerinden fiziksel olarak nakledilirler. Birinci belirsizlik kaynağından öğrenmiş olduğumuz gibi, günümüzde bir sosyal bilimcinin biraz yardımı olmadan bir gruba ait olmak zordur. Yolu bir araştırma merkezine düşmeden kim "kültürel sermaye", "yöntembilimsel bireycilik", "kurumsal atalet", "ekonomik küçülme", "toplumsal cinsiyet", "ihtiyatlılık ilkesi" hakkında bir şey bilebilir?[20] Zayıf izlikler söz konusu olduğunda izler daha silik, bağlantılar çoğunlukla kesintili olacağı için harita çizmek daha zor olabilir. Fakat hiçbir bedeli olma-

18 Bu konuda ustaca bir gösterim için, bkz. John Keegan, *The Mask of Command*, 1987. Kitle imha silahları hakkında son zamanda yapılan tartışmalar tüm "bakış" ve "görüş" metaforlarının sınırları için şaşırtıcı bir örnek sağlar, bkz. Hans Blix, *Disarming Iraq*, 2004. Bununla birlikte bu konuda edebî şaheser hâlâ Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı romanıdır.

19 Dergiler hakkında birkaç klasik örnek için, bkz. Walter Lippmann, *Public Opinion*, 1922; şirketler hakkında, bkz. Chandler, *The Visible Hand*; muhasebe hakkında, bkz. Peter Miller, "The Factory as Laboratory", 1994.

20 Bunun iyi bir örneği, şirketlerin AAT dahil yeni sosyal teorileri nasıl kullandığını anlamak amacıyla işletme literatürünü kullanan Boltanski ve Chiapelllo'nun, *The New Spirit of Capitalism* adlı kitabıdır.

dan "bir kategori içine" yerleştirilebileceğimiz izlenimini vermemek için en azından denemeye değer.[21]

Bu birinci mengene türünü sonuca bağlayalım: İlk başta soru gerçekten –nahoş demeyelim de– tuhaf görünse bile ne zaman biri bir "sistem", "global bir özellik", bir "yapı", "toplum", "imparatorluk", "dünya ekonomisi", "kurum"dan söz etse AAT'nin ilk tepkisi şunları sormak olmalıdır: "Hangi binada? Hangi büroda? Hangi koridordan oraya erişebiliriz? Hangi meslektaşların haberi oldu? Nasıl derlenmiş?"[22] Soruşturmacılar, bu ipucunu izlemeyi kabul ettikleri takdirde, bu sorular ortaya atıldığında meydana çıkan saha ve kanal sayısına şaşıracaklardır. Toplumsal manzara çok çabuk değişmeye başlar. Yolcuların da hemen fark ettikleri üzere, göz korkutucu bir kapsayıcı iktidar piramidine nüfuz etmeleri istendiğinde oluşan his ile zayıf bağlantılar kurma ve sabitleme teşebbüslerinin dolaşımda olduğu düzleştirilmiş araziyi taramaları istendiğinde oluşan his aynı değildir. İki sosyal teorinin neden aynı tür bir siyasi uygunluk arzusunda olmadığını (kitabın Sonuç Bölümü'nde) açıklayacak olan topografideki bu farktır.

Panoramalar

Buna rağmen dev bir toplumsal piramidin gölgesinin başımızın üstüne çöktüğünü inkâr etmek için bir neden yok. Otomatik bir tepkidir, Pavlov refleksi gibidir bu. Ne zaman toplumdan söz etsek büyük bir anıt veya küre, temsilî bir mezara dikilen devasa bir taş gibi bir şey hayal ederiz. Üstten alta doğru giden bir egemenlik hiyerarşisi vardır. Dolayısıyla ne kadar uyarı yaparsam yapayım araziyi düz tutmak için kullanılan her oligoptikon, ânında daha geniş bir toplumsal bağlam "içine" –güvercin deliğine giren bir güvercin kadar

21 Bkz. Luc Boltanski, *The Making of a Class: Cadres in French Society*, 1987; ve Thévenot'nun sosyo-ekonomik kategori oluşturma üzerine ilk çalışmaları, bkz. özellikle Laurent Thévenot, "Rules and Implements: Investment in Forms", 1984.

22 Anke te Heesen, "Things that talk: News, Paper, Scissors. Clippings in the Sciences and Arts around 1920", 2004.

rahat bir şekilde– çekilecektir. İki yüzyılı aşkın bir süredir işletim sistemlerimizin varsayılan konumu olduğu için bu önyargıyla doğrudan mücadele etmenin bir yolu yoktur: Nasıl olduğu düşünülürse düşünülsün toplum ölçek bakımından büyük bir şey olmalıdır. Bununla birlikte herhangi bir rölativist sosyolojiyi harekete geçirmeyi imkânsızlaştıran tam da bu varsayılan konumdur.

Sorun, sosyal bilimcilerin araştırmayı gerçekleştirmeden *önce* belirlemeleri gereken birçok değişkenden biri olarak ölçeği kullanmasıdır; halbuki ölçek, aktörlerin belirli vasıtalarda belirli izlerin nakliyle birbirlerini *ölçeklendirmesi*, *yerleştirmesi* ve *bağlamlaştırmasıyla* elde ettiği şeydir.[23] Sonunda en önemli imtiyazlarından birinden, yani görece ölçeği belirlemekten mahrum bırakıyorsak aktörlerin kazanımlarına saygı göstermenin pek bir manası kalmaz. Analistin işi mutlak bir ölçek dayatmak değildir. Rölativite teorisini okumuş herkesin bildiği gibi, mutlak referans çerçeveleri sadece korkunç bozulmalar üreterek belgeleri okunabilir bir biçimde üst üste koyma yönündeki her umudu söndürürken; yumuşak, çamurumsu "referans yumuşakçaları" ise (Einstein'ın kullandığı tabir) fizikçilerin bir çerçeveden diğerine sorunsuz bir şekilde olmasa da en azından süreklilik içinde gitmesini sağlar.[24] Ya sosyolog katıdır ve dünya bir karmaşaya dönüşür ya da sosyolog esnektir ve dünya kendisine çekidüzen verir. Burada da ampirik rölativizmin ödevleri ahlakın ödevlerine yakındır.

Kapsayıcı bir çerçeve içinde yaşadığımız önyargısının kökünü kazımak imkânsıza yakın olduğu için, ikinci bir yapay mengene türü tasarlamam gerekiyor. "Yukarı", "aşağı", "bütünsel" ve "global"in ikna edici şekilde sahnelendiği yerleri taramadığımız sürece "bağlam"a sıçrama ayartısı azalmayacak ve aktörlerin ölçek oluşturma faaliyetinin tam anlamıyla harekete geçeceği bir alan olmayacaktır. Toplumsal arazi, asla vasıtalar arasında bağlantı kurma bedelini tamamen

23 Bu izler üçüncü harekette tanımlanacak. Yine sabretmeniz gerekecek.

24 Einstein'ı daima bir sosyal teorisyen, yani bir ortaklıklar teorisyeni olarak düşünmüşümdür, hatta bu konuda hep eleştirildim. Bkz. Bruno Latour, "A Relativist Account of Einstein's Relativity", 1988c.

görünür kılacak kadar düzleştirilmeyecektir. İnsanlar, toplum denen büyük yaratığın hayatta kalabilmek için herhangi bir gıdaya ihtiyacı olmadığına, toplumun sürekli olarak üretilmeden, bir araya getirilmeden, toplanmadan veya muhafaza edilmeden ayakta durabilen bir şey olduğuna, yerine getirilecek bir görev olarak ilerimizde değil, deyim yerindeyse arkamızda yer aldığına inanmaya devam edecektir.

Kitabın önceki kısmında gördüğümüz gibi, dünyayı oluşturan grupların ne olduğuna ve bunları hangi faillerin eyleme geçirdiğine aktörler yerine karar vermek sosyoloğa düşmez. Onun görevi, bu çeşitliliğin sonuna kadar seferber edilebileceği yapay bir deney –bir rapor, hikâye, anlatı, izah– inşa etmektir. İlk başta çok tuhaf görünse bile aynısı ölçek için de geçerlidir: Belirli bir etkileşimin "mikro", başka birinin "orta" veya "makro" ölçekte olduğuna karar vermek sosyoloğun işi değildir. Katılımcılar diğer katılımcıların göreli ölçeğini değiştirmeye o kadar büyük enerji ve yaratıcılık sarf ederler ki sosyologların sabit bir standartta karar kılmasına imkân vermezler. Boltanski ve Thévenot'nun gösterdiği gibi, aktörün yerine yapamayacağınız bir şey varsa o da, küçükten büyüğe giden bir ölçekte nerede durduklarına karar vermektir; çünkü davranışlarını gerekçelendirme girişimlerinden birinde her an insanlığın tamamını, Fransa'yı, kapitalizmi, aklı seferber edebilir ve bir an sonra yerel bir uzlaşmaya razı olabilirler.[25] Ölçekte bu kadar ani değişimlerle karşılaştığında analist için tek mümkün çözüm değişimin *kendisini* veri olarak almak ve "mutlak ölçek"in hangi pratik araçlarla yaygınlaştırıldığını görmektir.

Ölçek aktörün kendi marifetidir. Bu, AAT'nin yaptığı en eski ve en belirleyici katkı olsa da,[26] böylelikle açığa çıkarılan manzaraya şöyle bir göz atmayı bile kabul edebilecek hiç kimseyle karşılaşmadım; benzerlik kurmamda mahzur yoksa tıpkı Galileo'nun "sevgili ve saygın meslektaşları"nı kendi eğreti teleskobundan bakmaya ikna

25 Boltanski ve Thévenot, *On Justification*.

26 Bkz. Michel Callon ve Bruno Latour, "Unscrewing the Big Leviathans. How Do Actors Macrostructure Reality", 1981.

edememesi gibi. Bunun nedeni ölçeği –makro, mezo, mikro– iyi sıralı bir *zoom* gibi düşünmeye meyilli olmamızdır. Bu biraz, enfes ama çok yanıltıcı *The Powers of Ten* [Onun Kuvvetleri] adlı kitaptaki gibidir; kitap, Samanyolu'ndan DNA liflerine kadar bir öncekine göre daha yakın bir büyüklük kertesinde bir resim sunan ve ortada bir yerlerde Superior Gölü yakınlarındaki çimlik alanda piknik yapan iki genci gösteren sayfalardan oluşur.[27] Bu montajın yanıltıcı olduğunu anlamak için üzerine bir an bile düşünmek yeterlidir; galaksiyi bir bütün olarak gösteren bir kamera nereye konulmalıdır? Başka bir hücre DNA'sı yerine şu DNA'yı saptayabilecek mikroskop neredir? Hangi cetvel böyle düzenli aralıklarla resimleri sıraya dizebilir? Güzel bir toparlanıştır fakat tamamen yanlıştır. Aynısı toplumsal âlemdeki zoom efektinde de geçerlidir; fakat bu kez, zekice bir sanatsal numara olarak değil, en sağlam sağduyudan kaynaklanan en doğal buyruk olarak görülür. IBM'in kendi satış teşkilatından "daha büyük" olduğu aşikâr değil midir? Fransa'nın Maden Okulu'ndan "daha geniş", onun da benden "daha büyük" olduğu açık değil midir? IBM ve Fransa'nın daha önce bahsettiğim komuta ve kontrol merkeziyle aynı yıldız şekline sahip olduğunu tasavvur edersek IBM'in kurumsal yapısının örgütlenme şemalarını, Fransa'nın *haritasını*, dünyanın *fotoğrafını* nereye koyarız? Bunlar "daha küçük şeyler"in içine "yerleştirilmesi" gereken çok daha geniş "çerçeve"yi sağlamazlar mı? Avrupa'nın Fransa'dan ve onun da Paris'ten, onun da Danton Caddesi'nden ve onun da oturduğum daireden daha büyük olduğunu söylemek mantıklı değil midir? Ya da 20. yüzyılın, "içinde" İkinci Dünya Savaşı'nın "meydana geldiği" çerçeveyi sağladığını söylemek? Stendhal'in *Parma Manastırı* kitabındaki Waterloo Savaşı'nın, Fabrizio del Dongo'nun savaşa dair deneyiminden çok daha önemli bir olay olduğunu ileri sürmek? Okurlar AAT'nin yeni bir topografi iddialarını sabırla dinlemeye hazır olsa bile her türlü sağduyulu tepkiye çok aykırı olduğunda daha fazla duymak istemeyeceklerdir. "Bir şeyleri bir çerçeveye yerleştirmek" nasıl olur da yapılabilecek en mantıklı şey olmaz?

27 Philip Morrison ve Phylis Morrison, *The Powers of Ten*, 1982.

Sağduyuya uymanın önemli olduğunu kabul ediyorum. Ayrıca şeyleri bir bağlamda çerçevelemenin aktörlerin sürekli yaptığı şey olduğunu da kabul ediyorum. Sadece bizzat bu çerçeveleme, bağlama oturtma faaliyetinin ön plana getirilmesi gerektiğini ve zoom efekti kanıksanmış olduğu sürece bunun yapılamayacağını ileri sürüyorum. Ölçeği önceden belirlemek, bir ölçüye ve mutlak bir referans çerçevesine bağlı kalmak anlamına gelir; halbuki peşinde olduğumuz *ölçümün* kendisidir; izini sürmeye çalıştığımız, bir çerçeveden diğerine *harekettir*. Sosyalin sosyologları yine yeterince soyut değildir. Sağduyuya sadık kalmaları gerektiğini düşünürler; tersine tam bir sağduyu yoksunluğunu gösteren şey, "toplumsal bir zoom" tasavvur etmektir; tıpkı bir film çekimi sırasında kamera, ray, tekerlekli taşıyıcı, tüm ekibin koordineli çalışması olmadan bir kaydırmalı çekim gerçekleştirmeye çalışmaya benzer. Bir Matruşka seti gibi, meseleleri sorunsuz bir şekilde düzene sokmaya çalışan herhangi bir zoom türü her zaman bir sahne yönetmeni tarafından dikkatle planlanmış bir senaryonun sonucudur. Şüpheniz varsa Universal Studios'u ziyaret edebilirsiniz. "Yukarılar" ve "aşağılar", "yerel" ve "global" asla verili değildir, imal edilmelidirler. Görece boyutun ansızın tersine döndüğü birçok duruma –grevler, devrimler, darbeler, krizler, yenilikler, keşifler– şahit olduğumuz için hepimiz bunu çok iyi biliriz. Olaylar, bir mağazadaki boyuna göre düzenlenmiş giysi rafları gibi değildir. S, M, X, XL etiketleri daha çok karmaşık bir şekilde dağıtılmıştır; birdenbire küçülür ve büyürler; şimşek hızıyla çeker veya genişlerler. Gelgelelim "şeyleri daha geniş bağlamlara yerleştirme" hareketine o kadar takıntılıyızdır ki günlük gözlemlerimizden asla bir sonuç çıkarmaya hazır değilizdir.

Böyle olduğu halde, bu hareket dikkatli bir şekilde belgelenmelidir! Sosyoloji konferanslarında, siyasi toplantılarda ve barlarda geçen boş konuşmalarda biraz önce söylediğiniz bir sözü "geç kapitalizm", "medeniyetin yükselişi", "Batı", "modernite", "insan tarihi", "sömürgecilik sonrası" veya "globalleşme" gibi kolay kavranır kendiliklere "uyacak" şekilde yerleştirmeyi önerdikleri "büyük resim"den bahseden insanların el hareketlerini hiç fark ettiniz mi ? El hareketleri hiçbir zaman bir balkabağını sıvazladığı andakinden daha büyük

değildir! İşte size "toplumsal"ın gerçek boyutunu tüm ihtişamıyla göstereceğim: Pek de büyük değilmiş. Sadece "büyük resmi" anıştıran o tantanalı el hareketi ve tumturaklı ses tonu etkisiyle büyükmüş gibi görünür. Sağduyulu *olmayan* tek bir şey varsa o da makul boylu bir balkabağını "toplumun bütünü" olarak görmektir. Bu tür sosyal teoriler için gece yarısı çanları çalmış ve at arabası, olması gereken şeye geri dönmüştür: *Cucurbitaceae*[28] ailesinin bir üyesine.

Biliyorum biraz kötüyüm fakat bir cerrahın sancılı bir siğili hızla almasındakine benzer bir iyi niyetle hareket ediyorum. Boy ve zoom, *bağlantılılıkla* karıştırılmamalıdır. Ya bu balkabağı boyundaki ölçek, Wall Street'teki bir işlem odasının dünya ekonomilerini oluşturan birçok öğeyle ilişkili olması gibi, birçok bağlantı üzerinden birçok başka sahayla ilişkilidir ve bu durumda bu bağlantıların var olduğuna ikna edilmek isterim, kanallara dokunmayı, sağlamlığını kontrol etmeyi, gerçekçiliklerini sınamayı talep ederim; ya da ilişkili *değildir* ve bu durumda ellerin o tehditkâr hareketinin yapamayacağı bir şey varsa o da benim küçük "yerel" betimlememin "daha büyük" bir şey tarafından "çerçevelendiği"ne inandırmaktır. Doğru duydunuz, çerçevelenmek istemiyorum! Fakat otomatik bir kaynaktan büyüleyici yeni bir konuya dönüştürmek amacıyla çerçevelemenin kendisini özenle incelemeye varım. Zoom efektinin sahnelenmesiyle sosyal teorisyenlerin toplumsalı sahneye girer; yerel etkileşimlerin "içine gireceği" çerçeveyi sunar; her aktörün zihni üzerinde güçlü bir hâkimiyet kazanır. O kadar güçlüdür ki alternatif bir sosyal teori bu hâkimiyetten kurtulmayı önerdiğinde sanki Tanrı tekrar ölmüş gibi olur; eskilerin sürekli ölen tanrısı ile tanrı benzeri sosyoloğun kimi zaman işgal etmeyi hayal ettiği konumun gerçekten de birçok ortak özelliği vardır.

Nitekim büyük resim, adı üstünde, sadece bir resimdir. Öyleyse şu soru ortaya atılabilir: Bu resim hangi sinema salonunda hangi galeride *gösterilmektedir*? Ne tür optik aygıtlar kullanılarak perdeye *yansıtılır*? Hangi izleyiciye *hitap eder*? Bu tür soruları takıntılı bir

28 Kabakgiller. (Y.N.)

şekilde soran bu yeni mengeneyi, *panoramalar* olarak adlandırmayı öneriyorum. Oligoptikonlardan farklı olarak panoramalar, etimolojisinin de akla getirdiği gibi *her şeyi* görür. Fakat sadece dışarıya tamamen *kapalı* bir odanın küçük duvarı üzerine boyanmış (veya yansıtılmış) bir imgeyi *gösterdikleri* için, aynı zamanda *hiçbir şey* görmezler. Bu metafor 19. yüzyılın başlarında icat edilmiş duvar resmi türünden gelir ve günümüzde bilim merkezleri ve alışveriş merkezleri yakınlarında karşılaşılan Omnimax sinema salonlarında benzerlerine rastlanabilir.[29] Yunanca "her şey" anlamına gelen *pan* kelimesi, bu resimlerin "bütün"ü kapsadığına işaret etmez; bilakis, penceresiz bir odada birbiriyle *tamamen* uyumlu bir sahnenin 360° dairesel bir ekran üzerine resmedildiği bir duvarı kapladıkları anlamına gelir. Tam uyum, bir yandan güçlü yanları diğer yandan temel zaaflarıdır.

Walter Benjamin'in ün kazandırdığı tüm gerçek panoramalar şimdi yok edilmiş olduğuna göre bunları şimdi nerede bulabiliriz? Her yerdedirler; ne zaman bir gazete başyazarı otoriter bir edayla "bütün durum"u değerlendirse, bir kitap dünyanın kökenini Büyük Patlama'dan Başkan Bush'a kadar anlatsa, bir sosyal teori ders kitabı moderniteye dair kuşbakışı bir görünüm sunsa, büyük bir şirketin CEO'su hissedarlarını bir araya toplasa, ünlü bir biliminsanı kamu yararına "bilimin mevcut durumu"nu özetlese, bir militan hücre arkadaşlarına "sömürünün uzun tarihi"ni açıklasa, güçlü bir mimari (bir meydan, bir gökdelen, dev bir merdiven) sizi huşu içinde bıraksa resmedilirler.[30] Bazen bunlar Padova'daki bütün kentsel ve ticari olayların takvimiyle birlikte tüm klasik ve Hıristiyan mitolojisini görüntüleyen bir freskonun büyük belediye sarayını kapladığı *Palazzo della Ragione*'de (evet, "Akıl Sarayı"!) olduğu gibi olağanüstü başarılardır. Bazense komplo teoricilerinin çapraşık entrikalarında olduğu gibi bir klişeler yığınından ibarettir. Bazen "tarihin sonu", "medeniyetler çatışması" veya "risk toplumu" hakkında yeni bir Büyük Anla-

29 Bu 19. yüzyıl medyasının tarihi hakkında, bkz. Stephan Oettermann, *The Panorama: History of a Mass Medium*, 1997; Bernard Comment, *The Panorama*, 2003; ve elbette Walter Benjamin, *The Arcades Project*, 2002.

30 Mimari ile güç arasındaki bağlantı için, bkz. Jean-Philippe Heurtin, *L'espace public parlementaire: Essais sur les raisons du législateur*, 1999.

tı ileri sürüldüğünde olduğu gibi tamamen yeni programlar sunarlar. Bazense *Tinin Görüngübilimi* veya *Komünist Manifesto*'da olduğu gibi Zeitgeist'a[31] dair bütünüyle yeni bir okuma önerdiklerinde tarihi baştan yazarlar.

Bu mekanizmalarda o kadar güçlü olan şey, bütünü sahneleme, yukarı ve aşağıyı düzenleme, "mikro", "mezo" ve "makro"yu birbiri içine yerleştirme meselesini güzelce çözmeleridir. Fakat bunu diğer sahalarla –komuta ve kontrol merkezleri, hesaplama merkezleri ve daha genel olarak oligoptikonların yaptığı gibi– iki yönlü bağlantıları çoğaltarak yapmazlar.[32] İçinde hiçbir boşluk olmayan bir resim çizerler ve izleyicilerde sanki herhangi bir yapay dolayım veya dışarıdan gelen ya da dışarıya giden masraflı bilgi akışları olmadan gerçek dünyaya tamamen dalmışlar izlenimi bırakırlar. Oligoptikonlar sürekli olarak bağlantılarının kırılganlığını ve ağları arasında kalan şey üzerindeki hâkimiyet eksikliğini ifşa ederken, panoramalar kısmen kör olmalarına ve ilgilenen veya şaşkın izleyiciler dışında duvarlarından içeri ve dışarı hiçbir giriş çıkış olmamasına rağmen incelenen şey üzerinde tam bir hâkimiyet izlenimi verir. Panoramaları oligoptikonlarla karıştırmak, Tampa, Florida'daki ABD ordusu harekât odasından izlenen bir savaş hadisesi ile "cephede geçen gün" üzerine Fox News kanalında yorum yapan emekli bir generalin anlatısını karıştırmak gibidir. Gerçekçi olan birinci izah, iletişim kesildiği anda gerçekdışı hale gelebileceğini acı bir şekilde bilir; ikincisi de birincisi kadar gerçek olabilir fakat bize kurmaca olup olmadığını anlatma şansı daha düşüktür. Çoğu zaman illüzyonu ele veren bu uyum fazlalığıdır.

Böyle tutarlı ve eksiksiz izahlar aynı zamanda en kör, yerel ve taraflı görüş açıları olabildiği için bu panoramaların çok ciddiye alınmaması gerekse de, "bütün hikâye"yi tam da *bir bütün olarak* görebilme fırsatı sunmaları nedeniyle yine de büyük dikkatle incelenmeleri gerekir. Bunların bütünleştirici görüşleri mesleki bir megalo-

31 (Alm.) Zamanın ruhu. (Y.N.)

32 Sloterdijk, "küreler" adı altında birçok panoramaya dair bir betimleme sunmuştur, bkz. Peter Sloterdijk, *Sphären. Bd.2 Globen*, 1999.

mani davranışı olarak hor görülmemeli, her şey gibi onlar da hareke-te geçirmek istediğimiz sahalar çokluğuna *eklenmelidir*.[33] Yönetmen-lerinin hayalindeki gibi her şeyin meydana geldiği yer olmak şöyle dursun, panoramalar haritasını çıkarmaya çalıştığımız düzlenmiş araziyi işaretleyen yeni yerler olarak eklenmesi gereken yerel saha-lardır. Fakat böyle bir boyut küçültme sonrasında bile, izleyicilerin, dinleyicilerin ve okurların *bütünlük ve merkezilik arzusuyla donanma-sına* olanak verdiği için rolleri yine de belirleyici hale gelebilir. "Bizi birbirimize bağlayan" şeye, paylaşmamız gereken tutkulara, toplu-mun mimarisinin genel hatlarına, bizi disipline etmekte kullanılan temel anlatılara dair metaforlarımız o güçlü hikâyelerden gelir. Etki-leşimlerin "daha geniş" bir bağlam içinde gerçekleştiği, bir "yukarı" ve bir "aşağı"nın var olduğu, "yerel"in "global" içinde olduğu, ruhu henüz tasarlanmamış bir Zeitgeist olabileceği yönündeki sağduyulu düşünceyi bunların dar sınırları içinde ediniriz.

Bu panoramaların statüsü tuhaf bir şekilde muğlaktır: Hem bizi bütünleştirme girişimlerine karşı aşılarlar –zira açık bir şekilde ye-reldirler ve penceresiz odalarda kısıtlanmıştırlar– hem de içinde ya-şanacak tek dünyanın bir ön örneğini sunarlar. Derlerler, çerçeveler-ler, rütbeler verirler, sıraya, düzene sokarlar; iyi sıralı bir zoomla kastedilen şeyin kaynağıdırlar. Dolayısıyla bizi tuzağa düşürseler de önümüzdeki siyasi görev için hazırdırlar. Zekice özel efektleriyle, karıştırılmamaları gereken kolektife dair bir öngörünüm sunarlar. Şimdi fark etmeye başladığımız üzere, bu panoramaların inşasını, çok daha zor olan o siyasi görev, yani ortak dünyayı adım adım oluş-turma sanma tehlikesi daima vardır. O söz ettiğimiz Omnimax sa-lonlarında sosyal teori filmlerini izlemek bir şeydir, siyaset yapmak bambaşka bir şey. Durkheim'ın "*sui generis* toplum"u, Luhmann'ın "*autopoietic* sistemler"i, Bourdieu'nün "alanların simgesel ekonomisi"

33 John Tresch belirli bir tarihsel durumda bu derleme aygıtlarından kaç tane olduğunu ve bunların *cosmogram* olarak adlandırdığı şeyi nasıl ürettiklerini göstermiştir. Bkz. John Tresch, "Mechanical Romanticism: Engineers of the Artificial Paradise", 2001. Bu çok luk, çelişkili dolaşımlarında takip edilmeyip tutarlı bir *Zeitgeist* içine yerleştirildiğinde kaybolur; bu konuyu derleyici beyanlar üzerine olan bölümde daha uzun ele alacağız, s. 302.

veya Beck'in "düşünümsel modernite"si bizi film bittiğinde siyasi dünyayı oluşturma görevlerini üstlenmeye hazırlıyorlarsa harika anlatılardır; ortak dünyanın ne olduğuna dair bir betimleme sanılıyorlarsa aldatıcıdırlar. Panoramalar en iyi ihtimalle kolektife dair kehanetler sağlar, en kötü ihtimalle kolektifin çok yoksul bir ikamesidirler. Sosyal bilimlerle hep ilişkilendirilmiş olan kehanet dürtüsünü muhafaza etmek, fakat üst anlatıları gösterildikleri salonlara güvenli bir şekilde geri götürmek, AAT'nin arzularından biridir.[34]

Burada gönüllü bir şekilde körleşmiş AAT araştırmacısı, ölçekler arasında iyi sıralı bir hiyerarşi düzeni sahnelendiği anda aynı kaba ve aptalca soruları bir kez daha sormaya devam etmelidir: "Hangi salonda? Hangi panoramada? Hangi mecra üzerinden? Sahne amiri kim? Ne kadar?" Bu ikinci sorgulama inatla sürdürüldüğü anda her köşede aktif ve bazen güzel olan karmaşık sahalar meydana çıkacaktır. Şüphe duyuyorsanız bir alıştırma olarak üzerine "globalleşme"nin resmedildiği yerleri, tiyatroları, sahneleri tespit etmeyi deneyin. Kısa zamanda o kadar "glo-balon"a rağmen globalleşmenin önemsiz yollarda dolaştığını ve bir tür abartılı taşralılık biçimiyle sonuçlandığını fark edeceksiniz.[35]

"Yavaş ilerleyin" uyarısından sonra, şimdi iki tane daha uyarıyı ortaya atıyoruz: "Sıçramayın" ve "Her şeyi düzleştirin!" Bu üç tavsiye birbirini pekiştirir; zira ancak bölgenin farklı noktaları arasındaki uzun mesafe ölçüldükten sonra bunları birleştirmenin tüm işlem maliyetleri hesaplanabilir. Önce izometrik çizgiler tek tek çizilmemişse bir yaya nasıl olur da bir dağın zirvesine ulaşmak için gereken süreyi peşinen bilebilir? İlk önce kıyaslanamaz bakış açıları arasındaki *mesafeler* ölçülmemişse önümüzdeki siyasi görevin kapsamını nasıl keşfedebiliriz?

34 Üst Anlatılar eleştirisi ve çokluk, parçalanma ve küçük anlatılar çağrısı, panoramalar araziye eklendiği anda anlamsız hale gelir: Çokluk nadir bulunan bir şey değildir. Bununla kısıtlanmak aynı zamanda siyasi bir araya toplama görevinin bir kenara bırakıldığı anlamına gelebilir.

35 Globalin yerelleştirilmesi üzerine özellikle, bkz. Stephan Harrison; Steve Pile; Nigel Thrift, *Patterned Ground: Entanglements of Nature and Culture*, 2004.

İKİNCİ HAREKET:
YERELİN YENİDEN DAĞITILMASI

Soruşturmacıların alet kutularına değişik aletler (oligoptikonlar ve panoramalar) ekleyerek globali yerelleştirmelerine ve içinde şimdi iki yönde hareket ettiği devrelere güvenli bir şekilde geri götürmelerine olanak vermiş olduk. Yerel etkileşimlerden uzaklaşma isteği ortaya çıktığı anda, toplumsal bağlamın görünmez arka dünyasına doğru bir *salto mortale*'yle sıçramak yerine ben global, yapısal ve bütünselin bir araya toplandığı ve özel kablolar ve kanalların döşenmesi sayesinde dışa doğru genişlediği yerel sahalara ağır adımlarla yürümeyi önerdim. Uzun süre böyle yaptığınız takdirde daha önceden görünür olan hiyerarşi ve asimetri etkileri şimdi yan yana konmuş yerellik dizilerinden ortaya çıkacaktır. Oligoptikonlar ve panoramalar içinde bağlamlaştırmanın etkileri tespit edildiği için artık "bağlamlar" kelimesini kullanmakta hiçbir sakınca yoktur. Tıpkı nakliye araçlarındaki gibi, bunların etkilerini nakleden vasıtaların da plakaları ve okunaklı etiketleri vardır. Zaman zaman bağlamlar özel odalar *içinde* bir araya getirilir, toplanır ve "bağlama yerleştirilecek" ve "yapılandırılacak" sahalara bunların çelişkili yapılandırma etkilerini *ekleyen* tutarlı panoramalar olarak sahnelenir.

Söylemeye gerek bile yok, tüm bu sahaları toplayacak başka bir yer –en azından henüz– yoktur. Dolayısıyla tüm bunların "hangi" süper-mega-makro yapı içinde olduğunu sormak epey aptalca olurdu; rölativite teorisinden sonra dünyanın "içinden" geçtiği eter rüzgârını tespit etmeye çalışmak kadar anlamsızdır. Örneğin Stratejik Hava Komutanlığı, Wall Street, su kirliliği haritası, nüfus idaresi, Hıristiyanlar Koalisyonu ve Birleşmiş Milletler'in bir araya getirilip toplanabileceği, her şeyi kapsayan global bir yer yoktur. Üstelik biri –benim bu paragrafta yaptığım gibi– bunu deneyecek olursa bu yer, diğerlerini "içerme" veya "bilme" iddiası olmayan ve onlarla gevşek bir şekilde bağlantılı olan *başka* bir yer, başka bir dolambaçlı yoldur. Şayet bir yer diğer tüm yerlere ebediyen hükmetmek istiyorsa, buna söylenecek bir şey yok. Fakat toplamak iddiasında olduğu diğer yerlerin her birine ulaşmak için gereken her bir araç gerecin bedelini ödemek ve bunlarla sürekli, masraflı, iki yönlü bir tür ilişki kurmak zorunda olacaktır; son kuruşuna kadar hesabı ödemezse panoramaya dönüşür. Leibniz hiçbir zaman belirtmemiş olsa da, bir monadın tüm diğer monadların belirsiz mevcudiyetini yansıtması için ek bir çalışma gerekir.

Fakat bağlamın farklı bir bağlama yerleştirilmesi, sadece düzleştirilmiş bir arazi içinde tekrar yürümeye alışmanın bir parçasıdır. Neden halihazırda bulunan diğer bileşenlerin sayısı sebebiyle etkileşimlerin tatmin edici bir başlangıç noktası olmadığını söylediğimizi anlamamız gerekiyor. Sosyal bilimcileri etkileşimlerden uzaklaştıran –ve başka faaliyet sahaları için etkileşimlerin arkasına, yukarısına veya altına bakmaya iten– refleks kötü yönetilmiş olsa da geçerli bir sezgidir. Birinci hareketi, "yerel etkileşimler"e bir imtiyaz tanımak olarak anlamışsak çok ilerlememişiz demektir.

"Globali yerelleştir" sloganına körü körüne bağlı kalmak "yerel"in ne olduğunu açıklamaz; özellikle de daha önce defalarca gördüğümüz gibi, açıkça eylemin "yeri kaymış" ise. Tersine önceki "global bağlam"ı yeniledikten sonra sosyal bilimin yeğlediği o diğer sahaya, yani bireysel, niyetsel ve amaçlı insanlar arasındaki yüz yüze etkileşimlere gerileseydik her şeyi kaybederdik. Görmüş olduğumuz gibi, etkileşimlerden bağlama tek yönlü bir yolculuk hiçbir yere götürmediyse, yerel sahalara dönüş yolculuğunun daha verimli olması

için bir neden yoktur. Sonunda "toplumsal bir dayantı"nın somut zeminine ulaşmak şöyle dursun, sadece bir insan imali yapıttan diğerine gitmiş oluruz.[1] Globalin –küçük kanallara ve sahnelere geri getirildiği an dışında– herhangi bir somut varlığı yoksa yerelin de yoktur. Şimdi daha önceki sorunun aynısını, bu kez tersten sormalıyız: *Yerelin kendisi nasıl üretilir*? Bu kez global yerelleştirilmeyecek, yerelin *tekrar sevk edilmesi* ve *tekrar dağıtılması* gerekecektir.

Bu simetrik işlemi uygulamanın bu kadar önemli olmasının nedeni, her iki düzeltme hareketi art arda yapıldığında tamamen farklı başka bir fenomenin ön plana geçecek olmasıdır: Dikkatimiz ancak ve ancak bu koşulla "bağlam" veya "etkileşim" diye adlandırılan bir yerde durmadan serbestçe dolaşmasına izin verilecek "bağlayıcılar"a yoğunlaşmaya başlayacaktır. Bu iki hareket birlikte gerçekleştirildiğinde sosyal dünya tümüyle dönüşecek, yeni ve daha makul bir şekil –ani aksilikler olmadan seyahat etmeye olanak veren, daha sonraki bir araya toplama ve birleştirme çalışmasına uygun olabilecek bir şekil– alacaktır.

Eklemleyiciler ve yerelleştiriciler

Her yerel etkileşimin halihazırda bulunan birçok öğeyle "şekillendirildiği"ni söylemek, bu öğelerin kökeni hakkında bize hiçbir şey anlatmaz. Fakat şimdi nereden *gelmediklerini* doğrulamış durumdayız: Global bir bağlamdan, kapsayıcı bir çerçeveden, derin bir yapıdan kaynaklanmazlar. Daha şimdi oradaydık; orada siyasi teşekkü-

1 Garfinkel'in bile formel ile formel olmayan arasındaki bu ayrımı korumuş olduğunu görmek çok şaşırtıcıdır: "Dünyanın dört bir yanındaki sosyal bilim hareketine ve kaynak dizinlerinin külliyat durumuna göre şeylerin somutluğunda herhangi bir düzen yoktur. Sosyal bilim hareketinin araştırma kuruluşları, günlük faaliyetlerin umutsuzca tesadüfi görünen ezici ayrıntıları tarafından yenilmiştir –*plenum* (doluluk), *plenty* (bolluk), *plenitunium* (dolunay) (sic). Bir deva bulmak için sosyal bilimler formel analizin kurallarını ve yöntemlerini geliştirmiştir. Bunlar sıradan faaliyetlerin somut ayrıntılarını, analitik aygıtların ve bu aygıtları kullanmaya olanak veren yöntemlerin ayrıntıları olarak düzeltir." Daha sonra etno-yöntembilimin "tersi kanıtlar getirdiği"ni ekler. Garfinkel, *Ethnomethodology's Program*, s. 95.

lün gölgesi (ki bunu sonraya saklıyoruz) dışında görülecek bir şey yoktur. Tamamen negatif olsa da bu sonuç, gayet güzelce yolu temizler. Artık etkileşimlere giren bileşenlerin geliyor göründüğü yerlere ulaşmak için daha sürekli, ampirik açıdan daha izi sürülebilir başka bir yol aramakta özgürüz. Gerçekten de eğer hiçbir etiket, barkod, menşe belgesi veya ticari marka "aktörlerin kendileri"ni takip etmemize yardımcı olamıyorsa, 1. Kısım'dan çıkardığımız dersi unutmamamız ve tüm belirsizlik kaynaklarını iyi kullanmamız şartıyla, yerel etkileşimlerin üretim sahaları arasında endüstride mükemmel bir *izlenebilirlik* olarak adlandırılan şey vardır.

Eylemin bileşenlerinin çoğunun herhangi bir etkileşime ulaşmasını sağlayan dolambaçlı yolun izi, insan olmayan aktörlerin çoğalması, seferber edilmesi, dahil edilmesi ve katlanmasıyla sürülür. Analistin birden fazla türde fail üzerinden takip hakkını kullanmasına izin verilmezse tüm yerel ve global meselesi çetinleşir. Fakat insan olmayan failler dahil edildiği anda, önceki bölümde harekete geçirilenlerden çok farklı olan –en az damarların nöral yollardan farklı olması kadar farklı– başka bir bağlantılar kümesi ortaya çıkar.[2] Durumun bileşenlerinin çoğunun "halihazırda" mevcut olduğu, önceden şekillendirilmiş bir düzen "içinde" sadece önceden belirlenmiş bir konumu "işgal" ettiğimiz yönündeki güçlü sezgi, daima yeni toplumsal olmayan fail türlerinin seferber edilme tarzındaki ince veya kökten değişikliklerle bir sahanın başka biri tarafından başka bir anda başka bir sahaya nakledilmesinden kaynaklanır. Başkalarının eylemleri uzakta fakat yeni arabulucu türleri üzerinden gerçekleşmeye devam eder. Paradoksal olarak ancak toplumsal *olmayan* failler arasından süzülmesine izin verildiğinde toplumsal görünür hale gelir.

Bu havale etme, yerini değiştirme ve tercüme işlemi, "madde" kelimesini daha önce verdiğimiz genişletilmiş manada anlamamız kaydıyla, asla maddi nesnelerin rolündeki kadar açık değildir (bkz. s.

2 Kendiliklerin görece boyutunu verili almamanın hayati önemine dair iyi bir örneği Fransız su politikası sağlamaktadır, bkz. Jean Pierre Le Bourhis, "La publicisation des eaux. Rationalité et politique dans la gestion de l'eau en France (1964–2003)", 2004.

153). "Kapsayıcı çerçeve", "kaideler", "altyapı", "çerçeve" hakkında konuşurken mimariden, metalürjiden ve sinemadan ödünç alınmış teknik terimleri gevşek bir şekilde kullanırız. Bir etkileşimin bir başka etkileşimi *çerçevelemesinin*, *yapılandırmasının* veya *yerelleştirmesinin* anlamını neden birebir olarak almayalım? Bu metaforları yumuşatılmış bir şekilde kullandığımız sürece bir yeri şablon üzerinden bir başkasına neyin bağlayabileceğini görmeyiz. Yerel bir sahneyi terk etmenin gerçekten bağlama sıçramak anlamına geldiğine veya yerel etkileşimlerin tüm bileşenlerinin sosyal beceriler üzerinden yerinde irticalen oluşturulması gerektiğine inanmaya devam edebiliriz.[3] Fakat teknik metaforları temelli olarak etkinleştirdiğimiz anda, çok farklı türde malzemelerden yapılmış olsalar bile sahalar arasındaki bağlantılar görünür hale gelir. Bununla birlikte, çeşitli kıyaslanamaz malzemeleri kıyaslanabilir hale getirmeyi öğrendiğimiz için bu heterojenlik artık bizim için bir zorluk oluşturmaz. Nesnelerin, bazı önemli anlarda sosyal becerilerle uyumlu olmak ve sonra her türlü insani eylem dağarcığına tamamen yabancı olmak gibi tuhaf bir yeteneği olduğunu biliyoruz. Bu iki durumlu hal soruşturmayı daha da zorlaştırır; ama Ariadne'nin ipi gibi kullandığımız yeni örülmüş toplumsalımızı koparmaya yetecek kadar değil. Aslında "yerel etkileşim" tabiriyle adlandırılan şey, başka bir zaman ve uzamda dağıtılmış ve insan olmayan çeşitli aktörlerin iletmesiyle sahnede etkilerini hissettiren tüm *diğer* yerel etkileşimlerin bir araya toplanmasıdır. Yerlerin başka yerlere nakledilen mevcudiyetini ben *eklemleyiciler* veya *yerelleştiriciler* olarak adlandırıyorum.[4]

Sıradan bir örnek alacak olursam; diyelim ki bir amfiteatrda, sıralara dizilmiş öğrenciler sizi dinlerken sandalyenizde oturuyorsunuz. Adını bulduğum ve keşif amaçlı ölçekli maketlerini ortaya çıkardığım bir mimarın, on beş yıl önce ve iki yüz kilometre ötede,

3 Sosyal teorinin genel çerçevesini değiştirmeden bireysel niyetsel faile biraz hareket alanı sağlamak için simgesel etkileşimcilerin ortaya attığı çözümlerden biri böyledir.

4 Bilgisayar terminolojisindeki yerelleştirme kelimesi biraz yanıltıcı olabilir zira bu daha da genel bir standartlaştırmanın sonucunu adlandırır; öyle ki yerel, daha genel bir örüntünün basit bir çeşitlemesidir. Standartlaştırma meselesini bir sonraki bölümde ele alacağız.

bu mekânın *teknik özelliklerini* santimetresine kadar çizdiğini öğrenmem için, üniversite arşivlerinde yarım gün çalışmam yeterli. Bu mimarın bugün sesli olarak ders vereceğinize dair kesin bir fikri yoktu ama yine de kabaca böyle bir sahne *senaryosunun* bir yönünü öngörmüştü: Konuştuğunuzda duyulmanız gerekecektir; podyumda oturuyor olacaksınız, maksimum sayısı, alan ihtiyacı, vs. dikkate alınması gereken öğrencilerin karşısında olacaksınız. On beş yıl sonra bu sahneye girdiğinizde uydurmadığınızı ve rolünüzü oynamak için gereken şeylerin çoğunun *mevcut* olduğunu hissetmenizde şaşırtıcı bir şey yok. Elbette bu mekân size göre biçimlendirilmiştir; kuşkusuz bu genel bir "siz" olsa da büyük oranda sizin bir parçanızdır.

Elbette bu yapının –bu kelimeye dair hiçbir gizli veya süreksiz şey olmadığı için artık kelimeyi endişelenmeden kullanabilirim– hiçbir yönü ne söyleyeceğinizi, hatta nerede oturacağınızı "belirlemez." Ayağa kalkmaya, sıralar arasında ileri geri yürümeye veya daha az "otoriter" bir daire oluşturacak şekilde sandalyeleri tekrar bir araya toplayarak Mayıs 68'in asi hocası rolünü oynamaya karar verebilirsiniz; ayrıca ağzınızı açtığınız anda öğrencilerin uykuya dalmasını hiçbir şey engelleyemez. Fakat mekâna dair herhangi bir maddi öğenin bir eylemi "belirlememesi", bunların hiçbir şey yapmadığı sonucunu çıkarabileceğiniz anlamına gelmez. Artık varlık ve hiçlik denen o iki aptalca uçtan daha ontolojik olan birçok safhaya aşinayız. Bir an için caddeden veya başka bir dersi bekleyen koridordaki kalabalıklardan gelen gürültüden etkilenmeden öğrencilerinizle etkileşime girmenize olanak veren her şeyi düşünün. Burayı *yerel* bir mekân yapmada tüm bu mütevazı arabulucuların nakletme gücünden kuşku duyuyorsanız kapıları, pencereleri açıp hâlâ bir şey öğretebiliyor musunuz bir görün. Tereddüdünüz varsa dersinizi bağrışan çocuklar ve tekno müzik çalan hoparlörlerle bir resim sergisi sırasında vermeye çalışın. Sonuç kaçınılmazdır: Sessizce sahneye dahil olan diğer failler tarafından hakkıyla "çerçevelenmiyorsanız" ne siz ne de öğrencileriniz bu "yerel" olarak elde edilen şeye bir an bile konsantre olabilirsiniz. Başka bir deyişle, ya özneler arasılık *tamamıyla nesneler arasılığın* tüm izleri tek tek kaldırıldığında elde ediliyorsa?

Birçok durumda *başka* birinin, *başka* bir zamandaki ve yerdeki rüyaları ve çizimleriyle şu an siz ve öğrencilerinizin yerel olarak, yüz yüze yaptığınız şey arasında doğrulanabilir sürekli bağlantılar kurmak oldukça kolaydır. Bu yerel saha, şimdi sessiz olan çizimler, teknik şartname, tahta, beton, çelik, cila ve boya aracılığıyla nesnelerin eylemlerini *in absentia*[5] taşımasını sağladıkları için artık sahneden çekilmiş birçok işçinin ve zanaatkârın çalışmasıyla, cömert bağışları belki bronz bir plaketle ödüllendirilmiş mezunların failliğiyle başka bir mahal tarafından *bir mekâna dönüştürülmüştür*. Yerel mahaller *yerelleştirilir*. Yerler *yerleştirilir*.[6] Ayrıca böyle kalması için, siz ve öğrencilerinizin "içinde" güvenli bir şekilde bulunabilmeniz amacıyla kapılar arkasında çok sayıda insan, tesislerin bakımını sürdürmelidir. Soyut bağlamlardan "çok daha somut" olacak ilkel bir yerlilik sunmak şöyle dursun, tersine yüz yüze etkileşimler kendilerine doğru akın eden büyük sayıda failin son durağı olarak alınmalıdır.

"Altta yatan gizli bir yapı" olmaması, en kolay şekilde tekniklerle –en az dişliler, manivelalar ve kimyasal bağlar kadar önemli olan kâğıt teknikleri ve daha genel olarak entelektüel teknolojilerle– cisimleştirilen kanallar boyunca dolaşan yapılandırıcı şablonların var olmadığı anlamına gelmez. Siz ile öğrencileriniz arasındaki özneler arası ilişkiye, eylemlerin yerini değiştirmiş nesneler arasılık eklenmelidir; bu yeri o kadar değiştirmiştir ki dolaylı da olsa başka bir yer ve zamandan başka biri tamamen izi sürülebilir bağlantılar üzerinden hâlâ onda etki etmektedir.[7] Bu, söz konusu uzaktaki sahanın gizemli bir bağlamın parçası olduğu anlamına gelmez. İki yer –mimarın stüdyosu ile günümüzdeki sınıf– arasında kendilik kitlelerinin dolaşıma başladığı başka bir devre sistemi olduğunu açığa çıkarır. Mahallerin kendilerinden ziyade mahaller *arasındaki* vasıtalar, hareketler, yer değiştirmeler ve tercüme ilk düzeltme hareketinden sonrasına göre çok daha fazla ön plana gelir. Örneğimin geçici kökeni olarak seçtiğim mimarın stüdyosu da dahil olmak üzere, mekânlar

5 (Lat.) Gıyabında. (Y.N.)

6 Koolhas ve Mau, *Small, Medium, Large, Extra-Large*.

7 İyi tutulmuş bir arşivin olması kaydıyla. Arkeologlar bağlantıları tekrar inşa etmek için çok daha fazla emek sarf etmek zorunda kalır.

iyi bir başlangıç noktası değildir zira bunların her biri başka mekânlarla çerçevelenir ve yerelleştirilir. Şimdi neden Horatius'un ünlü ifadesiyle şeylerin ortasında, *in medias res* başlamamız gerektiğini anlıyoruz. Dolaşım önce gelir, her türde ve renkte şablonlar ve faillerin "içinde" dolaştığı arazi ikincildir. Bu muhtemelen sosyal bilimlerin en eski sezgisidir; toplumsalın nesnel, aşkın, her yerde ve her zaman bulunan, *sui generis* fenomen olduğunu iddia etmemize neden olan şeydir. Hep olduğu gibi burada da sezginin kendisi doğruydu fakat toplumsalın dolaşımıyla bir toplumun ortaya çıkışı (ki bu da siyasi teşekkülle karıştırılır) birbirine karıştırıldığı için bunu fark etmek zordu.

Ölçeğin mutlak boya değil, sevk merkezleri ve eklemleyicilerin sayısı ve niteliklerine bağlı olduğu, seneler önce Shirley Strum ve babunlarını izleme şansına sahip olduğumda öğrendiğim şeydi. New York yakınındaki lüks bir şatoda düzenlenen ilk "babun konferansı"nda tanıştığımda Strum, vahşi maymunları kendisinin yakın ve sürekli mevcudiyetine alıştırmayı başarmış genç bir araştırmacıydı. Babunları uzaktan ve arazi araçlarının güvenli alanından izleyen daha önceki gözlemciler çok ilginç özellikler tespit etmiş fakat kavgacı karşılaşmaları olmayan yapılar "içine" yerleştirmişti; böylelikle beşeri sosyolojinin repertuvarını babunlara uygulamışlardı. Örneğin hayvan topluluklarında, erkeklerin "içine" girmek zorunda olduğu katı bir egemenlik örüntüsü bulunduğu söyleniyordu. Bu konferans sırasında Strum, egemenlik "yapısı"nın erkek babunların bulmaya çalıştığı bir şey değil, tüm hayvanların dikkatle yönetilen kavgacı karşılaşmalarla birbirini test ederek ortaya attığı bir *mesele* olduğunu ispatlamaya çalışıyordu.[8] Başka bir deyişle Strum *gibi* grup halinde hareket eden genç erkekler de toplumsal bir yapılandırma etkisi üretmenin ne olduğuna dair aynı soruları ortaya atıyordu.[9] Ayrıca günlük eylemler üzerinden bir dizi sınamayla çok sağlam bir egemenlik düzeni örenin erkekler değil, dişiler olduğunu yavaş yavaş her

8 Shirley Strum, "Agonistic Dominance among Baboons an Alternative View", 1982; ve bu kitapta s. 99.

9 Bu Shirley Strum'un *Almost Human: A Journey Into the World of Baboons*, 1987 kitabında anlatılan dramatik bölümdür.

ikisi de keşfediyordu; böyle ince sınamaları tespit edemeyecek kadar uzakta duran (çoğu erkek) gözlemciler için bu görünmez bir olguydu. Böylelikle bu güzelim Kenya manzarasında Garfinkel'in primatolog bir versiyonu gibi babunları anlamaya çalışan Strum'un izini sürüyordum. Strum, yetkin fertlerin düşünümsel eylemlerine muktedir olan bir aşamaya terfi ettirmek amacıyla adım adım ebedî "kültürel budalalar" rolünden özgürleştirdiği babunları anlamaya çabalıyordu. Özetle, babunlar akıllıydı, toplumsal açıdan akıllıydı.[10]

Yapılmaması gereken bir sosyal teori hatası varsa o da sanki babunlar önceden var olan bir yapı içinde bir rol bulmuş gibi davranmaktır. Fakat babunların sadece birbirleriyle etkileşimde olduğunu varsaymak da en az bunun kadar hatalıdır. Bu kürklü küçük yaratıklar, en az gözlemcileri kadar toplumsal çaba sarf ediyorlar ve aynı karmaşıklıkta olan bir dünyada yaşıyorlardı. Bununla birlikte net bir *ekipman* farklılığı vardı. Toplumsal yaşamın tüm bileşenlerini sınama, başarma ve üretme yolundaki aynı basit iş, bir durumda sadece "toplumsal aletler"le gerçekleştiriliyorken, gözlemci ek olarak malzemeler ve entelektüel teknolojilerle donatılmıştı. Primatların elinde etkileşimlerin anlamını çözmek için etkileşimlerin kendisi dışında bir alet yoktu: Kimin dost kimin düşman olduğuna, kimin kimi yerinden ettiğine, kimin kime yol gösterdiğine ve kimin bir ittifaka girmeye hazır olduğuna sadece basit sınama ve tımar kaynaklarıyla karar vermek zorundaydılar. Kayıt tutuyor olsalardı bu kayıtlar kendi bedenleri tarafından kendi bedenlerine "kaydedilmeliydi." Yazılı adlara, istatistik şemalarına, defterlere, belgelere, kan örneklerine, genetik parmak izlerine ve her türlü görsel yardıma yaslanmak zorunda olan primatologdu. Toplumsal bir düzeni oturtma işi aynı olmasına rağmen ikisi çok farklı kaynaklar kullanıyordu. Dolayısıyla mesele kışkırtıcı bir hal alıyordu: Artık doğa ile kültürü, içgüdü ile düşünceyi, "kültürel budala" ile yetkin niyetsel failleri ayıran bir me-

10 Strum'un ilk çalışmalarından sonra bu başka hayvanlar için de bir tür kurala dönüştü. Bkz. Richard Byrne ve Andrew Whiten, *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellect in Monkeys, Apes and Humans*, 1988; Strum ve Fedigan *Primate Encounters*; Vinciane Despret, *Naissance d'une théorie éthologique*, 1996; ve Vinciane Despret, *Quand le loup abitera avec l'agneau*, 2002.

safe yoksa maymunlar ile insanlar arasındaki fark nedir? Strum'un betimlemesinde babunlar tehlikeli bir şekilde insanlara yaklaşıyordu ve yine de, kitabının başlığına rağmen kendimi "neredeyse" bir babun olarak görmeye hazır değildim. Daha doğrusu, şimdi her şey bu küçük "neredeyse" ile ne kastedildiğine bağlıydı.

Yüzeysel şekilde aşikâr farkın teknolojide yattığını söyleyebiliriz. Babunlar istikrar sağlayıcı aletlerden tamamen yoksun değildir. Fakat erkekler ürkütücü köpekdişleriyle gösteriş yapsalar da, dişiler (erkekler için) karşı konulamaz olan şişkin kıçlarını sergileseler de mesele babunların hâlâ güçlerini *daha da fazla* sosyal beceriyle korumak zorunda olmalarıdır. Şempanzelerin de bazı aletleri vardır fakat babunların sadece "toplumsal aletler"i, yani yıllar boyunca sürekli baştan çıkarma, tımar ve ortak yaşamla yavaş yavaş dönüşmüş bedenleri vardır. Bir anlamda babun sürüleri, toplumsal bağlantılar tamamen sosyal becerilerle kısıtlandığında ne olduğunu görmek açısından ideal bir doğal deney sunabilir. Bu durumda "toplum"larının "üstyapısı"nı "inşa etmek" için katılımcıların erişiminde olan herhangi türde bir teknoloji yoktur. Bu mimarlık terimlerinin onlar için olduğu kadar gözlemci için de tamamen metaforik olması dolayısıyla, babunlar sallantılı toplum "bina"sını onarmak, kırılgan hiyerarşileri sürekli olarak tamir etmek, yiyecek arayışında kimin kime liderlik ettiğini hiç durmadan tekrar kurmak için aşırı bir vakit harcamak zorunda gibidir. Birbirlerinden uzakta asla dinlenemez veya etki edemezler. Böyle yaptıklarında bu, daha da incelikli özneler arası ittifakların çok *karmaşık* vasıtasıyladır. Babunların her sabah hızla çürüyen toplumsal düzeni onarma yöntemleri, ellerindeki aletlerin az olması nedeniyle görünürdür. Babunlar daha da karmaşık toplumsal etkileşimlerle toplumsalı tutkalla tuttururken biz çok daha *çetrefilli* olmalarına, çok daha fazla *kattan* oluşmalarına rağmen biraz daha az toplumsal ve bir bakıma daha az karmaşık olan etkileşimler kullanırız.[11]

11 Karmaşık ile çetrefilli arasındaki fark için, bkz. Strum ve Latour, "The Meanings of Social: from Baboons to Humans". Toplumsal aletlerin tanınu için, bkz. Kummer, *In Quest of the Sacred Baboon.*

Fakat bu harika, insan olmayan primatlar örneğini bir tür teorik referans çizgisi olarak kullanmanın başka bir yolu daha olabilir. Çıkarabileceğimiz sonuçlardan biri, yüz yüze etkileşimin hem insanlar hem maymunlar için toplumsal bağlantıların izini sürmede makul bir kalkış noktası olmadığıdır; zira her iki durumda da sürekli olarak başka failler bunlara *müdahale* eder. Her iki durumda da eylem saptırılır, yeniden sevk edilir, tekrar dağıtılır ve eylemin yeri değiştirilir; birbiri üstüne eklenen ardışık dolayım katmanlarına yaslanması gerektiğinden bahsetmiyoruz bile. Babunlar da bir tür "entelektüel teknoloji" kullanırlar: bölgeleri, her etkileşimin yaşam hikâyesi, dostluklar ve ittifakların güzergâhı, boy, seks, anatomik özelliklere dair yapısal değişkeler, vs. Bir babun grubundaki yaşamı, en az kaynak ve avcılardan oluşan bir ortam kadar zor, seçici ve zahmetli ortama dönüştüren, başkalarının eyleminin bu sürekli müdahalesidir. Toplumsal açıdan akıllı olmayan bir babun, yemek bulamadığı veya çiftleşemediği bir durumda olduğu kadar hızlı bir şekilde elenir. İnsanlar da en az bu kadar zor, seçici ve zahmetli bir ortamda yaşamıştır fakat bu ortam yerel etkileşimleri daha az yerel hale getiren daha fazla arabulucu, sevk merkezi ve "yer değiştiriciler"den oluşur.[12] Bağlam ne kadar imkânsız bir başlangıç noktasıysa yüz yüze etkileşimler de öyledir. Fark artık "basit" babunlar ile yüksek düzeyde "karmaşık" insanlar arasında değil, birçok kendilik –arazi, avcılar, gruplar– içinde sarmalanmış karmaşık babunlar ile kimisi yerinde kalma gibi bir avantaja sahip olan, dolayısıyla da en azından yerel olarak düzene sokma işini basitleştiren çok daha fazla kendilik içinde sarmalanmış çetrefilli insanlar arasındadır. Müdahale, sevk, havale etme ve eklemleme maymunlara kıyasla insanlarda çok daha fazla görünürdür ve yerel yüz yüze etkileşimler yerine mükemmel bir kalkış noktası sağlamalıdır.

12 Teknolojiyi ikinci doğa, yani alışkanlık olarak gören bu yaklaşımı esas alan araştırmacılar için bkz. André Leroi-Gourhan, *Gesture and Speech*, 1993; Lewis Mumford, *The Myth of the Machine: Technics and Human Development*, 1967; ve Tom Hughes, *Human-Built World: How to Think about Technology and Culture*, 2004.

Yüz yüze etkileşimlerin akıl almaz mahalli

Etkileşimlerin "daha somut" olduğu yönündeki güçlü his nedeniyle okurun yerele kıyasla globalden kurtulması daha kolay olabilir. İkinci belirsizlik kaynağını incelerken gördüğümüz gibi, aynı eyleyene farklı tasvirler vermek mümkündür (bkz. s. 85). Hikâye okuma alışkanlıklarımız, bireyselleştirilmiş karakterlere daha fazla inandırıcılık bahşetmemize yol açsa da, bir karakteri üretmek, tabiri caizse bir kavramı veya bir tüzel kişiyi üretirkenkiyle tam anlamıyla aynı göstergebilimsel emeği gerektirir. Dolayısıyla tasvirdeki küçük farklılıklara uyum sağlamamız gerekirken rölativist referans çerçevemizin ölçeğe kayıtsız kalması gerektiğini unutmamalıyız. Fakat en azından Batı'da bireylerin tartışmasız varlığına inanç o kadar kemikleşmiştir ki insanlar yapı, bağlam veya toplum gibi soyutlamalar eleştirilse bile *egoya* dokunulmaması gerektiğini düşünür.[13] Dolayısıyla globali yerelleştirmeye kıyasla yereli tekrar dağıtmak için daha fazla düzeltme alıştırması yapmak basiretli olacaktır. Bu nedenle beklentilerin tersine, yüz yüze etkileşimlerin muhtemelen sağlayamayacağı şeylerin bir listesini yapmam gerekiyor. Burada yine AAT'nin dersi sadece negatif olacaktır çünkü peşinde olduğumuz şey, toplumsalın tekrar bir araya toplanacak kadar dağıtılması için yolun temizlenmesidir.

Birincisi, hiçbir etkileşim *izotop* değildir. Bir yerde aynı anda etkiyen şey, birçok yerden, birçok uzak malzemeden ve birçok uzaktaki aktörden kaynaklanmaktadır. Bir amfiteatr ile bu salonda aynı anda etkiyen tüm yerler arasında kurulan bağlantıların standart bir coğrafi haritasını çıkarmak isteseydik, örneğin sıranın tahtasının geldiği ormanı, sınıf planlamasından sorumlu ofisi, odayı bulmamıza yardımcı olan programı basmış atölyeyi, mekânın bakımını yapan hademeyi dahil etmek için gür bir oklar demeti çizmemiz gere-

13 Bireyin saçmalığını tespit etmek elbette örneğin Hindistan'da çok daha kolay olacaktır. Bkz. Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, 1982. Bireyin bu kemikleşmesi, dengeli bir psikoloji ve dengeli bir biliş de içerdiği için, rasyonel tercih mitinde doruğuna varır.

kirdi.[14] Bu uzak sahaların her biri, bu salonu birçok farklı vasıta üzerinden uygun bir yerel mahal haline getiren ve hâlâ da destekleyen yığınla şablonu naklederek kaçınılmaz bir şekilde öngördüğü ve önceden biçimlendirdiği için gereksiz bir alıştırma olmayacaktır.

İkincisi, hiçbir etkileşim *eşzamanlı* değildir. Sıra, 1950'lerde ekilmiş ve iki yıl önce kesilmiş bir ağaçtan yapılmış olabilir; hocanın kıyafetinin kumaşı beş yıl önce dokunmuş, kafasındaki nöronlar milisaniye öncesinde ateşlenmiş, beyninde söze ayrılan bölge yüz binlerce yıllık (veya daha az; paleontologlar arasında bu çok tartışmalı bir konudur) olabilir. Kullandığı kelimelerse İngilizceye diğer dillerden dört yüzyıl önce geçmiştir ve bu gramer kuralı daha da eski olabilir; seçtiği metafor sadece altı yıllıktır ve şu retorik mecaz doğrudan Cicero'dan gelmektedir; fakat konuşmasını yazdığı bilgisayar klavyesini Apple tedarik eder, ama klavyenin bazı anahtarlarının koordinasyonunu sağlayan ağır metaller evrenle aynı ömre sahiptir. Zaman daima kat kattır.[15] Dolayısıyla tüm bileşenlerin aynı yaşta ve hızda olacağı bir eşzamanlı etkileşim anlamsızdır; babunlar için bile. Eylem, her zaman bağlantının yükünün daha uzun veya daha kısa ömürlü kendiliklere kaydırılması sayesinde gerçekleştirilir.

Üçüncüsü, etkileşimler *sinoptik* değildir. Belirli bir eylem şeklindeki katılımcıların sadece çok azı herhangi bir noktada eşzamanlı olarak görülebilirdir. Öğretmen sahnenin merkezinde olduğuna inanabilir ama bu, birçok diğer şeyin de etkimediği anlamına gelmez; sadece bunları hulasa etmenin bir yolu bulunmadığı anlamına gelir. Hoca bir tasarım örneği olarak işaret etmeden önce tahta sıra dersin bir parçası değildir ve yine de bir şey yapar; etkileşimi çerçeveleyerek dersi şekillendiren bileşenlerden biridir. Keza yeri ve zamanı bildirerek dersi haber veren fiş de, kimse değinmese bile, öğrencileri buraya

14 Burada basit bir pedagojik örneği ele alıyorum, bkz. Latour ve Hermant, *Paris the Invisible City* adlı kitap. Bu tam da Cronon'un Chicago'ya dair usta incelemesiyle çizmeyi başardığı ve Hutchins'in gemi navigasyonuna dair incelemesinde geliştirdiği türde bir haritadır, bkz. William Cronon, *Nature's Metropolis. Chicago and the Great West*, 1991. Ayrıca Law da uçaklarla ilgili çalışmalar yapmıştır, bkz. Law, *Aircraft Stories*. Biliş o kadar dağıtılmıştır ki bireyin bir hesaplama yapma düşüncesi anlamsızdır.

15 Bkz. Michel Serres, *Conversations on Science, Culture and Time with Bruno Latour*, 1995.

yönlendirdiği için eylemektedir. Fakat bu sahnenin tüm bileşenlerinin envanterini çıkarmak istesek de yapamayız zira ya çok fazla olduklarından ya da etkili aracılar olarak rollerini oynuyorlarsa zorunlu olarak gizli kalan çetrefilli düzeneklerin parçaları olduklarından, hepsini aynı anda ön plana çıkarmanın yolu yoktur. Bu mikrofonda kaç tane ayrı kendilik vardır? Ya bu bedende? Bu okulun düzenlenişinde? Kaç defa sayarsanız sayın aynı sayıyı bulamazsınız zira her seferinde diğerleri geri plana giderken farklı failler görünür hale gelecektir.

Dördüncüsü, etkileşimler *homojen* değildir. Bu noktayı daha önce anlamıştık; üzerinden eylemin aktarıldığı araçlar her yerde aynı maddi niteliğe sahip değildir. On beş yıl önceki mimarın küçük odasından amfiteatra giderken kaç farklı failden geçmek zorunda kalırız? Ekrana slayt yansıtıldığında, bir klavyeden dijitalleştirilen yazı tekrar projektörün analog sinyaline dönüştürülüp yarı uykulu öğrencilerin zihninde ağır beyin dalgalarına dönüşene kadar kaç ardışık bileşeni kat etmek gerekir? Herhangi bir etkileşimde afallatıcı olan, "yerel sahalar"a yönelimleriyle sosyologların sonunda yüz yüze karşılaşmalara vardıklarında harika buldukları şeyin tam tersidir; yani eylemi gerçekleştirmek ve bunu hepsi birbiriyle ortaklık içinde olsa da sosyal bağa benzemeyen kanallar üzerinden nakletmek için bir araya gelen insan olmayan, öznel olmayan, yerel olmayan katılımcılar kalabalığıdır.

Beşincisi, yüksek veya alçak basınç bölgelerini tespit etmek amacıyla meteoroloji haritalarında kullanılan basınç çizgileri metaforunu ödünç alacak olursam, etkileşimler *eşbasınçlı* değildir. Bazı katılımcılar çok kuvvetli şekilde baskı yapıp, işitilme ve dikkate alınma talebinde bulunurken, diğerleriyse gizemli bir şekilde bedensel alışkanlıklara gömülmüş rutinlerdir. Başkaları sadece Asya'daki uzak yerlerde bulunan mühendislerce ve belki kampüsteki bakım ekibinden bir teknisyence bilinen karmaşık bir donanım halinde kara kutulara benzer. Özellikle önemli olan, arabulucular ve aracıların uyguladığı farklı basınçlardır; aracılar öngörülebilirlik eklerken, arabulucular beklenmedik şekilde eylemin aniden çatallanmasına neden olabilir. Dersin herhangi bir ânında mikrofon, hoparlör, hatta hocanın kendisi bozulabilir. Aracılardan herhangi biri bir arabulucuya dönüşürse, ne kadar kontrollü olursa olsun tüm düzen öngörülemez hale gelebilir.

Sosyal bilimcilerin etkileşimlerin her yönden taştığı izlenimini edinmesi hiç de şaşırtıcı değil. Gerçekten de her yönden taşarlar! Bu, sağlam bir kapsayıcı bağlamın, gizli bir yapısal kuvvetin etkisiyle onları yerinde tuttuğu anlamına gelmez: Şaşırtıcı sayıda katılımcının aynı anda iş başında olduğu ve her türlü yöntemle muntazam sınırlarının yerini değiştirdiği, onları yeniden tahsis ettiği ve "yerel" denebilecek bir yerden başlamayı imkânsız kıldığı anlamına gelir. Globali yerelleştirmek yetseydi, sosyal bilimlerde rölativite basit bir mesele olurdu; fakat sadece ortadan kaybolan yerelin sağlam zemini olduğunda rölativite bir anlam ifade eder. Birçok durumda aynı yerel mevcudiyete sahip olmayan, aynı zamandan gelmeyen, aynı anda görünür olmayan ve aynı ağırlıkla baskı yapmayan heterojen kendilikler eylemlere halihazırda müdahale ediyor olacaktır. "Etkileşim" kelimesi kötü bir seçim değildir; ama "eylem" sayısı ve türleri ve bunların "birbirleri"yle ilişkilerinin kapsamı hafife alınmıştır. Herhangi bir etkileşimi gerecek olursanız mutlaka bir aktör-ağa dönüşecektir.

Elbette bunun istisnası, kesin dilden uzaklaşıp bütün müdahaleleri takip etme gibi zahmetli bir görevden vazgeçmemizdir. Böyle bir durumda "yapı" ve "yüz yüze etkileşim"den bahsetmek tamamen yerindedir. Fakat bu, daha rutin durumları ele aldığımız ve rölativite öncesi bir referans çerçevesi kullandığımız anlamına gelir. Böyle bir kestirmeden giden konuşma türünde bir "yapı", hakkında yetersiz bilgi bulunan veya katılımcıları yeni bilgi gerektirmeyecek kadar sessiz olan bir aktör-ağdır. Bir "etkileşim", aracılar olarak davranan yerelleştiriciler tarafından güzelce çerçevelenmiş bir sahadır; o kadar güzelce çerçevelenmiştir ki pek sorun yaşamadan "yerel olarak vuku buluyor" gibi görülebilir.

Yüz yüze etkileşimlerin muhtemelen sunamayacağı bu özellikler listesine göz gezdirirken sosyolojiyi özneler arası etkileşimlere, bireysel hesaplamalara veya kişisel niyetlere dayandırma çabaları kuşku uyandırmaya devam eder.[16] Yerel bir etkileşim nosyonunun,

16 Boudon'un teşebbüsüne rağmen yöntembilimsel bireyciliğin özellikle yöntembilimsel nedenlerle çok talihsiz bir başlangıç noktası gibi görünmesinin nedeni budur, bkz. Raymond Boudon, *The logic of social action: an introduction to sociological analysis*, 1981.

global yapınınkinden daha fazla gerçekliğe dayanmadığı şimdi yeterince açıktır. Böyle bir sonuç, sosyal bilimler tarihi boyunca sözde global bağlam ile sözde etkileşim arasında bir tür uzlaşmaya ulaşma, muhtemelen "aktör" ile "sistem" arasında daha ince bir "orta yol" bulma teşebbüslerini geriye dönük olarak daha da tuhaflaştırır. Bu tasarılar, Yunan mitolojisinin tarihlerini Kutal Kitap'ta geçen tarihlere samimi bir şekilde ayarlamaya çabalamış Rönesans derleyicilerininkiler kadar anlamlıdır. İki mitoloji arasındaki orta yol yine bir mitolojidir.

Fakat insan olmayan aktörlerin geride bıraktığı izleri sürersek "çerçevelenmiş" olmanın doğru izleniminin nereden kaynaklandığını anlarız. Her yerel saha bir yerelleştiriciler, dağıtıcılar, saptırıcılar ve eklemleyiciler (kullandığımız kelimenin pek önemi yok) seliyle yerelleştirilir. Nesneler arasılığın görevi, yerel etkileşimlere temel bir yer değişimi dahil etmesidir. Nesneler arasılık olmadan *görece* ölçeğin ne anlamı olabilir? Örneğin gökdelenlerin içinde oyulmuş derin ve karanlık kanyonlarda yürümeseydik "daha geniş" bir düzenin küçük katılımcıları olduğumuzu nasıl bilirdik? *Küçük hissetmek*, büyük oranda zaman ve uzamda dağınık birçok başka insanın bir yeri, örneğin şu an New York sokaklarında dolaşan anonim ziyaretçi için nasıl önceden biçimlendirdiğine bağlıdır. Boyut gerçekten de görelidir; *geçmişte* tasarlanırken gösterilen ve *hâlâ* tatbik edilirken gösterilen dikkate bağlıdır. Fakat bu bizim gerçekten de bir çerçeve "içinde" küçük katılımcılar olduğumuz anlamına gelmez. Bu sancılı ders daha ne kadar hatırlatılmalıdır? En üzücü deneysel kanıt, ellerinde sadece kâğıt kesiciler bulunan bir grup fanatik, başkalarının dikkatle inşa etmiş olduğu binaları yok ettiği zaman sağlanmıştı; İkiz Kuleler'in dar sokaklara düşen uzun ve ezici gölgesi sadece birkaç saat içinde yok olurken geride ölümün karanlık gölgesi kalmıştı. Böyle bir olay sonrasında, ölçeğin kırılganlığına fevkalade duyarlı olmamız gerekmez mi?

Göreli ölçek inşa etmek; her daim mevcut "toplumsal yapı"yı "ifade eden", "yeniden üreten" ve "yansıtan" müphem bir metafor olarak kabul ettiğimiz takdirde başka bir anlama veya birebir anlamıyla mimari ve teknoloji yoluyla daha büyük bir şey inşa etmenin

başka bir yolu olmadığını teslim ettiğimiz takdirde tamamen farklı bir anlama gelir. Sosyal teorinin geleneksel versiyonunda toplum güçlüdür ve *sui generis* olduğu için hiçbir şey onu yok edemez; diğer versiyonunda o kadar zayıftır ki inşa edilmesi, onarılması, sabitlenmesi ve hepsinden önemlisi *ilgilenilmesi* gerekir. Toplumsala dair farklı toplumsal izliklerle çizilmiş bu iki harita –çok farklı izahlar üretmenin yanı sıra– tamamen farklı iki estetik, etik ve siyasete götürür.

Eklentiler

Hiçbir yer global olmaya yetecek kadar egemen ve yerel olmaya yetecek kadar müstakil değildir. Yerel etkileşimi veya yapıyı ya da ikisi arasında bir uzlaşmayı kullanmaya çalıştığımız sürece toplumsal bağlantıların izini sürme şansı yoktur; üstelik uzlaşma ne kadar zekiceyse sonuç da o kadar kötü olacaktır zira yaptığımız, var olmayan iki sahaya inancı sürdürmekten ibarettir. Bu nedenle, aktörlerin birçok kırılgan ve bazen de tuhaf güzergâhın gelişimini kesintiye uğratarak yaptıklarını –global ve yerel olarak– iki ayrı kutuya ayırma ayartısına karşı direnmemize olanak tanımak için, mengeneleri çoğaltarak kendimi olabildiğince dar görüşlü göstermeye çabalıyorum. Yeterince mengene yerleştirdiğimiz takdirde, yerelden globale ve sonra geriye giden önceki yolları boylu boyunca kesen ve tuhaf bir harita işlemiyle bir su havzasının hidrolojik haritasını yavaş yavaş başka bir haritaya dönüştürmüşüz gibi hepsini enine kat eden başka bir rölyef çizmeye başlarız. Sanki batıya doğru akan bir nehrin kuzeyden güneye akmasını sağlamışız gibidir.

Bu topografi değişikliğinde bu kadar çarpıcı olan, önceki global ve yerelin şimdi aynı yıldız şekilli görünümü almış olmasıdır; tabii ki "gerçeklik"te değil, bizim izdüşüm ızgaramızda. Bağlam inşa sahaları şimdi, birçok belgenin ileri geri seyahatinin oluşturduğu yolların kesişim noktaları gibi görünür fakat yerel inşa sahaları da, üzerinde şablonlar ve formatların dolaştığı çoklu kavşaklar gibidir. Bu iki "ağımsı" şekli kaale alırsak, bu iki yıldız benzeri şekil hiçbir üçboyutlu yapıda üst üste sıralanamayacağı için, önceki arazi kendisini

tümüyle düzleştirir. Artık yan yanadırlar; tıpkı Edwin Abbot'ın *Flatland*'inde hayal edilen ikiboyutlu uzam gibi, her hareket analisti herhangi bir sıçrama veya kesinti olmadan kenarları takip etmeye zorlar. Hareketler ve yer değiştirmeler önce gelir, yerler ve şekillerse sonra. Sonuçta globali yerelleştirme ve yereli yeniden dağıtma göründüğü kadar zor değildir. Birkaç dakika alıştıktan sonra iz sayısı o kadar artar ki bunları takip etmemek için kör olmak gerekir. Sahalar artık şekil veya boy açısından değil, ileri geri hareketlerin yönü ve ayrıca, göreceğimiz gibi, nakledilen şeyin *doğası* (bilgi, iz, mal, plan, format, şablon, bağlantı, vs.) bakımından farklıdır. Artık harita üzerinde yerini tespit etmesi zor olan yerel ve globalin mitsel sahalarıdır. Hayret içinde, "Bu büyülü ütopyalar nerede duruyordu?" diye sorarız kendimize.

Bu düzleştirilmiş uzamda nasıl seyredeceğimizi öğrenmenin bu kadar önemli olmasının nedeni, dolaşımda olan şeye odaklanmakta ustalaşır ustalaşmaz yer değişimleri daha önce güçbela görülebilen birçok başka kendiliği tespit edebilmemizdir. Aslında bunların dolaşımda bile olmaması gerekirdi. Görünüşteki incelikleri nedeniyle önceden öznenin içsel mabedine yerleştirilmesi gereken birçok fenomene dikkat göstermek böylelikle mümkün olacaktır. Düz, kuru ve tozlu bir arazinin, üzerinden geçen hayvanların bıraktığı izleri ifşa etmesi gibi sosyalin sosyolojisinin gür çalılığında hiçbir iz bırakmayan hareketli kendilikleri tespit edebiliriz.

Özellikle aktörlerin içinde yer aldıkları ortamı *yorumlamasına* olanak veren izler çok önemlidir. Yerelleştiricilerin bir ortamı şekillendirmek için yığdığı çerçeveler, bu ortam ile oligoptikonlar arasında gelen giden belgeler ne kadar çok olursa olsun, bu hareketlerin önceden biçimlendirdiği *genel* aktörler ile tamamen *bireyselleşmiş* katılımcıların yürüttüğü eylem şekli arasında hâlâ aşılamaz bir mesafe vardır. Dikkatlice yazılmış bir kullanıcı kılavuzunu okuyup anlamaya çalışma deneyimini herkes yaşamıştır. Bir montaj çizimi kaç *genel* kişi için tasarlanmış olursa olsun saatler sonra yeni satın alınmış dijital fotoğraf makinenizden yakınmaya başlayacak ve o kişilerden biri olmadığınızı hissedeceksinizdir. Belirli bir kimseye hitaben yazılmamış talimatlar ile kendiniz arasındaki mesafeyi ölçerek Don Nor-

man'ın "icra farkı" diye adlandırdığı şeyi acıyla fark edersiniz.[17] Yüz yüze etkileşimlerin çok "somut" ve "gerçek yaşam" ölçeğinde olduğu izlenimini ve eylemi yürütenlerin bireyler olduğu hissini veren şeyi göz ardı etmek aptalca olacaktır.

Elbette, sosyalin sosyologları bu sağlıklı sezgi yerine görünmez bir yapının gizli eylemini geçirdiğinde böyle bir his ânında kaybolur; bu noktada özel olarak *hiç kimse* eylemi gerçekleştirmiyordur! Fakat etkileşimciler, "içinde" üyelerin zekâlarını kullanmaları gereken çerçeveyi ortadan kaldırmadan maksatlı ve kişiselleştirilmiş bir aktör elde ettiğinde de kaybolur. Onlara göre bir *insani fail*, kendilerinde anlamdan *yoksun* olan bir nesneler dünyasına anlam veriyordur. Bu aşamada en başa döneriz zira nesnesiz anlam ile anlamsız nesnellik arasından birini seçmemiz gerekir. Gelgelelim aktörler, ortamın oluşturduğu önermeleri kendileri yorumlayıp anlayamadan, maddi veya entelektüel bir teknik vasıtasıyla başka sahaların failliği tarafından yerelleştirilselerdi bu güçlü sezgi de hızlı bir şekilde ortadan kaybolurdu.[18] Bu yüzden şimdiye kadar incelediklerimizden daha kaypak izliklere duyarlı hale gelmeliyiz.

Daha önce kullandığımız basmakalıp amfiteatr örneğine geri dönelim. Ne kadar güzel tasarlanmış olsa da hocaların orada ne yapacaklarını bilmeleri için yine de çok fazla çalışmaları gerekir. İnsani aktörler donanımsızsa en iyi tasarlanmış çerçevede bile verili olanı yorumlayamayacaktır; sahanın anlamına Akropolis'te dolaşan bir kedi kadar kayıtsız kalacaklardır.

Dolayısıyla bir şey eklemeliyiz ama ne ve nasıl? Araziyi "düzleştirme"mizin sonuna kadar gideceksek ne yapmamak gerektiğini zaten biliyoruz: Başka bir kaynak "düzey"i veya "tür"üne başvurarak sıçramak istemeyiz. Halbuki bu en emin, kolay ve makul strateji olurdu. Fakat okurun artık tamamen farkında olduğu gibi, peşinde

17 Bkz. Norman, *The Psychology of Everyday Things* ve Garfinkel, *Ethnomethodology's Program*, Bölüm 6.

18 Bu, Boltanski ve Thévenot'nun Bourdieu'nün bölge teorisine soktuğu kaymadır: Aktörler tamamen kendi haklılıklarını kanıtlayabilirler ve sadece gerçek güdülerini saklıyor değildirler. Bkz. Luc Boltanski, *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, 1999.

olduğum şey makullük değil! Burada ancak sonuna kadar götürülürse faydalı olacak bir düşünce deneyi yürütüyorum: Yerel/global veya aktör/sistem dağarcığını kullanmaktan imtina ederek bir görüş noktasını nereye kadar muhafaza edebiliriz? Ayartıya direnmek mümkün müdür? Bir kez daha, arazinin ne olduğunu tözsel veya pozitif olarak betimlemeye değil, betimlenmesinde bir kesinti yapma ayartısına direnmenin yollarını bulmaya çalışıyorum.

"İcra farkı"nı kapatmak için genel çözüm, vites değiştirmek ve birdenbire "öznellik", "niyetsellik" ve "içsellik"i dahil etmek veya en azından bir tür "zihinsel donanım"a başvurmaktır. Eylem biçimini tamamlamak açısından "dışarıdan" toplumsal çerçeveleme yeterli değilse, geri kalan kaynaklar "içeriden" veya yerel olarak bir araya toplanmış insani gruptan gelmelidir. Bu noktada pozitivizm yorumbilime dönüşür ve sosyologlar sorumluluğu psikologlara veya bilişsel bilimcilere devrederken yapısal sosyologlar yorumsal sosyolojiye kayar. Fakat yöntemdeki bu sıçramanın yapılmasına izin verilirse en başından beri korumaya çalıştığım sürekli yol aniden kesintiye uğrayacaktır; düz harita tekrar yırtılacaktır; daha büyük bir sistem "içinde" "belirli bir hareket alanı"na sahip bireysel bir öznel aktörün sahnesi tekrar yürürlüğe konacaktır; global ve yerelin mitsel toprakları tekrar çizilecektir; Merlin'in şatosu yine ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla miyop AAT takıntımıza bağlı kalarak başka bir mengene bulmak için karanlıkta el yordamıyla ilerlemeye devam etmemiz gerekiyor.

Kuşkusuz bu durumda sormamız gereken soru, bireysellik, öznellik, ferdiyet ve içselliği nakleden diğer vasıtaların nerede olduğudur. Global ve yerel gibi ululanan sahaların dolaşımda olan kendilikl erden oluştuğunu gösterebilmişsek o halde neden öznellikler, gerekçelendirmeler, bilinçdışı ve kişiliklerin de *dolaşımda* olduğunu koyutlamayalım?[19] Hakikaten de bu tuhaf ama kaçılamaz soruyu ortaya

19 Mol, *The Body Multiple*; Cussins, "Ontological Choreography"; ve Myriam Winance, *Thèse et prothèse. Le processus d'habilitation comme fabrication de la personne: l'association française contre les myopathies, face au handicap*, 2001 eserleri bir özneye dönüşmek için hangi ekipmanların gerektiğini ve öznenin ne kadar kırılgan olduğunu göstermiştir.

attığımız anda soruşturmamızı kolaylaştıracak yeni mengene türleri ortaya çıkar. Bunlar *öznelleştiriciler*, *kişileştiriciler* veya *bireyleştiriciler* olarak adlandırılabilir. Fakat ben web'deki yeni yaşamımızdan gelen harika bir metaforu ödünç alarak, daha nötr bir tabir olan *eklentileri* [*plug-ins*] tercih ediyorum. Siber uzayda bir siteye ulaştığınızda, bazen ekranda hiçbir şey görmediğiniz olur. Daha sonra dostça bir uyarı "doğru eklentilere sahip değilsiniz" ve sisteminize kurulduğunda daha önce göremediğiniz şeyi *etkinleştirmenize* izin verecek bir yazılım parçasını "yüklemeniz gerekiyor" diye belirtir.[20] Bu eklenti metaforunda etkileyici olan, yetkinliğin artık toptan gelmemesi, bit ve baytlarla gelmesidir. Niyetsellik sahibi, rasyonel hesaplamalar yapan, günahları için sorumlu hisseden veya ölümlü ruhuna kafa patlatan bir "toptan" insan hayal etmenize gerek yoktur. Aksine, "eksiksiz" insani aktörler elde etmek için, her biri diğerinden ampirik bakımdan ayrı olan birçok ardışık *katmanla* onları *oluşturmanız* gerektiğini fark edersiniz. Tam bir yetkin aktör olmak, artık ayrık *topaklardan* veya –siber uzay terminolojisinden ödünç alırsak– *yamalar* ve *uygulamacıklardan* oluşur ve teker teker yüklenip kaydedilmeden önce bunların kesin kökeni "Google'da aratılabilir."[21]

Bu kitap boyunca defalarca tanık olduğumuz gibi, bilgi teknolojileri, ortaklıkların izini daha önce imkânsız olan bir tarzda sürmemize olanak verir. Eski zamanların somut "insani" toplumunu devirip bizi biçimsel sayborglara veya "insan sonrası" hayaletlere dönüştürdüklerinden değil, tam tersi bir nedenledir: Daha önce sadece sanal olarak mevcut olanı *görünür* kılarlar. Daha önce yetkinlik, izi sürülmesi zor olan çok gizemli bir meseleydi; bu nedenle yetkinliği tabiri caizse toptan sipariş etmeniz gerekirdi. Yetkinlik, modemler ve yönlendiriciler boyunca baud ve bayt olarak sayılabilir olduğunda, katman katman kabukları soyulabildiği anda, kendisini saha çalışmasına açar. Her topak, şimdi gerisinde bir köken, etiket, vasıta, dev-

20 Beta sürümünü kullanmaktansa AAT versiyon 6.5'i yükleyebilseler okurlarımın yazılarının hakkında daha az şikâyet edeceğini sık sık hissetmişimdir.

21 Bu eklenti çokluğu Thévenot'nun eylem rejimleri listesinde açıkça görülebilirdir. Bkz. Thévenot, "Which road to follow?".

re, hatta bazen bir fiyat etiketi olan bir iz bırakır.[22] Bilgi teknolojisi sayesinde, insan gereçlerinin üretiminin de asla ya hep ya hiç meselesi olmadığı, bunun yerine tamamen farklı mahallerden gelen eklentilerin bir araya toparlanışının geçici sonucu olduğu artık açıktır. Gerçekçi bir bütün olmak, tartışmasız bir başlangıç noktası değil, bileşik bir toparlanışın eseridir.[23]

Tıpkı sanayi ve bürokrasinin yarattığı işbölümünün Durkheim ve Weber'in toplumsal bağlantılara dair kendi tanımlarının izini sürmesine yardımcı olması gibi, bilgi teknolojileri de aktör oluşturmada gerçekleşen çalışmayı fark etmemize yardımcı olur. Aktörü, direnmesi veya simgesel bir karışım hazırlamak amacıyla kullanması gereken kaba şeylerden oluşan nesnel bir dünyaya bakışını yönlendiren ve ilkel bir içsellikle donatılmış bir özne olarak düşünmemek artık çok daha kolaydır. Bunun yerine anonim ve genel bir bedenin bir insana nasıl dönüştürüldüğünü ampirik olarak gözlemleyebiliyor olmalıyız: Öznellik arzı sağnağı ne kadar şiddetliyse o kadar fazla içsellik elde edersiniz.[24] Özneler, yüz yüze etkileşimlere kıyasla daha yerli değildir. Onlar da var olmalarını sağlayan bir kendilikler seline

22 Birçok belge türünün yoğun dijitalleştirilmesi Tarde için gecikmiş bir doğrulama sağlayabilir. 19. yüzyıl sonundaki yoksul istatistikler Tarde'ın titiz bir "salgın bilimi" gereksinimini doğrulamaya olanak vermiyordu. Tarde'cı bir niceliksel sosyoloji olanağının şimdi mümkün olduğunu düşünmek hayli ilginçtir. Artık söylentileri, kanaatleri, olguları ve fantezileri aynı tarzda takip etmemizi sağlayan yarı-niceliksel araçlara sahibiz. Bkz. Rogers, *Information Politic on the Web*. Yeni *nicemlerin* izinin sürülmesi hakkında bkz. Michel Callon, "Les méthodes d'analyse des grands nombres", 2001.

23 Kimse bu hususu Haraway'den daha çok vurgulamamıştır, bkz. Donna Haraway, *How like a Leaf: an Interview with Thyrza Goodeve*, 2000. Fakat çoklu katman ve yapay inşa nosyonunun en iyi şekilde uygulanabileceği yer muhtemelen queer teorisidir. İnsan sonrası bir ideoloji ve eleştirel sosyoloji öbeklerine rağmen bu teori, koparılıp dolaşıma sokulması sağlanabilen öğe sayısı bakımından zengin bir inşa sahası sunar. Farklı bir yaklaşım için, bkz. Stefan Hirschauer, "Performing Sexes and Genders in Medical Practice", 1998.

24 Bu katmanlı oluşumun müthiş bir alegorisini, bilgisayar tarafından üretilen imgeler sağlar. Örneğin, Los Angeles'taki *Siggraph* toplantılarında buna büyük oturumlar tahsis edilir. Naylonun parlaklığına ayrılmış bir sabah oturumu, ışığın kızıl saç üzerinde kırınımına ayrılmış bir öğle oturumu, esintinin "gerçekçi görselleştirilmesi"ne bir akşam oturumu, vb. Alışıldığı üzere "sanal" gerçeklik, "doğal" gerçeklik için gerekenin maddileştirilmesidir.

bağlıdırlar. Bir "aktör" olmak artık nihayet tamamen yapay ve izi sürülebilir bir toplanmadır: Daha önce sadece Leviathan'a dair doğru olan şey artık her bir "bileşen" için de doğrudur. Bu sonuç daha sonra siyaseti tanımlayışımızda önemli olacak.

Bazı eklentilerin izini sürmek oldukça kolaydır. Örneğin, "siz"i *biri* olarak belirleyen tüm o resmî ve yasal belgeler vardır. Bu sıradan kâğıt tekniklerinin *yarı-özneler* üretme kapasitesinden kuşku duyuyorsanız büyük bir Avrupa şehrinde "belgesiz bir yabancı" olarak yaşamayı veya adınızın yanlış yazılması nedeniyle FBI'ın pençesinden kurtulmayı bir deneyin. Başka vasıtalar gerçekten önemsizmişler gibi gerilerinde belirsiz bir iz bırakırlar. Fakat tutumumuzu korursak onları da takip edebiliriz: Bir film, bir tanıdık, bir durum, siyasi bir duruş hakkında bir fikir belirtme yetkinliğine sahip olabilmek için önce tedavüldeki kaç *klişeyi* özümsemek zorunda kalırız? Kişisel özelliklerinizin her birinin kökenini deşmeye başlarsanız burada da büyük oranda unuttuğunuz birçok yeri, insanı, zamanı, olayı ziyaret etmeye zorlayacak aynı yıldız benzeri şekli harekete geçirmeniz mümkün değil midir? Bu ses tonu, şu alışılmadık ifade, o el hareketi, bu yürüyüş şekli; bunların da izi sürülebilir değil midir?[25] Sonra, duygularınız meselesi vardır. Bunlar size verilmemiş midir? Roman okumak size nasıl seveceğinizi öğretmez mi? Başkalarının sizi bombardımana tuttuğu kültürel klişelerin bazılarını sürekli yüklemeden hangi gruba ait olduğunuzu nasıl bilebilirdiniz?[26] Sayısız moda dergisini hevesle okumadan bir kek nasıl pişirilir nasıl bilebilirdiniz? Peki ya bir kondom takmak, sevgilinizi teselli etmek, saçınızı taramak, haklarınız için mücadele etmek veya doğru kıyafeti seçmek? Dergiler burada da yardımcı olur. Her bölüm başlığını karanlık bir toplumsal kuvvetin "ifade"si olarak alırsanız bunların etki güçleri ortadan kalkar. Fakat gerisinde ve altında hiçbir şey bulunmadığını, toplumsalın arka dünyası diye bir şey olmadığını hatırlarsanız bunların sizin kıymetli mahre-

25 Bkz. Jean Claude Schmitt, *La Raison des gestes dans l'Occident médiéval*, 1990; Jan Bremmer ve Herman Roodenburg, *A Cultural History of Gesture: From Antiquity to the Present Day*, 1992; ve Geneviève Calbris, *The Semiotics of French Gesture*, 1990.

26 Lev Semenovich Vygotski, *Mind in Society: The Development of Higher Cognitive Processes*, 1978 eserinin kalıcı etkisinin ana nedeni budur.

miyetinizin bir parçasını oluşturduklarını söylemek doğru olmaz mı? Artık bir paradoks gibi görünmemesi gereken şeye aşinayız: Tam da bir bütün olarak toplum kaybolduğunda "dışarıda" dolaşımda olan her şey ön plana getirilebilir.

Eklentilerin, aktörler adına bir durumu yorumlanabilir kılmak için gerekli olan ek aletleri –ek ruhları– ödünç vereceği başka bir akış, başka bir devre sistemi eklememiz koşuluyla.[27] Örneğin bir süpermarket sizi bir tüketici olarak –fakat sadece genel bir tüketici olarak– önceden biçimlendirmiştir. Kendinizi aktif ve kavrayışlı bir tüketiciye dönüştürmek için *hesaplama* ve *seçme* kabiliyetiyle donatılmış olmanız da gerekir. Sosyalin sosyolojisinde böyle bir yetkinlik için sadece iki kaynak vardır: Ya insan olarak bununla doğmuşsunuzdur –sanki Darwin'ci bir evrim zamanın doğuşundan bu yana erkekleri ve kadınları süpermarketlerde fiyat optimizasyonuyla alışveriş yapacak şekilde hazırlamış gibi– ya da ekonomik bir altyapının gücünün etkisi altında akıllı bir tüketiciye dönüşecek şekilde yoğrulmuşsunuzdur. Fakat taslağını çizdiğimiz bu yeni topografiyle yetkinliğin başka bir kaynağı hemen parmak uçlarınızda bulunuyor olabilir: *Abone olabileceğiniz* ve yerel ve geçici olarak yetkin *hale gelmek* için hemen orada yükleyebileceğiniz, dolaşımda olan eklentiler vardır.

Süpermarketlere bu şekilde bakarsanız, her biri size hesaplamaları daha yetkin bir şekilde yürütme imkânı verme kapasitesinde olan şaşırtıcı sayıda aygıt gün yüzüne çıkar. Hangi dilimlenmiş jambonu seçmek gerektiği hakkındaki en sıradan kararı vermek gerektiğinde bile sizi bir tüketiciye dönüştürmek üzere donatan düzinelerce ölçüm aletinden –etiketlerden, ticari markalardan, barkodlardan, ağırlık ve ölçüm zincirlerinden, endekslerden, ücretlerden, tüketici dergilerinden, alışveriş yapan başka kişilerle sohbetlerden, reklamlardan– faydalanırsınız.[28] Önemli nokta, söz konusu ekipmana *abone olduğunuz* sürece bu zihinsel ve bilişsel yetkinliği devam ettirmeniz-

27 Bourdieu'nün *habitus* nosyonu bu nedenle, sosyal teoriden kurtarıldığı anda mükemmel bir kavram olur. Keza Thévenot'nun "Which road to follow?" makalesinde geliştirilen ekipman nosyonu da.

28 Bkz. Cochoy, *Une sociologie du packaging*.

dir. Yanınızda taşımazsınız; sizin mülkünüz değildir. Bir şekilde içselleştirmiş olabilirsiniz fakat bu içselleştirme becerisi için bile başka bir eklenti yüklemeniz gerekir! Böyle ekipmanlardan *uzakta* rasyonel bir hesaplama yapmaya çalışırsanız, örneğin bir dünya şirketi olmak amacıyla Universal Panoramas'ı satın almaya karar verirseniz, "makro kararınız"ı almak için elinizde bir zarfın arka yüzündeki kaba tahminler dışında hiçbir şey olmayabilir; rasyonel olmak için gereken yetkinliğe artık *sahip* olmayacaksınızdır.[29] Burada iki sahayı, yani piyasa kuvvetleri ve bireysel faili tamamen pas geçmek çok daha gerçekçi ve anlamlı olur.

Marcel Mauss "habitus"*u tanımlıyor ve Tarde'la aynı toplumsalın izini sürüyor:*

Hastanedeyken bir tür aydınlanma yaşadım. New York'ta hastalanmıştım. Hastanedeki hemşirelerim gibi yürüyen kızları daha önce nerede gördüğümü merak ettim. Üzerine uzun uzun düşündüm. Sonunda sinemada gördüğümü hatırladım. Fransa'ya döndüğümde, özellikle Paris'te bunun ne kadar yaygın bir yürüme biçimi olduğunu fark ettim; Fransız olmalarına rağmen onlar da böyle yürüyordu. Aslında Amerikan yürüyüş tarzı buraya sinema sayesinde gelmeye başlamıştı. Genelleştirebileceğim bir fikirdi bu. Yürürken kolların ve ellerin konumu, toplumsal bir hususiyet oluşturur; salt bireysel, neredeyse tamamen fiziksel tertiplerin ve mekanizmaların sonucu değildirler. Örneğin, sanırım manastırda yetiştirilmiş bir kızı da tanıyabilirim. Genel olarak yumruğu kapalı halde

29 Yakın zamandaki ekonomi tarihinin gösterdiği gibi büyük kararlar, daha az donanımlı oldukları için küçük kararlara göre rasyonellikten daha uzaktır. Ekipman yoksa, rasyonellik de yoktur. MacKenzie'nin çalışmasında önceki teorem çalışmaları ile mevcut piyasa incelemeleri arasında doğrudan bir bağlantı bulunur. Donald MacKenzie, *Mechanizing Proof: Computing, Risk, and Trust* ve MacKenzie, *An engine, not a camera*, 2001. Aynı trend Karin Knorr'un çalışmalarında da görülebilir; laboratuvar bilimi hakkında bkz. Knorr-Cetina, *Epistemic Cultures*, piyasa "rasyonalite"si hakkında bkz. Knorr-Cetina ve Bruegger, "Global Microstructures".

yürüyecektir. Ayrıca üçüncü sınıftaki öğretmenimin bana bağırdığını da hatırlayabiliyorum: "Neden hep ellerin tamamen açık halde yürüyorsun, aptal şey?" Öyleyse yürüme eğitimi diye bir şey de var.

Başka bir örnek: Hareketsiz haldeki *eller* için de görgülü ve görgüsüz *konumlar* vardır. Yemek yemediği zaman masada dirseklerini yanda tutan bir çocuğun İngiliz olduğuna emin olabilirsiniz. Fransız bir genç nasıl dik oturulacağını bilmez; dirsekleri yanlardan çıkıntı yapar; bunları masanın üstüne yaslar.

Son olarak *koşmak* için de teknikteki farklılıkları gözlemlemişimdir; aslında hepimiz gözlemlemişizdir. 1860 civarında Joinville'in en iyi öğrencilerinden biri olan jimnastik öğretmenim bana yumruklarım göğsüme yakın koşmasını öğretmişti; tüm koşma hareketlerine tamamen ters bir hareket; farklı bir tarzda koşmanın gerekliliğini ancak 1890'daki profesyonel koşucuları gördükten sonra fark etmiştim.

Dolayısıyla *habitus*'un toplumsal doğasına dair bu nosyon aklımda yıllardır vardı. Latince *habitus* kelimesini kullanıyorum. Bu kelime, (bir psikolog olan) Aristoteles'in *exis*, "edinilmiş beceri" ve "yeti"sini *habitude*'a [alışkanlık] kıyasla çok daha iyi karşılıyor. Bu kelime o metafizik *alışkanlıkları*, gizemli "bellek"i, kısa veya uzun tezlerin veya kitapların konusunu tanımlamaz. Bu "alışkanlıklar" sadece bireyler ve onların taklitlerine göre değişmez; toplumlar, eğitim tarzı, görgü kuralları ve moda, prestije göre değişir. Bunlarda sadece ruh ve ruhun tekrarlama yetilerini gören sıradan yorumdan farklı olarak kolektifin teknikleri ve çalışmasını ve bireysel pratik aklı görmeliyiz."[30]

30 Marcel Mauss, "Body Techniques", *Sociology and Psychology: Essays*, çev. Ben Brewster, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1979, s. 100-101.

Bilişsel beceriler "siz"in içinizde bulunmaz; sadece yerelleştiricilerden değil, aynı zamanda yetkinlik inşa eden birçok önermeden, birçok küçük entelektüel teknolojiden oluşan biçimlendirilmiş bir ortam aracılığıyla dağıtılırlar.[31] Bunlar dışarıdan gelseler de gizemli bir bağlamdan kaynaklanmamaktadırlar: Her birinin az çok güçlükle ampirik olarak izi sürülebilecek bir tarihi vardır. Muhasebe tarihçileri, bilişsel antropologlar ve psikologların gayet güzelce gösterdiği gibi her yama, şekli, maliyeti ve dolaşımı ayrıntıyla gösterilebilir olan kendi vasıtasıyla gelir. Failin "içinde" olmayan bir şey varsa o da bir süre için bir tür beceri kazanmak amacıyla sürekli yüklemek zorunda olduğumuz o yetkinlik kurucu katmanlardır. Bu, düzleştirilmiş bir arazinin avantajı olsa gerek: Böyle bir iddia ortaya attığımda, bu artık diğer simetrik çözüme geri dönmem ve bunların "elbette" "toplumsal bir bağlam" tarafından ayakta tutulduğunu söylemem gerektiği anlamına gelmiyor. Tam tersine kendi kanalları üzerinden dolaştıklarını söylemek, bunların bağlamdan ya da aktörün öznelliğinden, hatta ikisi arasında herhangi bir zekice ara yoldan gelmediği anlamına gelir.

Peki ya *ego* olarak ben? Kalbimin derinlerinde, beynimin kıvrımlarında, ruhumun en kutsal yerinde, zihnimin zindeliğinde bir "birey" değil miyimdir? Elbette öyleyimdir; ama sadece bireyleştirildiğim, tinselleştirildiğim, içselleştirildiğim ölçüde. Bu "öznelleştiriciler"in dolaşımının izinin sürülmesinin daha zor olduğu doğrudur. Fakat aradığınız takdirde bunları her yerde bulacaksınızdır: Gerçekten size bir psişenin şeklini verdiklerinden psiko-*morflar* olarak adlandırılabilecek şeyin tufanları, sağanakları, sürüleri. Örneğin aşklı konuşmaları düşünün. Bu nakil türünün etki gücünden şüphe ediyorsanız deneyin. Bir an için bunlarsız yaşamaya çalıştığınızda "siz"in –evet, ilkel "siz"in– ne kadar çabuk yiteceğini görecek-

31 Bu yayılma, dağıtık bilişsellik alanının anahtarıdır: "İçselleştirilme uzun zaman boyunca bir sınırı aşan bir şey anlamına gelmiştir. Bu tanımın iki öğesi de yanıltıcıdır. Hareket eden bir şey değildir ve hareketin gerçekleştiği sınır, çok katı bir şekilde çizildiğinde insanın bilme yetisinin doğasını anlamamızı engelleyen bir çizgidir. İçselleştirme olarak görünen şey, bu daha büyük analiz biriminde artık düzenlenmiş işlevsel özelliklerin şekillendirilebilir bir mecra kümesi boyunca ***kademeli yayılması*** gibi görünür." Bkz. Hutchins, *Cognition in the wild*, s. 312 (vurgular bana ait).

siniz.[32] Aşk bile, hatta özellikle aşk, bir içeri yaratmak için dışarıdan gelen, mucizevi bir hediye olarak yorumlanabilir. Şiirlerde, şarkılarda, resimlerde izi tam da böyle sürülmüştür; keza nesnel, doğru duydunuz, *nesnel* varoluşu dikkate alınması gereken melekler, keruvlar, puttolar ve orkların haddi hesabı olmayan kortejinden söz etmiyorum bile. Aşkın bile en az bir işlem odası, karargâh veya bir fabrika kadar vasıtaları, kendine has teknikleri, kanalları, ekipmanı olmalıdır. Elbette mecra burada farklıdır ve nakledilen *şey de* farklıdır; fakat genel soyut şekil aynı olacaktır. Benim de şimdilik yakalamayı istediğim, bu tamamen teorik olan şekildir.

Burada yapmaya çalıştığım, sadece sosyoloji ile psikoloji arasındaki sınırların nasıl temelli olarak yeniden yapılandırılabileceğini göstermektir. Bunun tek bir çözümü var: Önceden içeriyi dolduran her kendiliği, "öznelliği kısıtlayan" negatif bir sınırlama olarak değil, pozitif bir özneleştirme *önerisi* olarak dışarıdan getirmek.[33] Bunu yapar yapmaz, önceki aktör, fert, fail, kişi, birey –artık adı neyse– globali düzleştirip yereli tekrar dağıtırken daha önce gözlemlediğimiz yıldız şeklini alacaktır. Başka bir failler sürüsü tarafından bir birey/özne *haline getirilir* veya umumi, önemsiz bir kendilik *haline getirilir*. İçselliğinizin sessizliğinin derinlerinde olan her yetkinlik önce dışarıdan gelmeli, iyi inşa edilmiş bir mahzene yavaş yavaş çökeltilmeli ve daha sonra mahzenin kapıları dikkatle mühürlenmelidir.[34] Bunların hiçbiri verili değildir. İçsellikler, Keops piramidinin merkezindeki

32 Bu konuda küçük ama aydınlatıcı bir literatür için, bkz. Denis De Rougemont, *Love in the Western World*, 1983; Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, 1995; Sabine Chalvon-Demersay, *A Thousand Screenplays: The French Imagination in a Time of Crisis*, 1999. Fakat gereken tüm ekipmanın ardışık katmanlarını kimse Foucault kadar iyi ortaya koyamamıştır Michel Foucault, *The History of Sexuality: An Introduction*, 1990.

33 Önceki "öznenin ölümü" temasıyla insanın iç psişesinin inşası biraz gizlenmiş olsa da Foucault'nun son dönem çalışmaları bu düşünce tarzının zenginliğine iyi bir örnektir. Kendi söylediklerine rağmen bu ikisi çelişkili değil paraleldir.

34 Durkheim içerideki tüm mantıksal ve kişisel kategorilerin nasıl dışarısının tercümesi ve içselleştirilmesi olduğunu göstermiştir. Fakat bu dışarısı bir toplum zannedilmiş ve böylelikle de Tarde'ın uyarılarına rağmen psikoloji ile sosyoloji arasındaki boş tartışmaya yol vermiştir. Mantık sosyolojisi için, bkz. Gabriel Tarde, *La logique sociale*, 1893; ve Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, 1915.

Horus odasıyla aynı çetrefilli tarzda inşa edilirler. Eski ampirist düstur hedefi o kadar da ıskalamamıştır: *nihil est in intellectu, quod non sit prius in sensu.* Fakat anlamı (dışarıdan gelmeyen hiçbir şey içeride değildir) biraz farklıdır. Özneye verilmemiş hiçbir şey ona ait değildir. Bir şekilde bu sosyal bilimlerin en güçlü sezgisi değil midir: "Bizler uydurulmuş varlıklar mıyız?" Elbette bu aldatıcı cümlenin anlamı tamamen şu masum "dışarısı" kelimesiyle ne kastedildiğine bağlıdır.

Aktörlerden bağlanmalara

Kharybdis'ten Skylla'ya sürüklenmedim mi? Psiko-morfların dışarıdan geldiğini söylemek ne anlama gelir? Global/yerel ikilemiyle şiddetle savaşırken yoksa sonunda bunun en eski kisvesine, yani içerisi/dışarısı zıtlığı, psikoloji ile sosyoloji arasındaki sermaye tartışmasına mı döndüm? Ne büyük bir geri adım! Gerçekten de aktörlerin gayriihtiyari birçok görünmez iple manipüle edilen kuklalar olarak görüldüğü zamanlara mı dönmek istiyorum?[35] Kişinin en mahrem öznelliğini anonim kuvvetlerin alanlarında boğacaksa, global yapı ve yüz yüze etkileşimlerden kurtulmanın ne anlamı vardır? Aktörler olmadan eylem! Özne olmadan öznellik! Şanlı 60'lara dönüş! Fakat ne kazanılmıştır? AAT'nin kazanımı tam da burada olabilir. Arazinin düzleştirilmesi sonrasında dışarının kendisi çok değişir: Artık ne toplumdan ne doğadan oluşmaktadır. Hem kavranılamaz öznellik hem de ele avuca sığmaz yapıdan kurtulduğumuzda, bir bireye *dönüşmemizi* ve bir içsellik *kazanmamızı* sağlayan daha incelikli *başka* kanalların akınını ön plana koymak sonunda mümkün olabilir.[36]

Bu "özne taşıyıcı" veya psiko-morf arabulucu türlerini takip et-

35 Bu etiketin gösterdiği gibi, post-yapısalcılık, tıpkı kafası kesildikten sonra ortalıkta koşturmayı sürdüren bir tavuk gibi, yapı gittikten sonra yapısalcılığın hayatta kalışıdır. Tutarlılık arayışını terk etmiş olsa da post-yapısalcılık aynı nedensellik tanımını –uzun pasif yer tutucuların veya benim verdiğim adla aracıların takip ettiği birkaç nedeni– korumuştur.

36 Farklı küre türleri üzerine üç ciltlik kitabıyla Peter Sloterdijk içerisi/dışarısı çatallanmasından çıkmak için yeni ve güçlü bir metafor önerir. Ne yazık ki çalışması henüz İngilizcede yayımlanmadı. Bkz. Peter Sloterdijk, *Sphären, 3 Bde*, 2004.

menin zorluğu, "dışarı"dan gelmeleri nedeniyle, sosyalin sosyologlarının toplum tanımları için tasavvur ettikleri *türde kısıtları* naklediyor görünmeleridir.[37] Gerçekten de "dışarısı" ile kastettikleri şey, yani bağlamın kısıtlayıcı gücü veya doğanın nedensel belirlenimi göz önüne alındığında, eklentilerin aktörün içinde *pozitif* herhangi bir şey bırakmasının en küçük bir ihtimali yoktu. Bireylerin belki birkaç önemsiz düzeltmesi hariç, işin çoğunu yapısal kuvvetlerin yapması gerekiyordu. Hayal ürünü eylem teorilerinde, sosyologların, kuklacının elinin kuklayı harekete geçirebileceğini tasavvur etmelerinin tek yolu buydu.[38] Fakat harici bir kuvvetin ithalini tasavvur etmenin bu tuhaf yolunun gözümüzü korkutması için artık hiçbir nedenimiz kalmadı zira –biri nedenin tanımında, diğeri etkiyi nakletmesi gereken vasıtada olmak üzere– sosyalin sosyolojisi nosyonunda art arda gelen iki hata tespit ettik. Kuklacılar ile kuklaları arasındaki ilişki bundan çok daha ilginçtir.[39] Ayrıca bu iki yanlış anlamayı nasıl düzelteceğimizi de öğrendik: Arabulucuların nedenler olmadığını ve dönüşümler ya da tercümeler olmadan hiçbir vasıtanın etkiyi nakledemeyeceğini biliyoruz. Kuklaların hareket etmesini sağlayan şey ipler boyunca gerçekleşir.

Psikoloji ile sosyoloji arasındaki ümitsiz işbölümü, "dışarısı"nın tanımı feshedildiğinde ve yerine eklentilerin dolaşımı getirildiğinde değişmeye başlayabilir. Eklentilerin hiçbirinin belirleme gücü olmasa da birine bir şeyi *yaptırabilirler*. Şimdi iki noktayı bir araya getirip dışarısı nosyonunu tamamen yenileyecek bir yere ulaştık: "Dışarısı" artık aynı yerde değildir ve uyguladığı tesir tamamen farklı bir eylem teorisi üzerinden etki eder. Dışarısı, toplumsal kuvvetlerden "oluşmuş" bir bağlam değildir ve içerisini "belirlemez."

37 Bkz. Anne-Nelly Perret-Clermont, *La Construction de l'intelligence dans l'interaction sociale*, 1979; ve Piaget'nin sosyal teori ile epistemoloji arasında kurduğu bağlantıya dair ilk dönemdeki eleştirisi.

38 Elimdeki *Roget's Thesaurus* da aynı şekilde tahayyül ediyor! Karşılık olarak önerdikleri şunlar: "maşa", "kopya", "değersiz kimse", "köle". Psikoloji ile sosyoloji arasındaki tartışmanın bir yere gitmemesine şaşmamalı.

39 Bkz. s. 87 ve Bruno Latour, "Factures/fractures. From the Concept of Network to the Concept of Attachment", 1999a.

Bağlam nosyonunun en ciddi sonucu, bizi çifte kayıt usulü muhasebe kullanmak zorunda bırakması ve böylelikle dışarıdan gelen her şeyin "içerideki" faillere tahsis edilen eylem toplamından *çıkarılmasıydı*. Böyle bir muhasebe prosedürünün sonucu kaçınılmazdı: Bu bilanço tablosunda sizi dışarıdan *eyleme geçiren* ne kadar çok ip eklerseniz siz *kendiniz* o kadar az *eyliyor* olursunuz. Ahlaki veya siyasi bir nedenle aktörün niyetini, teşebbüsünü ve yaratıcılığını kurtarmayı istiyorsanız geriye kalan tek yol, iplerin bazılarını keserek ve böylelikle "bağımlılık", "dış kısıtlar", "özgürlüğün sınırları"nın vs. rolünü inkâr ederek içeriden gelen eylem toplamını artırmaktı. Ya özgür bir özneydiniz ya da sefil bir itaat içinde yaşıyordunuz. Elbette eleştirel sosyologlar, "toplumun anonim ağırlığı"nın "kişisel özgürlük" üzerine getirdiği "dar kısıtlamalar"dan hazla bahsetmek haricinde, toplumsalın "dışsal kuvvet"inden söz edemedikleri için bu yönelimi pekiştiriyorlardı. Fakat bu tuhaf arazi artık canımızı sıkmıyor. Dışarısı asla bağlamın sosyologları tarafından icat edilmiş bir Gobi Çölü'ne benzemez, ya da maddi olgularla dolu değildir; içerisi de aç köpekbalıklarıyla çevrili ıssız bir ada gibi soğuk toplumsal kuvvetlerle çevrelenmiş içsel bir mabede benzemez.[40] İçerisi ve dışarısı tıpkı yukarısı ve aşağısı gibi nedenler değil, sonuçlardır. Sosyoloğun görevi bunların sınırlarını peşinen sabitlemek değildir.[41]

İki teori arasındaki fark sadece bağ sayısında değil, aynı zamanda bu bağları birbirine bağlayan eylem teorisindedir. Daha önce, kukla metaforundaki hatanın, kuklacıların ellerine sıkı sıkıya bağlı birçok ip vasıtasıyla kuklaların harekete geçirilmesi değil, hâkimiyetin bu ipler üzerinden herhangi bir tercüme olmadan *nakledildiği* yönündeki mantıksız argüman olduğunu görmüştük. Elbette kuklalar iplerle bağlıdır! Fakat bunun sonucu, kuklayı özgürleştirmek için tüm ipleri kesmek gerektiği değildir kesinlikle. Kuklaları özgürlüğe kavuşturmanın tek yolu *iyi* bir kuklacı olmaktır. Bizim için de mesele, sonunda benliğin mabedine ulaşmak için *bağlantı sayısını* azaltma-

40 Bu hareket Latour, *Politics of Nature* kitabının 5. bölümünde doğanın "dışarısı" ile yaptığını tamamlar.

41 Durkheim'ın Tarde'ın psikolojisini nasıl yanlış okuduğu hakkında, bkz. Louise Salmon, *La pensée politique de Gabriel Tarde*, 2004.

mızın gerekmesi değildir. Tersine, William James'in olağanüstü bir şekilde gösterdiği gibi, "içerisi"nin nasıl döşendiğini kavrama şansı ancak dışarısıyla bağlantıları çoğaltarak mümkün olabilir.[42] Bir özneye dönüşmek için birçok özneleştiriciye kaydolmanız ve bir bireye dönüşmek için birçok bireyleştirici yüklemeniz gerekir; tıpkı yerel bir mekân elde etmek için birçok yerelleştirici ve bir bağlamın başka sahalara "hükmetme"si için birçok oligoptikon gerekmesi gibi.

Ancak aktör-sistem alternatifi görmezden gelindiğinde –dikkat edin, üstesinden gelindiğinde, uzlaştırıldığında veya çözüldüğünde demiyorum– sosyolojinin en önemli konusu öne çıkmaya başlayabilir. Bu, Spencer'ın organizmasına ve Durkheim'ın toplumuna karşı Tarde'ın en büyük katkısı olmuştur. Tarde bir sosyal bilimcinin psikolojiler-*arasılığın* sunduğu birçok aracı üzerinden *iç*-psikoloji üretme zorunluluğunu net bir şekilde ifade etmişti; burada iç-psikoloji psikolojiler-arasılık için bir tür köprü olarak görülür.[43] Ancak birçok "öte-psişe"yle veya beyin köpürtücü maddeler, yani psiko-*troplar* veya –ruh üreten kendiliklere dair başka bir ifadeyle– psiko-*jenler* ile bir ilişkiye girersek bir "iç-psişe" kazanabiliriz.[44] Dışarıdan gelen şeye, bir sonraki faile bir arabulucu olarak davranma fırsatı sunan arabulucular olarak davranırsanız tüm içerisi ve dışarısı sahnesi tamamen dönüşebilir. Kukla oynatıcısı hâlâ ipleri elinde tutar fakat her bir parmağının *kuklanın* gösterdiği yönde hareket edesi gelir. Ne kadar çok ip olmasına izin verilirse kuklalar o kadar eklemli hale gelir.[45]

Şimdi en azından "bireysel özgürlük"ün "yapısal belirlenim" üstündeki "görece ağırlığı"nı ele alan tüm o tartışmalardan kurtulmuş bulunuyoruz: Herhangi bir eylem zinciri boyunca her arabulucu bi-

42 William James, *The Principles of Psychology*, 1890; "dışsallaştırma" konusunda klasik eserdir.

43 Fakat ne yazık ki bağlantılar ağını somutlaştırmak için elinin altında bilgi teknolojileri alegorisi yoktu ve bunun yerine "taklit ışınları" gibi gevşek bir metafora yaslanmak zorundaydı. Tarde'ın sınırları hakkında, bkz. Bruno Karsenti, "L'imitation. Retour sur le débat entre Durkheim et Tarde", 2002.

44 Bkz. Gomart, "Surprised by Methadone" ve Gomart, "Methadone: Six Effects in Search of a Substance".

45 Japon *bunraku* tiyatrosunda görünür haldeki kuklacılar tarafından yönlendirilen kuklaların izleyici üzerindeki güçlü etkisi bunun delilidir.

reyselleştirilmiş bir olaydır zira birçok başka bireyselleştirilmiş olayla bağlantılıdır. Bu, geçici bir yer tutucu olarak kullandığım "aktör" nosyonuna veda etmek için uygun bir yer sunuyor olabilir. Bu kelimeyle ilgili sorun, çoğunlukla insanlarla sınırlı olması değil –ki bu sınırı ihlal etmeyi öğrendik–, daima bir teşebbüs *kaynağını* veya bir başlangıç noktasını, başka bir uca yönelen bir vektörün uç noktasını adlandırıyor olmasıdır. Elbette sosyalin sosyolojisi egemen olduğunda aktörler, faaliyet, teşebbüs, yorumlama, doğaçlama, meşrulaştırma, etkileşimler, vs. üzerinde ısrar etmek önemliydi zira bağlamın getirebileceği tek mümkün faaliyet, sonuçların arayışında olan bir nedenin, kuvvetlerini sadık bir şekilde taşıyabilecek pasif aracılar arayışında olan bir arabulucunun faaliyetiydi. Fakat AAT'de durum artık böyle değildir: Bizzat eylem teorisi farklıdır zira artık başka arabuluculara *bir şeyler yaptıran* arabulucularla ilgilenmekteyiz. "Yaptırmak" ifadesi, "neden olmak" veya "yapmak" ile aynı şey değildir: Bu kelimenin kalbinde tüm argümanı birden dönüştüren bir ikileme, yer değiştirme, tercüme vardır. Daha önceden bir aktörü, ona "hükmetmek"le, onu "kısıtlamak"la veya "köleleştirmek"le suçlanmadan eyleme geçiren şeye bağlamak imkânsızdı. Artık böyle değildir. Aktörün ne kadar çok *bağlanması* varsa o kadar var olur. Ne kadar çok arabulucu varsa o kadar iyidir.[46]

Şimdi düzleştirilmesi ve yıldız benzeri bir şekil alması sağlanması gereken, şu âna kadar kitapta bir nokta, atom veya kaynak olarak muhafaza edilmiş olan aktördür. Bu yeni "düzleştirilmiş" öğeyi nasıl adlandırmalıyız? "Eyleme geçirilen" bir şey midir? "Tetiklenmesi eylemi tetikleyen" bir şey midir?[47] Aktör-ağ kelimesi neden kullanılmasın? Tam zıddı anlama, yani reddettiğimiz aktör/sistem ikilemine bir çözüm anlamına da gelebileceği için bu ifadenin tuhaf olduğunu biliyorum. Ama elimizde halihazırda bir kelime var ve sonuçta o kadar kötü de değildir. Bir aktör-ağ, içerisine ve dışarısına akan

46 Bağlanma [*attachment*], eğreti "olgu-fetiş" [*factish*] ifadesiyle yakalamaya çalıştığım olgu için bir başka kelimedir. Ayrıca bkz. Emilie Gomart ve Antoine Hennion, "A sociology of attachment: music amateurs, drug users", 1998.

47 Bkz. François Jullien, *The Propensity of Things: Toward a History of Efficacy in China*, 1995.

büyük bir yıldız şekilli arabulucular ağı tarafından eyleme geçirilen şeydir. Birçok bağı sayesinde var edilir: Bağlanmalar birincildir, aktörler ikincil. Muhakkak böyle bir ifade "sosyolojizm"i andırır; fakat sadece "olma" kelimesine çok fazla ve "sahip olma" kelimesine yeterince önem vermediğimiz sürece. Tarde'ın uzun zaman önce vurguladığı gibi "sahip olmak" [*to have*] fiil ailesi, "olmak" [*to be*] fiil ailesine göre çok daha zengindir çünkü "olmak" fiiliyle ne sınırı ne yönü bilirsiniz: Malik olmak [*possess*] aynı zamanda ele geçirilmiş/cinli olmaktır [*possessed*]; bağlanmak aynı zamanda tutmak ve tutulmaktır.[48] Dolayısıyla malik olma ve tüm eşanlamlıları "toplumsal bir kukla"nın ne olduğunu baştan tanımlamak için tamamen uygun kelimelerdir. İpler hâlâ oradadır fakat *nasıl* tutulduklarına bağlı olarak özerkliği veya köleleşmeyi naklederler. Bundan böyle aktörden söz ederken onu eyleme geçiren geniş bağlanmalar ağını da mutlaka eklemeliyiz. Özgürleşme ise "prangalarından kurtulma" değil, *iyi*-bağlanma anlamına gelir.

Toplum nosyonu hakkında –kolektif olarak adlandırmayı önerdiğim şeye zıt olarak– önceden yaptığım eleştiriye rağmen daha da radikal bir çözüm, bu aktör-ağ demetlerini Whitehead'in "toplum" kelimesini düşündüğü gibi düşünmek olacaktır. Whitehead'e göre toplumlar, –Durkheim veya Weber'in tasavvur ettiği gibi– toplumsal bağ toparlanışları değil, zaman ve uzamda *sebat eden* bileşik kendilik yığınlarıdır.[49] Onun sözleriyle, bir toplum varlığını sürdürmek için yeni ortaklıklara ihtiyaç duyar. Elbette böyle bir emek birçok

48 "Buraya kadar bütün felsefe, tanımı keşfedilecek bir felsefe taşı gibi görünen olmak fiili üzerine kurulmuştur. İddia edebiliriz ki, sahip olmak fiili üzerine kurulmuş olsaydı pek çok kısır ve verimsiz tartışmadan ve zihinsel tekrarlamalardan kaçınılmış olurdu. 'Ben varım.' Bu ilkeden, dünyanın tüm inceliklerine rağmen benimkinden başka bir varlık çıkarsamak imkânsızdır; dış gerçekliğin olumsuzlanması çıkar, bunun sonucunda da. Ama öncelikle şu postülayı ortaya koyalım: 'Bir şeye sahibim' i temel olgu olarak aldığımızda, sahiptim ve sahibim ayrı anda bunun ayrılmaz parçası olarak verilidir." Tarde, *Monadoloji ve Sosyoloji*, çev. Özcan Doğan, Öteki Yayınları, İstanbul, 2007, s. 79-80 (çeviride bazı değişikliklerle).

49 "Burada kullanıldığı şekliyle bir 'toplum'un anlamı kendi kendini sürdürmesidir; başka bir deyişle kendi nedeni vardır." Alfred North Whitehead, *Process and Reality. An Essay in Cosmology*, 1929 [1978], s. 89. Bkz. Didier Debaise, "Un empirisme spéculatif: Construction, Processus et Relation chez Whitehead", 2003.

başkasının –muhtemelen tüm evrenin– işe alınmasını, seferber edilmesini, kaydedilmesini ve tercüme edilmesini gerektirir. Toplumlara dair bu genelleştirilmiş tanımda çarpıcı olan, öznellik ve nesnellik kelimelerinin anlamlarının baştan tanımlanmış olmasıdır. Bir özne mevcut olan her ne ise o mudur? Bir nesne mevcut olmuş şey midir? Dolayısıyla, varlığının yüksek bedelini, seferber etme ve genişleme para birimiyle ödeyen her toparlanış öznelliktir, daha doğrusu öznelliğe *sahiptir*. Bu bir beden, bir kurum, hatta tarihsel bir olay için de geçerlidir; Whitehead için tüm bunlar organizmalardır. Öznellik insan ruhlarının değil, toplanmış olmanın kendisinin bir özelliğidir; elbette sürmesi kaydıyla. Topluma dair bu epey genişletilmiş anlamı benimseyebilirsek Tarde'ın, "Her şey bir toplumdur ve bütün fenomenler toplumsal bir olgudur," dediğinde neyi kastettiğini tekrar anlayabiliriz.

ÜÇÜNCÜ HAREKET:
SAHALARI BİRBİRİNE BAĞLAMA

"Kaplumbağa ile tavşan" masalı, "karınca ile tavşan" hikâyesi gibi değil midir? Biri sıçrar, koşar, zıplar, pinekler, uyanır ve taklalar atar; bu sayede yarışı kazanıp ödülü kapacağından emindir. Fakat diğeri asla uyumaz. Yorgun argın yürür, hiç durmadan bir şeyler çiğner; duvarları arasında mekik dokuduğu, kil ve salyadan ibaret minik dehlizleri kazarken hiç mola vermez. Fakat yine de karıncanın tavşanı şaşırtarak kazanacağını söylemek akla yatkın değil midir? Düzülke nosyonuna inatla sadık kalarak ve üçboyutlu şekilleri kanıksama ayartısı olduğu her seferinde mengeneler ekleyerek –herkes orada olmaları gerektiğini sezinlese de– önceden fark edilebilir bir varlığı olmayan bağlantı türlerine dikkat çekiyoruz. Bağlama sıçramayı veya yerele bağlı kalmayı ya da bu ikisi arasında bir konum almayı reddeden izahımız şimdiye kadar nadiren görülmüş bir toplumsal anlayışı kaydetmez mi?

2. Kısım'ın ilk bölümünde mikro ile makro, aktör ile sistem arasındaki sert salınımın sosyolojinin asli bir özelliğinden değil, siyasi teşekkülün toplum üzerine düşürdüğü gölgeden kaynaklandığı hük-

müne varmıştık. Bu nedenle gözlemciyi yerel etkileşimden bağlama veya yapıdan konumlandırılmış pratiğe götüren itkiyi kırmak için iki çözüm tasavvur ettik. Birinci hareket global, bağlamsal ve yapısal olanı küçük mahallere aktarır, böylelikle bu sahaların başkaları için önemli hale gelmesini sağlayan iki yönlü dolaşımları tespit etmemize olanak verir. İkinci hareket her sahayı zaman ve uzamda dağılmış başka sahaların geçici son durağına dönüştürür; böylelikle her saha başka bir failin uzaktan eyleminin sonucu haline gelir. Okuru defalarca uyardığım gibi, ancak bu iki düzeltme hareketi inatla uygulandığında üçüncü bir fenomen, çekmek zorunda kaldığımız soyutlama zahmetine değecek yegâne fenomen belirir.

Şimdi karıncanın ödülünü kapma ânı gelmiştir. İki hareketi, yani globali yerelleştirme ve yereli dağıtma hareketlerini *birlikte* uygularsak ne olur? Ne zaman bir bağlantı kurulması gerekse yeni bir kanal döşenmeli ve bu kanal üzerinden yeni bir kendilik türü nakledilmelidir. Kanallar "içinde" dolaşan, bir şeye boyut verme ediminin kendisidir. Bir mahal, ne zaman başka bir mahal üzerinde etki etmek istese, bir mecra üzerinden gitmeli ve tüm yol boyunca bir şey nakletmelidir; etki etmeye devam etmek için az çok kalıcı bir bağlantıyı muhafaza etmesi gerekir. Tersine, her mahal şimdi böyle birçok faaliyetin hedefi, böyle birçok yolun kavşağı, böyle birçok vasıtanın geçici deposudur. Şimdi tamamen aktör-ağlara dönüşmüş sahalar arka plana geçer; bağlantılar, vasıtalar ve bağlanmalar ön plana getirilir. Bunu yaptığımız anda, organizmaların var olmasını sağlayan tüm sinir, kan, lenf ve hormon yollarını aynı anda renklendirdiğinde bir anatomistin göreceği kadar çeşitli ve dolaşık olan farklı kanalların bir üstdüşümünü görürüz. Dokubilimcilerin harikulade şekilleri kaydetmek için kullandığı ifade "hayranlık uyandıran ağlar" (*retia mirabilia*) anlamına gelir. Toplumsal şimdi bedenden de daha mucizevi görünmez mi? Whitehead'in felsefeye dair söylediği gibi, sosyoloji de merakla başlayıp merakla *bitemez mi*?

Bu düzleştirmenin, bizzat aktörlerin dünyasının düzleştirildiği anlamına gelmediği umarım açıktır. Tam tersine, aktörlere kendi çelişkili işlemlerini harekete geçirecek kadar alan tanınmıştır: ölçekleme, zoom yapma, içine katma, "panoramalaştırma", bireyselleştir-

me, vs. Düzülke metaforu AAT gözlemcilerinin işlerini, takip ettiklerinin emeğinden açık bir şekilde ayırt etmesinin bir yoluydu sadece. Şayet tüm aktörlerin içine katılacağı ölçeğe peşinen ve *a priori* olarak analistin kendisi karar verirse, o zaman bunların bağlantı *kurmak* için yapması gereken işin çoğu görünmez olacaktır. Ancak düzleşme gözlemcinin varsayılan konumu yapıldığında, bir miktar boy farkı üretmek için gereken faaliyet tespit edilebilir ve kaydedilebilir. Bu coğrafi metafor aşırı kullanıldıysa muhasebe metaforu da aynı görevi görecektir; gerçi onun da suyunu çıkarmış olabilirim. Toplumsalı hareket ettirme, bağlama ve bir araya toplamanın işlem bedeli şimdi son kuruşuna kadar ödenebilir ve bu da enerji harcamadan, başka kendilikleri işe almadan, pahalı bağlantılar kurmadan bedavaya ölçekleme, içeri katma ve zoom yapma ayartısına direnmemizi sağlar.

Hangi metaforu seçersek seçelim bunlar sadece toplumsal ataletin ağırlığını dengelememize yardımcı olur. Bu metaforlar alt-dilimizin parçalarıdır. Tekrarlarsak, her şey sanki AAT sosyal teoriyi sosyalin sosyologlarıyla aynı düzeyde konumlandırmamış gibi gerçekleşir. Sosyalin sosyologlarının teoriyle kastettikleri, toplumsalı şekillendirmekte kullanılan malzemelere dair pozitif, tözsel ve sentetik bir bakıştır; ve bu izahlar genellikle akıl çelici ve güçlü olabilir. AAT'yle teoriyi soyutlamaya daha da yaklaştırırız: Toplumsalın malzemelerini aktörün yerine sentezlememezi sağlayan negatif, boş, rölativist bir şebekedir teori. Hiçbir zaman tözsel olmadığı için kesinlikle diğer izah türlerinin gücüne sahip değildir. Fakat zaten amaç budur. Toplumsal izahlar son zamanlarda aşırı ucuz, fazla otomatik hale gelmiştir; son kullanım tarihleri geçmiştir. Eleştirel açıklamalar daha da öyledir. O kadar çok bileşen toplum, birey, bilme yetisi, piyasa, imparatorluk, yapı, yüz yüze etkileşimler halinde paketlenmiştir ki bunların paketini açmak, tescilli bir işletim sistemini oluşturan yüz binlerce kod satırını okumak kadar imkânsızlaşmıştır; baştan yazmaya çalışmaktan söz etmiyorum bile. İşte bu yüzden her kendiliğin baştan karılması, yeniden dağıtılması, sökülmesi ve "toplumsallıktan çıkarılma"sını sağlamak zorundayız; bunları tekrar bir araya getirme işi ancak bu şekilde ciddiyetle yapılabilir. AAT'ye geç-

tiğimizde yeni yürüyüş yapmaya başlayan miskin araba sürücüleri gibiyizdir; dağın zirvesine ulaşmak istiyorsak adım adım, sonuna kadar sıçramadan veya koşmadan ilerlemeyi yeniden öğrenmemiz gerekir. Bu noktanın neden sadece bilim için değil, siyaset için de bu kadar önemli olduğunu Sonuç bölümünde göstereceğim.

Tartışmamızda şimdi üç yeni mesele ele alınabilir. Birinci mesele, uzun mesafelerde faillerin naklini mümkün kılan bağlayıcı türlerini tespit etmek ve bunların neden toplumsalı biçimlendirmede bu kadar etkili olduğunu anlamaktır. İkinci mesele, böyle nakledilen faillerin doğasının ne olduğunu sormak ve kullandığım arabulucu nosyonuna daha kesin bir anlam vermektir. Son olarak, bağlantılar ve bağlayıcılar hakkındaki argüman doğruysa okurların kafasını karıştırmış olması gereken mantıksal bir sonucun üstesinden gelmek mümkün olmalıdır: Bu bağlantılar *arasında* ne vardır? Toplumsala dair cehaletimizin kapsamı nedir? Başka bir deyişle, haritalarımızda boş bırakmamız gerekecek *terra incognita* ne kadar engindir? Bu kitapta sosyologların toplumsalının çok kötü paketlendiğinden –bileşenlerini teftiş edemediğimiz gibi, ne kadar taze olduğunu da kontrol edemeyiz– sık sık şikâyet ettikten sonra, sosyal bilimlerin toplumsalı izi sürülebilir hale getirmek için yaptığı çalışmalara artık daha pozitif yaklaşmanın zamanı geldi.

Standartlardan derleyici beyanlara

İlerlemeden önce, zincir boyunca bulunan tüm faillerin boyutları hakkında herhangi bir varsayım *yapmadan*, ölçeğin açık bir şekilde dahil olduğu bir konuyla başa çıkabiliyor muyuz diye görmek için küçük bir test yapalım. Bu, yerel ve globalden kaçınırken ne kadar atik hale geldiğimizi doğrulamaya olanak verecek.

Örneğin Fransa'da genel seçimde bir kadın seçmeni oy kullanırken gösteren bir dizi fotoğraf düşünün; bu seçmeni Alice diye adlandıralım. İlkinden sonuncusuna kadar bu fotoğraflara bir göz atıp hangisinin daha yerel veya daha global olduğuna karar vermeye çalışın. Oyunu hangi partiye atacağına karar vermek amacıyla okuduğu *Le Monde* gazetesini gösteren birinci fotoğrafın, Alice sırf kahvaltı

masasında tek başına olduğu için yerel olduğu söylenemez. Aynı gazete o gün milyonlarca kişi tarafından okunuyordur. Alice, kararını vermek için kullanacağı bir klişeler, argümanlar, köşe yazıları kanaatler bombardımanına tutulmuştur. Fakat televizyonda bir daire grafiğiyle gösterilen şeyin (solun kazandığı sürpriz bir sonuçla) "Fransa'nın tamamı" olduğu gerekçesiyle seçim sonucunu özetleyen son fotoğrafın da global olduğu söylenemez. Alice'in yaşadığı yerdeki televizyonda bu daire grafiği birkaç santimetre büyüklüğündedir. Öyleyse bu montajdaki ardışık imgelerin hiçbirinin diğerinden daha büyük veya daha küçük olduğunun söylenemeyeceğini fark ettiğimizde, tek bir fotoğrafta kavranabilir olmasa bile bunların *bağlantılılığının* temel özelliği tamamen görünür hale gelir.[1] Burada ilkinden sonuncuya kadar dolaşımda olan bir şey vardır. Kapalı oy kabininde Alice'in fikri, imzasıyla tasdiklenmiş bir kâğıt parçasına dönüşür, sonra sandık görevlileri tarafından oy sandığına yerleştirilir ve oy tutanağında anonim bir çentik olarak işaretlenir, tutanağın toplamı İçişleri Bakanlığı'nın merkez bürosuna gönderilerek iki kez kontrol edilmiş diğer sayılarla birleştirilir. "Küçük" Alice ile "bir bütün olarak Fransa" arasındaki ilişki nedir? *Bu* enstrümanla açılan *bu yol*, kâğıt teknolojisinin dolaşımıyla Alice ile Fransa arasında –takip etmesi zahmet gerektiren izleri iki asırlık şiddetli siyasi tarih ve itiraz edilmiş oy reformlarıyla yavaş yavaş şekillenmiş– bir bağlantıyı bir araya getirmeyi fiziksel olarak mümkün kılar.[2] "Etkileşim" ile "bağlam" arasındaki mesafe, hiçbiri büyük veya küçük olmayan sahalar arasında sürekli bağlantılar kuran karmaşık mekanizmayı saklayacaktır.

Sahalar arasında neyin dolaştığına yoğunlaştığımız anda odağa oturan ilk kendilik türü, *biçimlerdir*.[3] Bundan daha muğlak çok az ke-

1 Latour ve Weibel'in, *Iconoclash* kitabında imge kusurları ve imge *akışları* hakkındaki merkezî savı budur. 1996 Seçimleri'nden alınan bu örnek hakkında daha fazlası için, bkz. Latour ve Hermant, *Paris the Invisible City*.

2 Bkz., *Making Things Public*; Heurtin, *L'espace public*.

3 Diğer sahalar üzerinde uzaktan etkiyen şeyin kaynağıysa –dolayısıyla ona yıldız benzeri bir şekil veriyorsa– ve ona götüren her işlemin son noktasıysa –dolayısıyla ona aynı yıldız benzeri şekli veriyorsa– her sahanın bir aktör-ağ olarak kabul edileceğini hatırlayalım. Öyleyse "saha" kelimesi önceki kısımda terk ettiğimiz yerel kelimesinin eşanlamlısı olarak düşünülmemelidir.

lime vardır ama yine de sosyal teorideki kaymanın yeni bir ışık altında görmemize olanak verdiği konu türü tam da budur.[4] Genelde biçim maddi değil, biçimsel bir anlamda anlaşılır. Düz bir dünyada sıçramaya olanak olmadığını unutursanız biçimciliğin, kendisinin uygun bir betimlemesi haline geleceği doğrudur: Biçimciliğin biçimsel bir betimlemesini sağlamaya çalışacaksınızdır; böyle çabaların bolca olduğu herkesin malumu. Fakat her sahanın başka bir sahayla bağlantının bedelini bir yer değiştirmeyle ödemesi gerektiğini fark ettiğiniz anda biçim nosyonu çok somut ve pratik bir anlam kazanır: Bir biçim sadece bir şeyin bir sahadan diğerine nakledilmesine olanak veren şeydir. Biçim böylelikle en önemli tercüme türlerinden birine dönüşür.

İdealden maddiye bu tür bir yer değiştirme, *bilgiyi* [*information*] kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bir bilgi sağlama, bir şeyi bir biçime sokma eylemidir.[5] Fakat şimdi kelime çok dünyevi, pratik bir anlam kazanır; kâğıt bir fiş, bir belge, bir rapor, bir izah, bir harita, bir sahayı dev dönüşümlerle biçimini bozmadan bir başka sahaya nakletme gibi inanılmaz bir beceriyi uygulamada başarılı olan her şey olabilir.[6] Alice'in oyu örneğinde, fikrinin kaç metamorfozdan geçtiğini görebilirsiniz. Bununla birlikte, süreç içinde bir sahtekârlık yapılmaması kaydıyla fikri doğru bir şekilde sayılmıştır. Uzun

4 Kayıt aygıtları ifadesini Bruno Latour ve Steve Woolgar, *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, 1986 kitabında önermiştim.

5 Fransızca bilenlerin *forme* kelimesinde hâlâ o sevgili *peynirlerinin* [*fromages*] etimolojisini aynen görme gibi bir şansları var; sonuçta peynir bir *forme* veya *fourme* (mavi damarlı peynir) içine konan, birebir anlamıyla fermente edilmiş süttür. Gastronomi ve epistemoloji Fransızlar için birbirine çok yakındır!

6 "Biçimin maddesi" üzerine zengin bir literatür bulunmaktadır. Bkz. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, 1998; François Dagognet, *Ecriture et iconographie*, 1974; Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change*, 1979; ve Goody, *The Domestication of the Savage Mind*. Biçimcilik hakkındaki yakın tarihli çalışmalar için, bkz. Eric Livingston, *The Ethnomethodological Foundations of Mathematical Practice*, 1985; MacKenzie, *Mechanizing Proof*; Hélène Mialet, "Reading Hawking's Presence: An Interview with a Self-Effacing Man", 2003; Rosental, *La Trame de l'évidence*; Bryan Rotman, *Ad Infinitum: The Ghost in Turing Machine. Taking God out of Mathematics and Putting the Body Back In*, 1993; ve Andrew Warwick, *Masters of Theory: Cambridge and the Rise of Mathematical Physics*, 2003. Derrida arşivin getirdiği tuhaf maddilik türü üzerine düşünmeyi asla bırakmanuştır. Bkz. Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression*, 1995.

zaman önce "hareketsiz seyyarlar" ifadesini ileri sürmemin nedeni, biçimciliğin bu tür çelişkili gereksinimlerini kaydetmekti.[7] Tekrarlarsam bilimsel faaliyet dönüşümler üzerinden nakletmenin birçok seçkin örneğini sunar: nadir hayvanların içini dolduran tahnitçilerin mütevazı ve pis kokulu işinden[8] en yüce, fakat bir o kadar pratik denklem yazmaya, istatistiksel bir aygıt inşa etmeye veya daha da gösterişsiz kâğıt raptiyeleme ve her renkte dosyalamaya kadar. Mecra ne olursa olsun, mümkün olduğu kadar fiziksel anlamıyla kavranan biçimlerin bağlantı kurma becerisini çok ciddiye alan ve bu esnada biçimciliğin kendisinin biçimsel olarak betimlenebileceği hatasına düşmeyen, biçimciliğe dair maddi bir betimleme artık mümkündür.[9]

Hareketsiz seyyarların maddi iz sürülebilirliğine dikkat göstermenin ilk önemli sonucu, başından beri sosyalin sosyolojisinde o kadar önemli olan şeyin yerini tespit etmemizi sağlamasıdır. Bu ayrıca büyüklerime ve ustalarıma görünüşte saygısızca olan davranışlarımı telafi etmeme vesile olacak. Kitap boyunca sosyal bilimlerin biçimlendirme meselesini ele alma yöntemi hakkında bu kadar eleştirel yaklaşırken vicdanımın sızladığını artık itiraf edebilirim. Aslında sosyalin sosyolojisi inanılmaz başarılı olmuştur. Kazanımları gerçekten etkileyicidir ve içinde yaşayabileceğimiz bir topluma "sahip olma"yı hepimiz için mümkün kılmıştır.[10] Bu sosyolojiler her ne kadar toplumsalı bir araya toplama görevini böldükleri için sıkıntılı bir

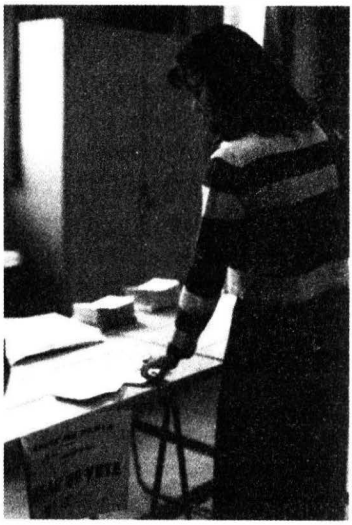
7 Dönüşüm *olmadan* yer değiştirmeyi değil, dönüştürmeler üzerinden yer değiştirmeyi betimlemek için *Science In Action* kitabımda ileri sürdüğüm bir ifade. Ayrıca standartlaştırma, tasarruf ve birlikte biçimlendirme arasında bağlantı kuran Thévenot'nun, "Rules and implements: investment in forms" adlı ufuk açıcı yazısına da başvurabilirsiniz.

8 Susan Leigh Star ve Jim Griesemer, "Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–1939", 1989.

9 Harry Collins, *Artificial Experts: Social Knowledge and Intelligent Machines* ve MacKenzie, *Mechanizing Proof*, 1990 biçimselciliğin yeniden betimlenmesinin zenginliğine dair Galison'un *Image and Logic* kitabı kadar güçlü birçok örnek sağlar.

10 Bkz. Alain Desrosières, *The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning*, 2002; Theodore M. Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, 1995; ve Norton Wise, *The Values of Precision and Exactitude*, 1995.

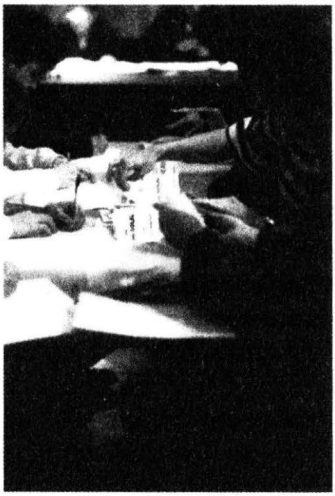

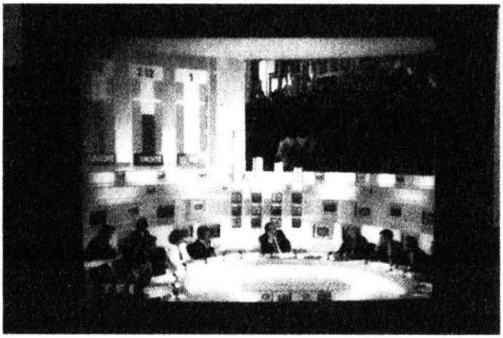

GAUCHE
DROITE
331
245
FN 1

sosyal teori ileri sürseler de, bunu *icra etmede*, yani sahalar arasındaki ilişkileri *biçimlendirmekte* o kadar iyi olmalarının nedeninin tam da bu olduğunu başından beri biliyordum. Zaafları onları bu kadar güçlü kılan şeydir; daha doğrusu, toplumsalı düzenlemede güçlü oluşları onu tekrar bir araya toplarken bu kadar sakar olmalarına neden olan şeydir. Dolayısıyla her şey göz önüne alındığında, özel bir bağlanma biçimi –toplumsal bağlanmaları veya en azından toplumsalın o istikrara kavuşmuş bölümünü– üretmedeki olağanüstü faydaları unuturlarsa sosyalin sosyolojisine dair eleştiriler yanılgıya düşerler. Toplumsal dünyayı oluşturmada, biçimlendirmede veya bilgilendirmede yanlış olan bir şey yoktur.[11]

Sosyal bilimleri biçimsel olmakla suçlamak, bir sözlüğü kelimeleri A'dan Z'ye sıraladığı veya bir eczacıyı şişelerini ve kutularını etiketlediği için eleştirmeye benzer. Beş belirsizlik kaynağını istikrara kavuşturma görevi en az bunları açık tutma görevi kadar önemlidir. İkisini karıştırmak tehlikeli bir hata olsa bile, birincisiyle uğraşmak gerektiği gerekçesiyle ikincisini ele almamak saçma olurdu. Tersine toplumsal dünya hakkındaki ihtilafları harekete geçirme görevine –1. Kısım'da yaptığım gibi– girişildiğinde sınırları, kategorileri ve uzlaşmaları tatbik etmekten oluşan ikinci görevin hayati önemi de sonuna kadar teslim edilmelidir.[12] Peşinen ve aktörün yerine toplumsal dünyada bulunabilecek kendilikler yelpazesini sınırlamak büyük bir yöntembilimsel hataysa, eyleyenlerin dağarcığını kısıtlamak ve ihtilafları uzak tutmak için yaptıkları sürekli çalışmayı yok saymak da eşit düzeyde kötü olacaktır. Rahatsız edici düzeyde tekrarlamış olsak da yine söyleyelim; tek geçerli slogan "aktörlerin kendilerini takip et" şeklindedir; evet, kendilikleri *çoğalttıklarında da*, *tasfiye ettiklerinde de* onları takip etmek gerekir.

11 Garfinkel'in biraz küçümseyerek "dünya çapında toplumsal hareket"in "biçimsel analiz"i diye adlandırdığı şeyin egemenliğinden şikâyet etmek için bu yüzden bir neden yoktur. "Bir sosyolog gibi düşünmek, günlük yaşamın somutluğunda bir düzen olmadığı inancına bağlılığı gerektirir." Garfinkel, *Ethnomethodology's Program*, s.136.

12 Bu, Latour'un *Irreductions* kitabında tanımlandığı haliyle indirgememe ilkesinin yeniden ifadesidir.

Daha önce ortaklık kurma ve birleştirme görevini çok erken bırakmaları nedeniyle reddetmeyi öğrenmiş olmamız gibi şimdi de biçimleştiricileri, sınıflandırıcıları, kategorileştiricileri ve hesaplayıcıları onurlandırmayı öğrenmemiz gerekir. Bu yeni düzeltme amaçlı jimnastiğin vücudumuzu ağrı içinde bırakabileceğini biliyorum fakat sosyal bilim pratiğinin acısız olduğunu kim söyledi ki? Şayet aktörler aynı anda birçok şeyi yapıyorlarsa onlar kadar esnek, eklemli ve becerikli hale gelmemiz gerekmez mi? Sosyal bilimler toplumsalı icra ediyorsa [*per-form*] öyleyse bu biçimler [*form*] en az ihtilaflardaki kadar dikkatle takip edilmelidir. Böyle bir biçimcilik çalışmasını, onun biçimci betimlenişiyle karıştırma riskimiz artık olmadığı için bu özellikle şimdi doğrudur. Biçimler hiçbir şey "kaybetmemiştir." Herhangi bir insani, somut, içinde yaşanan bir boyutu "unutmamışlardır." Ne "soğuk" ne de "kalpsiz"dirler, ne de "insani bir yüz"den yoksundurlar. Hareketsiz seyyarların oluşturulması, mükemmelleştirilmesi, yayılması ve muhafazasını takip etmek bir an için bile bizi pratiğin dar tünellerinden uzaklaştırmayacaktır.[13] Bizi artık zapt etmeyen bir karşıtlık varsa o da pozitivist sosyoloji ile yorumsal sosyolojiyi birbiriyle yarıştıran karşıtlıktır. Dikkatle yeniden konumlandırıldığında bunların sezgileri toplumsal toparlanışların iki ardışık yönünü ifşa ederler.[14]

İhtilafların istikrara kavuşturulmasını takip ederken hayati önemdeki *standartlar* nosyonunu ön plana çıkarmanın büyük yardımı olacaktır. Sosyalin sosyolojisinin fiziksel standartlarla aynı tarzda dolaşıma girdiğini veya daha doğrusu, sosyal bilimlerin *ölçübilimin* bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Bilim araştırmaları ve özellikle AAT öncesinde standartlaştırma ve ölçübilim tozlu, göz ardı edilmiş, küçük ve dar uzmanlık alanlarıydı. Gerçekten harika kazanımları, yerel ile globali ayıran ve artık yapay olduğunu bildiğimiz uçu-

13 Açıklayıcı bir örnek için, bkz. Bowker ve Star, *Sorting Things Out*. Bu biçimlendirmeyi "soyut" diye eleştirmek bir "yanlış somutluk" örneği olacaktır. Aslında pratiğe takdir kazanan bir özen gösteren Lave'in *Cognition in Practice* kitabının sınırı budur.

14 Daha sonra plazmayı ele aldığımızda Garfinkel'in konumunun büyük avantajını tekrar gözden geçireceğiz ve muhtemelen fenomenolojiye bağlılığı nedeniyle yanlış yönlendirilmesinin sebeplerini anlayacağız.

rumla görünmez hale geldiği için buna şaşırmamak gerekiyor. Yerel ve global ortadan kalkar kalkmaz standartların merkezî önemi ve –terimin en yaygın kabul edilen anlamıyla– ölçübilimden elde ettiğimiz dev avantajlar açık hale gelir.

Sözgelimi, Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu tarafından Paris dışında Sèvres Parkı'ndaki Breteuil köşkünün içinde bir kasada tutulan platin kilogramı düşünün. Bu bir uzlaşım mıdır? Evet. Maddi bir nesne midir? Evet. Uluslararası bir teşekkül müdür? Yine evet. Bir ölçübilim zincirinin başını, diğer tüm ikinci derece kopyaların her iki yılda bir vakur bir törenle karşılaştırıldığı ideal modeli mi temsil eder? Evet. Bir melez olduğuna kuşku yok. Yine de dünyanın tüm ölçübilimsel ağlarının bir tür "ortak ağırlık"a sahip olmasına olanak veren tam da böyle kafa karıştırıcı kendiliklerdir. Kilogram gibi ölçübilimsel bir referans yerel midir, yoksa global mi? Yereldir zira daima bir yerdedir ve özel işaretler kullanılarak, belirli zamanlarda, özel protokoller takip edilerek özel kutular içinde dolaşıma girer.[15] Global midir? Kesinlikle zira watt, newton, ohm, amper gibi standartlar, yani *Système International d'Unités*[16] olmadan hiçbir mahalde "aynı" zaman, "aynı" uzaklık, "aynı" ağırlık, "aynı" elektrik akımı şiddeti, "aynı" kimyasal "belirteçler", "aynı" biyolojik referans malzemeleri olmayacağı için hiçbir türlü global de olamazdı. Bir referans hattı, bir nirengi noktası olmazdı. Tüm sahalar bütünüyle kıyaslanamaz olurdu.

Birçok insanın gözünü korkutan şu rölativite sorusunu, standartlar ve ölçübilim pratikte çözer: Bir tür evrensel anlaşma sağlana-

15 Artık standartlar yoluyla ağların pratik genişlemesi üzerine zengin bir literatür bulunmaktadır. Bkz. Ken Alder, "A Revolution to Measure: The Political economy of the Metric System in France", 1995; Rexmond Canning Cochrane, *Measures for Progress: A History of National Bureau of Standards*, 1976; Alexandre Mallard, "Les instruments dans la coordination de l'action: pratique technique, métrologie, instrument scientifique; Mélard, "L'autorité des instruments", 1996; ve Joseph O'Connell, "Metrology: the Creation of Universality by the Circulation of Particulars", 1993. Bu konudaki en belirleyici çalışmalar, Simon Schaffer, "Astronomers Mark Time: Discipline And The Personal Equation", 1988; ve "A Manufactory of OHMS, Victorian Metrology and its Instrumentation", 1991b.

16 Uluslararası birimler sistemi. (Y.N.)

bilir mi?[17] Elbette sağlanabilir! Yerel aygıtınızı, maddi ağı tamamen betimlenebilen ve maliyeti tamamen belirlenebilen birçok ölçübilim zincirinden birine bağlamanın bir yolunu bulmanız *kaydıyla.* Yine ayrıca aktarımın herhangi bir noktasında hiçbir kesinti, atlama, boşluk ve belirsizlik olmaması kaydıyla. Nitekim izi sürülebilirlik tam da ölçübilimin tanımıdır! Süreksizliğe izin yoktur ve bu zaten AAT'nin toplumsal topografinin izini sürmek için ihtiyaç duyduğu şeydir. AAT, yerel *kadar* evrenseli de es geçerken ölçübilimi *her yerde yerel olarak* genişlemenin en âlâ örneği olarak gören sosyal teoridir. Evrenselliğin genişlemesi için gereken pratik koşullar ampirik soruşturmaya açılmıştır. Bilim tarihçilerinin evrensellerin yerleşik ve maddi uzantısına bu kadar çok çalışma tahsis etmesi tesadüf değildir. Modernleşme yanlılarının evrenselliğe yaptığı yatırım düşünülürse bu küçük bir başarı değildir.

Bilimsel ölçübilim ve standartlaştırma örneğini evrensellerin dolaşımını takip etmekte nirengi noktanız olarak aldığınız anda, aynı işlemi izi sürülmesi daha zor olan, daha az maddileşmiş dolaşımlar için de yapabilirsiniz: Failler arasındaki koordinasyonun büyük kısmı *yarı*-standartların yayılmasıyla sağlanır. Birçok iz türü için bu, takip edilmesi kolay bir metafordur: Muhasebe kuralları ve model uygulamalar olmasa herhangi bir ekonomik faaliyetin hali ne olurdu? Örneğin Kuzey Amerika muhasebe formatından Avrupa Birliği'nin muhasebe formatına geçerseniz yatırımcıların hesap yapmasına yardımcı olacak farklı ekipmanlar sunarsınız: Kârlı Avrupa şirketleri borçlu duruma geçerken diğerleri artıya dönecektir.[18] Elbette ekonominin bir altyapı olduğuna inananlar muhasebedeki bu "küçük fark"tan etkilenmeyecektir; alttaki ekonomik kuvvetlerin

17 Silahlanma yarışı tartışmasında ölçübilim kullanımının şaşırtıcı bir örneği için, bkz. Don MacKenzie, *Inventing Accuracy: A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*, 1900. Ayrıca bkz. Galison, *Einstein's Clocks.*

18 Avrupa Birliği'nin işin bir kısmını devrettiği, Londra merkezli özel bir şirket olan Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun (IASB) standartlarını düşünün. "Mikro" muhasebe tekniklerinin kâr ve ekonomi teorileri bakımından "makro" sonuçlar doğurma yöntemine dair güçlü örnekler için *Accounting, Organizations and Society* dergisine başvurabilirsiniz. Ayrıca bkz. Tomo Susuki, "The epistemology of macroeconomic reality: The Keynesian Revolution from an accounting point of view", 2003.

"gerçek etkisi"yle kıyaslandığında bunun anlamsız olduğunu söyleyeceklerdir. Fakat bir şeyleri hesaplamanın, gerçek anlamıyla *hesaba katmak* amacıyla bazı öğeleri dışsallaştırırken diğerlerini içselleştirmenin ne olduğunu anlamaya çalışan bizler, bu "teknik tartışma"nın her küçük ayrıntısını takip edeceğiz zira bir kârın, istismarın veya artı değerin ne olduğunu açıklamak tamamen bu tür inceliklere bağlıdır.[19] Michel Callon'un ileri sürdüğü gibi, *ekonomiler* şayet *ekonominin* sonucuysa koordinasyonu sağlayan sıradan kâğıt araçları birden ön plana geçecektir.

Gözlemci "toplumsal açıklama" akınının bu Ariadne ipini koparmasına izin vermediği sürece izleri sürülebilir olduğu halde, diğer standart dolaşımları daha müphem görünür. Gelir kategorilerini standartlaştırmak için değilse de ayarlamak için çalışan istatistik kurumlarının olağanüstü çalışması olmadan "toplumsal kategoriler"inizi nasıl bilebilirdiniz? Gazeteleri okumadan bir kişi kendisini nasıl "üst-orta sınıf", "yupi", "tiki" olarak tanımlayabilir? İstatistik anketleri, mesleki toplantılar, uylaşım konferansları olmadan "psikolojik profil"inizi nasıl bilebilirdiniz? DSM[20] olmadan bir psikiyatrist bir akıl hastasını nasıl kategorize edebilirdi?[21] Bu kategorilerin keyfî, uzlaşımsal, bulanık veya tam tersine çok keskin sınırlı veya çok gerçekdışı olduğunu söylemenin bir anlamı yok. Bunlar izi sürülebilir bir belgenin dolaşımı üzerinden bir standardı her yerde yerel olarak yayma sorununu pratik olarak çözerler; gerçi belge metaforu biraz bulanıklaşabilir. Mesele, bazı güçlü insanların adil olmayan bir şekilde diğer insanları "sınıflandırma"sı ve böylelikle bu kişilerin "tarifsiz içsellik"ini göz ardı etmesi ve sakatlaması değildir; daha ziyade yarı-standartların dolaşımı, anonim ve yalıtılmış faillerin yavaş yavaş,

19 Bkz. Alexandra Minvielle (yakında yayımlanacak), "De quoi une enterprise est-elle capable?". Zaman ve uzamı "oluşturarak" zaman ve uzamda "yayılma" meselelerine dair *Organization* dergisinin özel sayısına ve özellikle de G. Jones; C. McLean; Paolo Quattrone'nun "Spacing and Timing", 2004 yazısına başvurabilirsiniz.

20 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [Ruhsal bozuklukların tanısal ve istatistiksel elkitabı.] (Ç.N.)

21 Stuart A. Kirk ve Herb Kutchins, *The Selling of DSM: The Rhetoric of Science in Psychiatry*, 1992.

katman katman *karşılaştırılabilir* ve *ölçekdeş* hale gelmesini sağlar; bu da kesinlikle insan olmaktan anladığımız şeyin büyük bir parçasıdır. Bu ortak ölçü elbette aktarılan şeyin *niteliğine* bağlıdır. Mesele kategorilerle savaşmak değil, "Kategori sizi *özneleştiriyor* mu [*subjectify*] yoksa tabi mi kılıyor [*subject*]?" sorusunu sormaktır. Son bölümün sonunda gördüğümüz gibi özgürlük zincirlerin [*bond*] *yokluğu* değil, *kötü* bir esaretten [*bondage*] çıkmaktır.

Bu şekilde düşündüğümüz anda, sosyalin sosyolojisinin farkında olmadan da olsa soruşturmamıza sunabileceği büyük hizmetleri artık anlayabiliriz. Tıpkı kamu hizmeti şirketleri, bilgi teknolojisi, bürokrasi ve daha genel olarak formatların ve kıstasların yayılmasının, evrensellik üretme maliyetini görünür kılması gibi, toplumsalın depolanacak ve sabit hale getirilecek kısmını izi sürülebilir hale getirmiştir. Sosyal bilimlerin sorunun bir parçası oldukları kadar çözümün de parçası olmalarının nedeni budur: Kolektifi karıştırmayı bırakmazlar. *Toplumsalın kendisinin* neden oluştuğunu herkesin yararına tanımlayan standartlar temelsiz olabilir ama yine de güçlüdürler. Bir toplumun ne olduğu veya neye dönüşmesi gerektiği hakkındaki teoriler, aktörlere nerede durduklarını, kim olduklarını, kimi hesaba katmaları gerektiğini, kendilerini nasıl meşrulaştırmaları gerektiğini ve ne tür kuvvetler karşısında boyun eğebileceklerini tanımlamada inanılmaz yardımcı olmuştur. Fizik veya kimya gibi doğa bilimleri dünyayı dönüştürmüşse, sosyal bilimler insanlar için birbirleriyle bağlantılı olmanın anlamını çok daha fazla dönüştürmemiş midir? Aktörler toplumsal hakkındaki bu teorileri MP3 dosyaları kadar kolayca yüklerler. Ve kuşkusuz, "bir toplumun üyeleri" olduğumuz, "mesul" olduğumuz, "yasal sorumluluğumuz"un olduğu, "toplumsal cinsiyetin cinsiyetten farklı" olduğu, "sonraki nesle karşı sorumluluğumuz"un olduğu, "toplumsal sermayeyi kaybettiğimiz", vs. düşüncesi entelektüel tarihçilerin büyük bir kesinlikle tanımlayabileceği kanallar üzerinden dolaşır; en az diğer meslektaşlarının uluslararası saat, ohm, metre, çift yanlı kayıt yöntemi veya ISO-9000 standartlarının yayılması için tanımladıkları kesinlikle. Sosyal teoriler tüm bunların gerisinde değil, tam tersine ön plandadır. Her bir sosyal teori yayılmaya çalışmakta veya Tarde'ın sözüyle "İskender

gibi dünyayı fethetme hayali" kurmaktadır. Tek bir sosyal teori egemen olsaydı bile asla metreden daha evrensel olamazdı ve tıpkı metre gibi, kendisini ayakta tutan ölçübilim zincirleri olmadan bir an bile hayatta kalamazdı.[22]

İz sürmede kendimizi geliştirir geliştirmez, bir devlet aygıtı tarafından sürekli olarak maddileştirilmeyen fakat yine de hareketleri aynı etkiyi üreten diğer kanalları ele almak için bu topografiyi kullanabiliriz. *Derleyici beyanlar* –onları, mevcut toplumsal kuvvetleri sadece "temsil eden" veya "bozan" şeyler olarak düşünmememiz koşuluyla– tam olarak aynı görevi görür. Örneğin, Ortaçağ'da kullanılan *Vox populi, vox Dei*[23] ifadesi, sadece insanların ebedî bilgeliğindeki yaygın bir inancı "ifade etmez." Alain Boureau'nın yaptığı gibi, Ortaçağ boyunca bu söz ediminin meydana çıktığı durumların çoğunu belgeleyebilir, kullanımının ağımsı şeklini çizebilir ve ne zaman dile getirilse *deus*, *populus*, *vox* ve *rex* arasındaki rol ve güç dağılımını hafifçe de olsa dönüştürdüğünü gösterebilirsiniz.[24] Birinci belirsizlik kaynağında, gruplar hakkında konuşma yöntemlerindeki en küçük bir değişikliğin bile bu grupların edimsel oluşumunu [*performation*] değiştireceğini öğrenmiştik. İlahiyat ile siyaset arasındaki bağlantıların bütün bir yorumunu –değerli bir taş üzerine oyulmuş narin bir rölyef gibi– içeren bu oldukça istikrarsız ifadede görüldüğü üzere, bir beyan farklı bir sosyal teori taşıdığında bu daha da doğrudur.

22 Bu ilkeyi Tarde'ın sosyolojisine ve AAT'nin kendisini uygulamak için büyük bir düşünümsellik becerisi gerekmez. Bu argümanı ileri sürmek için hiçbir imtiyazlı konum veya mutlak referans çerçevesi şart değildir.

23 (Lat.) Halkın sesi, Tanrı'nın sesidir. (Ç.N.)

24 Alain Boureau'nun "L'adage Vox Populi, Vox Dei et l'invention de la nation anglaise (VIIIe-XIIe siècle)", 1992 metnine ek olarak modern bir örnek "çevre" [*environnement*] kelimesi için sağlanmıştır, bkz. Florian Charvolin, *L'invention de l'environnement en France. Chroniques anthropologiques d'une institutionnalisation*, 2003. Makro aktörlere dair genel bir teori için, bkz. Cooren, *The Organizing Property of Communication*. Farklı bir anlayışla Jean-Pierre Faye, *Langages totalitaires*, 1972 kitabında özel beyanların bağlantılandırma gücünü ciddiye alınanın başka bir yöntemini ileri sürer. Sosyolinguistik aletlerinin kullanımı hakkında, bkz. Lorenza Mondada, *Décrire la ville: La construction des savoirs urbains dans l'interaction et dans le texte*, 2000.

Bu derleyici beyanlar ne nadir ne de egzotik örneklerdir. Bir Amerikalı, "Burası özgür bir ülke!" diye haykırdığında veya bir Fransız, "Yaşadığımız yer bir Cumhuriyet!" diye cevabı yapıştırdığında ne olduğunu bir düşünün. Riske dair daha klasik Amerikan tanımına karşı Avrupalı bürokratlar tarafından "ihtiyat ilkesi" anıldığında kaç konumun değiştiğini düşünün.[25] "Şer ekseni"nden bahsettiğinizde veya "İslami aydınlanma"yı savunduğunuzda, Ortadoğulu bir izleyici kitlesinde neyin tetiklendiğini anlamaya çalışın. Derleyici beyanlar sadece yeni bağlantıların izini sürmekle kalmaz, aynı zamanda bağlantı kurmanın ne olduğuna dair çok ayrıntılı teoriler de sunar.[26] Toplumsalı tüm pratik şekillerde icra eder. Boltanski ve Thévenot'nun analiz ettiği "gerekçelendirmeler"in gücü böyledir: İnsanların tartışmada kendileri kadar nesneleri de bir hiyerarşiye sokmalarına imkân verdiği için kendilerinin boyutu olmasa bile, bu ifadeler artlarında "boyut ölçekleri" bırakırlar. Ne zaman bir kişinin eylemini gerekçelendirmek için bir ifade kullanılsa, bu sadece toplumsalı biçimlendirmekle kalmaz, toplumsal dünyaların nasıl biçimlendirilmesi gerektiğine dair ikinci dereceden bir betimleme de sağlar.[27] Bu derleyici beyanlar, tam da ölçek toplumsalın sabit bir özelliği olmadığı için böyle önemli bir rol oynarlar. Sadece başka bir şeyi, mesela arkalarındaki toplumsal bağlamı temsil etme, şeyleştirme veya nesneleştirmelerine izin verildiği anda bunların etkililiği artık görünmez olur. Fakat minik ölçübilimsel zincirler boyunca dolaşan standartlar olarak tekrar alındıklarında, açıkça bir toplumda olmakla kastettiğimiz şeyin kaynağına dönüşürler. Derleyici beyanlar olmadan kolektif nasıl derlenebilir?

25 Avrupa makamlarında "ihtiyat ilkesi" ifadesi hakkında, bkz. Jim Dratwa, "Taking Risks with the Precautionary Principle", 2003.

26 Argümanların bağlantı kurma kabiliyetine dair güzel bir örnek için, bkz. Michael Baxandall, *Patterns of Intention. On The Historical Explanation Of Pictures*, 1985. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, 2002 derleyici beyanın "gelişim"ine ek olarak entelektüel teknolojilerin biçimlendirme gücünü araştırmanın zenginliğini gösteren en iyi örneklerden birini sağlar.

27 Boltanski ve Thévenot, *On Justification*. Boltanski'nin sosyolojisi bir parça Kant'çı bir felsefe ve bir parça dolaşımda olan derleyici beyanlara yönelik yeni bir odaklanmadır. İkincisinin yerini değiştirmede ve birincisinden kurtulmada hiçbir zorluk olmamalıdır.

Nihayet arabulucular

Düzleştirilmiş arazi boyunca yolumuzu nasıl bulacağımızı ve sosyalin sosyolojisinin biçimlendirme gücüne nasıl saygı göstereceğimizi artık anladığımıza göre, bir sonraki adım mantıksal olduğu kadar zordur. Sosyal bilimlerin ölçübilimsel gücünün kendisi, ortaklıklar olarak toplumsalla karşılaşmalarını bu kadar zor hale getiren şeydir. Tam da toplumsalın *istikrara kavuşturulmuş* tanımlarını ayarlama ve kıstas haline getirmede bu kadar iyi oldukları için, ihtilaflar sırasında sürekli ithal edilen yeni katılımcıların boyutlandırılmasında o kadar güçlükle karşılaşır. "Eski" toplumsalı tanımlamakta ne kadar iyiyseniz, "yeni" toplumsalı tanımlamakta o kadar kötüsünüz demektir. Bu durum, ölçübilimin teknik sahalarında da aynıdır: Diğer tüm laboratuvarların bilim yapmasına imkân verirler fakat kendileri –aygıtlarının doğruluğunu birkaç ondalık basamak daha iyileştirmek için her yeni olguyu kullanmakta hızlı olsalar da– çok fazla keşfin kaynağı değildirler.[28] Sosyalin sosyolojisi, nasıl sosyolojinin tamamını temsil etmiyorsa, ölçübilim de bilimin tamamını temsil etmez. Toplumu oluşturan toplumsal, kolektifi oluşturan ortaklıkların sadece bir kısmıdır. Toplumsalı tekrar bir araya toplamak istiyorsak geleneksel olarak tasavvur edilen toplumsal bağların dolaşımı ve biçimlenmesinin yanı sıra dolaşımda olan diğer kendilikleri tespit etmek de zorunludur.

Halihazırda toplanmış toplumsal ile toplumsalı yeniden bir araya toplama çalışmasını karıştırmamamız gerektiğini bildiğimizde ve aradığımız kendilikler yerine toplumsal malzemeden oluşan bir şeyler geçirmememiz gerektiğini öğrendiğimizde bu tespit kolaylaşır. Toplumsalın dolaşımını, üretimini, biçimlendirilmesini ve ölçübilimini küçük, yayılmacı ve maliyetli kanallar içinde yerelleştirerek zaten diğer kendilik türlerinin dolaşıma girebileceği bir alan açmış olduk.

28 Bkz. Cochrane, *Measures for Progress*. P. Hunter'ın "The National System of Scientific Measurement", 1980 başlıklı muhteşem makalesi ne yazık ki bildiğim kadarıyla daha güncellenmedi.

Fakat bu küçük "fırsat penceresi"nden faydalanmak istiyorsak soruşturmalarımızın varsayılan ayarlarını değiştirmemiz gerekir. "Bir nesneyle karşılaşınca içeriğini boş verip onu çevreleyen toplumsal yönleri arayın" dememeliyiz. Daha ziyade "bir nesneyle karşılaşınca önce bu nesneyi oluşturan ortaklıklara dikkat gösterin, sonra da toplumsal bağlar dağarcığını nasıl yenilediğine bakın" demeliyiz. Başka bir deyişle, anlamamız gereken şey, sosyologların toplumsal dünyayı oluşturan toplumsal olmayan kendiliklerle karşılaşmakta neden bu kadar çekingen olduğudur; halbuki bu olağanüstü karşılaşma en sıradan deneyimdir. Sanki kolektif yaşamın yıkıldığını hissettiğimizde, çoğalmaya devam eden bu kafa karıştırıcı fenomenlerle yüz yüze gelmeye dayanamıyormuşuz gibidir. Dinle yüz yüze gelindiğinde neden soruşturmamızı dinin "toplumsal boyut"larıyla kısıtlama eğilimi gösteririz ve dinin kendisini incelememeyi bilimsel bir meziyet gibi görürüz? Bilimle karşılaştığımızda neden ilk tepkimiz kibarca bilimin "toplumsal önyargı"larına tutunmak olur ve nesnelliğin kendisini açıklamayız? Sanatı soruşturduğumuzda neden kendimizi bir şaheserin değerlendirilmesinde sadece "toplumsal" olanla kısıtlarız ve değerine temel olabilecek diğer birçok kaynağı dikkate almayız? Ekonomiyi incelediğimizde, mülke olan tutkulu bağlılığımızın derinine inmekte neden bu kadar tereddüt ederiz ve bunun yerine salt rasyonel hesaplamaları "içine katıyor" görünen "sosyolojik bir şey"le kendimizi kısıtlarız? Bu örnekler çoğaltılabilir. Sanki ilk tepkimiz ancak ilkin toplumsal bağlardan oluşan bir örtüyle kaplıysa ortaklıkları bağrımıza basmaktır; sanki gerçek karakterlerle değil, bunların vekili olarak davranan toplumsal kuvvetlerle konuşmayı kabul edebilirmişiz gibidir. İffetiyle meşhur olmayan bir dönemde böyle bir erdemlilik taslama epey olağanüstüdür: "Lütfen gizleyin; şu ortaklıkları görmeye katlanamıyorum!" veya "Sosyal bilimler sarayına girmeden önce lütfen toplumsal açıklamalar çarşafı altına gizlenin."

Toplumla en yaygın karşılaşma tarzımız kendileri toplumsal dağarcığın bir parçası olmayan yeni öğelerle aşırı yüklü olmasına rağmen, neden kabul edilmiş üyelerden oluşan kısa listeye bağlı kalmakta ısrar ederiz? Böyle bir kısıtlama modernleşme döneminde anlam-

lıydı. Geçmişle bağları kesin bir şekilde koparmak için toplumu peşinen düşük sayıda bir *personae gratae*[29] ile sınırlandırmak mantıklıydı. Fakat bu, sosyolojinin sonsuza dek *nesne-siz* bir disiplin, yani *nesnesi olmayan* bir bilim olmayı kabul etmesi gerektiği anlamına gelmiyor. Sosyalin sosyolojisinin biçimlendirme gücüne saygı duymak başka şeydir, ölçübilimle kendini kısıtlamak ve yeni fenomenlerin keşfini bir kenara bırakmak başka şey. Yalnızca "toplumsal açıklama" paketine girebilecek verileri çekip çıkaran bir disiplini ampirik olarak nasıl adlandırabiliriz? Modernizm bir kenara kaldırıldığında böyle bir tutumun ahlaki, bilimsel veya siyasi açıdan artık hiçbir anlamının olmadığını görmek için büyük bir cesaret veya hayal gücü gerekmez.

Örneğin, eski varsayılan ayarları muhafaza ederken din incelemesi yapsaydık ne olacağını bir düşünün. Dindar kişiler ruhlar, tanrılar, sesler, hayaletlere, vs. bağlılarmış gibi konuşmakta tekinsiz bir inat gösterirler. Tüm bu kendiliklerin elbette gözlemcinin projesinde bir yeri yoktur zira en başta sabitlenen kısıtlı failler dağarcığına ait değildirler. Öyleyse aktörlerin sürekli "gerçek varlıklar" olarak adlandırdığı şeylerle ne yapmalıyız? Bunlar etrafına tırnaklar koymamız, varlıklarını paranteze almamız ve inananın zihnine yerleştirmemiz gerekecektir. Birebir anlamıyla bir *inanan icat etmemiz* gerekecektir.[30] Fantastik bir ilk alan gelişmeye başlar. Bu kendilikler var olmadığı ama yine de gerçek olarak "düşünüldüğü" için kişinin ruhundan veya beyninden kaynaklanıyor olmalıdır.

Fakat tanrılar, ruhlar ve sesler bireysel kişinin fantezi dünyası içinde epey yarım yamalak bir yaşam sürer. Fazla kesin, fazla teknik, fazla yenilikçidirler. Çılgın gibi hareket ederler ve bireysel keşif, hayal gücü ve kendini kandırma kapasitesini açık bir şekilde aşarlar. Ayrıca aktörler, onların "dışındaki" bu gerçek kendilikler tarafından

29 (Lat.) Saygıdeğer kişi. Diplomaside diplomatik temsilcinin istenen, kabule şayan olduğu anlamında kullanılır. (Y.N.)

30 İnancın, eleştiriden kaynaklanan modernist bir teşekkül olduğu, ikonklazm incelemesinin ve tüm eleştirel hareketler dağarcığının önemli yönlerinden biridir. Bkz. Latour ve Weibel, *Iconoclash*.

harekete geçirildikleri konusunda hâlâ ısrar etmektedirler! Sıradan insanlar bunların sadece bir inanç nesnesi olmasını istemez, dolayısıyla bu kendilikler dışarıdan gelmelidir. Bu gerçek varlıklarını kabul etmemiz gerektiği anlamına mı gelir? Var olmadıklarına göre elbette hayır; görünüşe göre meselenin tek "kesin gerçek"i budur. Birey dışında olan ve var olmayan fenomenlerin varlığını ayakta tutacak güçte olan tek gerçeklik nedir? Yanıt elbette toplumdur; toplumsal malzemeden oluşmuş toplumsal. Burada kendi araştırmalarımız daha da büyük bir ikinci fantezi dünyası doğuracaktır: Kandırılmış fertlerin dar zihnini dolduran var olmayan kendiliklerin varlığını ayakta tutmakla görevli var olmayan toplumsal şey. Üstelik tüm bunlar iyi bilim ve ağırbaşlı akademi adınadır! Bu esnada sıradan insanlar kendilerinin *dışındaki* gerçek kendilikler tarafından eyleme geçirildiklerinde ısrar eder dururlar.

Fakat her bilim, gözlemciyi yeni bağlantı türlerine duyarlı hale getirmek için riskli ve yapay aygıtlar icat etmelidir. İnsanlara bir şeyler yaptıran faillerle karşılaşmayı reddetmek ampirik açıdan absürd değil midir? İnsanların inatla söylediği niçin ciddiye alınmasın ki? Kendilerini "eyleme geçiren" şeyi gösterdiklerinde parmaklarıyla işaret ettikleri yön neden izlenmesin? (Muhtemelen sahte) bir Çin atasözü şöyle der: "Bilge kişi ayı gösterdiğinde, aptal parmağa bakar." Sosyal bilimlerin, araştırmacıları aptala dönüştürmek için koca disiplinler yaratacak kadar bayağı olduğunu bir türlü kabul edemiyorum. Dinde önemli olanın, inananların hep ısrarla söylediği gibi, insanlara bir şeyler yaptıran varlıklar olduğu neden söylenmesin?[31] Bu, var olmayan iki imkânsız sahanın icat edilmesine göre daha ampirik, muhtemelen daha bilimsel, daha saygılı ve daha ekonomik olacaktır: Bir yandan inananın zihni, öte yandan toplumsal gerçeklik, daha fazla yanılsamayla desteklenen illüzyonların arkasında gizlidir. Ayrıca "inanç" nosyonuna inanmakta o kadar bilimsel olan nedir?

Böyle bir varsayılan düzenleme –önce nesneye, daha sonra standartlaştırılmış toplumsala bakma– kabul edilirse, elbette bir güçlük-

31 *Les Guerres de la Vierge*.

le karşılaşılır. AAT'nin her teorinin yazgısından kaçabileceğini düşünecek kadar naif değilim: Düşünmek, çetin sorunları çözmek değil, sadece bunların yerini değiştirmektir. Nesnelerle böyle bir karşılaşmanın vuku bulabilmesi için diğer dolaşımdaki kendiliklere yurttaşlık hakkı iade edilmelidir ki bunlar eski üyelerle eşit bir söz hakkına sahip olsunlar. Fakat sosyalin sosyologları tüm bu yabancıl nesneleri feshetmiş olmakla övünmez mi? Dinden bahsederken tanrıları, sanatı analiz ederken şaheserleri ve bilimi incelerken nesnel olguları gerçekten anmamız gerekir mi? Sosyal bilimin aşmış olmakla gurur duyduğu engel tam da bu değil midir? Dolaşımdaki toplumsal olmayan kendilikleri anmak en tutucu, gerici, arkaik hamle değil midir? AAT'nin kazandığı veya kaybettiği nokta buradadır. *İnsanlara bir şeyler yaptıran varlıkları ciddiye alan* bir sosyal bilim öngörebilir miyiz? Tıpkı zoologların hayvanlarıyla ve botanikçilerin bitkileriyle yaptığı gibi "deneyimde verilen" şeyin tuhaf niteliğine saygı göstermek anlamında, sosyoloji ampirik olabilir mi? Dünyayı dolduran tüm kendilikleri toplumsal "malzeme"den yapılmış bir taklitle ikame etmek yerine, toplumsal olmayan bir varlıktan ötekine kayan toplumsal bağlantıların izini sürebilir miyiz? Daha da basiti: Sosyal bilimin inceleyecek *gerçek bir nesnesi* olabilir mi?

Kesin bir şekilde reddetmeden önce, varsayılan düzeneği değiştirip toplumsal açıklamalar arayışıyla lafı dolandırmak yerine ilk önce nesneleri düşünecek olsaydık araçlarımızın hassaslığının ne olacağını bir an düşünün. Daha sonra bunu biraz önce ele alınan örnekte dine ihtimam gösterilmeme şekliyle bir karşılaştırın. Örneğin sanat eserlerini düşünün.[32] Dini hariç tutarsak, eleştirel sosyolojinin sanat sosyolojisi kadar ezdiği başka bir alan olmamıştır. Her heykel, her resim, her üstün nitelikli yemek [*haute cuisine*], her techno partisi ve her roman "arkalarında gizlenen" toplumsal faktörlerle hiçliğe indirgenerek açıklanmıştır. Platon'un mağara alegorisinin tersine çevrilmesiyle, insanların değer vermeyi öğrendiği tüm nesnelerin yerine, sanat eserinin değerlendirilmesinin "gerisindeki" yegâne "hakiki gerçeklik" olduğu varsayılan toplumsal gölgeleri dü-

32 1. Kısım'da bunun bilim sosyolojisinde neye yol açtığını göstermiştim.

şüren kuklalar geçirilmiştir. Toplumsal açıklama altını, gümüşü ve elması toprağa çeviren negatif bir Kral Midas rolünü başka hiçbir yerde bu kadar oynamamıştır. Bununla birlikte dinde olduğu gibi sanatta da insanların ne dediklerini dinleyecek olursanız kendilerine bir şeyler "hissettiren" sanat eserlerinin neden ve nasıl bu kadar derin bir şekilde *etkilediğini*, *duygulandırdığını* uzun uzadıya açıklayacaklardır. İmkânsız! Yasak! Etkilenmek [*affected*] yalnızca basit bir yapmacıklık [*affectation*] olabilir.[33] Eski düzeneği korursak ne yapmamız gerekir? Din, bilim ve siyasette olduğu gibi burada da insanlar sosyal bilimin "bilimsel" kavrayışıyla kendilerini kandırmaya sürüklenirler: Bir kez daha inananlara dönüştürülürler! Her zaman olduğu gibi, yine burada da "toplumsal açıklamalar"ın barbar saygısızlığından öfkelenen bazı insanlar ortaya atılır ve barbarlara karşı sanat eserinin "içsel kutsallık"ını savunurlar. Ne yazık ki –yamaç diktir ve sonuç kaçınılmazdır– "içselcilik" ile "dışsalcılık", estetik ile toplumsal açıklamalar arasında beşikteki bebekler gibi sallanır dururuz.

Elbette ampirik olarak verili olan bu değildir zira sanat eserleri dolayımıyla bağlandığımız varlıklar sosyologların toplumsalını kesinlikle andırmaz, ama "tarifsiz güzellik"teki "içsel öz"üyle yalıtılmış estetik nesneye de *kesinlikle benzemez*. Eski paradigmada –sanat eseri tarafından kaybedilen her şeyin toplumsal tarafından kazanıldığı, toplumsal tarafından kaybedilen her şeyin sanat eserinin "içsel nitelik"i tarafından kazanıldığı– sıfır toplamlı bir oyununuz olması gerekirken, yeni paradigmada her iki tarafın kazandığı bir durum mümkündür: Ne kadar çok bağlanma varsa o kadar iyidir.[34] Bu en sıradan deneyim değil midir? Bir resme bakarsınız; bir arkadaşınız fark etmediğiniz bir özelliğe işaret eder ve böylelikle bir şeyi *görmeniz sağlanır*. Gören kimdir? Elbette siz. Fakat arkadaşınız *olmadan* onu göremeyeceğinizi rahatlıkla teslim edeceksinizdir. Öyleyse o güç görünen özelliği kim görmüştür? Siz mi, yoksa arkadaşınız mı?

33 Bkz. Antoine Hennion, *La passion musicale: Une sociologie de la médiation*, 1993.

34 Bkz. Antoine Hennion ve Geneviève Teil, "Le goût du vin: Pour une sociologie de l'attention", 2003; ve Joseph Leo Koerner, *The Reformation of the Image*, 2004.

Soru saçmadır. Kim, bir şeye işaret etmenin tesirini eylemin toplamından *eksiltecek* kadar aptal olabilir? Ne kadar çok tesir [*influence*] varsa o kadar iyidir. Cilanın kalitesinin, sanat piyasasının prosedürlerinin, anlatı izlencelerinin bulmacalarının, uzun bir arabulucular korteji oluşturan koleksiyoncuların ardışık zevklerinin yavaş yavaş sizi etkilemesine izin verirseniz eserin "içsel" niteliği azalmayacak, aksine pekişecektir.[35] Ne kadar "akış" [*affluence*] varsa o kadar iyidir.[36] Aşikâr yanıt "akışına bırakmak" olduğu zaman, "izleyicilerden gelen" ile "nesneden gelen"i ayırt etmeye çalışmak mantık dışıdır. Nesne ve özne var olabilir fakat ilginç her şey akışın yukarısında ve aşağısında gerçekleşir. Sadece akışı takip edin. Evet, aktörlerin kendilerini veya daha ziyade onları eyleme geçiren şeyleri, yani dolaşımdaki kendilikleri takip edin.

Toplumsalın rölativite öncesi tanımında ön plana çıkarılan insani katılımcıydı ve daha sonra keskin bir sıçramayla ötedeki toplumsal dünyaya geçiliyordu. Toplumsal bağlardan oluşmadığı sürece hiçbir şeyin insanlarla karşılaşmasına izin verilmiyordu. Bu tuhaf diplomasinin adabı böyleydi. Yeni tanımdaysa tam tersi söz konusudur: İnsani üyeler ve toplumsal bağlam arka plana alınmıştır; artık vurgulanan, çoğalması birçok kendiliklerin yanı sıra yarı-nesne ve yarı-özne diye adlandırılabilecek şeyleri de üreten tüm arabulucular-dır. Kant'ın kullanımıyla daha da kırılgan hale gelmiş o talihsiz gökbilimsel mecazı alıp tersine çevirirsek, Kopernik öncesi sosyolojideki gibi, toplumsal kümelenmelerin etrafında dönen nesnelerden ziyade, toplumsal evrenin merkezini şimdi işgal eden birçok bağlanmadan çeşitli toplumsal kümelenmeler fışkırmaktadır. Bu metafor ne kadar ikircikli olursa olsun AAT'nin aradığı böyle bir perspektif kaymasıdır. Toplumsal dünyanın gerçek merkezi fail, kişi, üye veya katılımcı ya da toplum ve toplumun simgeleri değil, şeyler, yarı-nesneler ve

35 Svetlana Alpers'in *Rembrandt's Enterprise: The Studio and the Market*, 1988 kitabındaki gibi bazı sanat tarihçilerinin şaheserleri ele alış tarzı toplumsalın geri kalanına davranışın mükemmel bir örneğidir: Francis Haskell, *Patrons and Painters: A Study in the Relations Between Italian Art and Society in the Age of the Baroque*, 1982 gibi hiçbir sosyal teoriye bulaşmamış olanları için bile.

36 Bu yeni kelimeyi Yaneva'nın "L'affluence des objets" makalesine borçluyum.

bağlanmalardır. Sosyolojiyi sonunda –Kant'ın bir başka ifadesiyle– "bilimin emin yolunda yürüyebilecek" hale getirmenin daha iyi bir yöntemi değil midir bu?

Bu kitabın ilk sayfalarında, sosyalin sosyolojisi ile ortaklıkların sosyolojisi arasındaki farkı mümkün olduğunca keskin bir şekilde tanımlamam gerektiğinde, Tarde'ın izinden giderek ilkinin *explanans* ile *explanandum*'u karıştırdığını söylemek zorunda kaldığımı okur hatırlayacaktır: Toplum, ortaklıkların sonucudur, nedeni değil. O anda sadece nedensel etkililik yönünü değiştirdiği için bu katı ayrım pek ikna edici olamıyordu. Şimdi sanırım daha kesin bir tanım öne sürebilecek noktadayım: Tüm toplumsal dünyanın izini sürmenin, standartlaştırılmış toplumsal bağların sağladığı dar tanım dışında birçok başka yolu vardır.

Elbette basitleştirilmiş argümanı sürdürebilir ve örneğin toplumsal faktörlerin bilimi açıklamadığını, bilimsel *içeriğin* kendi *bağlamının* şeklini açıkladığını; toplumsal gücün hukuku açıklamadığını, hukuk pratiğinin *yükümlü* olmayı tanımladığını; teknolojinin "toplumsal açıdan şekillenmiş" olmadığını, daha ziyade tekniklerin toplumsal *bağlara* kaplam ve kalıcılık verdiğini; toplumsal ilişkilerin ekonomik hesapları "içine katmadığı"nı, ekonomistlerin hesaplarının aktörlere ekonomik tarzda davranma yetkinliği sağladığını, vs. iddia edebilirim. Tüm bu tersyüz edişlerin her biri AAT bakımından doğru olsa da kısmi kalacaklardı zira burada, neyin açıkladığı ve neyin açıklanacağına dair iki konumu olduğu haliyle bırakıp, birini diğeriyle sadece ikame ettim. Bu ilk formülasyonda toplumsal ortaklıkları izah etmez, daha ziyade ortaklıklar toplumsalı açıklar.

Fakat artık yeni düz-dünyada gezinmeye alışmaya başladığımızda, halihazırda istikrara kavuşmuş toplumsal bağlar deposuna başvuracak bir toplumsal açıklama itkisinin kendisiyle birlikte bu iki konum da ortadan kaybolmuştur: Toplumsal, bir yer, bir şey, bir alan veya bir tür malzeme değil, yeni ortaklıkların geçici hareketidir. Bu topografi değişimi, aynı AAT argümanının çok daha riskli görünse de daha ilginç bir şekilde sunulmasına olanak verir. Böylelikle diğer kendiliklerin de kolektife girmesine izin veren, tabiri caizse –tıpkı

sosyologların toplumsalı kadar eksiksiz, her yerde bulunan, saygın ve ampirik olan fakat söz konusu sosyologlar tarafından sonuna kadar takip edilmemiş– iniş pistleri sunmaya başlayabiliriz.

Mesele sadece sözgelimi hukukun, toplumsal kuvvetlerin üzerindeki tesiriyle açıklanamayacağını söylemek değildir; hatta açıklanacak bir toplum olmadığı için, hukukun toplumu açıklaması gerektiğini söylemek de yanlış olacaktır. Hukukun yapacak daha önemli işleri vardır: Bunlardan biri, kendilikler arasında *hukuki bir şekilde* ortaklıklar kurmak için arazi boyunca dolaşmaktır. Bilim elbette toplumsal bağlamıyla açıklanamaz fakat toplumsal ilişkilerin bileşenlerini açıklamak için de kullanılmamalıdır. Onun da yapacak daha önemli işleri vardır: Bunlardan biri kendilikleri *bilimsel bir şekilde* birbirine bağlayarak her yerde dolaşımda olmaktır. Dini, toplumun hayalî bir tecessümü olarak açıklamak boş bir şey olsa da tersini yapmak da sadece bir gıdım daha iyidir; zira din, toplumun şeklini açıklamayı da hedeflemez. Onun da yapacak daha mühim işleri vardır; hukuk ve bilimin bir araya getirdiği kendilikleri bu kez *dinî bir şekilde* birbirine bağlamak. Siyaseti iktidar ve egemenlikle açıklamak tartışmalı bir husus olduğu için argümanı ters çevirmenin de bir anlamı olmayacaktır. Siyasetin çok daha önemli bir görevi vardır; siyasi teşekkülün paradoksal şeklinin izini *siyasal bir şekilde* tekrar tekrar sürmek. Artık sahnenin merkezinde olan birçok diğer *bağlayıcı* türü için de aynısı söylenebilir zira toplumsal bağlantıların izini süren bunların yer değiştirmeleridir. "Toplumsal bağlantı" ifadesi bildiğimiz gibi "toplumsaldan oluşan bağlantılar" anlamına değil, toplumsal olmayan öğeler arasındaki yeni ortaklıklar anlamına gelir.

Bardağı taşıran son damla olduğu için şimdi işin en nazik kısmına geliyoruz: Yerini değiştirme, tamam ama *neyin* yerini değiştirme? Hukuki, dinî, bilimsel, teknik, ekonomik ve siyasi ortaklıklar kurma "şekiller"i ne anlama geliyor? Bu, toplumsal bağların dereceli tanımlarının bıraktığı izlerle nasıl kıyaslanabilir? Kopernik devrimi analojisi bu noktada bir örtmece gibi görünebilir; şayet bu sıfatın anlamını bütünüyle değiştirmezsek her türlü "sosyal" bilimle gerçek kopuş burada yaşanacaktır; ve şu âna kadar kitabı elinden bırakmamasını

sağladığım birkaç okur bu aşamada teoriyi tamamen terk edebilir.[37] AAT'nin nihai amacı olarak gördüğüm şeyi anlamak için şu âna kadar sahneye girmesi katiyen yasaklanmış kendiliklerin kafeslerinin kapısını açıp tekrar dünyada dolaşmalarına izin vereceğiz.[38] Bunlara ne ad verebilirim? Kendilikler, varlıklar, nesneler, şeyler; belki de görünmezler demek gerekir.[39] Kolektifi bir araya toplayışlarında kullanılan farklı tarzları göz önüne sermek bambaşka bir kitap gerektirecektir; neyse ki burada söz konusu argümandan pozitif bir şekilde bahsetmem gerekmiyor; sadece gidilecek yöne işaret etmem ve sosyalin sosyolojisine çok fazla bağlı kaldığımızda "nesnel" olma şansımızın neden minimuma indiğini açıklamam yeterli.

Rölativite metaforunu sanırım çok kullandım ama aradaki paralellik şaşırtıcı: Toplumsal açıklamayı terk etmek eteri terk etmek gibidir; gözlemcileri çelişkili özelliklere sahip kendilikler icat etmeye zorlayarak ve gerçek kendiliklere karşı körleştirerek bir bilimin gelişimini imkânsız hale getiren yapay olgu hariç kaybedilen bir şey olmamıştır. Önerdiğim tuhaf hamlenin temel avantajı, tüm üyelerin gerçekte ne yaptığına dair sosyal bilimcilerin ampirik bir kavrayış oluşturmasına izin vermesidir. Toplumsal açıklamalar, standartların oluşturulması ve yayılması içine taşındığında sonunda kolektifi kendi tarzlarına göre bir araya getiren başka varlıklar vurgulanabilir. Hiçbir dindar kişi salt bir inanan statüsüne indirgenmeyi kabul etmemiştir, öyleyse neden inanç dinî "açıklama"nın tek yoluymuş gibi davranılır? Hiçbir sanat düşkünü "öznellik" ile "nesnellik" arasında salınmamıştır, öyleyse neden zorla sanat sosyolojisini bu yapay ikileme sokalım? Hiçbir mühendis insanların toplanması ile makinelerin toparlanışını ayırmamıştır, öyleyse neden meseleyi sanki toplum ile

37 Ayrıca yine bu noktada, toplumsal dünya tanımını örmekte kullandığı seyir türlerini farklılaştırmayı asla gerekli görmemiş Tarde'la sonunda yollarımı ayırmak zorundayım. Bu anlamda Tarde sosyolojinin rölativist değil, tözsel bir tanımını muhafaza etmiştir.

38 Böyle bir hareketin sosyal bilimin sahasının ötesinde, felsefeye sürüklüyor olması mümkün. Fakat Mol'dan "ampirik felsefe"nin sosyal bilim yapmanın başka bir yöntemi olduğunu öğrenmiştim.

39 Her gizli kuvveti reddettiğim için pozitivizmle suçlanmışsam (ikinci belirsizlik kaynağı, s. 67) bunun geçici bir izlenim olduğu umarım şimdi açıktır.

teknoloji ayrı tutulmalıymış gibi açıklayalım? Hiçbir laboratuvar araştırmacısı bir nesneyi "görünür kılma" çalışmasından bağımsız olarak "verili" bir nesneyle karşılaşmamıştır, öyleyse neden "gerçekçilik" ile "konstrüktivizm" alternatifi ilginçmiş gibi davranalım? Hiçbir siyasetçi salt tahakkümle karşılaşmamıştır, öyleyse neden biçimsel prosedürler ile gerçek toplumsal kuvvetler arasındaki ayrım önemliymiş gibi yapalım? "Ampirik" kelimesi "deneyime sadık olmak" anlamına geliyorsa, öyleyse toplumsalla en sıradan karşılaşmalarda verili olana neden saygı duymayalım?

Arabulucular sonunda bize gerçek adlarını söylediler: "Kendinizi toparlanışların tek bir standartlaştırılmış versiyonuyla kısıtlayarak şu âna kadar toplumsal diye adlandırdığınız şeyin yaptığı kadar kapsamlı bir şekilde kolektifi bir araya toplayan varlıklarız; aktörleri takip etmek istiyorsanız bizi de takip etmek zorundasınız." Arabulucuları bu kadar titizlikle ele almaya başladığınızda pek azının önceki iki derleyicinin –toplum ve doğa– sunduğu ontolojik dağarcıktan memnun olduğunu fark edersiniz. Hukuk, bilim, din, ekonomiler, psişeler, ahlaki doktrinler, siyaset ve örgütlenmelerin her birinin kendi varoluş tarzları, kendi dolaşımları olabilir. İçinde yaşanılan dünyaların çoğulluğu zorlama bir varsayım olabilir fakat dünyamız içindeki varoluş usullerinin çoğulluğu bir gerçektir.[40] Sosyolojinin bunu göz ardı etmeye devam etmesi için bir neden var mıdır?[41]

Sorun, sosyal bilimlerin aynı zamanda modernleştirme görcviyle meşgul olmaları gerektiğine inandıkları için hiçbir zaman gerçekten ampirik olmaya cesaret etmemiş olmasıdır. Ne zaman bir soruşturma ciddiyetle başlatılsa bir tür siyasal önem kazanma gereksinimiyle yarıda kesiliyordu. Sosyal bilimlerin üç farklı görevi diye adlandırdığım şeyi ayrı tutmak bu yüzden çok önemli: ihtilafların harekete geçirilmesi, bu ihtilafların istikrara kavuşturulması ve siya-

40 Souriau'nunki gibi bir felsefeyi o kadar ilginç kılan da budur, bkz. Etienne Souriau, *Les différents modes d'existence*, 1943. Bu farklı varoluş tarzlarını tanımlamak ve keşfetmek, sözceleme usulleri soruşturması olarak adlandırdığım sonraki projem olacak.

41 Luhmann'ın özerk küreler nosyonu üzerinden farklara saygı duymaya yönelik ustaca teşebbüsü, basitleştirilmiş bir biyolojiden ödünç alınan meta-dil üzerinden tüm küreleri betimlemekte ısrar etmesi nedeniyle ne yazık ki boşa gitmişti.

si kaldıraç arayışı. Fakat bu son siyasi epistemoloji meselesini ele almadan önce, bu girişi kaleme alma nedenim olan kafa karıştırıcı bir başka özelliğe işaret etmek istiyorum. Yerleştirmeyi başardığım tüm diğer "mengeneler"den farklı olarak bu, ağların sürekliliğini, izlerin ve belgelerin *terra firma*'sını[42] bozacak. Bu bizi doğrudan denize, cehaletimizin denizine geri götürecek.

Plazma: kayıp kütleler

Doğa "içinde" olmadığımız gibi, toplum "içinde" de olmadığımızı keşfetmek ne büyük bir rahatlama. Toplumsal, her bir hareketimizin içine katıldığı elle tutulamaz engin bir ufuk gibi değildir; toplum eski ilmihallerdeki kadiri mutlak tanrı gibi tüm hareketlerimizi izleyen, en gizli düşüncelerimizin her birini yoklayan, her yerde olan, her şeyi bilen bir varlık değildir. Aksesuvarlar, dümenler, koordinat sistemleri ve mengenelerden oluşan bir liste önerdiğim düzleştirilmiş araziyi çizmeyi kabul ettiğimizde, toplumsal –en azından kalibre edilmiş, istikrara kavuşturulmuş ve standartlaştırılmış kısmı– yalnızca daha fazla aygıt, harcama ve kanalla genişleyebilen minik nakil hatlarında dolaşıma sokulur. Bütün yani sistematik veya yapısal olan göz ardı edilmez, daha ziyade topluma dair eksiksiz panoramalar sunan birçok Omnimax sinema salonundan biri içine dikkatle yerleştirilir ve izlenim ne kadar nefes kesiciyse odanın da o kadar kuşatılmış olması gerektiğini artık biliyoruz. Toplum her şeyin "içine" katıldığı bütün değil, bağlantıları kalibre ederek ve ulaştığı her kendiliğe bir kıyaslanabilirlik olanağı sunarak her şey "üzerinden" yol alan şeydir. Televizyonlara kablo bağlamamız gibi şimdi toplumsal kanallara da "bağlantı yapma"yı öğrenmemiz gerekiyor. Web'in gerçekten dünya çapında olmaması gibi, toplum da bütünü kapsamaz.

Fakat sonraki soru o kadar basit, ileri atılacak adım o kadar kaçınılmaz, çıkarılacak sonuç o kadar mantıklıdır ki her okurun bu son

42 (İt.) Yeryüzünün kara kısmını. (Ç.N.)

boyutu öngörmüş olduğundan eminim. AAT'nin ileri sürdüğü gibi toplumsal arazinin böyle bir düz "ağımsı" topografisinin olduğu ve toplumu oluşturan bileşenlerin küçük kanallar içinde yol aldığı doğruysa böyle bir devre sisteminin gözenekleri *arasında ne vardır*? Birçok kusuruna rağmen ağ metaforunun hâlâ bu kadar güçlü kalmasının nedeni budur. Bağladıkları ve şeklini çizdikleri şeyin her santimetresini dolduran töz, yüzey, alan ve kürelerden farklı olarak ağlar, şebekeler ve "çalışma ağları" bağlamadıkları her şeyi *bağlantısız* halde bırakırlar. Bir ağ her şeyden önce boş alanlardan oluşmaz mı? "Toplumsal bağlam" gibi büyük ve kapsayıcı bir şeyin arazi boyunca metro veya gaz boruları gibi yol alması sağlandığında kaçınılmaz soru şudur: O dar dolaşım biçimlerine takılmayan şey ne tür bir malzemedir? Bu soru ortaya atıldığı anda arka plan ile ön plan baş döndürücü bir şekilde tersyüz olur. Tüm toplumsal dünya ölçübilimsel zincirleri içine geri yerleştirildiği anda devasa bir yeni arazi ortaya çıkar. Toplumsala dair bilgi, içinde yol aldığımız beyaz karınca tünelleriyle kısıtlıysa *dışarıda* ne olduğuna dair ne biliriz? Pek fazla şey değil.

Bir açıdan bu, biçimciliği maddi olarak ele almamızın bir sonucudur. Biçimcilik kendisine dair eksiksiz bir betimleme sağlamıyorsa bu, herhangi bir biçimcilik eylemini tamamlamak için başka bir yerden gelen ve tanımı gereği kendisi biçimsel olmayan *bir şey eklemeniz* gerektiği anlamına gelir. Wittgenstein'dan çıkarılacak en büyük ders budur: Kuralları takip etmenin gerektirdiği şeyin kendisi kurallar tarafından betimlenemez. Herhangi bir eylem şeklini tamamlamak amacıyla başvurmamız gereken "dışarısı"na dair en katı tanımı sunan gene Garfinkel'dir: "Biçimsel analitik bakımından izah edilemeyecek şeyler alanı, boy ve kapsam bakımından muazzam bir ölçeğe sahiptir."[43] Standartlaştırmanın gerçek önemini fark etmemişse de Garfinkel'in metaforu abartılı değildir: Biçimlendirdiğimiz şeyin göz ardı ettiğimiz şeye oranı gerçekten de devasadır. Normalde yorumlandığı haliyle toplumsal, en küçük bir hareketi bile gerçekleştirmek için gereken ortaklıklar sayısıyla karşılaştırıldığında küçücük kalır.

43 *Ethnomethodology's Program*, s. 104.

Aynı şaşkınlığı birçok farklı sosyal teori okulunda bulmak mümkün: *Eylem asla akla yatkın değildir.* Örneğin Howie Becker'in toplumsal pratiklere dair izahlarının cazibesi değilse bile büyük meziyeti budur. Betimlemeleri daima eksik, açık uçlu, ikircimli kalıyorsa, hep nedensiz yarı yolda duruyorsa bu, onun zayıflığı değil, deneyimin kestirilemezliğine aşırı dikkatinin bir sonucudur.[44] Bir ezgiyi öğrenmek, bir orkestrayı koordine etmek için büyük sayıda öğrenilmemiş, koordine edilmemiş eylem parçasını kavramanız gerekir. Farklı bir düşünce okulunu ele alırsak, Thévenot'nun en basit bir davranışı kavramaya başlamak için bile farklı eylem düzenlerini çoğaltmasının gerekmesi de bu nedenledir. Biçimciliğe dair biçimsel olmayan bir betimleme sağlanması gerektiği anda her düşünür bir Zeno'ya dönüşerek aradaki adımları *ad infinitum*[45] çoğaltır. AAT perspektifini tanımlamaya çalışırken Law'un "alternatif metafiziğin, dışarısının ezici, aşırı, enerjik, müstereddit bir potansiyellikler kümesi ve nihai olarak karar verilemez bir akış olduğunu varsaydığı" üzerinde ısrarla durmasının nedeni budur.[46]

Fakat her faaliyetin ortaya çıkması için gereken arka plana dair en radikal içgörüleri sunanın Tarde olması şaşırtıcı değil.[47] Önceki bölümlerde kullandığım büyük ile küçük arasındaki bağlantılara dair Tarde'ın yorumunun sonucudur bu. Büyük (devletler, kurumlar, piyasalar), küçüğün bir büyütülüşü olduğu kadar *basitleştirilmesidir de.* Ancak Tarde usulca şunu söyleyerek sağduyuyu bu kadar tersine çevirebilirdi: "Dolayısıyla bir cümlede, bir söylemdekine göre ve tek bir söylemde bir söylemler grubuna göre genelde daha fazla mantık olacaktır; tek bir özel ayinde tüm dinde olana kıyasla, tek bir yasa maddesinde tüm kanuna kıyasla, tek bir bilimsel teoride tüm bilime kıyasla daha fazlası vardır; ve bir kişi tarafından icra edilen tek bir işte kendi icralarının toplamındakine kıyasla daha fazlası vardır."[48] Bu ilkeye dayanarak makronun mikroyu kapsadığını düşünmemeli-

44 Howard Becker, *Outsiders: studies in the sociology of deviance and Becker, Art Worlds*, 1991.
45 (Lat.) Sonsuz biçimde. (Ç.N.)
46 *After Method*, s. 144.
47 *Psychologie économique*, s. 220.
48 *Social Laws*, s. 76.

yiz; mikro, bir yönünü, "kendilerinin bir cephe"sini geçici bir bütün oluşturmak üzere veren –"monadlar" olarak adlandırdığı– kıyaslanamaz kendiliklerin çoğalmasından oluşur. Küçük, büyüğe destek olur. Daha doğrusu büyük her an içinden çıktığı ve geri döneceği küçük içine tekrar çekilebilir. Nasıl ifade edersek edelim başka bir biçimlendirilmemiş fenomenler dizisine dikkatinizi vermediğiniz sürece toplumsalın anlaşılması mümkün olmaz. Sanki bir noktada sağlam karayı bırakıp denize gitmek zorunda kalmışsınız gibidir.[49]

Bu arka planı *plazma* olarak adlandırıyorum: yani henüz biçimlendirilmemiş, ölçülmemiş, toplumsallaştırılmamış, ölçübilimsel zincirlere dahil edilmemiş ve henüz ele alınmamış, araştırılmamış, seferber edilmemiş veya öznelleştirilmemiş şey.[50] Ne kadar büyüktür? Bir Londra haritası alın elinize ve şu âna kadar ziyaret edilmiş toplumsal dünyanın metrodan daha fazla yer kaplamadığını düşünün. Plazma Londra'nın geri kalanı, tüm binaları, sakinleri, iklimleri, bitkileri, kedileri, sarayları, atlı muhafızları olacaktır. Evet Garfinkel haklı: "Boy ve kapsam bakımından muazzam bir ölçeğe sahiptir."

Bu plazmanın kapsamını fark ettiğimizde pozitivist ve yorumlayıcı sosyolojilerin iki zıt sezgisini tekrar doğru yere koyabiliriz: Evet, herhangi bir eylem tarzına anlam vermek için dikkatimizi dışarıya yöneltmeliyiz; ve yine evet, bu eylem tarzlarının yorumlanışında belirsiz bir esneklik vardır. Fakat dışarısı toplumsal malzemeden oluşuyor değildir –tam tersi doğrudur– ve yorum, bireyleştirilmiş insani faillerin temel bir niteliği değildir – tam tersi doğrudur.

Bir davranışı yorumlamak için bir şeyler eklememiz gerekir fakat bu toplumsal bir çerçeve aramamız gerektiği anlamına gelmez. Kuşkusuz sosyologlar bir "dışarısı" aramakta haklıydılar ancak bu dışarısı, ölçülendirilmiş herhangi bir toplumsal mukim izinden ta-

49 Sloterdijk hepimizin içine katlanıp girdiği zarfların açık hale getirilmesi felsefesiyle –her ne kadar ağın metaforik dolaşımından çok farklı olsa da–, herhangi bir izahta daima eksik olanın ne olduğuna dair yeni bir güçlü betimleme sunar.

50 Rakamlara dönüştürülmeden önce plazma hakkında güzel bir örnek için, bkz. Emmanuel Didier, "De l'échantillon à la population: Sociologie de la généralisation par sondage aux Etats-Unis", 2001.

mamen yoksun olduğundan, bekledikleri hiçbir şeye benzemez. "Arkasında gizlenen bir şey" aramakta haklıydılar fakat bu şey ne arkadadır ne de gizlenir. *Aradadır* ve toplumsal malzemeden yapılmamıştır. Gizli değildir, sadece *bilinmezdir.* Gerçekleştirilecek her bir eylem şekline kaynak sağlayan engin bir içbölgeyi andırır; şehirli biri için kırsal alan gibi, evrenin ağırlığını dengelemeye çalışan bir kozmolog için eksik kütle gibi.

Bir davranışı yorumlamak istiyorsak birçok farklı versiyona hazır olmalıyız fakat bu yerel etkileşimlere dönmemiz gerektiği anlamına gelmez. Bu kitabın birçok noktasında yüz yüze etkileşimlerin, bireysel faillerin ve maksatlı kişilerin toplumun beyhude soyutlamalarından daha gerçekçi ve canlı bir mahal sağladığına inandıkları için fenomenologları ve belki de hümanistleri eleştirdim. Belirsizlikler üzerinde ısrar etmekte haklı olsalar da kaynaklarını yanlış yerlerde tespit etmişlerdi. Maksatlı insanlar, niyetsel kişiler ve bireyler kendisinde herhangi bir anlama sahip olmayan bir maddi olgular dünyasında tek yorumlayıcı failler değildir. Yorumlama, esneklik ve akışkanlıkla tek kastedilen, her eylem tarzının gerçekleşmek için başvurması gereken engin dışarısını kaydetmenin bir yöntemidir. Bu sadece insan eylemleri için değil, her faaliyet için geçerlidir. Yorumbilim insanların bir ayrıcalığı değil, tabiri caizse, dünyanın kendisinin bir özelliğidir. Dünya, birkaç belirsizlik gölünün araya serpiştirildiği sağlam bir olgular kıtası değil, birkaç ölçülendirilmiş ve sabitlenmiş biçimler adasının araya serpiştirildiği engin bir belirsizlikler okyanusudur.

Gerçekten o kadar az şey mi biliyoruz? Daha bile az. Paradoksal olarak bu "muazzam" cehalet birçok şeyi açıklar. Acımasız ordular neden bir haftada birden ortadan kaybolur? Sovyetler gibi koca imparatorluklar neden birkaç ay içinde sırra kadem basar? Dünyanın dört bir yanına yayılmış şirketler neden bir sonraki çeyrek dönem raporundan sonra iflas eder? Neden bazı şirketler borç batağındayken iki yarı dönemden kısa bir sürede büyük kâr etmeye başlar? Neden sessiz, sakin yurttaşlar devrimci kalabalıklara dönüşür veya asık suratlı kitle toplantıları parçalanarak birden neşeli bir özgür yurttaşlar kalabalığına dönüşür? Neden sönük bir birey, bazı belirsiz haber-

lerle aniden eyleme geçer? Neden bayat bir akademik müzisyen birden en cesur ritimlere kapılır? Generaller, başyazarlar, yöneticiler, gözlemciler, ahlakçılar sık sık bu ani değişimlerin yumuşak, elle tutulamaz bir sıvı niteliğine sahip olduğunu söylerler. Plazma kelimesinin etimolojisi de tam olarak budur.[51] Bu, toplumun katı mimarisinin arkada çökmekte olduğu, Büyük Leviathan'ın görünmez bir kusuru olduğu anlamına değil, toplum ve Leviathan'ın çok dar kanallar içinde dolaştığı anlamına gelir; o kadar dar ki etkinleştirilmeleri için etraflarındaki plazmadan gelen sayısız bileşene ihtiyaç duyarlar. Şu âna kadar daima daha geniş bir süreksizlikler zemini önünde düşünülmesi gereken izi sürülebilir bağlantılar üzerinden elde edilen süreklilik üstünde fazla durdum. Başka bir deyişle, çelişkili sezgileri muhafaza edilmesi gereken bir sosyoloji ortaya çıkmalıdır: Aynı zamanda hem katı hem de yumuşaktır bu sosyoloji. Hem toplumsal yapıların müthiş ataletini hem de bunların varlığını ayakta tutan inanılmaz akışkanlığı düşünebilmemiz gerekir: Söz konusu akışkanlık toplumsal yapıların dolaşmasına olanak veren gerçek mecradır.

Şu âna kadar betimlediğim her eyleme, eksik *kütlelerden* oluşan dev bir dağarcık eklemeniz gerekiyor. Bunlar izahları dengelemek için gerekse de *noksandırlar*. İyi haber şu ki, toplumsal teçhizat çok yer kaplamaz; kötü haber şu ki, bu dışarısı hakkında pek bir şey bilmeyiz. Yine de gerçekleşecek her –biçimlendirilmiş, yerelleştirilmiş, sürekli, izah edilebilir– eylem için bir rezerv, bir yedek ordu, engin bir bölge vardır; tabii bu ne bir ordu ne de bir bölgedir. Sosyologların toplumsalını neden inatla eleştirdiğim şimdi muhtemelen anlaşılıyordur; akıllarındaki toplumsal kolaylıkla teftişe açılamayan bir paketti. Toplum olarak toplumsal ile ortaklık olarak toplumsalı birbirine karıştırmama üzerinde çok ısrar ettiysem bunun nedeni söz konusu yedekleri seferber edebilmekti. Bekleme halindeki potansiyellerden faydalanmazsa herhangi bir siyasi eylem nasıl mümkün olurdu?

Toplumsal dünyanın yasaları yok değildir fakat bunlar, geleneğin başta düşündüğünden çok farklı bir konum işgal ederler. Sahne-

51 Bkz., *L'effet sophistique*.

nin *arkasında*, kafalarımızın *üstünde* ve eylemden *önce* değil, eylemden *sonra*, katılımcıların *altında* ve *ön plandadırlar*. Bir şeyleri örtmez, kapsamaz, bir araya getirmez veya açıklamazlar; dolaşır, biçimlendirir, standartlaştırır, koordine ederler ve bizzat kendilerinin açıklanması gerekir. Toplum diye bir şey yoktur ya da daha doğrusu toplum bütün sahanın adı değildir. Öyleyse baştan başlayıp sosyal bilimlerin şu âna kadar sadece birkaç küçük köprübaşı mevzii kurmuş olduğu engin araziyi keşfedebiliriz. Sosyoloji için keşif çağı yeniden başlayabilir fakat kendimize şu düsturu hatırlatmamız kaydıyla: *Boşlukları doldurma!* Bu disiplin konusunda neden sabırsız olmalıymışız? Sosyoloji, daha büyük birçok kardeşten oluşan geniş bir ailenin son ferdi olan yeni bir bilimdir. İlk başta büyüklerinin bilim ve toplumsal tanımını taklit ederek onların başarısına öykünmesi anlaşılır bir şeydir. İnsanın kendi yolunu bulması vakit alır.

SONUÇ: TOPLUMDAN KOLEKTİFE TOPLUMSAL TEKRAR BİR ARAYA TOPLANABİLİR Mİ?

Bu kitapta önerdiğim alternatif o kadar basit ki kısacık bir listede özetlenebilir: Toplumsal meselesi, dolandığımız bağlar çözülmeye başladığında ortaya çıkar; bir ortaklıktan diğerine beklenmedik hareketler toplumsalın tespit edilmesine olanak verir; bu hareketler ya askıya alınabilir ya da sürdürülebilir; zamanından önce askıya alındıklarında, normalde anlaşılan haliyle toplumsal, yani bir "toplum"un üyeleri veya "toplumsal aktörler" diye adlandırılan halihazırda kabul edilmiş katılımcılar deposu belirir; hareket kolektife doğru sürdürüldüğünde, daha sonra katılımcılara dönüşebilecek birçok toplumsal olmayan kendilik üzerinden ortaklıklar olarak toplumsalın izini sürer; sistematik bir şekilde peşine düşülürse bu iz sürme, benim kolektif olarak adlandırdığım ortak bir dünyaya dair müşterek bir tanıma varabilir; fakat bunu yaygınlaştıracak bir prosedür yoksa bir araya toplanamayabilir; ve son olarak, sosyoloji en iyi şekilde, katılımcıların kolektifi tekrar bir araya toplamaya açıkça dahil olduğu disiplin olarak tanımlanır.

Bu kitabın genel tonuna rağmen başlangıçta belirlediğim amaç

fazlasıyla kısıtlıydı: Bilim sosyolojisinden çıkarılan dersler nedeniyle "toplumsal" ve "bilim" kelimelerinin anlamı değiştirildiğinde *toplumsalın* bir *bilimi* tekrar mümkün olur mu? Başta okuru uyarmış olduğum gibi, adil veya tarafsız olmaya değil, sadece bu tuhaf başlangıç noktasından mümkün olduğunca çok sonuç çıkarırken tutarlı olmaya çalıştım.

Şimdi yolculuğumuzun sonuna geldik. Genelde tanımlandığı haliyle toplumsalın, uzun toparlanışlar tarihinde sadece bir an, siyasi teşekkül arayışı ile kolektif keşfi arasında askıda kalmış geçici bir biçim olduğu sonucuna varabiliriz. 19. yüzyıl ortasında doğuşundan 20. yüzyılın sonuna kadar sosyalin sosyolojisinin itici gücü olmuş büyük proje artık zayıfladı. Fakat umutsuz olmak için bir neden yok. Tersine bu, başka bir projenin, ilki kadar büyük bir projenin bayrağı devralması gerektiği anlamına geliyor. Sosyalin sosyolojisi kolektife varmanın birçok yolundan sadece biri olduğu için, ortaklıkların sosyolojisi toplumsal fikrinin askıda bıraktığını bir araya getirme misyonunu üstlenir. Öncellerimizin çabalarına hakkını vermek ve geleneklerine sadık kalmak için onların amaçlarını benimsemeli, bu amaca çok erken varıldığını sanmalarının sebeplerini anlamalı ve biraz daha iyi bir başarı şansıyla bu amacın peşinden nasıl gidilebileceğini görmeliyiz.

Toplumsalın eski tanımlarına adaletsiz, hatta kötü davranmış gibi göründüysem bunun nedeni, ortak dünyayı keşfetme görevini devam ettirmekte son zamanlarda daha da büyük zorluk yaşıyor olmalarıdır. Yeni ortaklıklar toplumsal kuvvetler paketi içinde depolandığında bunların içeriğini teftiş etmenin, son kullanım tarihini kontrol etmenin, açıklama iddiasında olduğu şeyi sonuna kadar taşıyacak vasıtalara ve enerjiye gerçekten sahip olup olmadıklarını doğrulamanın bir yolu yoktur. Önceki bölümde gördüğümüz gibi bu, sosyal bilimlerin biçimlendirme gücünü inkâr etmek değildir. Tersine, tam da toplumsal dünyayı ölçülendirmekte o kadar iyi oldukları için, toplumsal olmayan kendiliklerden oluşan ortaklıkları takip etmeye uygun değildirler. Toplumda yolunuzu bulmak açısından size harika bir donanım sağlayan dağarcık, kriz zamanlarında sizi bizzat felç eder. Dolayısıyla halihazırda kabul edilmiş toplumsal üyeler da-

ğarcığına bağlı kalma ve buna uymayanları verilerden çıkarma ayartısı büyüktür. Sosyal bilimlerin projesini sürdürürken ve onu içinden çıktığı şaşkınlık kaynağına geri götürürken, çok tuhaf toparlanış türlerine tekrar duyarlı hale gelmek en önemli noktadır. Modern olduğumuza inandığımız dönemde toplum ve doğa toplanışlarıyla yetinebiliyorduk. Fakat günümüzde neden oluştuğumuzu tekrar incelemeli ve bağ dağarcığını toplumsal açıklamaların önerdiği dağarcığın çok ötesine genişletmeli ve ortaklıklar sayısını artırmalıyız. Gelecekte kolektiflerin oluşuyor olabileceği kendilik türlerini anlamak istiyorsak bilim, din, siyaset, hukuk, ekonomi, şirketler, vs. her bir yerde tekrar bir bilmeceymiş gibi düşünmemiz gereken fenomenler sunar. Derleyicilerin yeterince kapsayıcı olmadığı ortaya çıktığına göre tekrar çizim tahtasının başına geçelim.

Bağlantıların izini sürme görevinin devam ettirilmesi ve bir kenara bırakmanın mantıklı olduğunu düşündükleri tüm o nesnelere geri yöneltilmesi gerektiği fikrinden sosyalin sosyologlarının rahatsız olabileceğini beklesem de AAT'nin onların projesiyle sürekliliği yine de yeterince açık olmalı. Birçok yöntembilimsel anlaşmazlık ve biraz homurdanma olabilir fakat kendi projelerinin bu şekilde sürdürülmesinden rahatsız olmamaları gerekir.

Eleştirel sosyolojiyle durum çok farklıdır. Bu etiketi, diğer okulların sık sık yapmaya özendiği gibi kendinizi yalnızca ölçülendirilmiş toplumsal dağarcıkla sınırlandırmakla kalmayıp, nesneleri bir kenara bıraktığınızda olanlara değil, aynı zamanda bu nesnelerin toplumsal bağlardan *oluştuğunu* ileri sürdüğünüzde olanlara da yakıştırdım. Aktörlerin kendilerinin kızgın tepkileri böyle bir indirgemenin tehlikesinin bir işareti değil, yegâne bilimsel ilerleme yolu olduğunun en iyi kanıtı olarak düşünüldüğünde, bu trend daha da endişe verici hale gelir. Araştırma nesneleri toplumsal bağlardan, yani daha önceki sosyal bilimcilerin resmî dağarcığın bir parçası olarak kabul ettiği şeylerden oluşuyorsa ve tek yalanlama kaynağının, yani "açıklanan" kişilerin itirazlarının önünü kestiyseniz burada AAT'yle herhangi bir uyumluluk görmek zordur. Bilim ve nesnellik açısından iddiaları ne olursa olsun, eleştirel sosyoloji –yeni verdiğim anlamda– sosyoloji olamaz zira toplumsal olmayan öğelerin izini

sürmek için aletlerini yenileme imkânı yoktur. Yeni durumlar ve yeni nesnelerle karşılaştığında, bunların halihazırda kabul edilmiş kuvvetlerin –iktidar, egemenlik, sömürü, meşrulaştırma, fetişleştirme, şeyleştirmenin– aynı küçük dağarcığından örüldüklerini tekrarlama tehlikesi taşır. Hukuk toplumsal olarak inşa edilebilir fakat keza din, ekonomi, siyaset, spor, ahlak, sanat ve diğer her şey de aynı malzemeden oluşmuştur; sadece "alan"ın adı değişir. Eleştirel sosyolojinin sorunu, haksız olmasının mümkün olmamasıdır.

Bununla birlikte bu sonuç kısmında söz konusu toplumsal eleştiri yapma yöntemiyle yüzleşmeliyim; çünkü, "İyi bir bilim nedir?" şeklindeki açık sorunun gerisinde daha alengirli siyasi uygunluk meselesi vardır. Birincisi tutku uyandırıyorsa ikincisi öfke uyandırır ve öfkeye de saygı gösterilmelidir.

Artık bu kitabın salt yapısından da açıkça anlaşılacağı gibi, toplumsalın deneyimine sadık kalmak için *art arda* üç farklı görev üstlenmemiz gerektiğini ileri sürüyorum: harekete geçirme, istikrara kavuşturma ve bileştirme. Gelecekteki herhangi bir toparlanışa yeni katılımcıların sayısını hesaplamak için öncelikle ihtilafların nasıl harekete geçirileceğini öğrenmeliyiz (1. Kısım); daha sonra aktörlerin kendilerinin biçimlendirmeler, standartlar ve ölçübilimler inşa ederek bu belirsizlikleri nasıl istikrara kavuşturduklarını takip edebilmeliyiz (2. Kısım); ve son olarak, böyle bir araya getirilen toparlanışların aynı kolektifte olma hissimizi nasıl yenileyebileceğini görmek istiyoruz. Şimdiye kadar bu son ödevin gerçekleştirilmesi gereken ânı ertelemeye çalıştım. Siyasi epistemoloji diye adlandırdığım meseleyi artık ele almanın vakti geldi.

Ne tür bir siyasi epistemoloji?

Sosyalin sosyolojisinin büyük bir kısmını kıyasıya eleştirmemi affettirmek adına müthiş biçimlendirme gücünü teslim ettikten sonra, şimdi de eleştirel sosyolojiye dair değerlendirmemi gözden geçirmem gerekiyor. Eleştirel sosyolojinin hatası eleştirel üstünlüğe sahip olmayı arzulaması değil, yanlış bir zamanda ve sosyolojinin diğer görevleri tamamlanmadan buna başvurmasıydı. Eleştirel sosyolojiyi

toplum ile kolektifi birbirine karıştırmakla suçluyorum. Hatası siyasi görünmüş olması veya bilim ile siyaseti karıştırması değil, her şeyden önce bir araya toplanacak kendiliklerin sayısını ölçmeye önem vermediği için hem bilime hem siyasete başarısız olmaya mahkûm bir tanım vermiş olmasıydı. Eleştirel sosyologlar, toplumsalın birkaç katılımcı türünden ibaret olduğunda ısrar ederek siyaset yapmanın zorluğunu küçümsemişlerdi. Toplumsal dünyayı oluşturan *bona fide* üyeler listesi peşinen büyük ölçüde kısıtlanırsa siyasetin başarıya ulaşmasının pek şansı olmadığına dikkat etmemişlerdi.

Bu kitapta neden aynı anda hem kendilik sayısını çoğaltıp, bunların girift metafiziğini takip edip, ihtilaflarının kapsamını araştırıp hem de hayalî, keyfî, çağdışı, arkaik, ideolojik ve yanıltıcı diye çoğunu dışlamaya çalışamayacağınızı defalarca gösterdim. Talihsiz bir dönemde doğan sosyoloji, bilimciliğin doruğunda doğa bilimlerini taklit etmeye ve geçilmesi gereken siyasi süreç yerine toplumsal meseleye acil çözüm isteklerini yanıtlamak için kestirmeden gitmeye çalışmıştı. Fakat bilim ile siyaseti fazla kolaylıkla kaynaştırarak toplumsalın ne tür bir toplumsal olmayan malzemeden oluştuğunu asla açıklayamamıştı ve ayrıca kendi bilim kavrayışını geliştirecek kadar özgür de değildi. Sosyologlar böyle yapmakta haksız sayılmazdı; ortak bir dünyayı tanımlamak için "toplumsal" ve özellikle toplum kelimesini kullanarak çözümün eli kulağında olduğunu düşünmüşlerdi. İçinde bulundukları dönemin siyasi meseleleri hakkında söz sahibi olmak, modernleşmenin süratli ilerleyişine müdahale etmek veya en azından bilimlerinin yasalarını toplumsal mühendisliğe uygulamak istiyorlardı.

Fakat bu sebepler ne kadar saygın görünürse görünsün, ortaklıkları harekete geçirme ve toplama işini askıya almamalıdırlar. Bir araya toplanacak olan önce açılmaz, parçalara ayrılmaz ve teftiş edilmezse tekrar bir araya toplanamaz. Görünmez, izi sürülemez, her yerde bulunan ve bütünsel bir kuvvete karşı savaşmanız gerekiyorsa güçsüz ve tamamen yenik olacağınızı anlamak için olağanüstü bir beceri veya siyasi basiret gerekmez. Kuvvetler ancak direnci tek tek test edilebilecek küçük bağlardan oluşuyorsa belirli bir durumu değiştirme şansınız olabilir. Dobra dobra söylersek: Bir toplum varsa *o*

halde siyaset mümkün değildir.[1] Dolayısıyla ilk izlenimin tersine, siyasi uygunluk kazanma ile toplumsal açıklamalar sunma arasında güçlü bir çatışma vardır. Ya da en azından eleştirel sosyolojinin size otomatik olarak eleştirel bir üstünlük sağlayacağının bir teminatı yoktur.

Defalarca belirttiğim gibi eleştirel sosyolojinin büyük tehlikesi, açıklamakta asla başarısız olmamasıdır. Bu yüzden, ampirik olarak boş ve siyasi bakımdan değersiz hale gelme tehlikesiyle her zaman karşı karşıya kalır. Başarısızlık olasılığına açık kalmak önemlidir çünkü bilimsel kavrayışın kalitesini ve siyasi uygunluk şansını korumanın tek yolu budur. Burada bilim sosyolojisini temel alarak ileri sürdüğüm sosyal bilim tanımı, eski toplumsalın sınırında yarı yolda durmak yerine yeni ortaklıklar nereye götürüyorsa oraya gittiği için, ampirik bir kavrayışı üstlenebilmelidir. Meydana çıkardığı yeni katılımcılarla bir araya toplama meselesini tekrar ele aldığı için siyasi uygunluğunu geri kazanmalıdır. Fakat bu, bilim ile siyasetin eşzamanlı olarak uyumlu hale getirilmesini gerektirir. Bilim *ve* toplumu incelememizden öğrendiğimiz şey, "çift görmemek"tir.[2] Buradaki düşünce, toplumsala dair salt nesnel bir bilim için çabalamak veya –ilgisiz bir bilim hülyası terk edilmişse– sosyal bilimlerin siyasetin kirli oyunlarına saplanmasına seyirci kalmak değildir. Yalnızca bilim ile siyaset arasında başka bir rol dağılımının denenmesi anlamına gelir. Zorluk, ilgisizlik hülyası ile bunun zıddı angajman ve önem rüyası arasında gidip gelmekten ibaret değilse, bir şeyi incelemenin ne anlama geldiğine karar vermekten kaynaklanır.

Bu noktada AAT'nin iki simetrik ve çelişkili günahla suçlandığına işaret etmek yerinde olur: Birincisine göre, siyaseti bilim ve teknolojinin en kutsal yeri de dahil olmak üzere her yere yayar; ikincisine göre, eşitsizliklere ve iktidar mücadelelerine karşı o kadar ilgisizdir ki hiçbir eleştirel avantaj sağlamaz; iktidardakilerle sadece suç ortağı ol-

1 Bauman'ın toplumun devrimci siyasetin ikamesi olarak icat edildiği yönündeki argümanını genelleştiriyorum. Bkz. Bauman, *Postmodernity and its Discontents* ve Frédéric Audren'in sosyal bilimlerin tarihine dair tezi; Audren, "Les juristes et les sociologues".

2 Shapin ve Schaffer'in, *Leviathan and the Air Pump* kitabında kullanılan ifade budur. Siyasi epistemoloji bilim ile siyaset arasındaki güç paylaşımını betimlerken epistemoloji siyasetten çıkarılmış bir bilim teorisidir.

maktan memnundur.[3] Her ne kadar iki suçlamanın birbirini geçersiz kılması gerekse de –siyasetin egemenliği bu kadar genişletirken aynı zamanda bunun için nasıl bu kadar az şey yapabilir?–, bunlar illa da çelişkili değildir. Sol, özgürleşme projesini güçlendirmek amacıyla daima bilime yaslanmış olduğu için, bilimin siyasallaştırılması sömürülenlerin nesnellik ve rasyonelliğe başvurarak dengeyi onarmadaki tek şanslarını ortadan kaldırmaya karşılık gelir.[4] Kılık değiştirmiş ideolojiden ibaret olan sahte bilimler ifşa edilmeliyse de saf bilimler, tüm ihtilaflarda hakemlik etme yetkisine sahip tek yargıtay konumunu sağlarlar. Yalnızca en gerici insanlar aklın zayıflatılmasına sevinir. Akıl olmadığında mazlumlar "saf" güç ilişkileriyle baş başa kalır; ve o oyunda kuzular kurtlardan daha hızlı bir şekilde yenilecektir. Dahası AAT, siyasallaştırılmış bir bilimin anahtarlarını güçlünün eline vermekle, bir "mühendisler sosyolojisi"ne veya daha da kötüsü, aklın disiplin edici gücünden kurtarılmış olanlara, bilim ile ideoloji arasındaki farka daha da kayıtsız, daha da Machiavelli'ci, daha da entrikacı olmasını öğreten bir danışmanlar grubuna dönüşür. Ağların genişlemesi adına, çıplak kral en yeni hazır giyimle giydirilir.[5] AAT genişletilmiş bir Machiavelli'cilik biçiminden ibaret olur.

Bu eleştirilere hep şaşırmışımdır. Bana göre tersine, kendilerini ilerlemeci olarak adlandıranlar çeşitli özgürleşme programları için en elverişsiz koşulları sunan sosyal teoriye kapanmamalıdırlar. Toplumsal kuvvetlerin içeriğini teftiş etmenin ve ayrıştırmanın bir yolu yoksa o halde yapılacak pek bir şey yok demektir. Tüm farklı meselelerin arkasında aynı sistemin kapsayıcı mevcudiyetinin, aynı imparatorluğun, aynı bütünlüğün olduğunda ısrar etmek bana her zaman

3 Bkz. Alan D. Sokal ve Jean Bricmont, *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectual's Abuse of Science*, 1999; Langdon Winner, "Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivism and the Philosophy of Technology", 1993; ve Mirowski ve Nik-Khah, "Markets Made Flesh".

4 Bir nebze aptalca olan "bilim savaşları" sırasında bilim sosyolojisine ve özellikle AAT'ye karşı temelde sol adına savaşılmıştı. Bkz. bilim sosyolojisini Hindu kökten dincilerine aklı kısıtlamada yardımcı olmakla suçlayan Meera Nanda, *Prophets Facing Backward: Postmodern Critiques of Science and Hindu Nationalism in India*, 2003.

5 Ağlar nosyonu ile "akışkan sanatçısı" kapitalizm arasındaki yakınlık için, bkz. Boltanski ve Chiapelllo, *The New Spirit of Capitalism*.

uç bir mazoşizm vakası, üstün bir politik doğruculuğun acı tatlı hissinden keyif alırken kesin yengiyi garantilemenin sapkın bir yolu gibi görünmüştür. Nietzsche "hınç insanı"nın ölümsüz portresinin izini sürmüştü ve bununla Hıristiyanları kastediyordu; fakat bu tanıma eleştirel bir sosyolog da uyacaktır.

Öyleyse herhangi bir mücadele üzerinde düşünmeye başlamanın tek yolunun, yalnızca zayıf bağlardan, inşa edilmiş, yapay, atfedilebilir, izah edilebilir ve şaşırtıcı bağlantılardan oluşan bir yumak olduğu açık değil midir? Bütün karşısında diz çözmek ya da daha da kötüsü mutlak iktidarının yerini işgal etmeyi hayal etmek dışında yapacak bir şey yoktur. Eylemin ancak biçimler, yapılar, globalleşme ve bütünlüklerin küçük kanallarda dolaştığı ve bunların her bir uygulanışı için gizli potansiyellik kütlelerine ihtiyaç duyduğu açılmış, düzleştirilmiş ve boyutlandırılmış bir bölgede mümkün olduğunu söylemek daha emniyetli olacaktır. Şayet bu mümkün değilse o halde siyaset yoktur. Yeni kombinasyonlara ve şaşırtıcı olaylara başvurmadan hiçbir savaş kazanılmaz. Kişinin kendi eylemleri *sadece farklardan oluşan bir dünyada* "bir fark oluşturur." Fakat 2. Kısım'da ileri sürdüğüm üç hareketi uyguladığımızda ortaya çıkan toplumsalın topografisi de bu değil midir zaten? "Plazma"ya işaret ettiğimizde savaşması gerektiği şeye kıyasla boyu –Garfinkel'in sözüyle– "muazzam büyük" olan bir yedek ordu bulmaz mıyız? En azından kazanma şansı daha büyüktür; ve mazoşizmi besleme fırsatı daha azdır. Hedeflememiz gereken eleştirel mesafe değil, eleştirel yakınlıktır.

AAT'nin siyasi projesinin tam nerede olduğunu –ve dolayısıyla nerede yanıldığını ve onarılması gerektiğini– belirlemek güç olduysa bunun nedeni, siyasi uygunluğun bir sosyal bilim için ne olduğunun tanımının da değiştirilmesinin gerekmiş olmasıdır.[6] Siyaset, siyasetin neden oluştuğunu belirleme hakkına doğuştan sahip görünen birkaç kişinin eline bırakılmayacak kadar ciddi bir meseledir.

6 Bkz. Michel Callon, "Ni intellectuel engagé, ni intellectuel dégagé: la double stratégie de l'attachement et du détachement", 1999. Aşırı bir katılım olmama örneği için, bkz. Michel Callon ve Vololona Rabeharisoa, "Gino's lesson on humanity: genetics, mutual entanglements and the sociologist's role", 2004. Geleneksel Fransız "angaje entelektüel" figürüne karşı argümanın büyük bir kısmı Michel Foucault'yla etkileyici bir söyleşide görülebilir, *Dits et écrits: C 1*, 1994, s. 306.

Diğerleri arasında bir disiplin

Eleştirel sosyolojinin bilimle siyaseti karıştırdığını iddia ettiğimde yapmak isteyeceğim son şey, klasik siyaset-epistemoloji ayrımına dönmektir. Ayrıca böyle bir iddianın bir bilim sosyoloğunun ağzından çıkması çok tuhaf olurdu! Siyasi bir projeye sahip olmanın saygın bir bilimin işi olmaması gerektiğini –seçtiğim iki kahraman, Tarde ve Garfinkel siyasi coşkularıyla tanınmasalar bile– ileri süremem. Bununla birlikte –ister "doğa" bilimi ister "sosyal" bilim olsun– her bilimsel disiplinin müthiş *toplama* gücü düşünüldüğünde mesafeli, tarafsız, nesnel bilim ile angaje, militan, tutkulu eylem arasındaki zıtlık anlamsızlaşır. Sonuçta, sosyal bilimler doğa bilimlerinin bir araya toplama gücünü yakalamak zorundadır. Siyasi epistemoloji, iyi bilimin "pis siyasi düşünceler"le kirletilmesini önlemenin ya da pozitivistlerin "nesnellik bahanesi arkasında gizlenmeler"ini engellemenin bir yolu değildir. Bunları birbirine bağlayanın ne olduğunu –1. Kısım'da incelenen beş belirsizliği– kimse bilmediğine göre, özel bir disiplinler kümesinden faydalanan uyumlu, yapay, azimli ve yaratıcı bir çabaya ihtiyacımız olduğu kesin. Fakat bu disiplinler kimya, fizik, mekanik ve benzerleriyle aynı şekilde –yani dünyayı oluşturmak için sistematik bir şekilde yeni adayları bir araya getirme girişimleri olarak– anlaşılmalıdır.

Doğa bilimleriyle paralellik bu noktada kaçınılmazdır zira her iki bilim türü de toplama işinin zaten tamamlandığı düşüncesinden kurtulmak zorundadır. Başka bir çalışmada doğanın toplumla bu özelliği paylaştığını göstermiştim.[7] Aynı "harici gerçeklik" adı altında doğa nosyonu iki farklı işlevi birleştirir: Bir yandan dünyayı oluşturan varlıkların *çokluğu* öte yandan tek bir tartışmasız bütünde bir araya toplanmış olanların *birliği*. Gerçekçiliğe başvurmak kesinlikle yeterli değildir zira bu, çoklu endişe konularının yanı sıra birleşik maddi olguları tek bir pakete tıkıştırmak demektir. Dolayısıyla insanlar "doğa"nın ve "dış gerçeklik"in varlığından kuşku duyduklarında, endişe konularının maddi olguların egemenliği altında zamanından önce birleştirilmesine karşı çıkıp çıkmadıklarını veya

7 Burada Latour, *Politics of Nature* kitabında önerilen çözümü özetliyorum.

bilimlerin ifşa ettiği kendiliklerin çokluğunu inkâr edip etmediklerini asla bilemezsiniz. Birincisi kaçınılmazdır, ikincisiyse düpedüz aptalca.

Bu paketi açmak ve kamu denetimine olanak vermek için iki meseleyi birbirinden ayırt etmeyi önermiştim: Bunların ilki, birlikte yaşamak zorunda olduğumuz kendiliklerin çoğaltılmasıyla ilgili olan *–kaç kişiyiz biz?–* meselesi ve ikincisi, bir araya toplanmış kümelenmelerin içinde yaşanabilir bir dünya oluşturup oluşturmadığına karar vermekle ilgili olan *–birlikte yaşayabilir miyiz?–* meselesidir. Biliminsanları, siyasetçiler, sanatçılar, ahlak kuramcıları, ekonomistler, yasa koyucuların vs. becerileri her iki meseleyle de yüzleşmek için kullanılmalıdır. Bu farklı meslekler ilgilendikleri *alanlar* açısından değil, *aynı* alana uyguladıkları farklı *beceriler* açısından ayrıdırlar; tıpkı elektrikçi, marangoz, duvarcı, mimar ve su tesisatçısı gibi farklı mesleklerden insanların tek bir binada art arda veya paralel olarak çalışması gibi. Gelenek ortak menfaat (ahlakçının meselesi) ile ortak dünyayı (doğal olarak verili) ayırt ederken ben "doğa siyaseti" yerine *tek bir ortak dünyanın aşamalı oluşturulmasını* geçirmeyi önerdim. Bana göre bu, bilim ve siyaseti baştan tanımlamanın ve çeşitli ekolojik krizlerin dayattığı siyasi epistemoloji ödevini yerine getirmenin tek yoluydu.

İki derleyicinin, doğa ve bilimin ortak noktalarını şimdi görebiliriz: Her ikisi de aynı ortak dünyayı iki zıt toplanmada bir araya getirme yönünde vakitsiz denemelerdir.[8] Siyasi epistemolojinin müşterek kazanımlarını betimlemek için hukuki bir metafor kullanarak *Modern Anayasa*[9] diye adlandırdığım budur. Dolayısıyla siyasetin ortak dünyanın aşamalı oluşumu olarak yeniden tanımlanması, önceki doğa toparlanışlarına olduğu kadar önceki toplum toparlanışlarına da uygulanmalıdır. Zorluk şu ki, bu aşamada simetri biraz bozulur;

8 Vahşi yaşam siyaseti simetrik bir yaklaşım zorunluluğuna harika bir örnek sağlar. Bkz. Charis Thompson, "When Elephants Stand for Competing Philosophies of Nature: Amboseli National Park, Kenya", 2002.

9 Burada *constitution* kelimesinin iki anlamı yani hem "bünye, oluşum" hem de hukuktaki "anayasa" anlamları kastediliyor. (Ç.N.)

siyasetin bu yeni tanımını eleştirel sosyolojiyle karıştırmak bu nedenle çok zararlı olacaktır.

Önceki doğa âlemindeki inatçı nesneler, doğa bilimciler haklarında ne derse desin tamamen göz önünde kalırken, önceki toplumdaki inatçı *özneler*, savuşturulduklarında nadiren şikâyet ettiklerinden veya en azından şikâyetleri nadiren dikkatle kaydedildiğinden kolaylıkla bastırılabilirler.[10] Sosyal bilimler çoğu zaman, bilimsel âleme dair doğa bilimlerinin çoğundan daha iç karatıcı ve daha boş (maddi olgularla ve katı bir nedensellik zinciriyle dolu) bir tablo çizme eğilimindedir! Bununla birlikte iki durumda da bir araya getirilmesi gereken –yani arabulucular, dolaşımdaki nesneler ve varlıklar olarak adlandırdığım eski doğa ve toplum toplanışlarının eski üyeleri– ne maddi olgulara ne de toplumsal aktörlere benzer.

Bu hususu anlamak için bir maddi olgu olmanın "doğal" bir varoluş tarzı değil, çok tuhaf olsa da bir *antropomorfizm* olduğunu hatırlamamız gerekiyor.[11] Şeyler, sandalyeler, kediler, halılar ve kara delikler asla maddi olgular gibi davranmaz; insanlar bazen soruşturmalara *direnmek* için siyasi nedenlerle öyle davranır. Dolayısıyla "insanlara şeylermiş gibi davranmayı" istemek absürddür. En kötü ihtimalle bu, insanları fizik, biyoloji, bilgisayar bilimlerindeki diğer endişe konularıyla *eşit düzeye* yerleştirmek olurdu. Karmaşıklık üzerine karmaşıklık eklenmiş olurdu. "Nesneleştirilmiş insanlar" karıncalar, şempanzeler, çipler ve parçacıkların düzeyine "inmek" şöyle dursun, bilakis *çıkacaklardır*. Şimdi anladığımız haliyle "şeymiş gibi davranılmak", salt maddi olgulara "indirgenmek" değil, endişe konularınınki kadar çeşitli bir yaşam sürmeye izin verilmesidir. İndirgemecilik kaçınılması gereken bir günah veya sadık kalınması gereken bir erdem değildir: "Üst düzey"in indirgendiği öğeler en az "alt düzey"deki kadar karmaşık olacağı için pratik bir imkânsızlıktır. Eleştirel sosyo-

10 İnsanların ve insan olmayan kendiliklerin karşılaştırmalı inatçılığı hakkında bkz. Despret, *Naissance d'une théorie éthologique* ve Stengers, *The Invention of Modern Science*.

11 "Inanimizm" en az "animizm" kadar bir tasvirdir. Tasvir nosyonu için, bkz. s. 80. Dünya içinde bu çeşitli işlevlerin dağılımı hakkında ustaca bir soruşturma için, bkz. Descola, *La nature des cultures* (özellikle doğalcılığın antropomorfik karakterini ispatlayan bölüm).

logların ellerindeki insanlara zoolojideki balinalar, biyokimyadaki genler, primatolojideki babunlar, toprakbilimdeki toprak, kanser araştırmalarındaki tümörler veya termodinamikteki gaz *kadar iyi* davranılabilseydi keşke! En azından karmaşık metafiziklerine saygı gösterilir, inatçılıkları tanınır, itirazları geliştirilir, çoklukları kabul edilirdi. Ne olur, insanlara şeymiş gibi davranın, onlara en azından sıradan endişe konularına bahşettiğiniz gerçekçilik düzeyini sunun, maddeleştirin, evet mümkün olduğu kadar *şeyleştirin* onları!

Doğal veya toplumsal, gerici veya ilerici biçiminde pozitivizmin yanlış olmasının nedeni "insan bilinci"ni unutması ve "donuk veriler"e bağlı kalması değildir. Siyasi olarak yanlıştır. Endişe konularını *çok hızlı, gereğini yerine getirmeden* maddi olgulara indirgemiştir. Gerçekçiliğin iki görevini birbirine karıştırmıştır: çokluk ve birleştirme. Ortaklıkları harekete geçirme ile bunları bir kolektifte bir araya getirme arasındaki ayrımı bulandırmıştır. Yorumbilimsel sosyoloji taraftarları haklı olarak bunu hissetmişti; fakat doğa bilimleri ve maddi dünyaya dair düşünceleri o kadar tuhaftı ki bu tuzaktan nasıl kaçacaklarını bilememişlerdi. Nefret etmeye bayıldıkları indirgemecilerle birlikte bir bilimin –doğa bilimi veya sosyal bilim– bir siyasi projesinin olmasının anlamını yanlış anlamışlardı; "tarafsız" bir biliminsanı olmak ile "toplumsal açıdan bir önemi" olmak şeklindeki yanlış alternatif bundan kaynaklanır. Ortaklıkların sosyolojisinin, "sırf betimleyici" olmakla ve "siyasi projesi olmamak"la sıklıkla suçlanmış olduğunu görmek bu yüzden şaşırtıcıdır; halbuki tam tersine, asla temin edemeyeceği tarafsız bir bilim ile asla ulaşamayacağı siyasi bir uygunluk arasında hararetle mekik dokuyan sosyalin sosyolojisidir.

Bunun yerine iki başka prosedür kümesi ön plana getirilmelidir: Birinci küme, aktörlerin harekete geçirilmesini görünür hale getirir; ikincisi, kolektifin ortak bir dünyada birleştirilmesini birleşecek olanlar için kabul edilebilir kılar. Birinci küme nedeniyle AAT, sosyolojinin aktörün yerine kanun koyma dürtüsüne karşı savaşan tarafsız bir bilim gibi görünür. İkinci küme nedeniyle AAT, "bilgi kaynakları"na görünmez olduğu varsayılan bir toplum bilimi üretimini ve bir avangardın bilgiyi elinde tuttuğu iddialarını eleştirdiği için, daha çok siya-

si bir angajmana benzer. İhtilafların izini daha derinlemesine sürdüğümüz için, geleneksel sosyolojinin toplumsal mühendislik projesinin olanak verdiğine kıyasla daha tarafsız olmayı umuyoruz. Fakat aynı zamanda tarafsız bir bakışın bilimci rüyasının olanak verdiğine kıyasla daha angaje olmayı da arzuluyoruz. Bununla birlikte, tarafsızlık gibi bir şey önceden ele aldığımız dört belirsizlik kaynağının hareketе geçirilmesiyle sağlanırken, angajman ise kısmen kolektifi bir araya toplamaya yardımcı olan beşinci belirsizliğin sunduğu; yani, çoğu zaman sadece metinden oluşan kırılgan bir müdahale olan riskli bir izahın çok mütevazı mecrası üzerinden kolektife bir meydan, bir forum, bir alan, bir temsil sağlama olanağından kaynaklanır.

Dolayısıyla ortak dünyayı oluşturan şeyi bir araya getirmesi veya birleştirmesi anlamında inceleme yapmak, her zaman siyaset yapmaktır. Hassas mesele, ne tür bir toplama ve ne tür bir bileşimin gerektiğine karar vermektir. AAT'nin sosyalin sosyolojisiyle karşıtlığının daha da vurgulanması gereken nokta burasıdır. Toplumsal dünyayı oluşturan malzeme türünün ne olduğuna dair ihtilafların sosyal bilimciler tarafından değil, gelecekteki katılımcılar tarafından çözülmesi gerektiğini ve mevcut toplumsal bağlantıları oluşturan "paket"in her an kamu denetimine açık tutulması gerektiğini ileri sürüyoruz. Bu, *dikkate alma* ve *düzene sokma* görevlerinin ayrı tutulması gerektiği anlamına gelir. Artık gerçek sınama, hangi sosyal bilimlerin bu ayrımı korumakta iyi olduğunu tespit etmekten oluşur.

Coğrafyadan antropolojiye, muhasebeden siyaset bilimine, dilbilimden ekonomiye kadar bütün disiplinler, kolektifin tüm bileşenlerinin ilk başta yan yana konulup sonra tutarlı bir bütüne dönüştürülmesinin çeşitli yolları olarak sahneye girerler. "İncelemek" önce tarafsız bir bakış sunmak ve sonra araştırmanın sonuçlarıyla keşfedilen ilkelere göre eyleme sürüklenmek anlamına gelmez kesinlikle. Daha ziyade, her disiplin aynı anda hem dünyada işler halde olan kendilikler yelpazesini *genişletmekte* hem de bunların bazılarını sadık ve istikrarlı aracılara *dönüştürmeye* aktif olarak katılmaktadır. Dolayısıyla, örneğin ekonomistler en baştan beri orada olan ekonomik bir altyapıyı betimlememektedir. Aktörlerin daha önceden sahip olduklarını bilmedikleri hesaplama becerilerini açığa çıkarırlar ve bu yeni

yetkinliklerden bazılarının banka hesapları, mülkiyet hakları, kasa fişleri gibi birçok pratik araç ve başka eklentiler üzerinden sağduyuya katılmasını sağlarlar. Görmüş olduğumuz gibi sosyalin sosyologları bir toplumun ne olduğunu "keşfetmek"ten daha fazlasını yapmışlardır. "Toplumsal kuvvetler" tarafından ilişkilendirildiklerini önceden bilmeyen aktörler arasındaki bağlantıları çoğaltmaya daima aktif olarak katılmış ve aktörlere birlikte gruplanmaları için birçok yol sunmuşlardır. Psikologlar aynı anda psişeyi yüzlerce yeni kendilikle –sinir taşıyıcıları, bilinçdışı, bilişsel modüller, sapkınlıklar, alışkanlıklar– doldurmakta ve bunların bazılarını sağduyumuzun rutin bir parçası olarak sabitlemektelerdir. Coğrafyacılar nehirler, dağlar ve şehirlerin kendine özgü çeşitliliklerini temsil edebilmekte ve haritalar, kavramlar, yasalar, bölgeler ve ağları kullanarak içinde oturmaya elverişli ortak bir uzam yaratmaktadırlar. Dilbilimcilerin dilinde, tarihçilerin tarihinde, antropologların kültürel çeşitliliğinde, vs. aynı araçsal faaliyetler görülebilir. Ekonomi bilimi olmadan ekonomi olmaz; sosyoloji olmadan toplum olmaz; psikoloji olmadan psişe olmaz; coğrafya olmadan uzam olmaz. Tarihçiler olmasaydı geçmiş hakkında ne bilebilirdik? Dilbilgiciler olmadan dilin yapısına nasıl erişebilirdik? Bir örümceğin ağ örmesi gibi, *ekonomileştirme* ekonomistlerin, *toplumsallaştırma* sosyolojinin, *psikolojileştirme* psikolojinin, *uzamlaştırma* coğrafyanın ürettiği şeydir.

Bu, söz konusu disiplinlerin kurmaca olduğu, konularını hiç yoktan var ettikleri anlamına gelmez. Ortak adlarının belirttiği gibi bunların *disiplinler* olduğu anlamına gelir: Her biri belirli bir arabulucu türünü harekete geçirmeyi ve belirli bir istikrar türünü tercih etmiş ve böylelikle dünyayı eğitilmiş ve tamamen biçimlendirilmiş farklı türde sakinlerle doldurmuştur. Bir araştırmacı bir izah yazarken ne yaparsa yapsın, bu faaliyetin zaten zorunlu bir parçasıdır. Bu, sosyal bilimlerin bir *kusuru* değildir ve söz konusu döngüden kurtulsalar daha iyi olacakları anlamına gelmez. Onlar da tüm diğer bilimler gibi olağan failleri çoğaltma ve bunların bazılarını istikrara kavuşturma veya disipline etme işiyle meşguldürler. Bu anlamda bilim ne kadar tarafsızsa o kadar angaje ve siyasi açıdan önemlidir. Sosyal bilimlerin toplumsalı var etme, kolektifi tutarlı bir bütün olarak

üretme yönündeki kesintisiz faaliyetleri, toplumsalı "inceleme"nin büyük bir kısmını oluşturur. Bu yığına eklenen her izah aynı zamanda toplumsalın ne olması gerektiğine, yani ortak dünyanın çoklu metafiziğinin ve tekil ontolojisinin ne olması gerektiğine dair bir karardan oluşur. Grupların neden oluştuğunu, sınırları ve işlevlerinin ne olduğunu ve onları muhafaza etmenin en iyi yöntemlerini öğrenmeyi isteyen ekonomistler, coğrafyacılar, antropologlar, tarihçiler ve sosyologlar tarafından donanım ve teçhizat sağlanmayan grup oluşumları günümüzde enderdir. Bir sosyal bilimin bu kesintisiz çalışmadan kaçmak istemesi anlamsız olacaktır. Fakat bu işi *iyi* yapmaya çalışmak çok anlamlıdır.

Siyasetin farklı bir tanımı

Peki nihayetinde AAT'nin siyasi projesi nedir? Bu küçük okul, toplumsal çözüldüğünde hissedilen şaşkınlığa –sosyal bilimlerin yakın tarihi tarafından köreltilmiş bir deneyime– geri dönmenin çetrefilli bir yolundan ibaret olduğu için, siyasetle kastettiğimiz şeyi sezinlemenin tek yolu kökendeki o deneyime daha da yaklaşmaktır.

19. yüzyıl boyunca kitleler, kalabalıklar, endüstriler, şehirler, imparatorluklar, hijyen, medya ve her türlü icadın şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkışıyla bu hissin nasıl daima taze kaldığını görmek kolaydır. Tuhaftır ama bu his, felaketleri ve yenilikleri, tehdit altındaki insan sayısının artması ve ekolojik krizleriyle sonraki yüzyılda daha güçlü hissedilmeliydi. Bunun böyle olmaması, çok sayıda adayı dışlarken birkaç öğeyi özümsemeye çalışan toplumun ve toplumsal bağların tanımlarından kaynaklanıyordu. Doğalcılığın hüküm sürdüğü yerde toplumsalın bileşimini kısa bir süre için bile ciddiyetle tetkik etmek çok zordu.[12] AAT'nin yapmaya çalıştığı, doğa ve toplum aynı anda bir kenara bırakıldığında birçok yeni üyeden oluşan kolektifleri bir araya toplamanın zorluğuna yeniden duyarlı hale gelmekti.

12 Bu zorluğu *We Have Never Been Modern* adlı kitapta kavramaya çalışmıştım. Modernizm hiçbir zaman kendi zamanını yakalayamamıştır.

Sosyal bilimlerin merkezinde olduğunu düşündüğüm kriz hissi artık şu şekilde kaydedilebilir: Kendilikler yelpazesini genişlettiğinizde yeni ortaklıklar yaşamaya elverişli bir toparlanış oluşturmaz. Ortaklıkların tek başına yeterli olmadığı, ortak bir dünya *tasarlamak* için aynı zamanda bu ortaklıkların *oluşturulmuş* olması gerektiği sezgisi olarak tanımlarsak, siyaset burada tekrar sahneye çıkar. İyi ya da kötü, sosyoloji kardeşi antropolojiden farklı olarak asla bir metafizik çoğulluğuyla yetinemez; bunun yanı sıra bu ortak dünyanın birliğine dair ontolojik soruyu da ele almalıdır. Fakat bu kez benim sunduğum panoramaların içinde değil, dışarıda ve temelli olarak yapılmalıdır. Öyleyse hiçbir sosyolojinin, ortaklıkları "sadece betimlemek"le ve yeni bağlantıların salt çokluğunun seyriyle yetinemeyeceğini söylemek tamamen yerinde olur. Laurent Thévenot'nun paradoksal ifadesini tekrar kullanacak olursam, "bir birlikte yaşama bilimi" etiketini hak etmesi için başka bir görev daha gerçekleştirilmelidir.[13] Sosyoloji bir bilimse "birlikte yaşamak"la ne alakası olabilir? Mesele birlikte yaşamaksa neden bir bilime ihtiyaç duyalım? Yanıt: Var olan yeni aday sayısı ve birlikte yaşamayı olanaklı kılacağı düşünülen derleyicilerin dar sınırları nedeniyle.

Perde Arası bölümünde AAT yüzünden kafası o kadar karışmış olan LSE öğrencisi, siyasi uygunluk için çabalamakta haklıydı; keza siyaset bilimi, bilim sosyolojisi, feminist araştırmalar ve kültürel incelemeler bölümlerine eleştirel bir avantaj kazanmak, "bir fark yaratmak" ve dünyayı daha yaşanabilir bir hale getirmek için giren tüm gençler de öyle. İfadeleri naif olabilir fakat insanın kendisini sosyolog olarak adlandırıp sonra da onlara sanki bir ergen hayalinden bahsediyorlarmış gibi tepeden bakması nasıl mümkün olabileceğini anlamak zor. Bu siyasi angajman arzusu diğer iki görevle artık karıştırılmadığı zaman, kolektif yaşamın yeni adaylarının işe alım süreci kesintiye uğramadığı zaman, yeni kendilikleri tespit ve kabul etme, onlara bir barınak sağlama arzusu yalnızca meşru değildir; muhtemelen yaşamaya değecek tek bilimsel ve siyasi amaçtır da.

13 Thévenot, "Une science de la vie ensemble dans le monde".

"Toplumsal" ve "doğal" kelimeleri, kötü bir şekilde toplanmış bu her iki toplanışı da kat eden tamamen farklı iki projeyi gizliyordu: Biri umulmadık kendilikler arasındaki bağlantıların izini sürüyor, diğeri bu bağlantıları bir şekilde içinde yaşanabilir bir bütünde paketliyordu. Buradaki hata, aynı anda iki şeyi yapmaya çalışmak değildir, her bilim aynı zamanda siyasi bir tasarıdır; hata, ikincisinin aciliyeti nedeniyle birincisini yarıda bırakmaktır. AAT, diğer görev toplumsal alanın zamanından önce *kapanışıyla* sabitlenmiş dar sınırların ötesine götürülmezse ortak bir dünyayı bir araya toplama görevinin düşünülemeyeceğini söylemenin bir yoludur sadece.

Bilhassa bilim ve teknoloji, bir potada eritilecek katılımcıları muazzam düzeyde çoğalttıktan sonra bile Comte, Durkheim, Weber veya Parson'la hâlâ aynı aktör türlerini, aynı sayıda kendiliği, aynı varlık profillerini ve aynı varoluş tarzlarını aynı kolektif türlerine katmak zorunda olmamıza inanmak güçtür. Evet, sosyoloji göçmen kitlelere dair bilimdir fakat aynı anda hem elektronlar hem de seçmenlerle, GDO'lar ve STK'larla uğraşmanız gerektiğinde ne yaparsınız? Yeni ortaklıklar şarabını o tozlu, eski mataraya koyamazsınız. Kolektifi bu nedenle doğa ve toplumun bir genişlemesi olarak ve ortaklıkların sosyolojisini sosyalin sosyolojisinin kaldığı yerden sürdürülmesi olarak tanımladım.

İşte AAT'nin siyasi projesi olarak gördüğüm şey, siyasi uygunluk arayışıyla kastettiğim şey bu. Faillerin çokluğunu keşfetme görevi tamamlandığında başka bir soru ortaya atılabilir: Bu yeni *toparlanışlar* [*assemblages*] için hangi *meclisler/toplanmalar* [*assemblies*]?

Bu ifadeyi ona çok benzeyen fakat bizi tamamen farklı bir projeye götürebilecek başka bir ifadeyle karıştırmamaya çok dikkat göstermeliyiz. Siyasi bir soru ortaya atmak, çoğunlukla belirli bir durumun gerisinde o âna kadar gizlenmiş kuvvetlerin mevcudiyetini ifşa etmek anlamına gelir. Fakat bu durumda daha önce eleştirdiğim toplumsal açıklamalar sağlama tuzağına düşme ve burada siyasetle kastettiğim şeyin tam tersini yapma tehlikesine girersiniz. Yeni ortaklıkları "açıklamak" için halihazırda bir araya getirilmiş toplumsal bağlardan oluşan o eski dağarcığı aynen kullanırsınız. Siyaset *hakkında* konuşuyor gibi görünseniz de konuşmanız *siyasi* değildir. Yap-

tığınız, halihazırda standartlaştırılmış kuvvetlerden oluşan o küçük dağarcığı bir adım daha genişletmekten ibarettir. "Güçlü bir açıklama" sağladığınız için keyif duyabilirsiniz fakat sorun zaten budur: İktidarın genişlemesine katılmışsınız ama içeriğinin yeniden düzenlenmesine katılmamışsınızdır. Siyasi konuşmaları andırsa da adayları özel gereksinimlerine uyarlanmış yeni bir toplanmada bir araya toplamaya çalışmadığı için, siyasi görevle yüz yüze gelmeye başlanmamıştır bile. "Güç sarhoşu" sadece generaller, başkanlar, CEO'lar, çılgın biliminsanları ve patronlara uyan bir ifade değildir. Güçlü açıklamaların genişlemesini kolektifin oluşumuyla karıştıran sosyologlar için de kullanılabilir. İşte bu nedenle AAT'nin sloganı her zaman "Güçten uzak durun" şeklindedir; yani geri tepmesi ve hedefiniz yerine açıklamalarınızı vurması durumuna karşı güç nosyonunu kullanmaktan mümkün olduğunca kaçının. Kuvvetler ayrılığı olmadan kimse güçlü bir açıklama sunmamalıdır.[14]

Sonuç olarak eleştirel sosyoloji yapmak ile siyasi bir uygunluğu olmak arasında, toplum ile kolektif arasında –neden gizleyelim– bir çatışma vardır. Zorunluluğun demirden bağlarının izinin sürülmesi neyin olanaklı olduğunu keşfetmek için yeterli değildir. Eleştirel sosyolojinin güçlü açıklamalarının zehrini akıtmayı kabul ettiğimiz takdirde siyasi güdü şimdi farklı ve daha özel bir anlam kazanmaya başlar: Ortaklıkların yeniliğini kaydetmenin yollarını ararız ve bunları tatmin edici şekilde nasıl bir araya toplayacağımızı araştırırız.

Sonuçta, tuhaf ama siyasi uygunluğu garanti eden tek şey sosyal bilimin sonuçlarının tazeliğidir. Hiç kimse bu argümanı kamu tanımıyla John Dewey kadar iyi savunmamıştı. Bir sosyal bilimin önem ifade etmesi için kendini yenileme kapasitesi olmalıdır; siyasi eylemin "geri"sinde toplum olduğu varsayılıyorsa imkânsız bir nitelikti r bu. Ayrıca az sayıdan çok sayıya ve çok sayıdan az sayıya geçebiliyor olmalıdır; siyasi teşekkülün temsili açısından tanımlanarak genelde basitleştirilen bir süreçtir bu.[15] Dolayısıyla siyasi uygunluk testinden

14 Bu hususlara ve özellikle anahtar "toplanma/meclis" nosyonuna dair daha ayrıntılı bir açıklama için, bkz., *Making Things Public*.

15 *The Public and Its Problems*.

geçmek artık biraz daha kolaydır: Sosyoloji, kolektifi oluşturan bileşenler düzenli olarak yenilenecek şekilde uygulanmalıdır. Oluşum yolunu döngüyü tamamlayacak ve yeniden başlayacak şekilde açın ve bu esnada varlık tarzlarının ve sayısının ve böylelikle bir araya toplananların itaatsizliğinin çok erken önlenmemesini sağlayın. Her okur artık bu amaçlara ulaşmaya hangi sosyal teori türünün daha uygun olduğuna karar verebilecek durumdadır.

Bizim getirdiğimiz katkı, istikrara kavuşturma mekanizmalarını basitçe vurgulamaktır; böylelikle endişe konularının, maddi olgulara zamanı gelmeden dönüştürülmesi engellenir. AAT bu karışıklığı açıklığa kavuşturmanın, harekete geçirme ve birleştirme görevlerini ayırmanın, gereken yürütme prosedürlerini açıklamanın ve böylelikle bir sosyal bilimin siyasi açıdan daha önemli *ve* daha bilimsel olmasının anlamını değiştirmenin mümkün olması gerektiğini ileri sürer.[16] Bu anlamda, her ne kadar harekete geçirmenin kabul edilme tarzı ve bir araya getirme yöntemi nedeniyle farklılaşıyor olsa da AAT, öncellerinin bilim ve siyasete olan büyük ilgisini paylaşır. Şu âna kadar sosyalin sosyolojisi harekete geçirme ve bir araya getirme görevlerini *ayırt etmek* için açık prosedürler önermekle özel olarak ilgilenmemiştir. Dik başlı bir bilim sosyolojisinin ortaya çıkması nedeniyle tam da bilim ve toplumun ne olduğuna dair kavrayış değiştiği için, biz bu iki zıt ve tamamlayıcı harekette biraz daha iyi olduğumuzu ileri sürüyoruz.

En azından benim görüşüme göre, modernizasyonun sonu ile AAT'nin tanımı arasında bir bağlantı bulunuyor. Hâlâ modern olsaydık bu vicdan muhasebesini ve kılı kırk yarmayı göz ardı edebilirdik. Önceki modernizasyon görevlerine devam edebilir ve tarafsız bir bilim ve/veya bilim temelli bir siyaset için çabalayabilirdik. Bunun nedeni, sosyalin sosyolojisinin daima Batı'nın üstünlüğüyle yakından ilişkili olmasıdır; tabii buna o kadar yıkıcı ve egemen olması da dahildir. Öyleyse, müstakbel ortak dünyanın doğa ve toplumu nihai meta-dil olarak kullanarak daha iyi bir şekilde oluşturulabile-

16 *Agir dans un monde incertain.*

ceğini düşünüyorsanız AAT işe yaramazdır. Ancak yakın geçmişte "Batı" diye adlandırılan şey, dünyanın güçlenecek geri kalanına kendisini nasıl sunacağını gözden geçirmeye karar verirse AAT ilginç hale gelebilir. Eski Batı'nın apansız yeni zayıflığını kaydettikten ve gelecekte nasıl biraz daha hayatta kalabileceğini hayal etmeye çalıştıktan sonra, doğa/toplum derleyicilerinin muhtemelen temin edemeyeceği başkalarıyla bağlantılar kurmak zorundayız. Ya da başka bir muğlak tabirle, kozmopolitikaya dahil olmamız gerekebilir.[17]

Bu birçok hususun hiçbirini temellendirecek kadar konuşmadığımın tamamen farkındayım. Bu kitap, ilgili okurun bilim sosyolojisinin sosyal teori açısından sonuçlarını çıkarmasına yardımcı olmak için sadece bir giriştir. Bu becerilerin herhangi bir alanda kullanılıp kullanılmayacağını söylemek bana düşmez. En azından artık hiç kimse aktör-ağ teorisi projesinin sistematik bir şekilde sunulmadığından yakınamaz. Bu teoriyi bilerek kolay bir hedef haline getirdim; böylelikle hedefi vurmak için usta bir nişancı olmak gerekmeyecek.

Başlangıçta vaat ettiğimi tamamlamış oldum; yani görece mantıksız bir başlangıç noktasından tüm sonuçları çıkarmak adına yeterince tek taraflı olmak. Bununla birlikte benimsediğim uç konumların sağduyuyla bazı bağlantılarının olabileceği izleniminden de tamamen kurtulamıyorum. Aidiyetin anlamına dair birçok krizin yaşandığı bir dönemde, birlikte yaşama görevi artık aşırı basitleştirilmemelidir. Kolektiflerimizin kapısını şimdi o kadar çok başka kendilik çalıyor ki. Disiplinlerimizi bu sese kulak verecekleri şekilde yenilemeyi istemek ve onlar için bir yer bulmaya çalışmak absürd müdür?

17 Halihazırda birleştirilmiş bir kozmosu ima eden Stoa'cı veya Kant'çı anlamda değil, Stengers'in geliştirdiği anlamda, bkz. Isabelle Stengers, *Cosmopolitiques – C 1: la guerre des sciences*, 1996. Bu geleneğe dair bir inceleme için, bkz. Daniele Archibugi, *Debating Cosmopolitics*, 2003.

KAYNAKÇA

Abbott, E., *Flatland: a romance of many dimensions* (yazarın çizimleri ve Banesh Hoffmann'ın sunuşuyla), Dover, New York, 1992.

Akrich, M., "The De-Scription of Technical Objects", *Shaping Technology - Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, Bijker,W. ve Law, J. (yay. haz.), MIT Press, Cambridge, 1992, s. 205-224.

Akrich, M., "A Gazogene in Costa Rica: An Experiment in Techno-Sociology", *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*, Lemonnier, P. (yay. haz.), Routledge, Londra, 1993.

Akrich, M. ve Bouiller, D., "Le mode d'emploi: genèse et usage", *Savoir faire et pouvoir transmettre*, Chevallier, D. (yay. haz.), Editions de l'E.H.E.S.S, Paris, 1991, s. 112-131.

Akrich, M. ve Latour, B., "A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Non-Human assemblies", *Shaping Technology - Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, Bijker, W. ve Law, J. (yay. haz.), MIT Press, Cambridge, 1992, s. 259-264.

Alder, K., "A Revolution to Measure: The Political economy of the Metric System in France", *The Values of Precision*, Wise, N. (yay. haz.), Princeton University Press, Princeton, 1995, s. 39-71.

Alpers, S., *Rembrandt's Enterprise: The Studio and the Market*, University of Chicago Press, Chicago, 1988.

Anderson, W., *Diderot's Dream*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1990.

Aquino, P. d., "La mort défaite: Rites funéraires du candomblé", *L'homme*, 147, 1998, s. 81-104.

Archibugi, D. (yay. haz.), *Debating Cosmopolitics* (*New Left Review Debates*), Verso Books, Londra, 2003.

Audren, F. (yakında yayımlanacak), "Les juristes et les sociologues", doktora tezi, Paris Sorbonne, Paris.

Auroux, S., *La raison, le langage et les normes*, PUF, Paris, 1999.

Barnes, B., "Social Life as Bootstrapped Induction", *Sociology*, 17/4, 1983, s. 524-545.

Barry, A., *Political Machines: Governing a Technological Society*, Athlone Press, Londra, 2001.

Bastide, F., "The Iconography of Scientific Texts: Principle of Analysis", *Representation in Scientific Practice*, Lynch, M. ve Woolgar, S. (yay. haz.), MIT Press, Cambridge, 1990, s. 187-230.

Bastide, F., *Una notte con Saturno: Scritti semiotici sul discorso scientifico*, çev. Roberto Pellerey, Meltemi, Roma, 2001.

Bastide, F.; Callon, M.; Courtial, J. P., "The Use Of Review Articles In The Analysis Of A Research Area", *Scientometrics*, 15/5-6, 1989, s. 535-562.

Bastide, F. ve Myers, G., "A NightWith Saturne", *Science, Technology and Human Values*, 17/3, 1992, s. 259-281.

Bauman, Z., *Intimations of Postmodernity*, Routledge, Londra, 1992.

Bauman, Z., *Postmodernity and its Discontents*, Polity Press, Londra, 1997.

Bauman, Z., *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge, 2000.

Baxandall, M., *Patterns of Intention: On The Historical Explanation Of Pictures*, Yale University Press, New Haven, 1985.

Beck, U., *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, Londra, 1992.

Beck, U. ve Beck-Gernsheim, E., *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Londra, 1995.

Beck, U.; Giddens, A.; Lash, S., *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford University Press, Stanford, 1994.

Becker, H., *Art Worlds*, University of California Press, Berkeley, 1982.

Becker, H., *Outsiders: studies in the sociology of deviance*, Free Press, New York, 1991.

Benjamin, W., *The Arcades Project*, Harvard University Press, Cambridge, 2002.

Bensaude-Vincent, B., "Mendeleev's periodic system of chemical elements", *British Journal for the History and Philosophy of Science*, 19, 1986, s. 3-17.

Bentham, J. ve Foucault, M., *Le Panopticon précédé de l'oeil du pouvoir: entretien avec Michel Foucault*, Pierre Belfond, Paris, 1977.

Berg, M. ve Mol, A.-M., *Differences in Medicine: Unraveling Practices, Techniques and Bodies*, Duke University Press, Durham, 1998.

Biagioli, M. (yay. haz.), *The Science Studies Reader*, Routledge, Londra, 1999.

Bijker, W., *Of Bicyles, Bakelites, and Bulbs: Towards a Theory of Sociotechnical Change*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995.

Bijker,W. ve Law, J. (yay. haz), *Shaping Technology-Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, MIT Press, Cambridge, MA, 1992.

Bijker,W. E.; Hughes, T. P.; Pinch, T., (yay. haz.), *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*, MIT Press, Cambridge, 1987.

Blix, H., *Disarming Iraq*, Pantheon Books, New York, 2004.

Bloor, D., *Knowledge and Social Imagery*, University of Chicago Press, Chicago, 1976 [yeni bir önsözle ikinci baskı, 1991].

Bloor, D., "Anti-Latour", *Studies in History and Philosophy of Science*, 30/1, 1999, s. 81-112.

Boltanski, L., *The Making of a Class: Cadres in French Society*, çev. Arthur Goldhammer, Cambridge University Press, Cambrdige, 1987.

Boltanski, L. , *L'amour et la justice comme compétences*, A.-M. Métailié, Paris, 1990.

Boltanski, L., *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, çev. Graham D. Burchell, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Boltanski, L. ve Chiapelllo, E., *The New Spirit of Capitalism*, çev. Gregory Elliott, W W Norton & Co Inc., New York, 1999 [2005].

Boltanski, L. ve Thévenot, L., "The Sociology of Critical Capacity", *European Journal of Social Theory*, 2/3, 1999, s. 359-377.

Boltanski, L. ve Thévenot, L. (yakında yayımlanacak). *On Justification*, çev. Catherine Porter, Princeton University Press, Princeton; *De la justification. Les économies de la grandeur*, çev. Boltanski, L. ve Thévenot, L., Gallimard, Paris, 1991.

Boudon, R., *The logic of social action: an introduction to sociological analysis*, çev. David Silverman, Routledge, Londra, 1981.

Bourdieu, P., *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

Bourdieu, P., "Le Couturier et sa griffe: contribution à une théorie de la mode", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Sayı 1, 1975, s. 7-36.

Bourdieu, P., "Delegation and Political Fetishism", *Language and symbolic power*, çev. Gino Raymond; Matthew Adamson; John B. Thompson (hazırlayan ve sunan), Polity Press, Cambridge, 1991.

Bourdieu, P., *Science de la science et réflexivité*, Raisons d'agir, Paris, 2001.

Bourdieu, P.; Chamboredon, J.-C.; Passeron, J.-C., *Le métier de sociologue. Préalables épistémologiques*, Mouton, Paris, 1968.

Bourdieu, P.; Chamboredon, J.-C.; Passeron, J.-C., *Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*, Walter de Gruyter Inc., Berlin, 1991.

Boureau, A., "L'adage Vox Populi, Vox Dei et l'invention de la nation anglaise (VIIIe-XIIe siècle)", *Annales ESC*, 4-5, 1992, s. 1071-1089.

Bowker, G., *Science on the Run: Information Management and Industrial Geographics at Schlumberger, 1920-1940*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1994.

Bowker, G. C. ve Star, S. L., *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*, MIT Press, Cambridge, MA, 1999.

Boyer, R., "The Rediscovery of Networks - Past and Present - An Economist's Perspective", *50th Annual Meeting of the Business History Conference* içinde, Le Creusot, 2004.

Bremmer, J. ve Roodenburg, H., *A Cultural History of Gesture: From Antiquity to the Present Day*, Polity Press, Cambridge, 1992.

Brun-Cottan, F. vd., *The workplace project: Designing for diversity and change (Videotape)*, Xerox Palo Alto Research Center, Palo Alto, CA., 1991.

Bucchi, M., *Science in Society: An Introduction to the Social Studies of Science*, Routledge, Londra, 2004.

Butler, S., *Erewhon*, Penguin Book, Harmondsworth, Middlesex, 1872.

Byrne, R. ve Whiten, A. (yay. haz.), *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellects in Monkeys, Apes and Humans*, Clarendon Press, Oxford, 1988.

Calbris, G., *The Semiotics of French Gesture*, Indiana University Press, Bloomington, 1990.

Callon, M., "Struggles and Negotiations to Decide What is Problematic and What is Not. The Socio-logic Translation", Knorr K. R. Krohn & R. Whitley, 1981, s. 197-220.

Callon, M., "Some elements of a sociology of translation domestication of the scallops and the fishermen of St Brieux Bay", *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?*, Law, J., (yay. haz.), 1986, s.196-229.

Callon, M. (yay. haz.), *La science et ses réseaux: Genèse et circulation des faits scientifiques*, La Découverte, Paris, 1989.

Callon, M., "An Essay on Framing and Overflowing: Economic Externalities Revisited by Sociology", *The Laws of the Market* içinde, Callon, M. (yay. haz.), Blackwell, Oxford, 1998a, s. 245-269.

Callon, M. (yay. haz.), *The Laws of the Markets*, Blackwell, Oxford, 1998b.

Callon, M., "Ni intellectuel engagé, ni intellectuel dégagé: la double stratégie de l'attachement et du détachement", *Sociologie du travail*, 1, 1999, s. 1-13.

Callon, M., "Les méthodes d'analyse des grands nombres", *Sociologie du travail: quarante ans après*, Pouchet, A. (yay. haz.), Elsevier, Paris, 2001, s. 335-354.

Callon, M. ; Lascoumes, P. ve Barthe, Y., *Agir dans un monde incertain: Essai sur la démocratie technique*, Le Seuil, Paris, 2001.

Callon, M. ve Latour, B., "Unscrewing the Big Leviathans: How Do Actors Macrostructure Reality", *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*, Knorr, K. ve Cicourel, A. (yay. haz.), Routledge, Londra, 1981, s. 277-303.

Callon, M. ve Latour, B., "Don't throw the Baby out with the Bath School! A reply to Collins and Yearley", *Science as Practice and Culture*, Pickering, A. (yay. haz.), University of Chicago Press, Chicago, 1992, s. 343-368.

Callon, M.; Law, J.; Rip, A. (yay. haz.), *Mapping the Dynamics of Science and Technology*, Macmillan, Londra, 1986.

Callon, M. ve Rabeharisoa, V., *Le pouvoir des malades*, Presses de l'Ecole nationale des mines de Paris, Paris, 1999.

Callon, M. ve Rabeharisoa, V., "Gino's lesson on humanity: genetics, mutual entanglements and the sociologist's role", *Economy and Society*, 33/1, 2004, s. 1-27.

Cambrosio, A.; Keating, P.; Mogoutov, A., "Mapping Collaborative Work and Innovation in Biomedicine: a Computer Assisted Analysis of Antibody Reagent Workshops", *Social Studies of Science*, 34/3, 2004, s. 325-364.

Cambrosio, A.; Limoges, C.; Pronovost, D., "Representing biotechnology: an ethnography of Quebec Science Policy", *Social Studies of Science*, 20, 1990, s. 195-227.

Candolle, A. De, *Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles d'après l'opinion des principales académies ou sociétés scientifiques*, Fayard, Corpus des Oeuvres de Philosophie, Paris, 1873 [1987].

Canguilhem, G., *Ideology and Rationality in the History of the Life Sciences*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1968 [1988].

Cassin, B., *L'effet sophistique*, Gallimard, 1995.

Castells, M., *The Rise of the Network Society*, Blackwell, Oxford, 2000.

Castoriadis, C., *The Imaginary Institution of Society*, çev. Kathleen Blamey, The MIT Press, Cambridge, MA, 1998.

Chalvon-Demersay, S., *A Thousand Screenplays: The French Imagination in a Time of Crisis*, çev. Teresa Lavender Fagan, University of Chicago Press, Chicago, 1999.

Chandler, A. D., *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1977.

Charvolin, F., *L'invention de l'environnement en France. Chroniques anthropologiques d'une institutionnalisation*, La Découverte, Paris, 2003.

Claverie, E., *Les Guerres de la Vierge: Une anthropologie des apparitions*, Gallimard, Paris, 2003.

Cochoy, F., *Une sociologie du packaging ou l'âne de Buridan face au marché*, Paris, PUF, 2002.

Cochrane, R. C., *Measures for Progress: A History of the National Bureau of Standards*, Arno Press, New York, 1976.

Collins, H., *Changing Order: Replication and Induction In Scientific Practice*, Sage, Londra-Los Angeles, 1985.

Collins, H., *Artificial Experts: Social Knowledge and Intelligent Machines*, The MIT Press, 1990.

Collins, H., *Gravity's Shadow: The Search for Gravitational Waves*, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

Collins, H. ve Kusch, M., *The Shape of Actions: What Human and Machines can do*, The MIT Press, 1998.

Collins, H. ve Yearley, S., "Epistemological Chicken", *Science as Practice and Culture*, Pickering, A. (yay. haz.), University of Chicago Press, Chicago, s. 301-326.

Collins, H. M. ve Pinch, T., *Frames of Meaning: the Social Construction of Extraordinary Science*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1982.

Collins, R., *The sociology of philosophies: a global theory of intellectual change*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1998.

Comment, B., *The Panorama*, Reaktion Books, Londra, 2003.

Conein, B.; Dodier, N.; Thévenot, L., (yay. haz.) *Les objets dans l'action: De la maison au laboratoire*, Editions de l'EHESS, Paris, 1993.

Cooren, F., *The Organizing Property of Communication*, John Benjamins Pub C8, New York, 2001.

Cronon, W., *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*, Norton, New York, 1991.

Cussins, C., "Ontological Choreography: Agency through Objectification in Infertility Clinics", *Social Studies of Science*, 26/26, 1996, s. 575-610.

Czarniawska, B., *A Narrative Approach To Organization Studies*, Sage, Londra, 1997.

Czarniawska, B., "On Time, Space, and Action Nets", *Organization*, 16/6, 2004, s. 777-795.

Dagognet, F., *Ecriture et iconographie*, Vrin, Paris, 1974.

Daston, L., "The Factual Sensibility: an Essay Review on Artifact and Experiment", *Isis*, 79, 1988, s. 452-470.

De Waal, F., *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*, Harper and Row, New York, 1982.

Debaise, D., "Un empirisme spéculatif: Construction, Processus et Relation chez Whitehead", doktora tezi, Université Libre de Bruxelles, Brüksel, 2003.

Deleuze, G., *The Fold: Leibnitz and the Baroque*, çev. Tom Conley, Athlone Press, Londra, 1993.

Denis De Rougemont, *Love in the Western World*, çev. Montgomery Belgion, Princeton University Press, Princeton, 1983.

Denzin, N. K., "Harold and Agnes: A Feminist Narrative Undoing", *Sociological Theory*, 8/2, 1990, s. 198-285.

Derrida, J., *Of Grammatology*, çev. Gayatri Chakravorty Spivak, John Hopkins University Press, Baltimore, 1998.

Derrida, J., *Archive Fever: A Freudian Impression*, çev. Eric Prenowitz, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

Descola, P., *La nature des cultures*, Gallimard, Paris, 2005.

Descola, P. ve Palsson, G. (yay. haz.), *Nature and Society: Anthropological Perspectives*, Routledge, Londra, 1996.

Despret, V., *Naissance d'une théorie éthologique*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris, 1996.

Despret, V., *Quand le loup habitera avec l'agneau*, Les Empêcheurs, Paris, 2002.

Desrosières, A., *The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning*, çev. Camille Naish, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2002.

Dewey, J., *The Public and Its Problems*, Ohio University Press, Athens, 1927 [1954].

Dewey, J., *Reconstruction in Philosophy*, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1930 [1948; bütün eserleri, 1982].

Diderot, D., "D'Alembert's Dream", *Rameau's Nephew and Other Works*, çev. Ralph. H. Bowen, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1964.

Didier, E., "De l'échantillon à la population: Sociologie de la généralisation par sondage aux Etats-Unis", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2001.

Dodier, N., *Leçons politiques de l'épidémie de sida*, Presses de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 2003.

Dratwa, J., "Taking Risks with the Precautionary Principle", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2003.

Duhem, P., *La Théorie Physique: Son objet sa structure*, Vrin, Paris, 1904.

Dumont, L., *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, çev. Mark Sainsbury ve Basia Gulati, University of Chicago Press, Chicago, 1982.

Dupuy, J. P., *Introduction aux sciences sociales: Logique des phénomènes collectifs*, Editions Marketing, Paris, 1992.

Duranti, A. ve Goodwin, C. (yay. haz.), *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon (Studies in the Social & Cultural Foundations of Language)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Durkheim, É., *The Elementary Forms of the Religious Life*, çev. Joseph Ward Swain, Free Press, New York, 1915 [1947].

Durkheim, É., *Pragmatisme et sociologie; cours inédit prononcé à la Sorbonne en 1913-1914 et restitué par Armand Cuvillier d'après des notes d'étudiants*, Vrin, Paris, 1955.

Durkheim, É., *The Rules of Sociological Method*, çev. Sarah A. Solovay ve John H. Mueller; George E.G. Catlin, (yay. haz.), Free Press, New York, 1966.

Durkheim, É., *Pragmatism and sociology*, çev. J. C. Whitehouse; hazırlayan ve sunan John B. Allcock; önsöz Armand Cuvillier, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Einstein, A., *Relativity, the Special and the General Theory*, Methuen And C8, Londra, 1920.

Eisenstein, E., *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Epstein, S., *Impure Science: Aids, Activism and the Politics of Knowledge*, University of California Press, Berkeley, 1996.

Ewick, P. ve Silbey, S. S., *The Common Place of Law*, University of Chicago Press, Chicago, 1998.

Farley, J. ve Geison, G. L., "Science, Politics and Spontaneous generation in 19th-century France: the Pasteur-Pouchet Debate", *Bulletin of the History of Medicine*, 48/2, 1974, s. 161-198.

Faye, J.-P., *Langages totalitaires*, Hermann, Paris, 1972.

Feuer, L. S., *Einstein and the Generations of Science*, Basic Books, New York, 1974.

Fleck, L., *Genesis and Development of a Scientific Fact*, University of Chicago Press, Chicago, 1935 [1981].

Fleck, L.; Cohen, R. S.; Schnelle, T., *Cognition and Fact Materials on Ludwik Fleck*, Robert S. Cohen ve Thomas Schnelle (yay. haz.) Reidel, Dordrecht, 1986.

Fontanille, J., *Sémiotique du discours*, Presses de l'université de Limoges, Limoges, 1998.

Foucault, M., *The Birth of the Clinic: An Archeology of Medical Perception*, Random House, New York, 1973.

Foucault, M., *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, Panthéon, New York, 1975.

Foucault, M., *The History of Sexuality: An Introduction*, Vintage Books, New York, 1990.

Foucault. M., *Dits et écrits (1954-1970) C I.*, Gallimard, Paris, 1994.

Foucault, M., *"Society Must Be Defended": Lectures at the College de France, 1975-1976*, çev. David Mace, Picador, New York, 2003.

Fox-Keller, E., *The Century of the Gene*, MIT Press, Cambridge, MA, 2000.

Friedberg, E., *Le pouvoir et la règle: Dynamiques de l'action organisée*, Le Seuil, Paris, 1993.

Galison, P., *Image and Logic: A Material Culture of Microphysics*, University of Chicago Press, Chicago, 1997.

Galison, P., *Einstein's Clocks, Poincarés's Maps*, Norton and Company, New York, 2003.

Gane, N. (yay. haz.), *The Future of Social Theory*, Continuum, Londra, 2004.

Garfinkel, H., *Studies in Ethnomethodology*, Prentice Hall, New Jersey, 1967.

Garfinkel, H., *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*, AnneWarfield Rawls (hazırlayan ve sunan), Rowman & Littlefield, Oxford, 2002.

Garfinkel, H.; Lynch, M.; Livingston, E., "The Work of a Discovering Science Construed with Materials from the Optically Discovered Pulsar", *Philosophie of Social Sciences*, 11, 1981, s. 131-158.

Geison, G. G., *The Private Science of Louis Pasteur*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Gibson, J. G., *The Ecological Approach to Visual Perception*, Lawrence Erlbaum Associates, Londra, 1986.

Giddens, A., *The Constitution of Society*, Blackwell, Cambridge, 1984.

Ginzburg, C., *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a 16th-Century Miller*, Routledge, Londra, 1980.

Ginzburg, C., *History, Rhetoric, and Proof: The Menachem Stern Lectures in History*, University Press of New England, Hanover, 1999.

Goffman, E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday and Anchor Books, New York, 1959.

Gomart, E., "Surprised by Methadone", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 1999.

Gomart, E., "Methadone: Six Effects in Search of a Substance", *Social Studies of Science*, 32/1, 2002, s. 93-135.

Gomart, E. ve Hennion, A., "A sociology of attachment: music amateurs, drug users", *Actor Network Theory and after*, Hassard, J. ve Law, J. (yay. haz.), Blackwell, Oxford, s. 220-247.

Goodman, N., *Ways of Worldmaking*, Hackett Publishing Company, New York, 1988.

Goodwin, C. ve Goodwin, M., "Formulating planes: Seeing as a situated activity", *Cognition and Communication at Work*, Engestrom, Y. ve Middleton, D. (yay. haz.), Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Goody, J., *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

Gordon, D., *Ants At Work: How An Insect Society Is Organized*, Free Press, New York, 1999.

Gramaglia, C., "La mise en cause environnementale comme principe d'association. Casuistique des affaires de pollution des eaux: l'exemple des actions en justice intentées par l'Association Nationale de Protection des Eaux et Rivières", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2005.

Granovetter, M., "Economic Action and Social Structure: The problem of Embeddedness", *AJS*, 91/3, 1985, s. 481-510.

Greimas, A. J., *Maupassant: The Semiotics of Text. Practical Exercises*, John Benjamins Publishing Co., New York, 1988.

Greimas, A. J. ve Courtès, J. (yay. haz.), *Semiotics and Language an Analytical Dictionary*, Indiana U.P., Bloomington, 1982.

Gross, P. R.; Levitt, N.; Lewis, M.W. (yay. haz.), *The Flight from Science and Reason*, New York Academy of Science, New York, 1997.

Hacking, I., "The Self-Vindication of the Laboratory Sciences", *Science as Practice and Culture*, Pickering, A. (yay. haz.), University of Chicago Press, Chicago, 1992, s. 29-64.

Hacking, I., *The Social Construction of What?*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999.

Handley, S., *Nylon: The Story of a Fashion Revolution. A Celebration of Design from Art Silk to Nylon and Thinking Fibres*, John Hopkins University Press, Baltimore, 2000.

Haraway, D., *How like a Leaf: an Interview with Thyrza Goodeve*, Routledge, Londra, 2000.

Haraway, D. J., *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, Chapman and Hall, New York, 1991.

Harman, G., *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*, Open Court, 2002.

Harrison, S.; Pile, S.; Thrift, N. (yay. haz.), *Patterned Ground: Entanglements of Nature and Culture*, Reaktion Books, Londra, 2004.

Haskell, F., *Patrons and Painters: A Study in the Relations Between Italian Art and Society in the Age of the Baroque*, Yale University Press, New Haven, 1982.

Headrick, D. R., *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940*, Oxford University Press, Oxford, 1988.

Heesen, A. T., "Things that talk: News, Paper, Scissors. Clippings in the Sciences and Arts around 1920", *Things that talk*, Daston, L. (yay. haz.), Zone Books, New York, 2004, s. 297-327.

Heidegger, M., *The Question Concerning Technology and Other Essays*, Harper Torch Books, New York, 1977.

Hennion, A., *La passion musicale: Une sociologie de la médiation*, A.-M. Métailié, Paris, 1993.

Hennion, A., "Pragmatics of Taste", *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*, Jacobs, M. ve M., H. (yay. haz.), Blackwell, Oxford, 2004.

Hennion, A. ve Teil, G., "Le goût du vin: Pour une sociologie de l'attention", *Terrain*, 2003.

Heurtin, J.-P., *L'espace public parlementaire: Essais sur les raisons du législateur*, PUF, Paris, 1999.

Hirschauer, S., "The Manufacture of Bodies in Surgery", *Social Studies of Science*, 21/2, 1991, s. 279-320.

Hirschauer, S., "Performing Sexes and Genders in Medical Practice", *Differences in Medicine: Unraveling Practices, Techniques and Bodies*, Berg, M. ve Mol, A.-M. (yay. haz.), Duke University Press, Durham, 1998, s. 13-27.

Hirschman, A. O., *The Passions and the Interests*, Princeton University Press, Princeton, 1977.

Houdart, S., "Et le scientifique tint le monde: Ethnologie d'un laboratoire japonais de génétique du comportement", doktora tezi, Université de Paris X, Laurence Caillet yönetiminde, Nanterre, 2000.

Houdé, O., *Rationalité, développement et inhibition: Un nouveau cadre d'analyse*, PUF, Paris, 1997.

Hughes, T., *Human-Built World: How to Think about Technology and Culture*, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

Hughes, T. P., *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880-1930*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1983.

Hughes, T. P., "The Seamless Web: Technology, Science, Etcetera, Etcetera", *Social Studies of Science*, 16/2, 1986, s. 281-292.

Hunter, P., "The National System of Scientific Measurement", *Science*, 210, 1980, s. 869-874.

Hutchins, E., *Cognition in the Wild*, MIT Press, Cambridge, MA, 1995.

Ihde, D. ve Selinger, E. (yay. haz.), *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*, Indiana University Press, Bloomingon, 2003.

Ingold, T., *Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*, Routledge, Londra, 2000.

Jacob, C., *L'empire des cartes: Approche théorique de la cartographie à travers l'histoire*, Albin Michel, Paris, 1992.

James, W., *The Principles of Psychology*, Dover, New York, 1890.

Jeanneret, Y., *L'affaire Sokal ou la querelle des impostures*, PUF, Paris, 1998.

Jensen, P., *Entrer en matière: Les atomes expliquent-ils le monde?*, Le Seuil, Paris, 2001.

Jones, G.; McLean, C.; Quattrone, P., "Spacing and Timing": Introduction to the Special Issue of Organization on "Spacing and Timing", *Organization*, 11/6, 2004, s. 723-741.

Jullien, F., *The Propensity of Things: Toward a History of Efficacy in China*, Zone Books, Cambridge, MA, 1995.

Jurdant, B. (yay. haz.), *Impostures intellectuelles: Les malentendus de l'affaire Sokal*, La Découverte, 1998.

Kaiser, D., *Drawing Theories Apart: The Dispersion of Feynman Diagrams in Postwar Physics*, University of Chicago Press, Chicago, 2005.

Kantorowicz, E., *The King's Two Bodies*, Princeton University Press, Princeton, 1997.

Karsenti, B., *L'Homme total: Sociologie, anthropologie et philosophie chez Marcel Mauss*, PUF, Paris, 1997.

Karsenti, B., "L'imitation: Retour sur le débat entre Durkheim et Tarde", *La régularité*, Chauviré, C. ve Ogien, A. (yay. haz.), Editions de l'EHESS, Paris, 2002, s. 183-215.

Karsenti, B., "Autorité, pouvoir et société: La science sociale selon Bonald", *L'invention de la science sociale, XVIIIème et XIXème siècle* içinde, Guillhaumou, J. ve Kaufmann, L. (yay. haz.), Editions de l'EHESS, Paris, 2003.

Keating, P. ve Cambrosio, A., *Biomedical Platforms: Realigning the Normal and the Pathological in Late-Twentieth-Century Medicine*, MIT Press, Cambridge, MA, 2003.

Keegan, J., *The Mask of Command*, Viking, New York, 1987.

Kidder, T., *House*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1985.

Kirk, S. A. ve Kutchins, H., *The Selling of DSM: The Rhetoric of Science in Psychiatry*, Aldine de Gruyter, New York, 1992.

Kitcher, P., *Science, Truth, and Democracy (Oxford Studies in the Philosophy of Science)*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Knorr-Cetina, K., *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999.

Knorr-Cetina, K. ve Bruegger, U., "Global Microstructures: The Virtual Societies of Financial Markets", *American Journal of Sociology*, 107/4, 2002, s. 905-950.

Koergte, N. (yay. haz.), *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Koerner, J. L., *The Moment of Self-Portraiture in German Renaissance Art*, University of Chicago Press, Chicago, 1993.

Koerner, J. L., *The Reformation of the Image*, Reaktion Books, Londra, 2004.

Koolhaas, R. ve Mau, B., *Small, Medium, Large, Extra-Large*, Office for Metropolitan Architecture, Rotterdam, 1995.

Kümmer, H., *In Quest of the Sacred Baboon*, çev. M. Ann Biederman-Thorson, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Kupiec, J.-J. ve Sonigo, P., *Ni Dieu ni gène*, Le Seuil-Collection Science ouverte, Paris, 2000.

Lafaye, C. ve Thévenot, L., "Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature", *Revue Française de Sociologie*, 34/4, 1993, s. 495-524.

Latour, B., *Les microbes, guerre et paix, suivi de Irréductions*, A.-M. Métailié La Découverte, Paris, 1984.

Latour, B., *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1987.

Latour, B., *Irreductions part II of The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1988a.

Latour, B., *The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1988b.

Latour, B., "A Relativist Account of Einstein's Relativity", *Social Studies of Science*, 18, 1988c, s. 3-44.

Latour, B., *We Have Never Been Modern*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1993.

Latour, B., *Aramis or the Love of Technology*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1996.

Latour, B., "Factures/fractures: From the Concept of Network to the Concept of Attachment", *Res*, 36, 1999a, s. 20-31.

Latour, B., "For Bloor and Beyond - a Response to David Bloor's 'Anti-Latour'", *Studies in History and Philosophy of Science*, 30/1, 1999b, s. 113-129.

Latour, B., "On Recalling ANT", *Actor Network and After*, Law, J. ve Hassard, J. (yay. haz.), Blackwell, Oxford, 1999c, s. 15-25.

Latour, B., *Pandora's Hope: Essays on the reality of science studies*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999b.

Latour, B., "Gabriel Tarde and the End of the Social", *The Social in Question: New Bearings in the History and the Social Sciences*, Joyce, P. (yay. haz.), Routledge, Londra, 2002, s. 117-132.

Latour, B., *La fabrique du droit. Une ethnographie du Conseil d'Etat*, La Découverte, Paris, 2002.

Latour, B., "The Promises of Constructivism", *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*, Ihde, D. ve Selinger, E. (yay. haz.), Indiana University Press, Bloomington, s. 27-46.

Latour, B., "What if We Were Talking Politics a Little?", *Contemporary Political Theory*, 2/2, 2003b, s. 143-164.

Latour, B., "How to Talk about the Body? The Normative Dimension of Science Studies", Madeleine Akrich ve Marc Berg (yay. haz.), "Bodies on Trial", *Body and Society*, 10/2/3, 2004a, s. 205-229.

Latour, B., *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, çev. Catherine Porter, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004b.

Latour, B. ve Hermant, E., *Paris ville invisible*, La Découverte-Les Empêcheurs de penser en rond, Paris, 1998.

Latour, B. ve Hermant, E., *Paris the Invisible City*, çev. by Liz Libbrecht, 2004, http://bruno.latour.name.

Latour, B. ve Lemonnier, P. (yay.haz.), *De la préhistoire aux missiles balistiques - l'intelligence sociale des techniques*, La Découverte, Paris, 1994.

Latour, B. ve Weibel, P. (yay. haz.), *Iconoclash: Beyond the Image Wars in Science, Religion and Art*, MIT Press, Cambridge, MA, 2002.

Latour, B. ve Weibel, P. (yay. haz.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, MIT Press, Cambridge, MA, 2005.

Latour, B. ve Woolgar, S., *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, Princeton University Press, Princeton, 1979 [1986].

Lave, J., *Cognition in Practice: Mind, Mathematics and Culture in Everyday Life*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Law, J., "On Power and Its Tactics: A View From The Sociology Of Science", *The Sociological Review*, 34/1, 1986a, s. 1-38.

Law, J., "On the Methods of Long-Distance Control: Vessels, Navigation and the Portuguese Route to India", *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?* , Law, J. (yay. haz.), Sociological Review Monograph, Keele, 1986b, s. 234-263.

Law, J. (yay. haz.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, Routledge Sociological Review Monograph, Londra, 1992.

Law, J., *Organizing Modernities*, Blackwell, Cambridge, 1993.

Law, J., *Aircraft Stories: Decentering the Object in Technoscience*, Duke University Press, Durham, 2002.

Law, J., *After Method: Mess in Social Science Research*, Routledge, Londra, 2004.

Le Bourhis, J. P., "La publicisation des eaux: Rationalité et politique dans la gestion de l'eau en France (1964-2003)", doktora tezi, University Paris I Sorbonne, Paris, 2004.

Lemonnier, P. (yay. haz.), *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*, Routledge, Londra, 1993.

Lépinay, V. , "Les formules du marché. Ethno-Economie d'une innovation financière: les produits à capital garanti", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2003.

Leroi-Gourhan, A., *Gesture and Speech*, MIT Press, Cambridge, MA, 1993.

Lewontin, R., *The Triple Helix: Gene, Organism and Environment*, Harvard University Press, 2000.

Leyshon, A. ve Thrift, N., *Money/Space: Geographies of Monetary Transformation (International Library of Sociology)*, Routledge, Londra, 1996.

Linhardt, D., "La force de l'Etat en démocratie: La République fédérale d'Allemagne à l'épreuve de la guérilla urbaine 1967-1982", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2004.

Lippmann, W., *Public Opinion*, Simon & Schuster, New York, 1922.

Lippmann, W., *The Phantom Public*, Transactions Publishers, New Brunswick, 1927 [1993].

Livingston, E., *The Ethnomethodological Foundations of Mathematical Practice*, Routledge, Londra, 1985.

Livingstone, D. N., *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge*, University of Chicago Press, Chicago, 2003.

Lowe, A. ve Schaffer, S., *N01se, 1999*, Kettle's Yard, The Whipple Museum of the History of Science, Cambridge, Museum of Archaeology and Anthropology, Cambridge ve Wellcome Institute, Londra'da eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiş bir sergi. Kettle's Yard, Cambridge, 1999.

Luhmann, N., *A Sociological Theory of Law*, Routledge, 1985.

Lynch, M., *Art and Artifact in Laboratory Science: A Study of Shop Work and Shop Talk in a Research Laboratory*, Routledge, Londra, 1985.

Lynch, M. ve Bogen, D., *The Spectacle of History: Speech, Text and Memory at the Iran Contra Hearings*, Duke University Press, Durham, 1996.

MacKenzie, D., *Inventing Accuracy: A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*, MIT Press, Cambridge, MA, 1990.

MacKenzie, D., *Mechanizing Proof: Computing, Risk, and Trust (Inside Technology)*, MIT Press, Cambridge, MA, 2001.

MacKenzie, D., *An engine, not a camera: finance theory and the making of markets*, MIT Press, Cambridge, MA, (yakında yayımlanacak).

MacKenzie, D. ve Wajcman, J., *The Social Shaping of Technology*, Open University Press, Milton Keynes, 1999.

Madsen, A., *Chanel: A Woman of Her Own*, Owl Books, New York, 1991.

Mallard, A., "Les instruments dans la coordination de l'action: pratique technique, métrologie, instrument scientifique", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 1996.

Marin, L., *Opacité de la peinture: Essais sur la représentation*, Usher, Paris, 1989.

Marin, L., *Des pouvoirs de l'image: Gloses*, Le Seuil, 1992.

Marin, L., *On Representation*, çev. Catherine Porter, Stanford University Press, Stanford, 2001.

Marres, N., "No Issue, No Politics", doktora tezi, Felsefe Bölümü, Amsterdam, 2005.

Maturana, H. R. ve Varela, F. J., *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living (Boston Studies in the Philosophy of Science)*, Reidel, Dordrecht, 1980.

Mauss, M., "Body Techniques", *Sociology and Psychology: Essays*, çev. Ben Brewster, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1979.

McNeill, W., *Plagues and peoples*, Anchor Press, New York, 1976.

Mélard, F., "L'autorité des instruments dans la production du lien social: le cas de l'analyse polarimétrique dans l'industrie sucrière belge", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2001.

Merton, R. K., *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, University of Chicago Press, Chicago, 1973.

Mialet, H., "Reading Hawking's Presence: An Interview with a Self-Effacing Man", *Critical Inquiry*, 29/4, 2003, s. 571-598.

Miall, R. C. ve Tchalenko, J., "A Painter's Eye Movements: A Study of Eye and Hand Movement during Portrait Drawing", *Leonardo*, 34/1, 2001, s. 35-40.

Miller, P., "The Factory as Laboratory", *Science in Context*, 7/3, 1994, s. 469-496.

Minvielle, A., "De quoi une entreprise est-elle capable? Comptabilité sociale des entreprises", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, (yakında yayımlanacak).

Mirowski, P., *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Mirowski, P. ve Nik-Khah, E., "Markets Made Flesh: Callon, Performativity, and a Crisis in Science Studies, augmented With Consideration of the FCC auctions", 2004.

Mitchell, T., *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, University of California Press, Berkeley, 2002.

Mol, A. ve Law, J., "Regions, Networks, and Fluids: Anaemia and Social Topology", *Social Studies of Science*, 24/4, 1994, s. 641-672.

Mol, A., *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice (Science and Cultural Theory)*, Duke University Press, Durham, 2003.

Mondada, L., *Décrire la ville: La construction des savoirs urbains dans l'interaction et dans le texte (Collection Villes)*, Anthropos, Paris, 2000.

Monsaingeon, B., *Le chant possédé* (Bruno Monsaingeon tarafından çekilen belgesel), dağıtım Idéale Audience, 1998.

Morrison, P. ve Morrison, P., *The Powers of Ten*, W. H. Freeman and Company, San Francisco, 1982.

Mumford, L., *The Myth of the Machine: Technics and Human Development*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1967.

Mundy, M. ve Pottage, A., *Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things (Cambridge Studies in Law & Society)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Muniesa, F., "Des marchés comme algorithmes: sociologie de la cotation électronique à la Bourse de Paris", Michel Callon yönetimindeki doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2004.

Nanda, M., *Prophets Facing Backward: Postmodern Critiques of Science and Hindu Nationalism in India*, Rutgers University Press, New Brunswick, 2003.

Napoli, P., *Naissance de la police moderne: Pouvoirs, normes, société*, La Découverte, Paris, 2003.

Nelson, V., *The Secret Life of Puppets*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2002.

Norman, D. A., *The Psychology of Everyday Things*, Basic Books/Doubleday, New York, 1988.

Norman, D. A., *Things that Make Us Smart*, Addison Wesley Publishing Company, New York, 1993.

O'Connell, J., "Metrology: the Creation of Universality by the Circulation of Particulars", *Social Studies of Science*, 23/1, 1993, s. 129-173.

Oettermann, S., *The Panorama: History of a Mass Medium*, çev. Deborah Lucas Schneider, Zone Books, 1997.

Pasteels, J. ve Deneubourg, J.-L. (yay. haz.), *From Individual to Collective Behavior in Social Insects*, Birkhauser Verlag, Bâle Boston, 1987.

Pavel, T., *Fictional Worlds*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1986.

Pavel, T., *La pensée du roman*, Gallimard, Paris, 2003.

Perret-Clermont, A.-N., *La Construction de l'intelligence dans l'interaction sociale*, Peter Lang, Berne, 1979.

Pickering, A., *The Mangle of Practice: Time, Agency and Science*, University of Chicago Press, Chicago, 1995.

Piette, A., *La religion de près: L'activité religieuse en train de se faire*, Métailié, Paris, 1999.

Pietz, W., "The Problem of the Fetish, I", *Res*, 9, 1985, s. 5-17.

Pietz,W., "Fetishism and Materialism: the Limits of Theory in Marx", *Fetishism as Cultural Discourse*, Apter, E. ve Petz, W. (yay. haz.), Cornell University Press, Ithaca, s. 119-151.

Polanyi, K., *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston, 1944.

Ponge, F., *The Voice of Things*, B. Archer (çev. ve yay. haz.), McGraw-Hill Book C8, New York, 1972.

Porter, T. M., *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Power, M. (yay. haz.), *Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Powers, R., *Galatea 2.2*, Farrar, Strauss and Giroux, New York, 1995.

Powers, R., *Gain*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1998.

Quattrone, P., "Accounting for God: Accounting and Accountability Practices in the Society of Jesus (Italy, 16th-17th centuries)", *Accounting, Organizations and Society*, 29/7, 2004, s. 647-683.

Riskin, J., *Science in the Age of Sensibility: The Sentimental Empiricists of The French Enlightenment*, University of Chicago Press, Chicago, 2002.

Robbins, E. (yay. haz..), *Why Architects Draw*, MIT Press, Cambridge, MA, 1994.

Rogers, R., *Information Politic on the Web*, MIT Press, Cambridge, MA, 2005.

Rosental, C., *La Trame de l'évidence*, P.U.F., Paris, 2003.

Rotman, B., *Ad Infinitum: The Ghost in Turing Machine. Taking God out of Mathematics and Putting the Body Back In*, Stanford University Press, Stanford, 1993.

Ruellan, A. ve Dosso, M., *Regards sur le sol*, Foucher, Paris, 1993.

Sahlins, M., *Culture in Practice*, Zone Books, New York, 2000.

Salmon, L., *La pensée politique de Gabriel Tarde*, Economie, organisations, sociétés: DEA Tezi, Paris X.

Sartre, J.-P., *Being And Nothingness*, çev. Hazel E. Barnes, Washington Square Press, Washington, 1993.

Schaffer, S., "Astronomers Mark Time: Discipline And The Personal Equation", *Science In Context*, 2/1, 1988, s. 115-145.

Schaffer, S., "The Eighteenth Brumaire of Bruno Latour", *Studies in History and Philosophy of Science*, 22, 1991a, s. 174-192.

Schaffer, S., "A Manufactory of OHMS, Victorian Metrology and its Instrumentation", *Invisible Connections* içinde, Cozzens, S. ve Bud, R. (yay. haz.), Spie Optical Engineering Press, Bellingham Washington State, 1991b, s. 25-54.

Schmitt, J. C., *La Raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Gallimard, Paris, 1990.

Searle, J., *The Construction of Social Reality*, Free Press, New York, 1995.

Serres, M., *La Traduction (Hermès III)*, Minuit, Paris, 1974.

Serres, M., *Conversations on Science, Culture and Time with Bruno Latour*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995.

Shakespeare, W., *The Complete Works. Compact Edition edited by Stanley Wells and Gary Taylor*, Clarendon Press, Oxford, 1988.

Shapin, S. ve Schaffer, S., *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*, Princeton University Press, Princeton, 1985.

Sloterdijk, P., *Sphären. Bd.2 Globen*, Suhrkamp, Münih, 1999.

Sloterdijk, P., *Sphären, Bd. 3 Schaüme*, Suhrkamp, Münih, 1999.

Smith, B. C., *On the Origins of Objects*, MIT Press, Cambridge, MA, 1997.

Smith, B. C., "The Devil in the Digital Details: Digital Abstraction and Concrete Reality", *Digitality in Art Special Symposium Calcografia Nacional*, Lowe, A. (yay. haz.), 2003.

Smith, C. ve Wise, N., *Energy and Empire: A Biographical Study of Lord Kelvin*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Sokal, A. D. ve Bricmont, J., *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*, Picador, New York, 1999.

Souriau, E., *Les différents modes d'existence*, PUF, Paris, 1943.

Sperber, D.; Premack, D.; Premack, A. J., *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate (Symposium of the Fyssen Foundation)* Oxford University Press, Oxford, 1996.

Star, S. L. ve Griesemer, J., "Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-1939", *Social Studies of Science*, 19, 1989, s. 387-420.

Stengers, I., *Drogues, le défi hollandais*, Les Empêcheurs, Paris, 1991.

Stengers, I., *Cosmopolitiques - C 1: la guerre des sciences*, La découverte & Les Empêcheurs de penser en rond, Paris, 1996.

Stengers, I., *Power and Invention. Situating Science*, çev. Paul Bains, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

Stengers, I., *The Invention of Modern Science*, çev. Daniel W. Smith, The University of Minnesota Press, 2000.

Stengers, I., *Penser avec Whitehead: Une libre et sauvage création de concepts*, Gallimard, Paris, 2002.

Stocking, G. W. (yay. haz.), *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1983.

Strathern, M., *Property, Substance and Effect: Anthropological Essays in Persons and Things*, Athlone Press, Londra, 1999.

Strum, S., "Agonistic Dominance among Baboons an Alternative View", International Journal of Primatology, 3/2, 1982, s. 175-202.

Strum, S., *Almost Human: A Journey Into the World of Baboons*, Random House, New York, 1987.

Strum, S. ve Fedigan, L. (yay. haz.), *Primate Encounters*, University of Chicago Press, Chicago, 2000.

Strum, S. ve Latour, B., "The Meanings of Social: from Baboons to Humans", *Information sur les Sciences Sociales/Social Science Information*, 26, 1987, s. 783-802.

Suchman, L., *Plans and Situated Actions: The Problem of Human Machine Communication*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Susuki, T., "The epistemology of macroeconomic reality: The Keynesian Revolution from an accounting point of view", *Accounting, Organizations and Society*, 28/5, 2003, s. 471-517.

Tang-Martinez, Z., "Paradigms and Primates: Bateman's Principles, Passive Females, and Perspectives from Other Taxa", *Primate Encounters*, Strum, S. ve Fedigan, L. (yay. haz.), University of Chicago Press, Chicago, 2000, s. 261-274.

Tarde, G., *La logique sociale*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris, 1893 [1999].

Tarde, G. *Monadologie et sociologie*, Les empêcheurs de penser en rond, 1895 [1999].

Tarde, G., *Social Laws: An Outline of Sociology*, çev. Howard C. Warren, Batoche Books, Kitchener, Ont., 1899 [2000].

Tarde, G., *L'opinion et la foule*, PUF, Paris, 1901 [1989].

Tarde, G., *Psychologie économique*, Félix Alcan, Paris, 1902.

Tarde, G., *On Communication and Social Influence. Selected Papers*, Terry N. Clark (yay. haz.), University of Chicago Press, Chicago, 1969.

Taylor, J. R., *Rethinking the Theory of Organizational Communication: How to Read an Organization*, Ablex Publishing, Norwood, 1993.

Teil, G., "Candide™, un outil de sociologie assistée par ordinateur pour l'analyse quantitative de gros corpus de textes", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 1991.

Thévenot, L., "Rules and implements: investment in forms", *Social Science Information*, 23/1, 1984, s. 1-45.

Thévenot, L., "Which road to follow? The moral complexity of an 'equipped' humanity", *Social Studies of Knowledge Practices* içinde, Law, J. ve Mol, A. (yay. haz.), Duke University Press, Durham, 2002, s. 53-87.

Thévenot, L., "Une science de la vie ensemble dans le monde", *La Revue semestrielle du MAUSS*, 24, 2004, s. 115-126.

Thompson, C., "When Elephants Stand for Competing Philosophies of Nature: Amboseli National Park, Kenya", *Complexities in Science, Technology, and Medicine*, Mol, A.-M. ve Law, J. (yay. haz.), Duke University Press, Durham, 2002.

Tiles, M. ve Pippin, R. B. (yay. haz.), *Bachelard: Science and Objectivity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Tresch, J., "Mechanical Romanticism: Engineers of the Artificial Paradise", Doktora tezi,University of Cambridge Department of History and Philosophy of Science, Cambridge, 2001.

Vaughan, D., *The Challenger Launch Decision: Risky Technology, Culture and Deviance at NASA*, University of Chicago Press, Chicago, 1996.

Vinck, D., *La sociologie des sciences*, Armand Colin, Paris, 1995.

Vygotski, L. S., *Mind in Society: The Development of Higher Cognitive Processes (Texts edited by Michael Cole)*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1878.

Warwick, A., *Masters of Theory: Cambridge and the Rise of Mathematical Physics*, University of Chicago Press, Chicago, 2003.

Waters, L., *Enemies of Promise: Publishing, Perishing, and the Eclipse of Scholarship*, Prickly Paradigm Press, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

Weber, M., *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, New York, 1947.

Whitehead, A. N., *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, Free Press, New York, 1929 [1978].

Wilson, E. O., *Sociobiology, the New Synthesis*, Harvard University Press, The Belknap Press, Cambridge, MA, 1975.

Winance, M., "Thèse et prothèse. Le processus d'habilitation comme fabrication de la personne: l'association française contre les myopathies, face au handicap", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2001.

Winchester, S., *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Winner, L., "Upon Opening the Black Box and Finding It Empty: Social Constructivsm and the Philosophy of Technology", *Science, Technology and Human Values*, 18/3, 1993, s. 362-378.

Wise, N. (yay. haz.), *The Values of Precision and Exactitude*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Woolgar, S., *Science The Very Idea*, Tavistock, Londra, 1988.

Woolgar, S., "The Turn to Technology in Social Studies of Science", *Science, Technology and Human Values*, 16/1, 1991, s. 20-50.

Yaneva, A. "Scaling Up and Down: Extraction Trials in Architectural Design", *Social Studies of Science.*

Yaneva, A., "L'affluence des objets: Pragmatique comparée de l'art contemporain et de l'artisanat _ 2001", doktora tezi, Ecole des Mines, Paris, 2001.

Yaneva, A., "When a Bus Meet a Museum: To Follow Artists, Curators and Workers in Art Installation", *Museum and Society*, 1/3, 2003, s. 116-131.

Zourabichvili, F., *Le vocabulaire de Deleuze*, Ellipses, Paris, 2003.

DİZİN

A

AAT 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 65, 69, 70, 80, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 100, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 133, 134, 137, 138, 143, 145, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 160, 161, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 178, 181, 182, 195, 196, 197, 198, 201, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 213, 215, 217, 218, 235, 236, 241, 245, 247, 248, 251, 252, 254, 255, 261, 274, 282, 283, 291, 295, 301, 302, 309, 311, 314, 320, 322, 323, 325, 328, 329, 337, 340, 341, 342, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354

AAT'de yer almanın zorluğu üzerine 195

AAT sloganları 28, 207, 352

AAT sosyologları 59, 83

Abbot, E. 238, 280

açıklama 14, 16, 22, 30, 35, 41, 74, 76, 80, 94, 98, 99, 117, 122, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 149, 151, 152, 189, 192, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 221, 223, 312, 318, 321, 323, 325, 336, 352

ağ 2, 11, 24, 25, 68, 71, 72, 88, 95, 96, 117, 149, 152, 166, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 195, 197, 198, 204, 207, 212, 213, 234, 239, 241, 245, 247, 248, 295, 296, 303, 328, 348, 354

ağ metaforu 328

Akrich, Madeleine 11, 114, 116

aktör-ağ 2, 11, 24, 25, 68, 71, 72, 149, 181, 182, 184, 188, 195, 197, 198, 207, 212, 234, 245, 247, 277, 295, 296, 300, 303, 354

aktör-ağ izahı 182

aktör-ağ teorisi, bkz. AAT 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 65, 69, 70, 80, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 100, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 133, 134, 137, 138, 143, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 160, 161, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 178, 181, 182, 195, 196, 197, 198, 201, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 217, 218, 235, 236, 241, 245, 247, 248, 251, 252, 254, 255, 261, 274, 282, 283, 291, 295, 301, 302, 309, 311, 314, 320, 322, 323, 325, 328, 329, 337, 340, 341, 342, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354

aktörler 17, 18, 23, 28, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 58, 60, 64, 65, 68, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 89, 95, 100, 103, 104, 105, 109, 112, 116, 121, 122, 125, 132, 144, 151, 152, 153, 164, 169, 170, 174, 179, 181, 182, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 196, 198, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 217, 223, 224, 231, 234, 235,

239, 240, 246, 248, 253, 254, 256, 266, 267, 278, 279, 280, 281, 283, 286, 291, 295, 296, 300, 308, 309, 313, 318, 322, 323, 326, 335, 337, 338, 345, 346, 348
aktörleri takip et 326
aktörler ve biliminsanları 56
aktör/sistem çıkmazı 234
alt-dil 75, 184, 241, 301
amfiteatr 267, 274, 276, 281
ampirik 40, 52, 53, 76, 77, 79, 84, 93, 99, 100, 102, 110, 118, 119, 146, 151, 153, 156, 166, 168, 183, 223, 224, 247, 253, 266, 283, 284, 289, 311, 318, 319, 320, 321, 324, 325, 326, 340
ampirik metafizik 77, 79
ampirik rölativizm 253
ampirizm 155, 157, 160, 161, 199, 202
ana Anlatılar 163
analistler 51, 58, 75, 84, 89, 91, 96, 114, 122, 186, 237
antropologlar 65, 78, 164, 193, 289, 348, 349
antropoloji 53, 65, 100, 140, 152, 164, 176, 213, 242, 347, 350
arabulucular 59, 62, 63, 64, 86, 87, 91, 113, 116, 117, 121, 122, 151, 152, 153, 160, 165, 170, 179, 182, 184, 188, 190, 206, 239, 268, 276, 292, 294, 295, 296, 316, 322, 326, 345
arabulucular ve aracılar 276
aracı 61, 62, 63, 85, 86, 114, 148, 149, 151, 235, 294
aracılar 59, 60, 62, 63, 64, 86, 87, 91, 104, 115, 116, 121, 148, 151, 165, 170, 179, 181, 183, 184, 188, 189, 190, 204, 212, 239, 242, 276, 277, 291, 295, 347
"araçlar" 58, 63
araştırma merkezi 251
asimetriler 93, 94, 95, 98, 99, 100, 105, 118
aşk 17, 290
"Avrupalı hissetme" 49

B

babunlar 11, 20, 50, 101, 102, 270, 271, 272, 273, 275, 346
bağlam 16, 17, 18, 27, 41, 54, 65, 151, 159, 199, 205, 211, 217, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 244, 248, 252, 253, 256, 260, 263, 264, 265, 269, 273, 274, 277, 278, 279, 289, 292, 293, 299, 303, 311, 315, 322, 324, 328
bağlantılar 14, 21, 29, 30, 34, 42, 45, 51, 57, 65, 68, 91, 97, 98, 107, 109, 111, 113, 114, 117, 119, 127, 150, 151, 153, 169, 178, 184, 190, 191, 192, 197, 200, 205, 222, 239, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 259, 266, 267, 269, 272, 294, 300, 301, 302, 303, 314, 324, 332, 337, 342, 348, 350, 354
bağlantılılık 257
bağlayıcılar 265, 302
balıkçılar 150, 151, 153
banal sohbet 35, 50, 63
başka bağlarla karşılaştırma 54
Becker, Howard 189
Beck, U. 261
belirsizlik 18, 21, 41, 45, 49, 57, 63, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 79, 86, 87, 89, 90, 93, 94, 102, 110, 123, 126, 151, 155, 167, 168, 169, 170, 171, 176, 177, 185, 191, 192, 223, 224, 251, 266, 274, 308, 311, 314, 325, 331, 347
belirsizlik kaynakları 169, 266
beş belirsizlik kaynağı 192, 223, 224, 308

beşinci belirsizlik kaynağı 177, 185
betimlemeler 114, 188, 203, 204, 329
biçim 59, 80, 81, 100, 159, 192, 240, 304, 336
biçimcilik 304, 309, 328
bilgi 2, 12, 17, 18, 28, 35, 39, 54, 55, 56, 59, 65, 73, 74, 76, 85, 111, 114, 116, 125, 134, 136, 138, 143, 149, 159, 161, 162, 163, 166, 174, 180, 186, 187, 196, 197, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 230, 232, 241, 242, 244, 245, 248, 250, 259, 277, 280, 283, 284, 294, 304, 313, 328, 346
bilgisayar 48, 60, 62, 63, 128, 156, 197, 202, 246, 267, 275, 284, 345
bilgisayar biliminde bilgisayarlar ve çipler 156
bilgisayarlar 128, 156, 163
bilgi teknolojileri 283, 284, 294
bilim 14, 15, 16, 22, 24, 25, 27, 30, 32, 41, 50, 53, 55, 56, 65, 68, 76, 78, 86, 87, 88, 100, 111, 115, 122, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 146, 149, 152, 154, 162, 163, 166, 167, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 187, 188, 197, 203, 206, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 224, 227, 229, 232, 241, 242, 248, 249, 250, 258, 265, 302, 309, 316, 318, 319, 320, 321, 325, 326, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 350, 351, 353, 354
bilim araştırmaları 111, 126, 127, 133, 134, 135, 136, 141, 149, 157, 162, 175, 248, 309
bilim felsefesi 65, 132
bilimin nesneleri 21, 140
biliminsanları 16, 17, 54, 56, 65, 119, 135, 137, 139, 141, 142, 143, 161, 163, 166, 167, 173, 175, 242, 344, 352
"bilim savaşları" 133, 141, 142, 341
bilimsel 11, 18, 40, 43, 44, 51, 65, 73, 76, 87, 117, 119, 121, 125, 126, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 143, 147, 149, 150, 153, 157, 158, 161, 163, 166, 167, 172, 173, 174, 175, 187, 193, 207, 211, 213, 214, 216, 223, 241, 249, 305, 317, 318, 319, 321, 323, 324, 329, 337, 340, 343, 345, 350, 353
"bilimsel bilgi sosyologları" 134
bilimsel faaliyet 305
bilimsel olgular 126, 132, 149, 150, 159, 166
bilim sosyologları 53, 128, 136, 167
"bilim sosyolojisi" 15
bilim tarihçileri 242, 311
"bilim ve teknoloji öğrencileri" 134
bilim ve toplum 340, 353
bilinçdışı 27, 49, 68, 70, 72, 84, 193, 244, 282, 348
bilişsel beceriler 145, 289
bireyleştiriciler 283
birinci hareket 264, 300
bir toplum şemsiyesi 14
bisiklet 108, 119
"biz" 19, 70, 136
Boltanski, L. 180, 254, 315
Bourdieu, Pierre 65, 68, 121, 136, 143, 192, 193, 215, 216, 225, 234, 242, 260, 281, 286
Boureau, Alain 314
Bowker, G. C. 12
Butler, Samuel 114, 232
büyük resim 256, 257

C
Callon, Michel 11, 312
Chiapello, E. 180
Columbia mekiği (Texas) 116
Cronon, W. 27
Czarniawska, Barbara 11, 100, 183
çelişkili argümanlar 79
çerçeve 18, 28, 43, 44, 51, 79, 186, 189, 198, 199, 202, 203, 206, 207, 210, 211, 212, 217, 231, 234, 240, 245, 253, 255, 257, 265, 267, 275, 277, 278, 281, 282, 330
çıplak askerler 110
çoban ve köpeği 112
çokluk 62, 163, 165, 260, 261, 346

D
defterler 175, 185, 187, 271
Deleuze, G. 180, 215
derleyici beyanlar 260, 302, 314, 315
Derrida, J. 206
Descartes, René 121
Dewey, John 78, 225, 352
dışarısı 290, 291, 292, 293, 294, 328, 330, 332
Diderot, D. 180
dilin yapısı 232, 348
disiplinler 14, 17, 45, 69, 119, 120, 132, 137, 170, 242, 249, 319, 343, 347, 348
diyalektik düşünürler 235
doğa 14, 39, 50, 55, 65, 69, 75, 87, 97, 110, 129, 143, 145, 147, 149, 154, 155, 160, 162, 163, 164, 166, 174, 175, 180, 190, 193, 200, 208, 216, 223, 227, 228, 237, 271, 273, 313, 326, 327, 337, 339, 343, 344, 345, 346, 349, 351, 353, 354
doğa bilimleri 65, 69, 87, 129, 143, 145, 149, 164, 174, 190, 193, 200, 216, 223, 313, 339, 343, 345, 346
Doğa "toplanışları" 337, 344
dokubilimciler 300
dönüşümler 151
dördüncü belirsizlik 57, 167
dördüncü belirsizlik kaynağı 155
Durkheim, Émile 30, 31, 32, 61, 106, 116, 154, 157, 158, 223, 260, 284, 290, 293, 294, 296, 351
düşünümsellik 28, 54, 85, 136, 185, 192, 210, 314
Düzülke 238

E
edebiyat teorisyenleri 82
edimsel grup oluşumu 84, 314
egemenlik "yapısı" 270
Einstein, Albert 146, 149, 151, 171, 187, 253, 311
eklemleyiciler veya yerelleştiriciler 267
eklentiler 283, 284, 285, 286, 292, 348
eleştirel sosyologlar 54, 68, 74, 85, 111, 139, 174, 293, 339
eleştirel sosyoloji 23, 29, 50, 76, 91, 121, 122, 132, 193, 216, 222, 284, 320, 337, 338, 340, 343, 345, 352
endişe konuları 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 173, 174, 190, 228, 242, 343, 345, 346, 353
entelektüel tarihçiler 313
etkileşim 40, 41, 48, 89, 90, 96, 97, 100, 105, 111, 115, 118, 147, 148, 159, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 254, 257, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 284, 291, 295, 300, 301, 303, 331
"etkileşim" ve "bağlam" 265, 303
etno-yöntembilim 100

evrensellik 139, 313
explanandum 94, 139, 140, 142, 323
eylem 32, 40, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 95, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 120, 166, 170, 171, 178, 181, 183, 198, 213, 223, 225, 231, 240, 254, 264, 266, 267, 268, 273, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 283, 291, 292, 293, 294, 295, 300, 315, 319, 322, 328, 329, 330, 331, 332, 342, 343, 352
eyleyen 24, 71, 75, 81, 82, 86, 104, 110, 182, 191, 198, 274, 308

F

Fabl 82
failler 16, 17, 39, 40, 51, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 103, 104, 114, 115, 125, 153, 155, 156, 160, 164, 165, 166, 168, 179, 190, 197, 212, 223, 230, 237, 239, 247, 254, 266, 268, 271, 273, 276, 290, 293, 302, 311, 312, 318, 319, 330, 331, 348, 351
faillikler 120
"faktörler" 148
figüratif ressam 81
fizikçiler 29, 44, 50, 63, 132, 140, 145, 146, 150, 253
Fleck, Ludwig 157, 158, 159
Foucault, Michel 111, 122, 224, 249, 250, 290, 342
Fransa 5, 27, 30, 43, 47, 65, 147, 151, 176, 246, 254, 255, 287, 302, 303
Fransa'da genel seçim için oy kullanan Alice 302, 303, 304
Freud, Sigmund 49, 189, 205

G

Galileo 211, 216, 248, 249, 254
Garfinkel, Harold 30, 50, 54, 65, 75, 82, 87, 116, 143, 171, 175, 187, 233, 265, 271, 281, 308, 309, 328, 330, 342, 343
gazete 17, 47, 48, 49, 52, 60, 251, 258, 302, 303
gelişim fizyoloji 162, 164
gelişmiş dünya 17, 56
genel aktörler 280
gerçeklik 16, 17, 95, 105, 132, 155, 163, 165, 167, 177, 201, 227, 284, 319, 320, 343
gerekçelendirmeler 282, 315
globalleşme 53, 256, 261, 342
Goffman, Erving 71, 121
Gomart, Emilie 12, 73, 294, 295
göreli ölçek 278
"grup" 50, 241
gruplar 18, 39, 40, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 64, 81, 84, 93, 103, 114, 125, 184, 254, 273, 314, 349
gruplar ve failler 114
grup oluşumları 51, 52, 54, 349
güç 17, 21, 25, 27, 39, 43, 45, 51, 60, 97, 98, 101, 105, 111, 114, 117, 118, 122, 123, 154, 168, 228, 249, 250, 258, 280, 314, 321, 340, 341, 342, 352
güçler 41, 78, 86, 103, 105, 272, 285

H

Hacking, Ian 57, 130, 156
Haraway, D. J. 126, 284
harekete geçirme 34, 42, 44, 65, 74, 106, 126, 132, 153, 162, 164, 165, 186, 188, 192, 223, 224, 228, 239, 245, 253, 260, 285, 308, 338, 339, 346, 353
hareket özgürlüğü 79, 111, 126

"hareketsiz seyyarlar" 305, 309
haritacı 35, 43, 44, 88, 237
Hayalet Halk 225
Hennion, Antoine 11, 27, 54, 295, 321
herhangi bir teşebbüsün "yapılış"ı 127
Hermant, Emilie 13, 238, 303
hesaplama merkezleri 245, 249, 259
Hobbes, Thomas 97, 155, 225
homo oeconomicus 53
Hughes, Thomas P. 117, 120, 248, 273
Hutchins, Edwin 89, 275, 289

I-İ

Irak 22, 48, 99
icra farkı 281, 282
iç-psişe 294
ihtilaflar 34, 40, 42, 44, 50, 51, 52, 64, 70, 73, 76, 79, 100, 104, 115, 125, 126, 132, 155, 161, 165, 166, 190, 222, 223, 224, 228, 308, 309, 316, 326, 338, 339, 341, 347
ihtilafların istikrar kavuşturulması 309
"ikame" 144
ikinci belirsizlik kaynağı 87, 94, 274
indirgemecilik 157, 345
indirgenemezlik 151, 190
insan faaliyetleri 129
insani aktörler 105, 107, 160, 281, 283
insanlar 20, 33, 42, 49, 52, 63, 64, 76, 81, 83, 84, 89, 90, 94, 103, 107, 109, 110, 114, 117, 118, 121, 127, 130, 139, 151, 153, 159, 163, 171, 175, 197, 206, 208, 210, 214, 227, 233, 254, 256, 264, 272, 273, 274, 295, 312, 313, 314, 319, 320, 321, 331, 341, 343, 345, 346
inşa 27, 30, 33, 41, 44, 63, 65, 67, 84, 114, 119, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 157, 174, 193, 222, 228, 232, 241, 248, 254, 260, 269, 272, 278, 279, 284, 289, 290, 291, 305, 338, 342
inşaat sahaları 127, 128
"İslami aydınlanma" 315
istikrara kavuşturma 167, 190, 224, 308, 338, 348, 353
iyi izah 115
izahlar 28, 62, 73, 77, 79, 82, 84, 91, 100, 106, 114, 115, 118, 121, 143, 145, 152, 156, 169, 171, 175, 176, 177, 186, 259, 279, 301
izi sürülebilirlik 311

J

James, William 155, 163, 294

K

"kameral bilimler" 249
kanıt 23, 65, 77, 94, 95, 121, 126, 132, 137, 139, 140, 154, 161, 166, 201, 209, 278
Kant, Immanuel 56, 65, 143, 164, 322, 323
Karsenti, Bruno 155, 181, 224, 294
kategori 42, 44, 56, 108, 186, 249, 252, 308, 309, 312, 313
Keating, Peter 184, 249
Kelvin 151, 152, 189
kendilikler 21, 28, 33, 63, 67, 71, 73, 75, 84, 95, 102, 108, 121, 126, 129, 131, 146, 149, 150, 151, 167, 208, 209, 223, 245, 256, 275, 277, 280, 282, 284, 294, 301, 308, 310, 316, 318, 319, 322, 324, 325, 344, 347, 350, 351
kıyaslanabilir 42, 43, 82, 105, 113, 115, 213, 267, 324
klişeler 135, 181, 186, 200, 202, 258, 285, 303

Knorr-Cetina, Karin 126, 246, 287
kolektif 24, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 48, 62, 64, 69, 90, 100, 108, 120, 158, 159, 191, 222, 223, 226, 227, 228, 237, 238, 241, 260, 288, 296, 313, 315, 316, 317, 326, 335, 336, 338, 339, 346, 348, 350, 351, 352
kolektif eylem 120
kolektifi bir araya toplama 35, 76, 224, 347
Komünist Manifesto 259
konstrüktivizm 126, 128, 130, 131, 132, 326
Koolhaas, Rem 205
Kopernik devrimi 324
kuklacılar 292, 293, 294
kullanım kılavuzu 116
Kummer, Hans 102, 272
Kupiec, Jean-Jacques 26, 162
kurmaca 82, 117, 134, 135, 163, 167, 176, 178, 197, 225, 226, 227, 236, 259, 348
kuruluşlar 19, 22, 166, 206, 242, 265
kültürel rölativizm 164
küme 18, 19, 22, 32, 41, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 64, 66, 67, 68, 77, 102, 110, 139, 142, 163, 165, 179, 182, 183, 216, 245, 266, 322, 329, 343, 344, 346

L

Lascoumes, Pierre 117, 359
Latour, Bruno 2, 13, 14, 21, 24, 25, 30, 63, 65, 80, 96, 97, 108, 114, 130, 133, 137, 142, 143, 150, 160, 225, 235, 238, 242, 245, 253, 254, 272, 275, 292, 293, 303, 304, 318, 343, 355, 357, 359, 368, 369, 370, 375, 376
Law, John 11, 21, 24, 25, 94, 96, 120, 150, 184, 191, 232, 242, 275, 329, 355, 357, 358, 359, 363, 364, 369, 370, 371, 372, 373, 377
Lemonnier, Pierre 108, 160, 355, 369, 370
Leroi-Gourhan, André 108, 273, 370
Lippmann, Walter 225, 226, 251, 370, 371
Luhmann, Niklas 217, 227, 232, 260, 326, 371
Lynch, Michael 12, 87, 243, 356, 364, 371

M

Macintosh kullanıcıları 48
MacKenzie, Donald 118, 246, 287, 304, 305, 311, 371
"madde" 110, 156, 166, 266
"maddi kısıtlar" 156
"maddi kültür" 121
maddi nesneler 106, 120, 175, 266
maddi olgular 26, 57, 133, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 183, 202, 228, 293, 331, 343, 345, 346, 353
maddi ve toplumsal dünya 110
malik olma 296
"manipülasyon" 88
Marx, Karl 49, 66, 95, 118, 121, 127, 189, 242, 374
Matruşka bebekleri 243, 248, 256
Mau, Bruce 127, 269, 368
Mauss, Marcel 155, 287, 288, 367, 372
maymunlar ve primatlar 101
mengeneler 241, 279, 299, 327
Merton, Robert K. 135, 136, 372
mesafe 40, 69, 70, 90, 100, 116, 153, 238, 240, 261, 271, 280, 302, 303, 342

metafizik 30, 33, 57, 77, 78, 82, 85, 91, 104, 120, 125, 164, 165, 166, 168, 187, 203, 288, 346, 350
metafizikten ontolojiye 164
metafizik ve ontoloji 166, 187
metaforlar 44, 71, 186, 251, 260, 267, 301
metinsel izahlar 175, 177, 178, 187, 188
mikro/makro 234, 248
Mirowski, Philip 94, 232, 246, 341, 372
modern anayasa 344
modernizm 35, 65, 138, 139, 318, 349
modernleştirme 65, 326
Mol, Annemarie 11, 24, 96, 163, 188, 233, 282, 325, 356, 366, 372, 377
"mühendisler sosyolojisi" 154, 341

N

nedenler 18, 34, 66, 68, 73, 75, 80, 87, 98, 104, 112, 122, 130, 136, 139, 142, 145, 148, 157, 189, 210, 214, 223, 292, 293, 345
nedensellik 16, 26, 62, 89, 104, 107, 110, 119, 121, 141, 142, 145, 148, 151, 153, 175, 214, 291, 345
nesneler 21, 25, 40, 54, 65, 90, 93, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 125, 140, 142, 154, 160, 167, 175, 190, 200, 268, 269, 278, 281, 322, 325, 345
nesneler arasılık 269, 278
nesnellik 54, 116, 135, 138, 139, 141, 165, 167, 174, 177, 201, 203, 281, 297, 325, 337, 341, 343
Norman, Don 280

O-Ö

Olduvai Vadisi (Tanzanya) 117
olgular 26, 32, 40, 57, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 135, 139, 142, 143, 150, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 174, 175, 183, 228, 293, 331, 345
"olguların inşası" 128
oligoptikon 241, 249, 250, 251, 252, 258, 259, 263, 280, 294
oluşturma 15, 49, 56, 57, 60, 84, 119, 121, 187, 209, 223, 224, 226, 231, 237, 252, 253, 260, 261
ontolojilere dair ihtilaflar 165
ortaklıklar 13, 18, 19, 20, 22, 23, 28, 29, 30, 34, 54, 55, 57, 60, 72, 74, 76, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 105, 106, 113, 114, 116, 123, 126, 132, 150, 153, 162, 166, 168, 177, 178, 179, 184, 221, 222, 223, 240, 253, 283, 296, 316, 317, 323, 324, 328, 335, 336, 337, 340, 350, 351
ortaklıkların sosyologları 35, 50, 55, 57, 72, 76, 94, 105, 106, 123, 161, 177, 178
ortaklıkların sosyolojisi 23, 29, 58, 100, 168, 222, 237, 240, 323, 336, 346, 351
ortak ölçü 59, 313
oyunda rol yapılması 71
ölçek 253, 254, 257, 278, 315
ölçümbilim 182
önceki global ve yerel 279
önem ifade etmek 191
özgürleşme 55, 75, 78, 90, 223, 296, 341
özgürlük 55, 293, 313
özneler 110, 175, 246, 268, 269, 272, 277, 284, 285, 345
özneler arasılık 268
öznelleştiriciler 283, 289
"öznelliği kısıtlama" 290
öznellik 149, 282, 284, 291, 297, 325
öznellik ve nesnellik 297

P

Palazzo della Ragione (Padova) 258
panoramalar 252, 258, 259, 260, 261, 263, 327
Pasteur, Louis 142, 149, 151, 216, 363, 364
Pickering, Andy 126, 161, 359, 360, 365, 373
Pitt-River etnografi seferleri 189
Pitts River Müzesi (Oxford) 242
platin kilogram 310
Platon 234, 237, 320
plazma 76, 183, 309, 327, 330, 332, 342
pozitivistler 157, 202, 343
pozitivist ve yorumlayıcı sosyolojiler 330
pozitivizm 282, 325, 346
psikoloji 16, 18, 20, 30, 146, 196, 206, 274, 290, 291, 292, 294, 348

Q

Quattrone, Paolo 12, 111, 175, 312, 367, 374

R

Rabeharisoa, Vololona 42, 342, 359
réseaux (ağlar) 180, 191
Rogers, Richard 117, 284, 374
rölativistler 34
rölativite 28, 42, 44, 135, 145, 150, 170, 189, 202, 203, 243, 253, 264, 277, 310, 322, 325
rölativite teorisi 28, 150, 253, 264
rölativizm 43, 86, 130, 135, 164, 170, 203, 242
Rubicon 150, 164

S-Ş

Sahlins, Marshall 233, 374
sahneden çıkarlar 135
"salt inşa" 131
sanatçılar 74, 117, 139, 142, 344
Sanayi Devrimi 106
SARS virüsü 21
Sartre, Jean-Paul 71, 374
Schaffer, Simon 133, 155, 163, 193, 310, 340, 371, 375
seçim 58, 119, 193, 277, 302, 303
simetrik 110, 160, 265, 289, 340, 344
siyasi epistemoloji 327, 338, 340, 343, 344
siyasi kaldıraç 326
siyasi teşekkül 224, 225, 226, 227, 231, 235, 236, 237, 247, 265, 270, 299, 324, 336
socius 19, 20, 152
somutluk 91
"somut" ve "soyut" 91
sonuç 12, 15, 29, 54, 57, 70, 88, 94, 98, 104, 118, 128, 130, 134, 135, 136, 141, 147, 170, 185, 188, 192, 211, 224, 246, 252, 256, 266, 268, 278, 279, 285, 302, 321, 327, 336, 338, 352
sosyal bilimciler 13, 17, 20, 24, 49, 50, 51, 54, 55, 59, 64, 66, 68, 69, 72, 73, 78, 85, 90, 97, 119, 120, 133, 138, 139, 143, 146, 164, 168, 174, 177, 178, 183, 184, 191, 209, 215, 226, 227, 228, 233, 237, 241, 253, 264, 277, 325, 337, 347
sosyal bilimciler ve aktörler 68
sosyal bilimler 14, 15, 17, 19, 23, 29, 33, 35, 40, 45, 55, 68, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 89, 94, 95, 111, 118, 129, 131, 140, 142, 143, 144, 165, 175, 187, 190, 191, 192, 203, 221, 222, 223, 231, 261, 265,

270, 277, 278, 291, 305, 308, 309, 313, 316, 317, 319, 326, 333, 336, 337, 340, 343, 345
"sosyal bilimler epistemolojisi" 144
sosyal teori 11, 12, 14, 16, 24, 25, 29, 30, 31, 43, 65, 80, 91, 116, 125, 126, 130, 133, 134, 137, 138, 152, 154, 164, 167, 178, 197, 198, 201, 209, 235, 240, 244, 251, 252, 257, 258, 260, 271, 279, 292, 308, 311, 313, 314, 329, 353, 354
sosyal teorisyenler 48, 49, 51, 65, 78, 86, 97, 148, 226, 257
sosyologlar 18, 23, 29, 42, 49, 52, 54, 64, 65, 69, 74, 78, 83, 85, 88, 89, 98, 102, 113, 118, 122, 135, 136, 138, 139, 143, 144, 146, 153, 160, 165, 174, 176, 231, 242, 250, 282, 293, 324, 330, 339, 349, 352
sosyologların toplumsalı 145, 150, 302, 321, 324, 332
sosyoloji 5, 14, 15, 18, 22, 23, 24, 29, 30, 34, 35, 39, 40, 43, 48, 54, 55, 64, 65, 73, 76, 77, 81, 82, 87, 89, 90, 106, 107, 109, 122, 126, 132, 134, 135, 137, 142, 143, 144, 146, 149, 153, 155, 158, 159, 168, 170, 176, 187, 192, 193, 200, 213, 223, 226, 227, 238, 241, 248, 256, 270, 280, 284, 290, 291, 292, 294, 296, 300, 305, 308, 309, 313, 318, 320, 323, 326, 332, 333, 335, 337, 339, 346, 348, 350, 351, 352, 353
sözcüler 53, 55
söz edimleri 57, 115, 232, 244
standartlar 29, 64, 197, 208, 302, 309, 310, 313, 315, 338
Stendhal 255
Stengers, Isabelle 12
Strum, Shirley 11, 12, 19, 63, 96, 101, 162, 270, 271, 272, 376
suçlu 73, 78
süpermarket metaforu 95
Système International d'Unités 310
şempanzeler 162, 272, 345
"şer ekseni" 315

T

Tanrı'yla ortaklık 59
Tarde, Gabriel de 30, 31, 32, 33, 53, 61, 65, 77, 152, 181, 190, 226, 246, 248, 284, 287, 290, 293, 294, 296, 297, 314, 323, 325, 329, 343, 367, 369, 374, 376, 377
tasvirler 80, 81, 86, 91, 105, 115, 274
teknoloji 15, 20, 22, 25, 30, 76, 110, 114, 115, 117, 118, 128, 133, 134, 136, 137, 149, 152, 197, 210, 213, 249, 272, 273, 278, 326, 351
temel toplumsal beceriler 96, 97, 98, 100, 101, 109
terra incognita 208, 302
Thévenot, L. 14, 23, 42, 80, 85, 105, 252, 254, 281, 283, 286, 305, 315, 329, 350, 357, 361, 368, 377
Tinin Görüngübilimi 259
toplum 14, 15, 17, 18, 22, 31, 35, 41, 43, 58, 60, 63, 64, 70, 73, 85, 97, 98, 99, 101, 102, 108, 110, 122, 126, 134, 148, 162, 181, 182, 223, 224, 226, 227, 228, 235, 237, 238, 252, 253, 254, 272, 274, 279, 286, 290, 292, 296, 299, 301, 322, 324, 325, 326, 327, 332, 333, 337, 339, 344, 345, 346, 348, 349, 352, 354
toplum olarak toplumsal 332
toplumsal 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 42, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86,

88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 174, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 236, 237, 238, 241, 243, 245, 249, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 263, 265, 266, 270, 271, 272, 273, 278, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 292, 293, 296, 297, 299, 300, 301, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 351

toplumsal açıklama 11, 22, 35, 41, 70, 74, 75, 76, 77, 80, 95, 98, 99, 100, 118, 122, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 149, 151, 164, 167, 189, 190, 193, 223, 312, 317, 318, 320, 321, 323, 325, 337, 351

"toplumsal açıklayıcılar" 146

toplumsal akışkan 111, 125, 184, 228

"toplumsal alan" 31

toplumsal atalet ve fiziksel kütleçekimi 109

toplumsal bağlantılar 34, 51, 68, 91, 107, 111, 119, 153, 171, 178, 222, 249, 272, 279, 284, 320, 324, 347

toplumsal bağlar 18, 19, 22, 36, 56, 59, 67, 95, 97, 98, 100, 102, 107, 109, 111, 113, 117, 120, 121, 146, 153, 316, 317, 322, 323, 337, 349

toplumsal bir araya toplanacaksa 56

"toplumsal boyut" 15

"toplumsal dayantı" 81, 265

"toplumsal duyusu" 222

toplumsal dünya 15, 34, 37, 48, 64, 66, 68, 75, 79, 84, 93, 97, 101, 193, 196, 227, 229, 236, 241, 308, 315, 317, 322, 330, 332, 336, 339, 347

"toplumsal faktör" 41

toplumsalın bilimi 14, 19, 139, 144, 173, 224, 226

"toplumsal inşa" 27, 131, 228

toplumsal kumaş 67

toplumsal kuvvetler 18, 21, 57, 60, 76, 80, 85, 88, 98, 102, 106, 108, 115, 142, 145, 148, 188, 190, 292, 293, 314, 317, 324, 326, 336, 341, 348

toplumsal kümelenmeler 18, 22, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 66, 99, 102, 139, 223, 322

toplumsal mühendislik projesi 347

"toplumsal" sıfat 131, 221

"Toplum" ve "Doğa" 155

totoloji 96, 98, 99, 100, 102

U-Ü

Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu 310

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) 311

uzlaştırılma 109

üçüncü belirsizlik kaynağı 110, 168

"üst-orta sınıf" 49, 312

V

Van Gogh 142

Vox populi 314

W

Weber, Max 30, 71, 113, 284, 296, 351, 378
Whitehead, A.N. 62, 78, 90, 155, 296, 297, 300, 361, 376, 378
Woolgar, Steve Saïd 12

Y

yabancılaşma 49, 75
Yaneva, Albena 12, 127, 247, 322, 378
yapı 15, 21, 41, 44, 51, 66, 70, 84, 157, 166, 213, 214, 217, 230, 234, 242, 243, 245, 247, 252, 264, 269, 271, 274, 277, 278, 291, 301
yapıbozum 27, 132, 168
yapılandırıcı şablonlar 269
yapısalcılık 213
yapısal kuvvetler 292
yapısal özellikler 233
yapı üreticileri 245
"yaptırmak" 295
yarı-standartlar 311, 312
yasa 19, 57, 86, 106, 112, 132, 143, 146, 147, 149, 212, 329, 344
yaşanılan dünya 326
yaygın deneyim 19, 48, 49
"yeniden üretim" 60
yeni ortaklıklar 21, 28, 42, 97, 113, 114, 156, 221, 222, 296, 323, 324, 336, 340, 350, 351
yer değiştirme, yer değişimi 42, 45, 59, 95, 148, 153, 181, 244, 269, 278, 280, 295, 304, 324
yerel 41, 86, 96, 97, 118, 190, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 254, 256, 257, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 286, 291, 294, 300, 302, 303, 309, 310, 311, 312, 331
yerel etkileşim 96, 97, 230, 232, 233, 239, 240, 242, 244, 257, 263, 264, 266, 267, 273, 278, 279, 300, 331
yerel/global veya aktör/sistem 282
yerel ve global 266, 280, 302, 310
yetkinlik 283, 286, 289, 290, 348
yorumbilim 200, 201, 282, 331
"yorumsal esneklik" 163, 168
yukarıya yönelik inceleme 140, 141
yüz yüze etkileşimler 96, 118, 264, 269, 273, 274, 277, 281, 284, 291, 301, 331

Z

zanaatkârın atölyesindeki yenilikler 115